

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№4 (88)

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

ХАБАРШЫ

ЗАŃ СЕРИЯСЫ № 4 (88)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Күәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Ерғали А.М., PhD докторы, доцент м.а.
(бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Алексеева С.В., аға оқытушы (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор
(Германия)
Рейкнин Мария, PhD, профессор (Финляндия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Арын А.А., з.ғ. магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А Ү Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 747 125 6790
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 12573

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 16.8 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс № 431. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF CHAIR OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Sartaev S.A.¹, Kalshabayeva M.Zh.², Oтынshiyeva A.A.³, Castellino J.⁴

¹Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, e-mail: s.sartai@mail.ru

²Senior Lecturer, Department of Law of Kazakh National Agrarian University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: manshuk.1981@mail.ru

³Lecturer, Al-Farabi KazNU, e-mail: aidana-best91@mail.ru

⁴Professor, Middlesex University, UK

LEGAL EDUCATION AND LEGAL BEHAVIOR AS A BASIS FOR FORMATION OF ANTI-CORRUPTION CULTURE AND ANTI-CORRUPTION CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of legal education and legal behavior, the formation of anticorruption culture and anti-corruption consciousness in the Republic of Kazakhstan. The most important direction in combating corruption is anti-corruption education, which, first of all, uses the means of legal education and propaganda. It should be noted that these areas in the implementation of legal education require coordinated efforts not only of state bodies and specially authorized persons and structures. An important role in legal education is played by all institutions of civil society, human rights organizations, and also by individual citizens, in some way connected with the process of legal socialization of the individual. The implementation of the legal educational is not limited to specific and practical measures that are associated only with the formation of legal knowledge. As a general direction, legal education is inextricably linked with the education of ethical, religious, cultural, psychological and other traditions. In their totality, these efforts contribute to strengthening the rule of law, legal order, enhancement of legal culture. Formation of negative perception of society to corruption and anti-corruption education of the population should be an integral part of moral and civic education, legal culture, awareness of their rights and obligations to society.

Key words: legal education, legal behavior, legal culture, legal awareness, corruption, fighting corruption, measures to prevent corruption, causes of corruption.

Сартаев С.А.¹, Қалшабаева М.Ж.², Отыншиева А.А.³, Кастеллино Дж.⁴

¹заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: s.sartai@mail.ru

²аға оқытушы, Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: manshuk.1981@mail.ru

³оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aidana-best91@mail.ru

⁴профессор, Миддлсекс университеті, Англия

Құқықтық білім беру мен құқықтық тәрбие сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті және сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қалыптастыру негізі ретінде

Мақала Қазақстан Республикасында құқықтық тәрбие мен құқықтық білімнің теориялық және құқықтық талдауы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы санацияға арналған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі ең маңызды бағыт – бұл, ең алдымен, құқықтық білім беру мен насихаттау құралдарын пайдаланатын жемқорлыққа қарсы білім беру. Айта кету керек, осы салалар құқықтық білім беруді жүзеге асыруда тек мемлекеттік органдар мен арнайы уәкілетті тұлғалар мен құрылымдардың үйлесімді күш-жігерлерін қажет етеді. Құқықтық білім беруде азаматтық қоғамның, құқық қорғау ұйымдарының, сондай-ақ, жеке азаматтардың жеке адамның құқықтық әлеуметтенуі процесіне байланысты қандай да бір рөл атқарады. Құқықтық білім беруді жүзеге асыру тек құқықтық

білімді қалыптастырумен байланысты нақты және практикалық шаралармен шектелмейді. Жалпы бағыт ретінде құқықтық тәрбие этикалық, діни, мәдени, психологиялық және басқа да дәстүрлерді оқытумен тығыз байланысты. Олардың барлығы заңдылықтың, құқықтық тәртіпті нығайтуға, құқықтық мәдениетті нығайтуға ықпал етеді. Қоғамды сыбайлас жемқорлыққа және халықты сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқытуға теріс қабылдауды қалыптастыру моральдық және азаматтық білімнің, құқықтық мәдениеттің ажырамас бөлігі болуы тиіс, қоғамға олардың құқықтары мен міндеттерін түсінуі керек.

Түйін сөздер: құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, заңдылық, сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, жемқорлықтың алдын алу шаралары.

Сартаев С.А.¹, Калшабаева М.Ж.², Отыншиева А.А.³, Кастеллино Дж.⁴

¹к.ю.н., доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: s.sartai@mail.ru

²старший преподаватель, Казахский национальный аграрный университет, e-mail: manshuk.1981@mail.ru

³преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aidana-best91@mail.ru

⁴профессор, Университет Мидлсекс, Англия

Правовое образование и правовое воспитание как основа формирования антикоррупционной культуры и антикоррупционного сознания

В статье проведен теоретико-правовой анализ правового образования и правового воспитания, формирование антикоррупционной культуры и антикоррупционного сознания в Республике Казахстан. Важнейшим направлением противодействия коррупции является антикоррупционное воспитание, которое, в первую очередь, использует средства правового обучения и пропаганды. Следует отметить, что эти области в осуществлении правового воспитания требуют скоординированных стараний не только государственных органов и специально уполномоченных лиц и структур. Немаловажная роль в правовом воспитании институтов гражданского общества, правозащитных организаций, а также отдельных граждан, каким-либо образом связанных с процессом правовой социализации личности. Осуществление правового воспитательного процесса не исчерпывается мерами конкретно-практического характера, связанными только с формированием правовых знаний. Правовое воспитание неразрывно связано с воспитанием этических, религиозных, культурных, психологических и иных традиций. В своей совокупности данные усилия способствуют укреплению законности, правового порядка, повышению правовой культуры. Формирование негативного восприятия общества к коррупции и антикоррупционное просвещение населения должны являться неотъемлемой частью нравственного и гражданского воспитания, правовой культуры, осознания своих прав и обязанностей перед обществом.

Ключевые слова: правовое образование, правовое воспитание, правовая культура, правосознание, коррупция, борьба с коррупцией, меры по предупреждению коррупции, причины коррупции.

Introduction

Assessment of the legal consciousness of modern society multiplies the importance of legal education, which, along with other legal instruments, is called upon to exert influence on the behavior of subjects, to determine legal guidelines directly related to their positively aspiring activities. V.V. Sorokin correctly noted that «the corresponding level of legal consciousness is not an automatic consequence of objective needs. It is developed as a result of an independent, purposeful activity on the legal education and upbringing of the subjects of law» (Sorokin, 2002: 321)

The establishment of tasks, goals, paramount configurations of legal education requires the

characteristics of this category from the general theoretical point of view.

In the opinion of N.I. Matusow, under the legal education should be understood the purposeful activity of the state, public structures, the media, labor collectives on the formation of high sense of justice and the legal culture of citizens (Matuzov, 2003: 252) It should be pointed out that this definition includes the very essence of this phenomenon, its primary tasks and the expected results.

At the same time, T.V. Sinyukova, worked out, in our opinion, an important supplement to the definition of the concept of legal education. First and foremost, it analyzes the nature of legal education. This activity is considered as a systematic influence

on the consciousness and behavior of a person (Sinyukova, 1997: 462)

Similar to the first definition, the goal of legal education seems to be an increase in the level of legal consciousness and legal culture, however, T.V. Sinyukova clarifies the main ways of solving this problem. These include: the creation of certain internally positive views, views, value orientations, beliefs that ensure compliance with, implementation and application of legal norms.

Legal education as its natural and key goal sees the development of legal personality traits and skills. N.I. Matuzov highlights the following directions as priority in this area:

- the development of a healthy sense of law for a citizen, a progressive legal worldview;
- the preparation of a socially active person who is well aware of his rights and opportunities, has the skills to protect them by all legal means;
- education of a highly moral personality, which reacts sharply to the facts of injustice and arbitrariness, respects law and order, promotes counteraction to law violations and lawlessness.

It should be noted that these areas in the implementation of legal education require coordinated efforts not only of state bodies and specially authorized persons and structures. An important role in legal education is played by all institutions of civil society, human rights organizations, and also by individual citizens, in some way connected with the process of legal socialization of the individual.

Main part

It is necessary to distinguish between the categories of «legal education» and «legal socialization». Legal socialization is the inclusion of a person in legal relations, the acquisition of certain legal knowledge and legal beliefs, the ability to navigate in the legal space and to translate into reality the acquired legal skills. In this case, we can talk about the integrity of the desired outcomes for the society of the process of legal socialization and legal education. The differences between them are as follows:

– Legal socialization is not only a process of influencing an individual through specially developed legal methods, tools, programs and concepts for the formation of legal personality traits. Socialization can also be a spontaneous phenomenon, which is also accompanied by the development of the legal skills, knowledge, beliefs of the individual; However, their development is carried out by the

immediate social environment of a person and may not necessarily coincide with the concepts of society and the state of the legal qualities necessary for it;

– the process of legal socialization involves a more active inclusion in it of a person for whom the assimilation of certain norms, values, landmarks and their fixation in social behavior is an integral part of everyday life, that is, a natural process is that it has no strict relation to certain forms and methods legal education.

Consequently, legal socialization is a broader concept than legal education, in its arsenal there is a wide range of social and legal means of influencing a person. Legal education is more systematized and purposeful with the definition of specific methods and technologies of impact. These processes are not mutually exclusive phenomena. The implementation of the law-making function is always based on the social experience that a person has, taking into account the characteristics of the impact of his social environment and the opportunities for implementing the acquired skills and legal knowledge. Legal education is realized by the purposeful efforts of all its subjects, but its effectiveness will depend not only on the person taking part in this process, but also on the competent legal strategy, organization and combination of various forms of legal education.

A.B. Vengerov points out the synergistic nature of all that is associated with the formation of a legal culture, however, this not only does not exclude the possibility of legal education, but also makes it one of the conditions for the existence of this spontaneously developing process (Vengerov, 2000: 259)

Formation of the legal consciousness of a person is a long process, conjugated with many different factors, continuing throughout the life of a person. At each stage of its development, the individual acquires and improves not only certain legal knowledge, legal experience, but also certain legal properties.

Legal education sets as its main task the development of legal personality traits, namely those that are most closely associated with its values and legal qualities. In practical terms, they must meet the following basic requirements:

- to be stable entities of the personality structure;
- display the state-legal reality;
- determine the social value of the individual in the sphere of the law;
- make internal conditions for the further development of the «legal» content of the individual.

Among the basic legal properties of the personality, characterizing the attitude of the

individual to the law, NI. Tyurina singles out: a sense of responsibility, solidarity with law, justice, legality, legal duty, respect for law (right) (Tyurina, 2003: 188)

Under the sense of responsibility, the author understands the conscious attitude of the person to his rights and duties, understanding and evaluation of his actions.

Solidarity with law acts as a relation to legal norms, based on agreement with them, and the degree of consent of the addressee to the norm may be different, depending on the reasons underlying such consent.

The sense of justice is defined as the extent to which the personality of the state system is internalized and its right expressed in its relation to the rights and lawful interests of others, to the responsibility of one's own behavior, and to rightly act in a demand addressed to other persons.

The sense of legality is characterized as the state of the socio-legal mental frame of the individual, providing in legal situations the choice of the option of lawful behavior, the willingness to follow legal prescriptions in the specified direction, the internal mood of the individual to choose only law-governed behavior, even if in some sense it is not a verbal one. He does not respond to his interests at the moment.

The sense of legal duty indicates the nature of the individual's understanding of the significance of legal means, the degree of readiness to use them in practical activities to satisfy primarily the public interests or interests of others.

Respect for the law (law) is considered as an integral property of the legal structure of the individual, which determines the highest, developed type of legal position based on the adoption of legal norms as an intrinsic personal value, on a trustful, respectful attitude towards them, and determining the choice of behavior solely on motives of the principle agreement with the law.

On the basis of the marked properties in the personality structure, a set of values and legal orientations develops that allow one to determine his behavior in the legal sphere, which is a sign characteristic of the level of the legal culture of the individual. Structural elements of sense of justice, as N.M. Tappanyan, can be changed artificially with effective mechanisms of formative influence (Tapchanian, 1999: 18)

The relationship between sense of justice and legal education is obvious, however, their determinism is not strict, otherwise the problem of raising the legal consciousness by measures of legal

influence would have been solved long ago. Further arguments of the researcher about the possibility of artificial change of any of the components of the structure of legal consciousness lead him to the conclusion about the objective reality of changing and improving the legal culture with the purpose of stimulating «self-justified lawful behavior». (Tapchanian, 1999: 7) With the latter remark it is worth agreeing, since the immediate goal of legal education, whatever its form, was always the stimulation of legal behavior, the development of stable, positively directed motives for behavior.

Researchers differently determine the effectiveness of various forms of legal education (legal behavior, legal propaganda, self-education) and their predictable effectiveness.

Legal propaganda (agitation) is manifested in the dissemination of legal ideas, views, official doctrines through a variety of ways, which are often defined in their totality as «legal universal knowledge». Among his main activities can be called public lectures, talks, debates, speeches. A special form of legal propaganda is the dissemination of popular legal publications – books, magazines, pamphlets, in which the level is not accessible to the reader, an explanation of complex legal questions, practical advice on protecting their rights, upholding legitimate interests. At the present time, with the use of modern technologies, the practical orientation of this form of legal education is significantly increased, due to which it is possible to talk about its «second birth» (Maltsev, 2005: 21)

Self-education as a process of independent mastering of legal knowledge and skills can be considered in two aspects:

– The theoretical level, which includes the process of independent study of legislation, raising the level of legal knowledge by practicing lawyers and theoreticians;

– The practical level assumes the direct inclusion of personality in the process of the realization of law, that is, the use and enforcement of legal prescriptions, which forms its own legal experience of the individual.

Legal education is the process of transfer and assimilation of legal knowledge, which is carried out in educational institutions of various levels (schools, colleges, lyceums, higher educational institutions). As a rule, legal education is considered necessary, but not the most important element in the process of legal socialization.

Legal knowledge is a necessary component and the most important condition, preceded by any behavioral act of personality.

Legal knowledge can be classified for several reasons:

1) according to the degree, depth of development:

– Unsystematized, that is, separate, fragmentary theoretical knowledge that does not create a common image and idea of law;

– Systematized knowledge, which, as a rule, is formed in the process of legal education and represents a complete legal representation of existing legal institutions and structures;

2) on the subject of reflection:

– general knowledge of law, its regulatory and protective functions, including knowledge of the specifics of the legal regulation of those relations to which the individual is directly involved;

– special legal knowledge necessary for the implementation of specific activities in the field of legal regulation related to the performance of legal or other legal activities;

– professional knowledge, the formation of which is necessary for the implementation of professional legal activities;

– theoretical knowledge inherent in specialists of the right theory and some categories of legal practitioners. (Tyurina, 2003: 116-117)

It should also be noted that the problem of legal education is in close interaction with the development of the individual. Today, in society as never before is great attention to the issues of improving spiritual and moral education. The system of legal education should be oriented towards the upbringing of a person who upholds a value attitude toward a world that is able to participate in solving global problems of the present, to confront social threats and challenges.

Therefore, the implementation of the legal educational is not limited to specific and practical measures that are associated only with the formation of legal knowledge. As a general direction, legal education is inextricably linked with the education of ethical, religious, cultural, psychological and other traditions. In their totality, these efforts contribute to strengthening the rule of law, legal order, enhancement of legal culture.

Spiritual and moral education of the personality as one of the directions of upbringing and teaching is connected with the solution of such important tasks of education as:

– formation of a valuable worldview foundation combining the best examples of universal ideals and principles and the national and cultural heritage;

– development and consolidation of the sense of community of the historical destiny of citizens of different nationalities living in Kazakhstan and their

belonging to a single Kazakh society with common tasks and interests;

– development of common preferences, ideals and aspirations within the framework of cultural integration while preserving the national peculiarities of the cultural identity of various ethnic and religious groups;

– formation and development of high moral and ethical qualities of the individual;

– education on the basis of values of humanism independently and universally thinking person.

Legal education determines legal practice and should be built on the basis of universal human values. In this connection, scientists identify the nearest, intermediate and final goals. They include the formation of a system of legal knowledge, the second – the formation of legal conviction, and the third – the formation of motives and habits of lawful behavior.

At present, the implementation of the law-making activity must be carried out systematically, comprehensively, taking into account the achievements of theoretical science (both legal and pedagogical) and the practical experience accumulated in the previous period on the formation of the legal consciousness and legal culture of the individual and society as a whole. The organization of the right education of the individual requires a responsible attitude towards her on the part of the whole society and the state. It should not be formal, declarative, on the contrary, its forms and methods should take into account the interests of the younger generation, be interesting for them and be oriented to a wide range of interests of young people. Competent use of modern information technologies in law-making activity will significantly increase the attractiveness for the youth audience and will enhance the effectiveness of all forms of legal education: legal propaganda, and legal behavior, and self-education.

In the Republic of Kazakhstan, a rather extensive regulatory framework for anti-corruption measures has been created, including those aimed at the ratification of a number of international agreements, and a significant number of laws and by-laws have been adopted.

Despite the existing regulatory framework, as well as the anti-corruption measures applied, law enforcement practice often can not fully solve the task of combating corruption. The main reason is the inconsistency of these measures with different forms of manifestation of corruption and the conditions that create it. The success of anti-corruption activities depends not only on the state's ability to realize its

opportunities and to use all anti-corruption tools, but also «from the fundamental reconstruction of public and individual consciousness, changes in the rules of behavior of both state and municipal employees and all citizens» (Golik, 2005: 256)

We believe that the formation of a negative perception of society towards this phenomenon and anti-corruption education of the population should be an integral part of moral and civic education, legal culture, awareness of their rights and obligations to society.

Formation of anticorruption sense of justice of civil servants should become one of the priority tasks. Among the measures for the prevention and prevention of corruption and the formation of anti-corruption sense of justice in public service systems of paramount importance and yielding the greatest positive results, several groups can be distinguished, which include:

- Legislative support of anti-corruption;
- maintenance of worthy monetary maintenance;
- availability of special anti-corruption bodies;
- careful selection of candidates for the replacement of civil service positions and staff rotation;
- a balanced system of legal restrictions and prohibitions;
- Openness of the activities of state bodies to the society within the limits of state secrets and wide coverage of the results of bringing to account for corruption;
- measures for anti-corruption education and advocacy;
- Stimulation of public participation in the fight against corruption.

The most important direction in combating corruption is anti-corruption education, which, first of all, uses the means of legal education and propaganda. In some countries, very specific methods are used for this purpose. For example, in order to form an anti-corruption sense of justice in China, special classes are held in the party school for civil servants, helping to combat the temptation to accept bribes. During such lessons, already called «anti-corruption tai chi», elements of meditation, martial arts and strength exercises are combined.

The most important factor in the formation of an atmosphere of intolerance towards manifestations of corruption in society, in our opinion, is the cultivation of an anti-corruption worldview among the younger generation. Education is one of the most active social sectors in which concrete steps in reforming the system can have a significant impact in the area of anti-corruption prevention. The effectiveness of

the fight against corruption largely depends on the civil position, the public's desire to cooperate with law enforcement agencies. The desire of people to report on the facts of corruption and their support for the «transparency» of society would not have been possible without information and education in neighborhoods, schools, colleges and universities.

The formation of such an outlook of students implies the solution of a number of tasks in the teaching process:

- provide a cumulative judgment on the historical forms of corruption, the specifics of its manifestation in various areas of life, the causes, the harmful results of this phenomenon;
- develop the ability to adequately analyze and personalize corruption as an illegal public phenomenon, relying on the historical and comparative principles of scientific knowledge;
- Develop a set of scientific and practical knowledge, in corruption-related situations that ensure behavior in accordance with positive legal and moral and ethical attitudes fixed by the state and society;
- catalyze the motivation of anti-corruption behavior (Zholovan, 2009: 9)

The National Anti-Corruption Strategy of the Republic of Kazakhstan is based on a rational combination of punitive measures, prevention and prevention and anti-corruption education and education (Fig. 1).

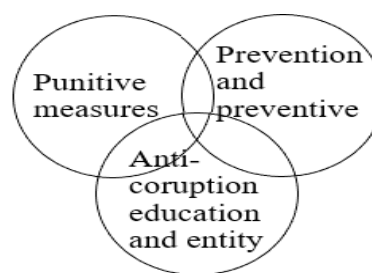

Figure 1 – Kazakhstan's anti-corruption policy

The special problem of anti-corruption education is how to avoid the danger that this program will turn into a course of informing about the possibilities of corrupt behavior. As in all other cases, when schools try to instill attitudes that are contrary to «convenient» practice of behavior, anti-corruption education requires wisdom, psychological insight and methodological skill from teachers.

The purpose of anti-corruption education is to cultivate value paradigms and formulate the skills required for the development of the young

generation of a civil worldview and beliefs about corruption as a social evil.

Objectives of anti-corruption education:

- Stimulate intolerance towards manifestations of corruption.

- Identify and demonstrate the real potential of anti-corruption measures.

- To contribute to the solution of the problems formulated in the general programs and educational standards:

- Cultivation of a value-based worldview (respect for democratic values, non-indifference to everything that happens, honesty, responsibility for one's actions, actions, continuous and stable improvement of personal, social, cognitive and cultural competence, etc.);

- realization of the expansion of opportunities (communicate, find, transfer information and dispose of it, think critically and solve problems, rationally plan and organize activities, manage temporary, financial and other resources, act creatively, initiatively, sensibly and independently, take responsibility for their own actions, communicate and cooperate, constructively resolve differences and conflicts, take part in the life of the school, the local community, society, take on the role, if necessary leader and r. n.) (Project, 186)

The basic principles of the formation of anti-corruption culture at the present stage are fixed in the Republic of Kazakhstan in the national idea «Mogilik El», the long-term program «Kazakhstan-2050» and the Anti-Corruption Strategy.

In the implementation of these documents in 2016, this institution for the first time is fixed at the legislative level and is to conduct educational, information and organizational activities.

Consider the results for each of the directions.

Anticorruption education is an important direction, since it is mainly associated with the younger generation.

As a result of joint work with the Ministry of Education and Science in the curricula of all levels of education, the issue of anti-corruption education is included (Figure 2).

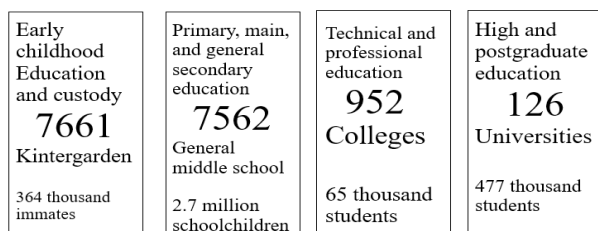

Figure 2 – Coverage of anti-corruption education in the context of education levels by the end of 2015

In the higher educational institutions, as an elective course, the discipline «Foundations of anti-corruption culture» was introduced, the training manual to which was developed by the author's team of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service and Anti-Corruption and teachers of the Academy.

At the initiative of the Agency, the program documents of the Ministry of Education and Science, which determine the course of the educational process, are also supplemented with questions of anti-corruption education.

In particular, this is the Conceptual basis of education, and also the Program for the formation of an anti-corruption culture in the school environment in the context of spiritual and moral and civic-patriotic education.

In realization of this program in 6080 schools, or 98% clubs «Sanaly Urpaq» are created. The total coverage was almost 750,000 students, who took part in 18,228 events.

The introduction of this form of upbringing will allow students to instill principles of honesty and justice (Fig. 3).

Anticorruption education also covers about 266,000 state and civil servants, judges, law enforcement officers, workers in the quasi-public sector, representatives of the pre-entrepreneurial and civil sectors, religious and ethno-cultural associations.

More than 5 thousand events were held with them.

Within the framework of the projects «From state to government agency» and «From akimat to akimat», a series of meetings on explaining the ongoing anti-corruption policy was organized.

During the events in an accessible, interactive form, information was provided on the state of anti-corruption in government agencies and the country as a whole.

Video clips were shown about detentions for resonance crimes, as well as appeals of persons who are serving indecency and repent for co-committed acts.

Important information in the formation of anti-corruption co-knowledge is information and explanatory work. For this, proper interaction with the media is established.

Over 40 meetings were held with journalists, bloggers, editor-in-chief of publishing houses and TV channels.

More than 80 thematic headings have been created in the republican and regional media («Sibaylastypen kores», «Adal omir suru», «Femida», «Law and order», etc.).

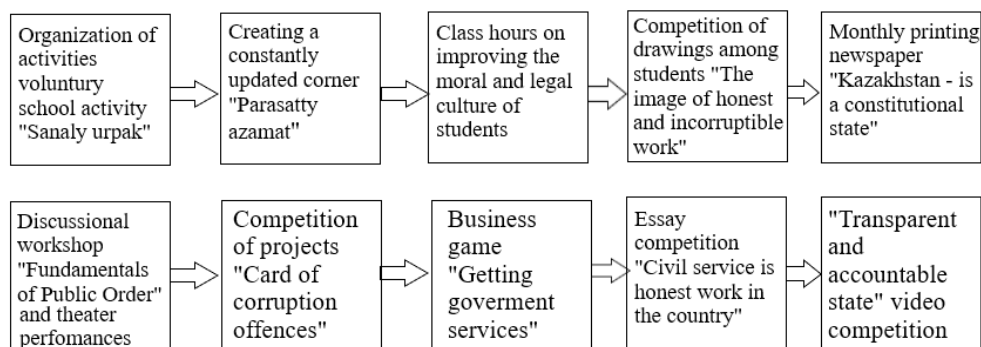

Figure 3 – The program of spiritual and moral education: key measures and forms of work

Published over 3 thousand articles, organized the translation of about 1700 videos. In the Internet there are about 8 thousand anti-corruption materials.

As a result of this work, the level of anti-corruption awareness of citizens has increased, which is confirmed by the data of sociological research. Thus, the level of people's confidence in anti-corruption policy increased by 18% (from 55% to 73%) and by 10% (from 43% to 53%) – the proportion of citizens willing to make a personal contribution to fighting corruption. (Report, 2017)

A significant contribution to the fight against corruption risks and shaping the anti-corruption culture is also made by the student youth of Kazakhstan. The Al-Farabi KazNU successfully implemented the project «University beyond corruption» whose goal is to prevent any corruption phenomena by creating a social environment that is intolerant of corruption and the introduction of anti-corruption technologies (a set of measures) at the university.

1. The first block of a set of measures is the introduction of anti-corruption mechanisms in managerial and organizational and personnel activities.

One of the key measures in combating corruption was the development and implementation of the Corporate Culture Code of PPP and staff, the Code of Honor of Students, the Regulations on the Teacher and the Regulations on the student of KazNU. The implementation of important ethical norms enshrined in these documents is aimed at strengthening the team's commitment to high professional and moral standards, contributes to creating an environment of intolerance to any socially perverse practices.

Ethics commissions operate at all faculties, which monitor compliance with these codes and develop public and disciplinary measures on violations of corporate ethics

2. In order to effectively make management decisions on combating corruption, systematic feed-

back is established through the blog of the rector and regular sociological surveys conducted by the Center for Sociological Research and Social Engineering of KazNU.

3. The next block of the project «University Outside Corruption» is the introduction of anti-corruption technologies in the educational process. In accordance with international standards, KazNU established the information and educational intranet system «UNIVER». The entire system is extremely transparent and is open in real time for viewing by the university administration. Here you can find an electronic journal of visits, academic achievements, electronic statements, which can be viewed by any of the users. The system limits the timeframe for assigning scores to the journal and estimates in the statement for teachers, generates reports on suspicious entries in the register of visits / achievements, generates examination tickets, encrypts exam papers, provides online testing, passes through the Antiplagiat system.

4. An important condition for the effectiveness of anti-corruption technologies is the creation of a healthy social environment. Only as a result of its formation there is an atmosphere of inadmissibility of not only such phenomena as bribes, extortion, pressure, embezzlement, but also plagiarism, cheating, etc. (Sheryazdanova, 2017)

Conclusion

And here the great importance is the continuity of social education, within the framework of which the student positions us not only as an object of educational influence, but also as an equal participant in the entire educational process.

In KazNU developed and actively implemented programs of civic education, aimed at the formation of patriotism in the student environment, labor and legal education, enhance anti-corruption culture.

Thus, the Al-Farabi KazNU initiated the movement to turn universities into universities outside of corruption, an impressive backlog in this direction was acquired, a positive and successful experience was acquired, which can be disseminated among the universities of Kazakhstan. (Ibraeva, 2014)

On October 8, 2013, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, a decision was made to join the Republic of Kazakhstan to the Agreement on the Establishment of the International Anti-Corruption Academy as an international organization. The International Anti-Corruption Academy was established under the auspices of the United Nations in 2010 in Laxenburg (the Republic of Austria) as an international organization that performs the functions of a center of excellence in anti-corruption, anti-corruption education, training and research.

In general, an increase in the legal culture of the population, in general, and the formation of an anti-corruption behavior model, in particular, should become a collective social project that is implemented taking into account the following requirements.

First, the task of combating corruption offenses is a joint task that can not be achieved by one particular institution or the state as a whole. It requires active involvement of the citizens themselves, in all the diversity of their organizations and associations. It is necessary to actively participate in various sectors of government in addition to the usual departments directly related to the maintenance of law.

Secondly, the most important role of the state in this collective task is to maintain communication: in expression, dissemination, explanation, approval, illustration of the importance of law and high legal culture.

Thirdly, according to the general approach to the problem in this work, a high legal culture is nothing but a good life of citizens. And it is precisely this concept that should be the pivotal idea in communication or propaganda by the state of the importance of law and legal culture. (Gatsalov, 186)

Statistics show that corruption models of behavior are especially characteristic of modern youth, which often chooses them as a priority way of solving emerging problems in various spheres. Analyzing this problem, we can say with confidence that such behavior is deviant not only from legal norms, but also from the norms of morality and ethics. Accelerated progress of this subtype of behavior is the cause of social anomalies, incorrect socialization of youth, the initial distrust of law and justice, the fall of its spiritual and moral development, the rooting of stereotypes of illegal behavior, the reduction of law-abiding, etc. It is no accident that the phenomenon of corruption at a behavioral level among young people. The state clearly understands that anti-corruption education of society is a decisive factor in increasing the effectiveness of the fight against corruption. (Satpayev, 2014: 3)

It is the anti-corruption education and upbringing of the youth, on which the future of the country depends, contributes to the solution of this problem by eliminating the underlying causes associated with mass consciousness, legal and political culture.

References

Formation of the legal culture in the conditions of the establishment of the rule of law and the development of civil society / Ibraeva AS, Useinova GR, Sartaev SA, Eketova SK, Alimbekova M. . A., Salimgerey A.A. otv. Ed. A.S. Ibraeva. – Almaty: Kazakh University Press, 2014. – 244 p.

Formation of students' anti-corruption outlook. Methodical recommendations / Under the general editorship of S.V. Zholovan. – St. Petersburg., 2009. – P. 9.

Gatsalov RR Anti-Corruption Education of Youth: Problems of Formation of the Russian Model // Collection of Reports of the International Scientific and Practical Conference // <http://isfic.info/SPBU/konf03.htm>

National report on combating corruption (Astana, 2017) // <http://kyzmet.gov.kz/en/pages/nacionalnyy-doklad-o-protivodeystvii-korrupcii>

Matuzov N.I. Legal awareness and legal culture // Matuzov NI, Malko AV Theory of State and Law: Textbook. – 2nd., Pererab. and additional. – M.: Lawyer, 2003. – 776 p.

Maltsev G.V. Legal support of reforms: theoretical and methodological problems // Modern Russian law: Analysis of main trends. Sat. sci. tr. Under the Society. Ed. G.V. Malcev. M., 2005. – P. 21- 28.

Sinyukova TV Legal awareness and legal education // Theory of State and Law / Pod. Ed. N.I. Matuzova, A.V. Malko. – M., 1997. – 558 p.

Tyurina N.I. Lawful behavior as an object of legal research: dis. ... cand. jurid. sciences. – Saratov, 2003. – P. 256.

- Tapchanian N. Legal awareness and legal culture of the individual in the conditions of modern Russia: Author's abstract. dis. ... Candidate of Sciences. – M., 1999. – 41 p.
- Golik Yu.V., Karasev V.I. Corruption as a mechanism of social degradation. – SPb.: Legal Center Press, 2005. – 329 p.
- The project «University beyond corruption» // <http://www.kaznu.kz/en/18285>
- Sorokin V.V. The concept of evolutionary transformation of legal systems in the transition period. – Barnaul, 2002. – 376 p.
- Sheryazdanova G., Butterfield J., E-government as an anti-corruption strategy in Kazakhstan. – Journal of Information Technology & Politics. – 2017. – 14(1). – pp. 83-94
- Satpayev D. Corruption in Kazakhstan and the Quality of Governance. – IDE. – 2014. – p.3
- Vengerov A.B. Theory of State and Law: A Textbook for Law Schools. 3rd ed. – M.: Jurisprudence, 2000. – 528 p.

Байкенжеев А.С.

к.ю.н., ассоциированный профессор,
Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: Ainur.kassymzhan@gmail.com

**ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
ТЕРРОРИЗМУ И ЭКСТРЕМИЗМУ:
ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ**

В данной статье раскрываются вопросы правового обеспечения противодействия терроризму и экстремизму в Республике Казахстан. Отмечается, что терроризм и экстремизм в любых формах своих проявлений превратились в одну из самых опасных проблем современности и представляют потенциальную угрозу национальной безопасности страны.

Искоренить опасность и угрозу терроризма и экстремизма одними лишь силовыми и запретительными мерами невозможно. Приоритетными должны стать превентивные меры предупредительного и профилактического характера. При этом основной акцент должен быть перенесен на активную совместную деятельность государства и гражданского общества.

Терроризм и экстремизм можно квалифицировать как активные действия, запрещенные законом в силу того, что они наносят существенный вред и представляют опасность для личности, общества и государства в целом.

Объединяют эти деяния объекты, на которые направлены эти действия. Это государственные органы, властные структуры, личность, общество и общественные институты, а также характер действий, связанных с насилием. При этом терроризм характеризуется методами устрашения населения и направленностью на причинение ущерба личности, обществу и государству. В то же время экстремизм можно квалифицировать как проявление приверженности к крайним взглядам, и в особенности к крайним мерам.

Автором предлагаются изменения и дополнения в Закон «О противодействии терроризму». Так, вносится предложение данный закон дополнить понятием «международный терроризм». Предлагается провести полный анализ действующих законов, в которых так или иначе регламентированы действия по профилактике и противодействию терроризму и экстремизму. Ставится вопрос о возможной разработке Антитеррористического кодекса Республики Казахстан.

Также предлагается регулировать законом вопросы, связанные с возмещением имущественного вреда в результате акта терроризма, а также с возмещением вреда физическим и юридическим лицам, причиненного при пресечении акта терроризма.

Ключевые слова: государство, терроризм, экстремизм, противодействие, насилие, защита прав человека, закон.

Baykenzheyev A.S.

Candidate of Law, Associate Professor,
Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Ainur.kassymzhan@gmail.com

**Legal support for countering terrorism and extremism:
theory and practice problems**

This article covers the legal issues of countering terrorism and extremism in the Republic of Kazakhstan. It is noted that terrorism and extremism in any form of its manifestations have become one of the most dangerous problems of our time and represent a potential threat to the national security of the country.

It is impossible to eradicate the danger and threat of terrorism and extremism by force and prohibitive measures alone. Priority should be given to preventive and preventive measures. At the same time, the main focus should be shifted to active joint activities of the state and civil society.

Terrorism and extremism can be qualified as active actions prohibited by law due to the fact that they cause significant harm and pose a danger to the individual, society and the state as a whole.

This action combines the objects to which these actions are directed. These are government agencies, power structures, and the nature of these actions associated with violence. At the same time, terrorism is characterized by methods of intimidation of the population and is aimed at causing damage to the individual, society and the state. At the same time, extremism can be qualified as a manifestation of adherence to extreme views and, in particular, extreme measures.

The author proposes changes and additions to the law «On Countering Terrorism». Thus, it is proposed to supplement this law with the concept of «international terrorism». It is proposed to conduct a full analysis of the current laws, which in one way or another regulate actions to prevent and counter terrorism and extremism. The question is raised about the possible development of the Anti-Terrorism Code of the Republic of Kazakhstan.

It is also proposed to regulate by law issues related to the compensation of property damage as a result of an act of terrorism, as well as compensation for harm to individuals and legal entities caused by the suppression of an act of terrorism.

Key words: state, terrorism, extremism, counteraction, violence, protection of human rights, law.

Байкенжеев А.С.

з.ғ.к., қауымд. профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті
Академиясының доценті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Ainur.kassymzhan@gmail.com

Терроризм және экстремизмге қарсы тұруды құқықтық қамтамасыз ету: теориялық және практикалық мәселелер

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында терроризм мен экстремизмге қарсы тұрудың құқықтық мәселелері қарастырылған. Терроризм мен экстремизм кез келген көріністе біздің заманымыздың ең қауіпті проблемаларының бірі болып табылады және елдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретіні атап өтіледі.

Тек лаңкестік және экстремизм қауіпі мен қауіп-қатерін күшпен және тыйым салынатын шараларды жою мүмкін емес. Алдын алу шараларына басымдылық қажет. Сонымен бірге, басты назар мемлекеттің және азаматтық қоғамның бірлескен белсенді іс-әрекеттеріне ауысу керек.

Терроризм мен экстремизм заңда тыйым салынған белсенді әрекеттер ретінде жіктелуі мүмкін, себебі олар адамға, қоғамға және тұтастай алғанда мемлекет үшін үлкен зиян келтіреді және қауіп тудырады.

Терроризм халықты қорқыту әдістерімен сипатталады және жеке адамдарға, қоғамға және мемлекеттің зиян келтіруіне бағытталған. Сонымен бірге, экстремизм экстремалды көзқарастарға бейімделудің көрінісі ретінде және, атап айтқанда, төтенше шаралар болуы мүмкін.

Автор «Терроризмге қарсы тұру туралы» заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынады. Осылайша, осы заңды «халықаралық терроризм» ұғымымен толықтыру ұсынылады. Терроризмге және экстремизмге қарсы іс-қимылдың алдын алу және оған қарсы іс-қимылдарды реттейтін қолданыстағы заңдарды толық талдауды жүргізу ұсынылады. Қазақстан Республикасының терроризмге қарсы кодексінің ықтимал дамуы туралы мәселе көтерілді.

Сондай-ақ терроризм актісі нәтижесінде мүліктік зиянды өтеу, сондай-ақ жеке және заңды тұлғаларға зиянды өтеу, терроризм актісін жою арқылы туындаған заңмен реттелуі ұсынылады.

Түйін сөздер: мемлекет, терроризм, экстремизм, күрес, зорлық-зомбылық, адам құқығын қорғау, заң.

Введение

Современный мир характеризуется множественностью противоречий, угроз, вызовов. Среди них особое место занимают угрозы терроризма. В 1999 году был принят Закон «О борьбе с терроризмом» (<https://bnews.kz/ru>). Данный закон определяет правовые и организационные основы борьбы с терроризмом в Республике Казах-

стан, порядок деятельности государственных органов и организаций, независимо от форм собственности, а также права, обязанности и гарантии граждан в связи с осуществлением борьбы с терроризмом. В этом законе терроризм понимается как противоправное уголовно-наказуемое деяние, совершенное для подрыва безопасности государства, оказания воздействия на принятие государственными органами решений и дости-

жения иных террористических целей. При этом в законе указаны различные пути достижения этих целей. А именно, уничтожение, повреждение, нападение, посягательства на жизнь, насилие, захват заложника и иные действия. Главным в данном законе была оценка терроризма как активных действий. Соответственно, предпринимаемые государством меры были направлены на борьбу с этими явлениями.

С началом нового тысячелетия в мире произошли значительные события, заставившие по-новому взглянуть на проблемы противодействия терроризму. В США, России и других странах произошли трагические события, связанные с терроризмом, затронувшие жизнь и безопасность многих тысяч людей. Статистика по терактам в мире с 2000 года показывает, что «72 135 терактов совершено... 169 572 жертвы терактов в мире. Каждый второй человек в мире погибает от террористического акта на территории Ирака, Афганистана или Пакистана. 7 034 теракта предотвращены или не удалась. К неудавшимся попыткам терактов относятся неудачные, раскрытые и предотвращённые теракты. Относительно много их в Великобритании и России, где каждый год фиксируется около 30 подобных событий» (<https://petsu.ru>).

В общественном сознании возникла необходимость изменения политики противодействия терроризму. С истечением определенного промежутка времени пришло понимание того, что искоренить опасность и угрозу терроризма и экстремизма одними лишь силовыми и запретительными мерами невозможно. Приоритетными должны стать превентивные меры предупредительного и профилактического характера. При этом основной акцент переносится на активную совместную деятельность государства и гражданского общества (Дикаев С.У., 2005: 96).

Наряду с терроризмом особую угрозу представляет экстремизм. В Республике Казахстан 18 февраля 2005 года был принят Закон «О противодействии экстремизму».

Данный закон определяет правовые и организационные основы противодействия экстремизму в целях защиты прав и свобод человека и гражданина, основ конституционного строя, обеспечения суверенитета Республики Казахстан, целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории, национальной безопасности.

Под экстремизмом понимаются «организация и (или) совершение действий, направленных на насильственное изменение конституционно-

го строя, нарушение суверенитета Республики Казахстан, целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории, подрыв национальной безопасности и обороноспособности государства, насильственный захват власти или насильственное удержание власти, создание, руководство и участие в незаконном военизированном формировании, организация вооруженного мятежа и участие в нем, разжигание социальной, сословной розни (политический экстремизм); разжигание расовой, национальной и родовой розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию (национальный экстремизм); а также разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию, а также применение любой религиозной практики, вызывающей угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан (религиозный экстремизм)».

Анализ данной нормы показывает, что экстремизм – это активные действия, запрещённые законом, цель этих действий – причинение вреда государству, обществу, личности путем разжигания расовой, национальной и родовой вражды и розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию. Терроризм и экстремизм можно квалифицировать как активные действия, запрещенные законом в силу того, что они наносят существенный вред и представляют опасность для личности, общества и государства в целом (Тамаев Р.С., 2011: 263).

Объединяют эти деяния объекты, на которые направлены эти действия. Это государственные органы, властные структуры, а также характер этих действий, связанных с насилием. При этом терроризм характеризуется методами устрашения населения и направленностью на причинение ущерба личности, обществу и государству. В то же время экстремизм можно квалифицировать как проявление приверженности к крайним взглядам, и в особенности крайним мерам.

Тем самым, терроризм и экстремизм в любых формах своих проявлений превратились в одну из самых опасных проблем современности и представляют потенциальную угрозу национальной безопасности страны (Косиченко А.Г., 2002: 213).

Противодействие терроризму и экстремизму не может быть организовано без четкой и хорошо разработанной законодательной базы. По этой причине в апреле 2010 года были внесены изменения и дополнения в Закон «О борьбе с терроризмом». Был принят специальный Закон

«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия терроризму».

Название закона о борьбе с терроризмом изложено в следующей редакции: «О противодействии терроризму». В последующие годы путем внесения изменений и дополнений в вышеназванный закон (2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 г.г.) продолжена работа по совершенствованию антитеррористического законодательства.

Новый закон «О противодействии терроризму» устанавливает принципы, цель, правовые и организационные основы противодействия терроризму (http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30618194).

Следует обратить внимание на существенное расширение понятийного аппарата. В частности, законодательно закреплены такие термины как объекты массового скопления людей, идеология насилия, определен уполномоченный государственный орган по координации деятельности в сфере противодействия терроризму в лице Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, расширены и конкретизированы такие понятия, как противодействие терроризму, профилактика терроризма и финансирование терроризма, правовой режим антитеррористической операции. В законе дано новое определение терроризму как идеологии насилия и практики воздействия на принятие решений государственными органами или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству.

На основе данного специального закона дополняются и корректируются существующие нормы. Так, в 2017 году были внесены поправки в законодательные акты, направленные на усиление мер противодействия терроризму и экстремизму. Был принят новый закон «О контрразведывательной деятельности». Цель данного закона – определять правовые основы контрразведывательной деятельности и систему гарантий законности ее осуществления. Обратимся к ст. 8 «Задачи контрразведывательной деятельности».

Так, задачами контрразведывательной деятельности являются защита от разведывательно-подрывной деятельности: основ конституционного строя, государственного суверенитета, территориальной целостности, экономического, научно-технического и оборонного потенциала

Республики Казахстан; Президента Республики Казахстан и других охраняемых лиц; сведений, составляющих государственные секреты Республики Казахстан; предупреждение, вскрытие и пресечение разведывательных и (или) подрывных акций, в том числе связанных с осуществлением терроризма и экстремизма» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000035>).

Тем самым, учитывается международный характер терроризма и экстремизма.

Внесены изменения и дополнения в действующие кодексы – Уголовный кодекс РК, Уголовно-процессуальный кодекс РК, Кодекс РК об административных правонарушениях, Предпринимательский кодекс. Изменены и дополнены законы – Закон РК «Об оперативно-розыскной деятельности», Закон РК «О гражданстве», Закон РК «О правовом положении иностранцев», Закон РК «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия», Закон РК «О местном государственном управлении и самоуправлении» и другие законы. По мнению известного казахстанского ученого Д. Нурпеисова, работа над совершенствованием законодательства по обеспечению национальной безопасности должна продолжаться систематически (Нурпеисов Д.К., 2003: 168).

Поддерживая данное мнение, полагаем, что обеспечение национальной безопасности есть процесс сложный, основанный на конституционном законодательстве. При этом приоритетом является обеспечение прав человека, его жизни.

Обратим внимание на следующее обстоятельство. Так, в новом законе «О противодействии терроризму Республики Казахстан» исключено понятие, существовавшее в прежнем законодательстве – международный терроризм. На наш взгляд, это исключение не оправданно. Обратимся к монографии Тулеева М.С. Так, по мнению автора в Центральной Азии нарастает угроза роста международного терроризма. Это связано с ростом социального неравенства между странами Запада и Востока, с ростом напряженности между странами-державами, такими как США, Россия, Китай, с появлением новых и традиционных очагов напряженности – Сирии, Афганистана.

Со своей стороны полагаем, что международный терроризм становится сложнее и изощреннее. Это связано с ростом информационных технологий, с появлением социальных сетей, с ростом новых угроз.

Обратимся к зарубежному законодательству. Так, следует отметить, что международный ха-

рактер терроризма отражен в законодательстве США (титулы 18 и 22 свода Законов США).

Для Франции терроризм из внутригосударственной проблемы превращается в международную. Одновременно с законом о ратификации Страсбургской Конвенции принимается закон № 87-541 от 16 июля 1987 года «Об изменении положений уголовно-процессуального кодекса, касающихся положений о преследований и судебном разбирательстве некоторых правонарушений, совершенных за границей».

Анализ произошедших терактов в мире показывает, что террористическая деятельность тесно связана с зарубежными странами и, более того, финансируется из различных источников, в т.ч. из-за рубежа. Таким образом, международный терроризм в эпоху глобализации стал активной реальностью.

По нашему мнению, следовало бы дополнить и конкретизировать определение терроризма в законе «О противодействии терроризму», увязав с международной террористической деятельностью. Укажем, что в настоящее время в национальный перечень запрещенных в Казахстане террористических структур включена двадцать одна зарубежная организация.

Таким образом, предлагаем действующий закон «О противодействии терроризму» дополнить понятием «международный терроризм». При этом под международным терроризмом следует понимать деятельность, осуществляемую террористом или террористической организацией на территории более чем одного государства или наносящую ущерб интересам более чем одного государства.

Для того, чтобы снизить и в последующем свести на нет уровень террористической угрозы, необходимы совместные действия государственных органов и институтов гражданского общества. Ключевыми средствами могут быть и должны стать правовые меры.

В связи с этим предлагаем провести полный анализ действующих законов, в которых так или иначе регламентированы действия по профилактике и противодействию терроризму и экстремизму. Укажем следующие законы: «О противодействии терроризму», «О противодействии экстремизму», «О контрразведывательной деятельности», «О национальной безопасности», «Об органах национальной безопасности», «О специальных государственных органах», «Об оперативно-розыскной деятельности», «Об органах внутренних дел», «О местном государственном управлении и самоуправлении», «О ре-

лигиозных организациях и религиозной деятельности», «Об образовании», «О государственной молодежной политике» и другие.

К примеру, в Законе Республики Казахстан «О противодействии терроризму» в ст. 10-1 указывается, что одной из целей информационно-пропагандистского противодействия терроризму является формирование в обществе анти-террористического сознания и эта обязанность возлагается на все госорганы, задействованные в данной работе.

Однако из двадцати одной государственной структуры только у уполномоченного органа в области образования и науки в полномочиях четко определена компетенция: формирование антитеррористического сознания в обществе путем проведения факультативных занятий в общеобразовательных школах и высших учебных заведениях республики. Тем самым полностью охватываются сферы, подпадающие под компетенцию Министерства образования и науки. В то же время, за пределами остаются такие институты гражданского общества, как трудовые коллективы, профсоюзы, НПО, и в особенности религиозные объединения: мечети, церкви, нетрадиционные религиозные организации и др. Соответственно, возникает вопрос: кто должен координировать и непосредственно заниматься формированием у казахстанских граждан антитеррористического сознания и выработкой иммунитета к радикальной идеологии?

Полагаем, что во всех этих законах значительное место должно быть уделено профилактике терроризма. И при этом в законодательстве по своей отрасли должны быть указаны действия и меры по выявлению, изучению, устранению причин и условий, способствующих возникновению и распространению терроризма. Именно в законодательном порядке должны быть закреплены действия институтов гражданского общества, государственных и местных исполнительных органов по устранению причин и условий, порождающих терроризм (Маслов, 2000: 196).

И даже более, возможно в будущем систематизировать и разработать Антитеррористический кодекс Республики Казахстан, в котором будут изложены все нормы, регламентирующие деятельность государственных органов по профилактике и предупреждению терроризма в стране. В сентябре 2018 года на сессии Генеральной Ассамблеи ООН Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев предложил принять Кодекс поведения «К достижению мира, свободного от терроризма». Основной целью Кодекса

является создание широкой международной коалиции стран-партнеров по контртерроризму и достижение к столетию ООН в 2045 году мира, свободного от терроризма (Маслов, 2000: 196).

Отметим, что в правовом поле возникают определенные проблемы в сфере противодействия терроризму. Так, важным моментом наряду с профилактикой терроризма является определенная законом минимизация и (или) ликвидация последствий терроризма на соответствующей территории через антитеррористические комиссии. Полагаем необходимым обратить внимание на следующий важный аспект, связанный с возмещением имущественного вреда в результате акта терроризма, а также возмещением вреда физическим и юридическим лицам, причиненного при пресечении акта терроризма.

Согласно закону, порядок возмещения имущественного вреда в результате акта терроризма, а также с возмещением вреда физическим и юридическим лицам, причиненного при пресечении акта терроризма, осуществляется в порядке, установленном Правительством Республики Казахстан, т.е. на основе подзаконных актов.

В то же время в международной практике указанные вопросы регулируются на уровне закона. К примеру, во Франции вопросы выплаты материальной компенсации потерпевшим исключительно от террористических актов регу-

лируются в соответствии с Законом № 86-1020 «О борьбе с терроризмом и посягательствами на государственную безопасность» от 9 сентября 1986 года. Потерпевшим лицам из числа французских граждан, проживающим во Франции, так и за ее пределами, возмещается ущерб за счет Гарантийного фонда.

Итальянский законодатель также на уровне закона регулирует вопрос о материальной компенсации потерпевшим от террористических актов и организованной преступности. В Италии действует Закон от 20 октября 1990 года № 302/1990 «О покровительстве потерпевшим от терроризма и организованной преступности». В Испании принят Королевский указ, подробным образом регулирующий порядок и условия выплаты материальной компенсации лицам, потерпевшим от террористических актов (Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом, 2002: 12).

Таким образом, вопросы, связанные с возмещением имущественного вреда в результате акта терроризма, а также с возмещением вреда физическим и юридическим лицам, причиненного при пресечении акта терроризма, должны регулироваться именно законом. Это положение полностью отражает идеи, закрепленные в Конституции Республики Казахстан о правовом государстве, где высшей ценностью признаются человек, его жизнь, права и свободы.

Литература

- Антитеррористический Кодекс представит Казахстан на Генассамблее ООН // https://bnews.kz/ru/news/antiterroristicheskii_kodeks_predstavit_kazahstan_na_genassamblee_oon
- Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-1 «О борьбе с терроризмом» // <https://petrsu.ru/page/socio/protivodeistvie-terrorizmu-i-ekstre/statistika-teraktov-v-mire#t20c>
- Дикаев С.У., Турецкий Н.Н. Терроризм: понятие и классификация. – Алматы, 2005. – 96 с.
- Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2010 года № 266-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия терроризму» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30618194
- Закон Республики Казахстан «О контрразведывательной деятельности». Принят 26 декабря 2016 г. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000035>
- Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. – М., 2002. – С. 12.
- Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года «О противодействии экстремизму» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865
- Маслов В.И. Региональная безопасность: история и проблемы новых независимых государств Центральной Азии. – Бишкек, 2000. – 196 с.
- Нурпеисов Д.К. Национальная безопасность: правовой аспект. – Алматы, 2003. – 168 с.
- Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С. и др. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 213 с.
- Перечень зарубежных организаций, запрещенных в РК // http://egov.kz/cms/ru/articles/zaprewennyye_organizacii
- Тамаев Р.С. Экстремизм и национальная безопасность: правовые проблемы. – М., 2011. – 263 с.
- Тулеев М.С. Международный терроризм как угроза безопасности стран Центральной Азии. – Бишкек, 2014. – 182 с.

References

- Antiterroristicheskij Kodeks predstavit Kazahstan na Genassamblee OON // https://bnews.kz/ru/news/antiterroristicheskii_kodeks_predstavit_kazahstan_na_genassamblee_oon
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 ijulja 1999 goda № 416-1 «O bor'be s terrorizmom» // <https://petrsu.ru/page/socio/protivodeistvie-terrorizmu-i-ekstre/statistika-teraktov-v-mire#t20c>
- Dikaev S.U., Tureckij N.N. Terrorizm: ponjatie i klassifikacija. – Almaty, 2005. – 96 s.
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 8 aprelja 2010 goda № 266-1V «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam protivodejstvija terrorizmu» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30618194
- Zakon Respubliki Kazahstan «O kontrrazvedyvatel'noj dejatel'nosti». Prinjat 26 dekabrja 2016 g. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000035>
- Zarubezhnoe zakonodatel'stvo v bor'be s terrorizmom. – M., 2002. – S.12
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 fevralja 2005 goda «O protivodejstvii jekstremizmu» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865
- Maslov V.I. Regional'naja bezopasnost': istorija i problemy novyh nezavisimyh gosudarstv Central'noj Azii. – Bishkek, 2000. – 196 s.
- Nurpeisov D.K. Nacional'naja bezopasnost': pravovoj aspekt. – Almaty, 2003. – 168 s.
- Kosichenko A.G., Ashimbaev M.S. i dr. Sovremennij terrorizm: vzgljad iz Central'noj Azii.– Almaty: Dajk-Press, 2002. – 213 s.
- Perechen' zarubezhnyh organizacij, zapreshennyh v RK// http://egov.kz/cms/ru/articles/zaprewennye_organizacii
- Tamaev R.S. Jekstremizm i nacional'naja bezopasnost': pravovye problemy. – M., 2011. – 263 s.
- Tuleev M.S. Mezhdunarodnyj terrorizm kak ugroza bezopasnosti stran Central'noj Azii. – Bishkek, 2014. – 182 s.

**Жетпісбаев Б.А.¹, Урисбаева А.А.², Алдашев С.М.³,
Ермухаметова С.Р.⁴**

¹з.ғ.д., профессор

²з.ғ.м., аға оқытушы, e-mail: narynury01@gmail.com

³з.ғ.к., доцент, e-mail: aldashev.sarsengaly@gmail.com

⁴з.ғ.к., профессор м.а., e-mail: saulehan11r@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІК АУЫТҚУШЫЛЫҚТАРЫ
МЕН ШИЕЛЕНІСТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СЕБЕПТЕРІ**

Кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы шиеленістер мен әлеуметтік ауытқулар проблемаларын зерттеу кезінде шиеленістер мәселелерін зерттеудің гносеологиялық түбірі көптеген ғылымның: философия, логика, әлеуметтану, құқық, педагогика, психология, психиатрияның және т. б. ғылыми жетістіктерін пайдалана отырып, оларды шешу кешенді көзқарасты көздейтін пәнаралық сипатқа ие екендігі туралы жалпы тезисті негізге алу қажет.

Құқықтық әлеуметтанудың әртүрлі бағыттары арасында құқықтық конфликтология үлкен мәнге ие, ол құқықтық қатынастарды, нормалар мен институттарды шиеленістердің алдын алу және шешу үшін оларды пайдалану тұрғысынан зерделейді. Құқықтық ғылым үшін бұл мәселе екі себеп бойынша жаңа болып табылады:

- біріншіден, жалпы конфликтологияның дербес кешенді әлеуметтік-психологиялық пән ретінде дамуының жеткіліксіздігіне байланысты;

- екіншіден, кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы шиеленіс табиғатын және әлеуметтік ауытқуларды зерделемей, құқықты догматикалық зерттеу оны кеңірек түсінуге, оның ішінде әлеуметтік және психологиялық шиеленістермен жұмыс істеу құралы ретінде ықпал етпейді.

Түйін сөздер: шиеленіс, конфликтология, әлеуметтік ауытқулар, девиантты мінез-құлық, кәмелетке толмағандар, әлеуметтендіру, әлеуметтік қайшылықтар, құқық бұзушылықтар, әлеуметтік бақылау, іс шаралары, жаза.

Zhetpisbayev B.A.¹, Urisbaeva A.A.², Aldashev, S.M.³,
Yermukhametova S.R.⁴

¹doctor of law, Professor

²masters of law, e-mail: narynury01@gmail.com

³candidate of law, Acting Professor, e-mail: aldashev.sarsengaly@gmail.com

⁴candidate of law, e-mail: saulehan11r@mail.ru

Al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty

Social reasons for legal behavioural deviations and conflicts of minors

When studying the problems of conflict and social deviations in the behavior of minors, it is necessary to proceed from the general thesis that the epistemological roots of the study of conflict problems are interdisciplinary, suggesting an integrated approach to solve them using many scientific sciences: philosophy, logics, sociology, law, pedagogy, psychology, psychiatry, etc.

Among the various areas of legal sociology, legal (conflict) conflictology is becoming increasingly important, which studies legal relations, norms and institutions from the point of using them to prevent and resolve conflicts. This problem in legal science is new for two reasons: firstly, due to the insufficiency of the development of general conflictology as an independent integrated socio-psychological discipline;

secondly, the dogmatic study of law without studying the nature of conflict and social deviations in the behavior of minors does not contribute to its broader understanding, including as an instrument for dealing with social and psychological conflicts.

Key words: conflict, conflictology, social deviations, deviant behavior, minor, socialization, social contradictions, offenses, social control, control measures, punishment.

Жетпісбаев Б.А.¹, Урисбаева А.А.², Алдашев С.М.³,
Ермухаметова С.Р.⁴

¹д.ю.н., профессор

²м.ю.н., старший преподаватель, e-mail: narynury01@gmail.com

³к.ю.н., и.о. профессора, e-mail: aldasev.sarsengaly@gmail.com

⁴к.ю.н., доцент, e-mail: saulehan11r@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Социальные причины конфликтов и отклонений в правовом поведении несовершеннолетних

При исследовании проблем конфликтов и социальных отклонений в поведении несовершеннолетних необходимо исходить из общего тезиса о том, что гносеологические корни исследования проблематики конфликтов имеют междисциплинарный характер, предполагающий комплексный подход к их решению с использованием научных достижений многих наук: философии, логики, социологии, права, педагогики, психологии, психиатрии и др.

Среди различных направлений правовой социологии все большую значимость приобретает правовая (юридическая) конфликтология, которая изучает правовые отношения, нормы и институты под углом зрения использования их для предотвращения, предупреждения и разрешения конфликтов. Данная проблематика для правовой науки является новой по двум причинам: во-первых, в силу недостаточности развития общей конфликтологии как самостоятельной комплексной социально-психологической дисциплины; во-вторых, догматическое изучение права без изучения природы конфликта и социальных отклонений в поведении несовершеннолетних, не способствует более широкому его пониманию, в том числе и как инструмента обращения с социальными и психологическими конфликтами.

Ключевые слова: конфликт, конфликтология, социальные отклонения, девиантное поведение, несовершеннолетний, социализация, социальные противоречия, правонарушения, социальный контроль, меры борьбы, наказание.

Кіріспе

Саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістер, азаматтық қоғамға көшу және құқықтық мемлекеттің құрылысы екі ауқымды үрдіспен сипатталады. Бір жағынан, бұл – қоғамдық өмірдің барлық салаларын ырықтандыру мен демократияландыру және тиісті құқықтық реформалар. Екінші жағынан, бұл – әлеуметтік қайшылықтардың, этносаралық, топаралық, тұлғааралық шиеленістердің байланысуы (оларға ересектермен қатар кәмелетке толмағандар да қатысады) (Жетпісбаев Б.А., 2001 а: 73).

Шиеленістер көптеген нысандарда көрініс табады: зорлық-зомбылық актілері, зорлық-зомбылық эскалациясы, агрессия, ішкі жайсыздық, әлеуметтік қанағаттанбаушылық және т.б. бұл ретте кәмелетке толмағандар арасында деструктивтіліктің, қатыгездіктің, конфронтациялық өзара іс-қимылдың осы формаларының қатыгездігінің өсуі байқалады (Жетпісбаев Б.А., 1998 б: 14).

Оның тағы бір ерекшелігі кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық әрекеттерінің өсуі болып табылады, әрі олар күнделікті өмірде таралып кеткен: көшеде, мектепте, көпшілік демалатын орындарда, базарда, өз үйінің кіреберісінде, кинотеатрда және т.б. Осының барлығы кәмелетке толмағандар арасында туындайтын жанжалдарға жан-жақты қарсы тұрудың арнайы шараларын әзірлеу қажеттілігін туындатады. Бұл жерде, біздің ойымызша, кәмелетке толмағандардың даулы мәселелерін шешумен айналысатын мамандандырылған ювеналдық әділет органдарының рөлі аса маңызды. Жоғарыда айтылғандар кәмелетке толмағандардың жанжалдары проблемаларының жалпы маңыздылығын және әлеуметтік-құқықтық шараларды ұйымдастыруды, олардың себептері мен жағдайларын жою, сондай-ақ ювеналдық әділет органдарының құзыреті шегінде этимәрігерлік көріністерге қарсы күрес шараларының кешенін әзірлеуді жақсы өзектендіреді.

Құқықтық әлеуметтанудың әртүрлі бағыттары арасында құқықтық конфликтология үлкен мәнге ие болады, ол құқықтық қатынастарды, нормалар мен институттарды шиеленістердің алдын алу және шешу үшін оларды пайдалану тұрғысынан зерделейді (Казимирчук В.П., 1995: 212). Құқықтық ғылым үшін бұл мәселе екі себеп бойынша жаңа болып табылады:

– біріншіден, жалпы конфликтология дамуының жеткіліксіздігіне байланысты дербес кешенді әлеуметтік-психологиялық пән ретінде (Дмитреев А.В., 1993: 4);

– екіншіден, шиеленіс табиғатын зерделемей, құқықты догматикалық тұрғыдан зерттеу оны кеңірек түсінуге, соның ішінде әлеуметтік және психологиялық шиеленістермен жұмыс істеу құралы ретінде ықпал етпейді (Казимирчук В.П., 1995: 212).

Ғалымдардың заң ғылымы мен практикасына қосқан үлесіне сүйене отырып, қалыптасқан «құқық бұзушылық», «теріс қылық» ұғымдары және басқалары кәмілетке толмағандардың іс-әрекеттерінің табиғатын барабар көрсете алмайтыны туралы қорытынды жасауға болады. Бұл құқыққа қарсы сипаттағы іс-әрекеттер жасалғанға дейін кәмілетке толмаған құқық бұзушының, әдетте, бағалауға ғана емес, сондай-ақ оларды арнайы органдар мен қызметтердің қарау рәсіміне ретке келтірілуі мүмкін іс-әрекеттерді жасайтындығымен түсіндіріледі. Бұл пікір медиацияның әлеуметтік қызметінің мысалында көрсетілуі мүмкін, оның қызметінің мәні тараптар арасында шиеленісті немесе жанжалды жағдайды жан-жақты түсіну және істі сот талқылауына дейін жеткізбей, тараптарды бітімге келтіру болып табылады (Жетпісбаев Б.А., 2005 в: 5).

Кәмілетке толмағанның әрбір құқық бұзушылығының алдында, әдетте, шиеленіс (топтық, тұлғааралық және т.б.) болады. Сонымен бірге, жасалған кез келген құқық бұзушылықты да шиеленіс ретінде қарастыруға болады, бірақ заңнамаға сәйкес, бұл – заңдық жауапкершілік көзделген шиеленіс. Құқық бұзушылықтардың алдында болған шиеленістер да қоғамдық қатынастар жүйесінде ыңғайсыздық туғызады. Олар жалпыға бірдей наразылық тудырады, мораль және адамгершілік нормаларымен айыпталады, дегенмен олар құқық нормаларын бұзбайды және құқық нормаларын бұзу және кәмілетке толмаған құқық бұзушыны заңды жауапкершілікке тарту нәтижесінде пайда болуы мүмкін қоғамдық пікірдің мұндай резонансын тудырмайды. Сонымен қатар олар құқық

бұзушылықтар секілді, қоғамда қалыптасқан және қазіргі әлеуметтік қатынастарға зиянын тигізеді, оларды деформацияға ұшыратады.

Көптеген жағдайларда әділ жаза құқық бұзушының жанынан «жүкті алып тастайды», оған моральдық жеңілдік әкеледі, осылайша ішкі жанжал жойылады. Қазіргі таңда кәмілетке толмаған құқық бұзушының жеке басында тұрақты қалыптасқан стереотиптер жоқ, ол көп қырлы және көпәспектiлi, адамгершiлiк автономиясына берiлген, бұл да шиеленiс болуы мүмкiн. Бір жағдайларда жасалған құқық бұзушылықты (оның болмашы екеніне қарамастан) кәмілетке толмаған құқық бұзушы, ең алдымен, өзіне де, қоршаған адамдарға да келтірілген жеке жан жарақаты ретінде қабылдайды. Сондықтан ол кәмілетке толмағанның ішкі уайымын, құқық бұзушының жасаған іс-әрекеттерінде өкіну сезімін тудырады. Басқа жағдайда, жасалған құқық бұзушылықтың ауырлығына қарамастан, кәмілетке толмаған құқық бұзушы үшін ол мұндай моральдық азапты тудырмайды және соңғысы жұртшылық, лауазымды адамдар немесе оның ісін қарайтын органдар тарапынан белгілі бір жеңілдік болатынына, ал істің өзі одан әрі ұмытылатынына сенеді. Тұлғааралық шиеленістердің көрсетілген үрдістері шиеленістің шексіз табиғатын көрсетеді, бірақ сонымен қатар осы міндеттерді шешу үшін кәмілетке толмағандардың шиеленістері туралы білімдерді ең болмағанда жалпы жүйелендіруді жүргізу, олардың әдіснамалық және теориялық негіздерін айқындау, қалыптасқан шиеленістік зерттеулер парадигмасының контурын белгілеу, перспективалар алгоритмдерін және олардың даму жолдарын белгілеу қажет екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Әдістер және теориялық-әдіснамалық негіздер

Кәмілетке толмағандар арасындағы шиеленістер мен әлеуметтік ауытқулардың құқықтық табиғаты туралы жүргізілген зерттеуде әдіснамалық негіз ретінде кәмілетке толмағандардың мінез-құлқындағы шиеленістер мен әлеуметтік ауытқулардың концептуалды-теориялық проблемалары жүйесінде туындайтын әлеуметтік-құқықтық және психологиялық құбылыстарды зерделеудің диалектикалық әдісі және жүйелі тәсілі қолданылады.

Әдіснамалық база қарастырылатын құқықтық қатынастарды зерттеудің дәстүрлі және жаңа инновациялық тәсілдерімен сипатталады. Зерт-

теу барысында талдау және синтездеу, модельдеу, жинақтау, болжау, абстрагирлеу, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық және басқа да әдістер қолданылды.

Өкінішке орай, қазақстандық зерттеушілер құқықтық конфликтология мәселелерінің біртұтас жүйесінің жекелеген аспектілерін әзірлеумен тек фрагментті айналысты. Сонымен қатар, бұл әзірлемелер зерттелетін проблеманы олардың ішкі психологиялық мазмұнын, генезисін, этиологиясын, динамикасын, шиеленістың аяқталу сәтін, нәтижесі мен шиеленістың салдарын ашу контекстінде өзектілендірудің бастапқы пунктін құрайды, оның жалпы белгісі, әдетте, шиеленістің салдарынан ұсынылған және қалыптасқан шиеленіс ретінде жасалған құқық бұзушылық болып табылады.

Шиеленіс ұғымы бір мағыналы емес, сондықтан «жанжал, шиеленістер» терминін анықтаудың көптеген дефинициялары бар. Кеңес дәуіріндегі әдебиетте шиеленістер белгілі бір қарама-қайшылықтар ретінде қарастырылған. Алайда, біздің ойымызша, шиеленістерді түсінудің осындай түріне қатысты қалыптасқан стереотипті нанымдар В.Н. Кудрявцевтің жүргізген терең зерттеулерінің нәтижесінде түбегейлі өзгерді. Ол «қайшылықтар және шиеленіс» сөздерін синонимдер ретінде қарастыруға болмайтынына сенімді. Қайшылықтар, қарама-қайшылықтар, айырмашылықтар – бұл шиеленіс үшін қажетті, бірақ жеткілікті жағдайлары. Қарама-қарсылықтар мен қарама-қайшылықтар олардың тасымалдаушылары болып табылатын күштер өзара іс-қимыл жасай бастаған кезде ғана шиеленіске айналады (Дмитреев А.В., 1993).

Шиеленіс жеке уайымдар мен ойын-сауық деңгейінде екі түрлі жақтың соқтығысу процесі ретінде оның көрінуінің психологиялық табиғатын куәландырады. Әр түрлі деңгейдегі және күрделіліктегі тұлғааралық немесе топтық қатынастар деңгейінде шиеленістің туындауы, әдетте, оның әлеуметтік табиғаты тұрғысынан қарастырылады. Әр түрлі көздерде бұл тәсілдер бір-біріне қарама-қайшы келеді және абсолютті болып табылады. Осының бәрі шиеленістің шынайы табиғатын түсінуде елеулі қиындықтарды тудырады. Бұл күрделілік шиеленістің әлеуметтік-ортадағы көрінісі әртүрлі болғандықтан одан да күшейе түседі, бұл проблемалардың түбегейлі шешілмегендігі туралы түсінікті туындатады.

Шиеленіс проблемасы және оны шешу жеке индивидуумның мінез-құлқын түсіну үшін,

сондай-ақ кез келген әлеуметтік деңгейде үдерістерді тиімді басқаруды қамтамасыз ету үшін қызығушылық тудырады. Ювеналды соттардың кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға сот төрелігін іске асыруы кезінде оның мәнін түсінуі маңызды.

Шиеленіс анықтамаларының көптігін жалпылай отырып, Д.П. Зеркин келесі анықтаманы қолдануды ұсынады: «Шиеленіс (жанжал) – бұл қоғамдық субъектілердің өздерінің қарама-қайшы мүдделерін, ұстанымдарын, құндылықтары мен көзқарастарын іске асыру мақсатында бір-біріне қарсы тұруы» (Зеркин Д.П., 1998: 38).

А.Я. Анцупов пен А.И. Шипиловтің көзқарасы бойынша: «шиеленіс деп шиеленіс субъектілеріне қарсы әрекет ету және әдетте жағымсыз эмоциялармен ілесе жүретін өзара іс-қимыл процесінде туындайтын маңызды қайшылықтарды шешудің аса өткір тәсілі түсініледі.

Кейбір жағдайларда шиеленіс ұғымына қандай да бір үдерісті не құбылысты дамытуда бір-бірін жоққа шығаратын негіздерге қарсы тұру ұғымы сыйысып кетеді. «Амбиваленттілік», «антиномия», «девиация», «дихотомия» терминдері бірдей мағынада қолданылады. Шиеленіс абсолюттік мағынада – өздігінен ұйымдастырылатын үрдістің ажырамас ерекшелігі» (Анцупов А.Я., 1999: 80).

Зәңгі шиеленіс – әлеуметтік шиеленістің бір түрі. Соңғысы үшін әрдайым өзара әрекеттесетін екі тарап қажет. Бұл ретте өзара іс-қимыл тараптардың іс-қимылдары өзара жоятын мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған және демек, бетпе-бет келеді. Барлық шиеленістерге адамдарға осы жағдайды өзгертуге немесе оған бейімделуге немесе өзін қорғауға көмектесетін күшті кернеу тән (Казимирчук В.П., 1995: 213).

Деректерде және басқа да көптеген анықтамаларда шиеленіс ең алдымен қарама-қайшылықпен немесе оның бір сәтінің қарама-қарсы күресімен байланысты. Мысалы, американдық конфликтолог Л. Козердің түсіндірмесінде, шиеленіс құндылықтар мен белгілі бір мәртебеге, билікке, ресурстарға наразылықтарға қарсы күрес болып табылады. Басқа американдық автор К. Боулдингке сәйкес, шиеленіс саналы және жетілген қарама-қайшылықтарды және мүдделер шиеленісін білдіреді. Р. Дарендорф шиеленіс деп нормалар мен күтулердің, институттар мен топтардың қарама-қарсы барлық құрылымдық жүргізілген қарым-қатынастарын түсінді.

«Социология бойынша қысқаша сөздікте» «шиеленіс» адамдардың, әлеуметтік топтардың, әлеуметтік институттардың, жалпы қоғамның қарым-қатынастары жүйесіндегі қарама-қайшылықтарды дамытудың жоғары сатысы ретінде сипатталады, ол қарама-қарсы үрдістер мен әлеуметтік қауымдастықтар мен индивидтердің мүдделерінің күшеюімен анықталады».

Сонымен, шиеленіс ұғымы қарама-қайшылықтың философиялық ұғымымен тығыз байланысты, нақтырақ айтқанда «қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресі» философиялық Заңының мазмұнымен тығыз байланысты.

Нәтижелері

Конфликтологияның гносеологиялық және логикалық аспектілерін талдаудағы ережелердің даусыздығына үміттенбестен, кәмілетке толмаған құқық бұзушылардың әлеуметтік табиғатының ерекшеліктерін ескере отырып, осы проблеманы шектейміз. Бұл жағдайда құқықтық нормалардың бұзылуына ғана емес, кәмілетке толмағанның ауытқыған мінез-құлқының проблемаларын шешудің құқықтық және өзге де шарттары мен рәсімдерін жасауға назар аудару маңызды. Кәмілетке толмаған құқық бұзушының санасы мен іс-әрекеті мен құқықтық норманың арасындағы қарама-қайшылыққа баса назар аудару мұқият талдауды талап етеді (Жетпісбаев Б.А., 2002 г: 49).

Қарапайым санаға негізделген үстірт пайымдаулар, әдетте, жеке тұлғаны дербестендірмейді және мұндай мінез-құлқтың себептерін түсіндіруге ғана емес, олардың жолын кесу шараларын іздеуге не құқық бұзушыны жазалауға мәжбүрлейді. Гносеологиялық ақаулар бастапқы таным тәжі үшін берілген кезде, құқық бұзушылық себептерінің түсініктемесі жеке қасиеттің жетілмегендігін көрсетеді» (Вайсберг Л.М., 1996: 29).

Жекелеген кемшіліктер кәмілетке толмағанның тағдырына, оның мінез-құлқын бағалауға әсер етуі немесе тіпті алдын ала анықтауы мүмкін нақты мән үшін беріледі. Мысалы, мән-жайлар жиынтығы құбылыстың талдауын өзгертетін жағдайлар. Нәтижесінде тек жекелеген зерттеушілер ғана емес, сонымен қатар құқық қорғау, сот және өзге де органдардың қызметкерлері жекеге ерекше зияткерлік күшжігерін салмай, (шартты, кінәні, мән-жайды және т.б.) жасалған бүтінге зейін береді. Сонымен қатар, бір фактордан басқасына жылжитын беттік индукция ғылымды құқық бұзушылық пен

әр түрлі әлеуметтік факторлар арасындағы корреляцияны білдіретін әр түрлі қорытындылармен қамтамасыз етеді: «алкоголизм – көптеген құқық бұзушылықтардың себебі», «көптеген құқық бұзушылар қолайсыз және толық емес отбасынан шығады», «әлеуметтік бақылаудың күшеюі қылмыстың төмендеуіне ықпал етеді» және т. б.

Осыған байланысты соттылықтың өсуі мен кәмілетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтар динамикасының қарқындылығын арттыру фактілері толық түсіндіріледі. Көбінесе бұл кәмілетке толмаған құқық бұзушылармен «жартылай кәсіпқойлар» және тіпті «кездейсоқ» мамандар жұмыс істейді және осындай құбылыс кәмілетке толмаған құқық бұзушылармен жұмыс істейтін құқық қорғау органдары қызметкерлерінің ортасында кездеседі. Сондықтан бірқатар шет мемлекеттерде кәмілетке толмағандармен ювеналдық әділет маманы (судьялар, адвокат, полиция қызметкері және т.б.) ретінде жұмыс істеу үшін осы кәсіптердің үздік өкілдерін ғана мұқият іріктейді.

Сонымен қатар, кәмілетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық қылмысқа қарсы күресте мемлекеттегі қоғамдық қатынастардың ауқаттылығын, жетілдірілуін, серпінін анықтайтын лакмус индикаторы болып табылады.

Осыған байланысты В.Н. Кудрявцевпен келіспеуге болмайды. Ол кәмілетке толмағанның жеке басын қалыптастыру процесін суреттей отырып, мынадай маңызды ескерту жасайды: «ешқандай қиындықсыз, жасөспірімдердің жасы мен олардың зияткерлік даму деңгейі арасында белгілі бір байланыс бар екенін байқаймыз. Оқушылар, балалар есейген сайын, соғұрлым білімдері де артады және ойлау қабілеттері жақсарады. Осы негізде оқушылардың білім деңгейінің көтерілу себебі – олардың есейгендігінде деп есептеуге бола ма? Шамасы, бұл біршама қате пікір. Өйткені адамның жасына жас қосылған сайын ол өздігінен ақылды, дана болмайды ғой» (Кудрявцев В.Н., 1976: 12).

Тіпті кәмілетке толмаған адамның жеке басының мінез-құлқын таңдау еркіндігі (еркіннің еркіндігі мен еркін еместігі туралы) контекстінде де, шешім нәтижесіне ғана емес, ерік актісі негізінде жатқан уәждер, мақсаттар құрылымына да баса назар аудару керек (Кудрявцев В.Н., 1976: 102), яғни кәмілетке толмаған адамның жеке мінез-құлқының ұлттық және эмоциялық компоненттер бірлігінде жүйелі сипаттамасы қажет.

Бұл тұжырым әр түрлі зерттеулермен расталады: Г.С. Миньковскийдің (1966 жылғы

деректер), Л.М., А.А. Тарановтың (1993-95 жылдардағы деректер) және жеке біздің деректеріміз (1995-2018 жылдардағы деректер). Олар кәмелетке толмағанның заңсыз мінез-құлқын әрқашанда жақын факторлармен (отбасылық-тұрмыстық, әлеуметтік орта және т.б.) түсіндіруге болмайтынын дәлелдейді, яғни «алма алма ағаштан жырақ түспейді» нақшты сөзі әр жағдайда дұрыс болмайтынын көрсетеді.

Кәмелетке толмаған құқық бұзушылардағы әлеуметтік ауытқулардың серпіні әртүрлі факторларға байланысты, бірақ оларды зерттей отырып, құқық тұлғаның барлық санасына әсер етпейтінін елемей керек.

Бұл жағдайда тікелей объекті ретінде құқықтық сананың болып табылатынына келісе отырып, кәмелетке толмағанның жеке тұлғасында оның адамгершілік автономиясы, мінез-құлық нысанын таңдау еркіндігі қаншалықты дамығанын да ұмытпау маңызды. Егер ол (адамгершілік автономия) болмаса, онда тұлғаның мән-жайлар, корпоративтік ережелер алдында адамгершілік капитуляциясы болуы мүмкін. Құқық бұзушылықтың өзі-жеке тұлғаның моральдық дағдарысының ашық көрінісі (Платонов К.К., 1972: 138-139 бб.). Ежелгі данагөйлер «пейілсіз тіпті заңдар да әлсіз» деп бекерден бекер айтпаған.

Ерік автономиясынан туындайтын тұлғаның ішкі еркіндігі, оларды табиғи заңдардан, себептілік заңдарынан тәуелсіз ететін объективті маңызы бар жалпыға бірдей заңдарды (адамгершілік заңдарды) қалыптастыру үшін жағдай жасайды (Кудрявцев В.Н., 1976: 122). Мұндай этикалық тұжырымдар бізге еркін еркіннің ұлылығын ғана емес, адамгершілік нағымдары мен құқықтық ұйғарымдардың өзара байланысын түсінудің кілтін береді. Неғұрлым академиялық тұрғыдан бұл ережелер И. Канттың пікірлерінде жалпылама көрініс тапты. Оның моральға қатысты императиві мынадай қағидада көрініс табады: «тек сондай максимаға сәйкес әрекет жаса: ол максиманы басшылыққа ала отырып, сен сол уақытта оның жалпыға бірдей заң болатынын қалауың қажет» (Кант И.: 260), ал құқыққа сәйкес бұл императив былай естіледі: «сенің еркіңнің еркін көрінісі жалпыға ортақ заңға сәйкес әркімнің еркіндігіне сәйкес келетіндей сырттай әрекет жаса».

Белгілі құқықтанушы С.С. Алексеев қоғам өміріндегі құқықтың тарихи желісі тікелей оның терең талаптарымен сипатталған, атап айтқанда: «азаматтық бейбітшілік, тыныштық, келісім, әр түрлі өзара, үйлестірілген мүдделерді есепке алу

қағидадарында құрылған тұрақты және қатты бастауларды түрлі жанжалдардан (жеке, топтық және т. б.) туындаған күрделі жағдайға енгізу және де автономды тұлға мәртебесін қамтамасыз ету әрі қорғау, оны сенімді және кепілді кеңістік пен еркін мінез-құлық шараларымен қамтамасыз ету» (Алексеев С.С., 1994: 54).

Бұл талаптар құқыққа да толық қатысты. Азамат пен мемлекеттің, жеке тұлғаның және мемлекеттік билік органдарының өзара іс-қимылын институционалдық рәсімдеуді қамтамасыз етеді. Дәл осы жерде кәмелетке толмаған құқық бұзушыны қорғауды қамтамасыз етудің және оған тәрбиелік және құқықтық ықпал ету шараларын қолданудың белгілі бір алғышарттары жасалады. Кәмелетке толмаған құқық бұзушылар үлкен қоғамдық қауіп туғырмайтын құқық бұзушылықтар жасағаннан кейін алғаш рет заңның императивтік талаптарына тап болады. Міне, сондықтан кәмелетке толмаған құқық бұзушының санасын одан әрі криминализациялауға жол бермеу және құқықтық ықпал етудің (жазалаудың) неғұрлым қатаң шараларына мәжбүр етпеу үшін кәмелетке толмағанның ауытқыған мінез-құлқының табиғатын қадағалау маңызды.

Ю.М. Антонян мен В.В. Юстицкийдің пікірінше, кәмелетке толмағанның сипатындағы ауытқулардың пайда болуы мен дамуындағы жетекші рөлді келесі факторлар кешені атқарады:

- өмір сүрудің қанағаттанарлықсыздығының сипаттамалық салдарын жинақтау;
- тұлғаның әлеуметтенуіне кедергі келтіретін тәрбиедегі қателіктер;
- жеке тұлғаның біржақты даму үрдістері, әсіресе сапалы айқын көрінуінің белгілі бір деңгейіне акцент жасалған сызыққа қол жеткізу бойынша белсенді өтуі;
- әлеуметтік бақылау мен сипаттың сандық көрінуін реттеуді қамтамасыз ететін психикалық және әлеуметтік-психологиялық процестердің бұзылуы (Антонян Ю.М., 1993, 50).

Кәмелетке толмағандардың құқыққа қарсы іс-әрекеттерінің көрінуіне әсер ететін факторлардың типологиялық белгілері әрдайым құқық бұзушылықтың жеке ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік бермейді, бірақ бұл белгілер әлеуметтік ауытқушылықтардың фонын сипаттайды және оның (құқық бұзушылықтың) неліктен орын алғаны туралы сұрақтарға жауаптардан тұрады. Сондықтан кәмелетке толмағанның мінез-құлқына қандай шамада және қалай назар аударғанын білу және ескеру маңызды. Жәбірленушінің дұрыс емес іс-әрекеттерінен

туындаған қатты жан күйзелісі орын алған алмағанын, кәмелетке толмаған адамға қатысты мәжбүрлеу қатері мен басқа да нысандардың болған-болмағанын, оның құқық бұзушылыққа итерген адамдарға материалдық немесе өзге де тәуелділігінің болуын және дәрежесін анықтау маңызды. Және, әрине, келесі сұрақтың пайда болу себептері де түсінікті: «Кәмелетке толмағанның құқық бұзушылық жасауында өзге де себептер мен қоғамға жат қажеттіліктер болды ма?»

Девиантты мінез-құлық актісінің генезисін талдай отырып, В.В. Лунеев: «біз қоғамға қарсы қажеттіліктер мен уәждер жоқ деген пікірге сүйенеміз, алайда, қылмыстық мінез-құлыққа қатысты әлеуметтік пайдалы және тіпті әлеуметтік бейтарап ниеттер туралы айтуға болмайды. Бір сыртқы ұқсас ниетпен қылмыспен игілікті іс жасалуы мүмкін. Келтірілген реніш үшін кек алу мақсатында көршімізге дене жарақатын келтіру – әлеуметке жат құбылыс, ал дәл осындай іс әрекет біздің Отанымыздың жауына қарсы жасалса – қасиетті парыз.

Кейбір авторлардың біржола түрде белгілі бір ниеттерді әлеуметке жат, басқаларын әлеуметтік бейтарап, ал үшіншісін әлеуметтік пайдалы категорияларына енгізу әрекеттері нәтижесіз болып шықты. Себебі әлеуметтік бағалау оның абстрактілі мазмұнына емес, оның қандай қоғамдық қатынастар жүйесіне қосылғанына және қандай қоғамдық қатынастарға қарсы қойылғанына байланысты. Нақты қоғамдық қатынастардан тыс ниеттер қажеттіліктер сияқты әлеуметтік бейтарап болып табылады. Оларды әлеуметтік пайдалылық немесе зияндылық тұрғысынан дұрыс бағалауға болмайды.

Соңғылары ниеттердің сипатына емес, ниеттің қылмыстық әрекеттің басқа да элементтерімен (мақсаты, оған жетудің құралдарына таңдау, салдарлар) арақатынасы арқылы ашылатын олардың функциясына байланысты (Кудрявцев В.Н., 1986: 30-31).

Әдебиетте адамдар мен ұжымдардың санасының әсерінен қалыптасатын өмір процестері сыни түрде қабылдануы тиіс. Кәмелетке толмағанның мінез-құлқындағы шиеленістер мен әлеуметтік девиациялардың пайда болуының табиғаты әрқашан бірдей емес, бірақ сонымен қатар олардың органикалық бірігуіне ықпал ететін өте көп факторлардан тұрады:

– кәмелетке толмағанның сипатын қалыптастыруға;

– кәмелетке толмағанды үйден тыс жерде қарым-қатынас жасауға және жаман орындарға, мекемелерге баруға итермелейді;

– кәмелетке толмағандардың қоғамда қалыптасқан әлеуметтік құндылықтарды, отбасылық қарым-қатынастың, туыстық байланыстарды елемей;

– қоршаған адамдардың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғуға (егер олар осындай тәуелді жағдайда болса (балалар, қарт ата-аналар және т. б.));

– құруға жағдай шиеленісті, нервность, өзара төзімсіздік және т. б. (Бандурка А.М., 1997).

Әрине, көрсетілген мән-жайлар олардың маңызды-маңызсыздылығына қарамастан, кәмелетке толмағанның тұлғасын бұзады деп мерзімінен бұрын үзілді-кесілді қорытынды жасауға болмайды, әрі бұл құбылыстардың шынайы табиғатына еруге тырысуға кедергі болады. Себебі мән-жайлар көрсеткіштерінің ауытқуы кәмелетке толмағанның мінез-құлқына олардың ықпалының орнықтылық дәрежесін анықтауға мүмкіндік бермейді. Зерттеушілер жеке тұлғаның санасындағы деформацияға қарамастан, құқық бұзушылық жасауға бейім кәмелетке толмағандардың едәуір бөлігінде адалдық пен парасаттылық сияқты қасиеттер бағалануы мүмкін. Осы қасиеттер мүмкін болса да, кәмелетке толмағандардың оңбағыттылығына қарамастан, кәмелетке толмағанның мінез-құлқын қабылдамайтын даулы орта болып табылады. Егер кәмелетке толмаған адам өз әрекеттерінде қоршаған ортаның ықпалының нәтижесінде қалыптасқан адамгершілік санаттар туралы өз ұсыныстарын жаңғыртса, онда бұл адамгершілік бастаулар – өзін-өзі қорғау үмітімен негізделген корпоративтік ұстанымдар жасырылатын әлеуметтік маска деп айтуға болады. Сондықтан бастапқы орнату жиі келесі себептерге байланысты қате нұсқаларды қамтиды:

– біріншіден, кәмелетке толмаған құқық бұзушының заңға мойынсұнушылық мінез-құлқының талаптары жеке адамның қолма-қол әлемге саналы бейімделу моделін жасайды;

– екіншіден, басқа нормалар мен құндылықтарға көрінеу қайта бағыну шындықты бағындыруға шақырады;

– үшіншіден, мұндай ұстанымдар кәмелетке толмаған адамның өзін және қоршаған ортаны жақсартуға қабілетті тұлға ретінде дамуына жағдай жасамайды.

Заң әдебиетінде құқықтың өзінің қағидаттарында, институттарында және нормаларында адам мінез-құлқының неғұрлым ұтымды, ғылыми негізделген, прогрессивті нұсқаларын (модельдерін), жалпы қоғамға да, қоғамдық

қатынастарды жетілдіру міндеттеріне сүйене отырып, сондай-ақ оның объективті мүдделерін дұрыс түсінген кезде жеке тұлғаның өзіне де тиімді бекітетіні атап көрсетіледі [22].

Бірақ заң шығарушы қызметінің шеңберінен шығады, өйткені типтік мас-сovidтік мінез-құлқы пен құқықтық қатынастардың нақты үлгілері табиғат бойынша ол (заң шығарушы) ақыл-ойдың өзінде кейінге қалдырылған қандай да бір үзілді-кесілді императивті императивтерден емес, өмірдің өзінен шығады (Явич Л.С., 1985: 118-119).

Осылайша, кәмелетке толмағанның заңға мойынсұнушылық мінез-құлқын мәжбүрлеп қалыптастыру өзін-өзі мақсат етпеуге тиіс. Мұндай моральдың иесі адамгершілік тәрбиесі деп жеке адамның қолма-қол әлемге саналы бейімделуін, оны қоғамдық ағзаның әлеуметтік матасына сіндіруді түсінеді. Бұл ретте қоғам ең жақсы жағдайда конформистерді алады. Сондықтан құқықтық талаптарды ішкі меңгеру және кәмелетке толмағанға оның құқықтық бағдарын қалыптастыру және әлеуметтендіру ісінде орнату керек деп ойлауға барлық негіз бар (Механизм преступного поведения, 1981: 11).

Пікірталас

Қазіргі заманғы заң әдебиетінде кәмелетке толмағандардың шиеленіс нысанында байқалатын заңсыз мінез-құлқын бағалайтын қызықты жағдайлар қалыптасты:

– бір жағдайда кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы мүмкін болатын қайшылықтар мен шиеленістер кейіннен құқық бұзушылықтарға ұласатын мәселелер: жеке тұлға, еркіндік, құқық (В.А. Кучинский, Ф.М. Орзих және т. б.) қатынасында қарастырылады);

– басқаларында – кәмелетке толмағанның жеке басының мінез-құлқының генезисі және даулы, құқыққа қарсы, қылмыстық әрекеттерге құқықтық әсер етуде құндылықтық қасиеттерді пайдалану шарттары талданады (В.Н. Кудрявцев, О.Л. Дубовик және т.б.);

– үшіншіден – кәмелетке толмағанның қылмыстық жүріс-тұрысы мен олардың жан-жалдарының жолын кесу контексіндегі модельдер (теологиялық, рационалистік, антропологиялық, психологиялық) (А.М. Яковлев, У.С. Жекебаев және т. б.);

– төртіншіден – кәмелетке толмағандар арасындағы шиеленістердің серпінін қоғамның

әлеуметтік, экономикалық өмір сүру жағдайы, мемлекет пен халыққа тән мәдениет деңгейі, салт-дәстүр, ұлттық ерекшеліктер мен тіпті діни көзқарастар тұрғысынан қарастырады (А.А. Таранов, Б.А. Жетпісбаев);

– ақырында, көптеген ғалымдар кәмелетке толмағандардың коллизиялары, шиеленістері мен құқық бұзушылықтары мәселелерін кәмелетке толмаған адамның жеке басының мінез-құлқының биологиялық, физиологиялық бастауларында көреді (Б.С. Волков, Н.Н. Волков).

Мамандар 200-ден астам шиеленіс аймақтарын есептеген, осыған байланысты кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын зерттеуде әртүрлі нұсқалар ұсынылуда. Олар кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары – заңды мінез-құлқтың әлеуметтік және заңдық антиподы түрінде көрініс тапқан шиеленіс, сондықтан олардың әлеуметтік және заңдық белгілері қарама-қайшы деп мәлімдейді.

Ғалымдардың заң ғылымы мен практикасына қосқан үлесіне сүйене отырып, қалыптасқан «құқық бұзушылық», «теріс қылық» ұғымдары және басқалары кәмелетке толмағандардың іс-әрекеттерінің табиғатын барабар көрсете алмайтыны туралы қорытынды жасауға болады. Бұл құқыққа қарсы сипаттағы іс-әрекеттер жасалғанға дейін кәмелетке толмаған құқық бұзушының, әдетте, бағалауға ғана емес, сондай-ақ оларды арнайы органдар мен қызметтердің қарау рәсіміне ретке келтірілуі мүмкін іс-әрекеттерді жасайтындығымен түсіндіріледі. Бұл пікір медиацияның әлеуметтік қызметінің мысалында көрсетілуі мүмкін, оның қызметінің мәні тараптар арасында туындаған дауды не шиеленісті жан-жақты түсіну және істі сот талқылауына дейін жеткізбей, тараптарды бітімге келтіру болып табылады.

Егер кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы шиеленісті зерттеу мәселелері бойынша теориялық әзірлемелер туралы айтатын болсақ, онда олар коллизиялық құқықтың негізгі ұғымдарын қарастыра отырып, келесі логикалық қатарды құқықтық санаттарға бөлінеді:

– «келіспеушіліктер», Тараптардың мүдделерінің, бағалаулары мен ұстанымдарының алшақтығы байқалады;

– коллизия» – әр түрлі заң күшінің құқықтық актілерінің нормалары арасындағы қайшылықтар;

– «коллизиялық жағдай» – заңды коллизиялардың пайда болу және даму кезеңі немесе этаптары;

– «даулы жағдай» – қоғамдық құқықтық тәртіпті бұзушылықпен қатар жүретін субъектілердің Конституцияға қайшы күресі;

– «дау» – белгіленген тәртіпте талқылау және т. б.

Бұл жағдайда осы идеялардың авторларымен олар келтірген жеке мазмұндық сәттер бойынша келісуге не келіспеуге де болады, бірақ жалпы алғанда бұл ұғымдар динамикадағы шиеленістердің табиғатын және кәметке толмағандардың ауытқушылық мінез-құлқын түсінуге көмектеседі және ювеналдық әділет органдарының кәметке толмаған құқық бұзушыға әлеуметтендірудің немесе қайта әлеуметтендірудің жекелеген шараларын қолдану мүмкіндігін негіздейді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері кәметке толмағандардың шиеленістері мен әлеуметтік ауытқуларын келесі құрамдас бөліктер контекстінде қарауға болатынын куәландырады:

– процесті құрайтын белгілі бір іс-әрекеттер ретінде;

– белгіленген тәртіп ережелері жүйесіне дисфункцияны енгізетін процесс ретінде.

Шиеленістер мен әлеуметтік ауытқулар табиғатына сүйену – құқықтық ұйғарымдар мен кәметке толмағанның нақты әлеуметтік мінез-құлқы арасындағы қайшылықтардың мазмұнын анықтауға тырысу.

Жеке тұлғаның мінез-құлқындағы орын алған шиеленіс нәтижесінен туындайтын кез келген әлеуметтік ауытқушылық қолданыстағы құқыққа дәлелсіздік болып табылады. Мұндай құрметтеудің және құқықты елемудің неғұрлым соңғы нысаны – жасалған құқық бұзушылық. Әлеуметтік ауытқулардың мәнін осындай түсінуге негізделе отырып, оларды:

– құқық талабы мен мінез-құлықтың арасындағы алшақтық анықталған елеулі ауытқулар;

– ауытқушылық – ғылыми түсінікте жеткілікті тараған, бірақ жаңа қайта бағалау мен жаңа түсінуді талап ететін ұғым.

Осыған байланысты мұндай мысалдарды келтіру орынды. Сонымен қатар, моральдық

«ескіру» нормаларына байланысты көптеген құқық нормалары өздері ауытқуды тудырады. Мысалы, сауда ережесінің бұзылуы (белгіленбеген орындарда сауда жасау) немесе мүлкін ұсақ-түйек ұрлау. Бұл жағдайда, формальды құқық тұрғысынан әкімшілік құқық бұзушылықтардың барлық белгілері бар, бірақ екінші жағынан – саны жеткіліксіз немесе тұру құралдары (жалақы, стипендия, әлеуметтік жәрдемақылар) болмаған жағдайда да заңды мінез-құлық моделіне үміт артуға болады. Сондықтан да ауытқу жағдайы тиянақты талдауды және құқықтық бағалауды қажет етеді. Яғни, мұндай үдерістің құбылыстары әлеуметтік құндылықтардың, нормалардың, қатынастардың және тіпті тұтас әлеуметтік институттардың бұрмалануы мен деформациясына байланысты қасиеттерге ие болады (Жетпісбаев Б.А., 2002 д).

Тұтынушылар үшін пайдалы қасиеттері бар заттарды, құбылыстарды барабар бағалау үшін олардың кәметке толмағанның мінез-құлқына жиі бағдар беретін идеал болып табылатынын есте сақтау қажет.

Кәметке толмағандардың заңды немесе құқыққа қарсы мінез-құлықтары дәстүрлі түрде жеке тұлғаның, топтың мүдделері арқылы қарастырылғанын еске салып өту қажет.

Бірақ бұл ретте әлеуметтік және материалдық мүдделер мен құндылықтар жиі кездеседі немесе бір-біріне қарсы тұрады.

Криминолог А.М. Яковлевтің пікірінше, әлеуметтік фактінің танымдық ерекшелігін елемей, оны материалдық фактімен байланыстыру арқылы біз әлеуметтік фактіні қайта саралап, оған заттың қасиеттерін белгілейміз (Яковлев А.М., 1985: 11).

Әрине, әлеуметтік фактіні сыни талдаудан тыс, сондай-ақ оны құрметтеуден тыс қарауға болмайды. Кәметке толмағандардың мінез-құлқындағы шиеленістер мен әлеуметтік ауытқуларын зерделеу кезінде заң әрпіне және логика талаптарына қарап қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік және материалдық фактілердің нақты рөлін (ықпал ету факторларын) анықтау өте маңызды.

Әдебиеттер

Алексеев С.С. Теория права. – М.: БЕК, 1994. – С.54.

Антонян Ю.М., Юстицкий В.В. Несовершеннолетние преступники с акцентуациями в характере: учебное пособие // МВД РФ ВНИИ. – М., 1993. – С. 50.

- Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 80.
- Бандурка А.М., Друздъ В.А. Конфликтология: учебное пособие для вузов. – Харьков: Университет внутренних дел, 1997. – С. 12.
- Вайсберг Л.М. Проблемы личности в криминологии. – Алматы, 1996. – С. 29.
- Дмитреев А.В., Кудрявцев В.Н., Кудрявцев С.В. Введение в общую теорию конфликтов. – М., 1993.
- Жетписбаев Б.А. Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан. – Алматы: Данекер, 2001. – 410 с.
- Жетписбаев Б.А. Проблемы организации ювенальной юстиции и социальных служб по делам несовершеннолетних правонарушителей. – Алматы: Ғылым, 1998. – 48.
- Жетписбаев Б.А., Сартаев Д.Ш., Бахралинов А.С. Административные правонарушения: опыт теории и практики / Под общей ред. к.ю.н., доц. Б.А. Жетписбаева. – Алматы, 2005. – 336 с.
- Жетписбаев Б.А. Роль конфликтов в оценке неправомерного поведения несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2002. – № 3 (16). – С.49.
- Жетписбаев Б.А., Айтпаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы, 2002. – 266 с.
- Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. Курс лекций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – С. 38.
- Казимирчук В.П., Кудрявцев В.Н. Современная социология права: Учебник для вузов. – М.: Юристъ, 1995. – С. 213.
- Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. – М.: Наука, 1976. – С.12.
- Кант. И. Соч. Т. 4. Ч.1. – С. 140; – С. 260.
- Криминальная мотивация / Отв. ред. академик В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1986. – С.30-31.
- Механизм преступного поведения. – М.: Наука, 1981. – С. 11.
- Лукашева Е.А. Право, мораль, личность. – М.: Наука, 1986. – С. 102.
- Платонов К.К. О системе психологии. – М., 1972. – С. 138-139.
- Явич Л.С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса развития и функционирования юридической формы общественных отношений. – М., 1985. – С. 118-119.
- Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. – М.: Наука, 1985. – С. 239.

References

- Alekseev S.S. (1994) Teorija prava. – М.: БЕК. – С.54.
- Antonjan Ju.M., Justickij V.V. Nesovershennoletnie prestupniki s akcentuacijami v karaktere. Uchebnoe posobie // MVD RF VNII. – М., 1993. – С. 50.
- Ancupov A.Ja., Shipilov A.I. (1999) Konfliktologija: Uchebnik dlja vuzov. – М.: JuNITI. – С. 80.
- Bandurka A.M., Druzd' V.A. (1997) Konfliktologija: Uchebnoe posobie dlja vuzov. – Har'kov: Universitet vnutrennih del. – С. 12.
- Vajsberg L.M. (1996) Problemy lichnosti v kriminologii. – Almaty. – С. 29.
- Dmitreev A.V., Kudrjavcev V.N., Kudrjavcev S.V. (1993) Vvedenie v obshhuju teoriju konfliktov. – М., 1993.
- Zhetpisbaev B.A. (2001) Teoreticheskie problemy administrativno-pravovogo prinuzhdenija v Respublike Kazahstan. – Almaty: Daneker. – 410 s.
- Zhetpisbaev B.A. (1998) Problemy organizacii juvenil'noj justicii i social'nyh sluzhb pr delam nesovershennoletnih pravonarushitelej. – Almaty: Gylm. – 48.
- Zhetpisbaev B.A., Sartaeв D.Sh., Bahralinov A.S. Administrativnye pravonarushenija: opyt teorii i praktiki / Pod obshhej red. k.ju.n., doc. B.A. Zhetpisbaeva. – Almaty, 2005. – 336s.
- Zhetpisbaev B.A. Rol' konfliktov v ocenke nepravomernogo povedenija nesovershennoletnih // Pravovaja reforma v Kazahstane. – 2002. – № 3 (16). – С.49.
- Zhetpisbaev B.A., Ajtpaeva A.K. (2002) Konceptual'no-teoreticheskie problemy deviantnogo povedenija i pravovoj socializacii nesovershennoletnih v Respublike Kazahstan. – Almaty. – 266 s.
- Zerkin D.P. (1998) Osnovy konfliktologii. Kurs lekcij. – Rostov-na-Donu: Feniks. – С.38.
- Kazimirchuk V.P., Kudrjavcev V.N. (1995) Sovremennaja sociologija prava: Uchebnik dlja vuzov. – М.: Jurist. – С. 213.
- Kudrjavcev V.N. (1976) Prichiny pravonarushenij. – М.: Nauka. – С.12.
- Kant. I. Soch. T. 4. Ch.1. – С. 140; – С. 260.
- Kriminal'naja motivacija / Отв. ред. академик В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1986. – С.30-31.
- Mehanizm prestupnogo povedenija. – М.: Nauka, 1981. – С. 11.
- Lukasheva E.A. (1986) Pravo, moral', lichnost'. – М.: Nauka. – С. 102.
- Platonov K.K. (1972) O sisteme psihologii. – М. – С. 138-139.
- Javich L.S. (1985) Sushhnost' prava. Social'no-filosofskoe ponimanie genезisa razvitija i funkcionirovanija juridicheskoi formy obshhestvennyh otnoshenij. – М. – С. 118-119.
- Jakovlev A.M. (1985) Teorija kriminologii i social'naja praktika. – М.: Nauka. – С. 239.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

**Zhatkanbayeva A.Y.¹, Aidarkhanova K.N.²,
Nakisheva M.K.³, Rakhmetoldina A.K.⁴, Borrass S.⁵**

¹Doctor of Law, Head of the Chair of Customs, finance and environmental,
e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²Doctor of Law, professor, e-mail: aidarkhanovak@gmail.com

³PhD, Acting Associate Professor, e-mail: Makhabbat.kaznu@gmail.com

⁴Master of Law, e-mail: aidana890520@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National university, Kazakhstan, Almaty

⁵doctor of law, Professor at the University of Rovira I Virgili, Spain, Tarragona

**TO A QUESTION OF ENSURING THE SAFETY
OF EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

This article analyzes the existing problems in the education system of the Republic of Kazakhstan as a basic element of national security. An analysis of the implementation by Kazakhstan of basic agreements in the field of education and the protection of children's rights is being conducted.

The purpose of this work is to pose the problem of ensuring security in the field of education, to study the main threats in this field, to determine the subject and object of protection. When writing the work, both general theoretical and specifically scientific methods of cognition were used, namely dialectical, comparative legal, historical, formally dogmatic (specially legal), concrete legal and logical. The scientific and practical significance of the research lies in the results and conclusions.

Increased scientific interest in the issue of safety of education is associated with ongoing reforms in this area, in particular, with domestic and international initiatives to improve the legal mechanism of the education system in Kazakhstan. As a result, the article concluded that there is a large complex of problems in the organization of the education system, which is still far from perfect despite the huge amount of work done in this area.

The article analyzes the main stages of the creation and development of the education system in Kazakhstan, and also identifies the tasks that still face the state bodies and educational institutions of the country.

The practical significance of the article lies in the possibility of using the results obtained to improve the current legislation of the Republic of Kazakhstan on the education system.

Key words: education, safety, system of education.

**Жатқанбаева А.Е.¹, Айдарханова К.Н.²,
Накишева М.К.³, Рахметодина А.К.⁴, Боррас С.⁵**

¹з.ғ.д., профессор, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²з.ғ.к., профессор м.а., e-mail aidarkhanovak@gmail.com

³PhD докторы, доцент м.а., e-mail: Makhabbat.kaznu@gmail.com

⁴заң ғылымдарының магистрі, e-mail:aidana890520@gmail.com

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

⁵заң ғылымдарының докторы, Ровир және Вирджили университетінің профессоры,
Испания, Таррагона қ.

**Қазақстан Республикасындағы білім беру қауіпсіздігін
қамтамасыз ету мәселесі бойынша**

Осы мақалада Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі ұлттық қауіпсіздіктің негізгі элементтерінің бірі болып табылатын мәселелер талданады.

Қазақстанның білім беру және балалардың құқықтарын қорғау саласындағы негізгі келісімдерінің орындалуына талдау жасалған.

Бұл жұмыстың мақсаты білім беру саласындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету, осы саладағы негізгі қауіптерді зерделеу, қорғау объектісі мен пәнін анықтау болып табылады. Жұмысты жазу кезінде жалпы теориялық және арнайы танымдық әдістер қолданылды: диалектикалық, салыстырмалы құқықтық, тарихи, ресми догматикалық (нақты құқықтық), нақты заңды және логикалық. Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңызы болып алынған нәтижелер мен тұжырымдар саналады.

Білім беру қауіпсіздігі мәселесіне ғылыми қызығушылықты арттыру осы салада жүргізіліп жатқан реформалармен, атап айтқанда, Қазақстандағы білім беру жүйесінің құқықтық тетігін жетілдіру бойынша отандық және халықаралық бастамалармен байланысты. Нәтижесінде, мақала осы саладағы жасалған үлкен жұмыс көлеміне қарамастан, әлі де білім беру жүйесін ұйымдастыруды жетілдіру үшін мәселелердің көптігі анықталды.

Мақалада Қазақстандағы білім беру жүйесін құрудың және дамытудың негізгі кезеңдеріне талдау жасалып, сонымен қатар мемлекеттің мемлекеттік органдарының және оқу орындарының алдында тұрған міндеттері айқындалады.

Мақаланың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі қолданыстағы заңнамасын жетілдіру үшін пайдалану мүмкіндігі болып табылады.

Түйін сөздер: білім, қауіпсіздік, білім беру жүйесі.

Жатканбаева А.Е.¹, Айдарханова К.Н.²,
Накишева М.К.³, Рахметодина А.К.⁴, Боррас С.⁵

¹д.ю.н., профессор, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²к.ю.н., и.о. профессора, e-mail: aidarkhanovak@gmail.com

³доктор PhD, и.о. доцента, e-mail: Makhabbat.kaznu@gmail.com

⁴магистр юридических наук, e-mail: aidana890520@gmail.com

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

⁵доктор юридических наук, профессор Университета Ровира и Вирджили,
Испания, г. Таррагона

К вопросу об обеспечении безопасности образования в Республике Казахстан

В данной статье проводится анализ существующих проблем в системе образования Республики Казахстан как базового звена национальной безопасности. Проводится анализ реализации Казахстаном базовых соглашений в области образования и защиты прав детей.

Целью данной работы является постановка проблемы обеспечения безопасности в сфере образования, исследования основных угроз в данной области, определения предмета и объекта защиты. При написании работы применялись как общетеоретические, так и конкретно научные методы познания, а именно диалектический, сравнительно-правовой, исторический, формально-догматический (специально-юридический), конкретно-правовой и логический. Научная и практическая значимость исследования заключается в полученных результатах и выводах.

Повышенный научный интерес к проблеме безопасности образования связан с продолжающимися реформами в данной области, в частности с отечественными и международными инициативами по совершенствованию правового механизма системы образования в Казахстане. В итоге, в статье сделан вывод о наличии большого комплекса проблем в организации системы образования, которая еще далека от совершенства несмотря на огромный объем работы, проведенной в этой сфере.

В статье проводится анализ основных этапов создания и развития системы образования в Казахстане, а также определены те задачи, которые еще стоят перед государственными органами и учебными заведениями страны.

Практическое значение статьи заключается в возможности использования полученных результатов по совершенствованию действующего законодательства Республики Казахстан о системе образования.

Ключевые слова: образование, безопасность, система образования.

Introduction

Modern youth meets the realities of life that were unknown to our generation. The development of science is rapidly developing the standard of living and at the same time requires an adequate level of

preparation from both the users of these goods and the creators of new opportunities and prospects, that is, from new generations.

Such an adequate level is ensured by nothing else but an education, which must also meet the requirements and go ahead of the curve.

The development of the level of pre-school, school and higher education is mainly determined by methodological, competence, material, personnel, and other aspects. At the same time, in the modern world of deep and rapid informational impact, when the consciousness of all mankind was not ready for such a wide onslaught of information, the safety of education is important.

Increasingly, in scientific and methodological studies of teachers, concern has been noted about ensuring the protection of the educational system, the consciousness of teachers and students from negative impact, the corruption component and other aspects. As a result, this led to the emergence of the concept of «safety of education», which is interpreted in a rather broad perspective, encompassing the above and other aspects.

Research methodology

In the course of the scientific and legal analysis and formalization of its results, analysis and doctrinal interpretation of regulatory legal acts were used with the use of systemic, historical, comparative legal, structural, logical-legal and legal-linguistic methods of scientific research.

When analyzing the system of threats in the field of education, the following methods were used:

1. historical and legal analysis, which allows considering the trajectory and progress of the development of the national education system;
2. comparative legal, analytical methods that allow comparing the domestic and international work methodology, organization and activity of the organization of the education system and the influence on it of modern trends in the development of society. In this context, use: functional comparison; regulatory comparison; problem comparison, conceptual comparison;
3. specifically sociological, involving the collection, analysis and processing of legal and other analytical information (official documents, law enforcement practice materials, survey materials);

Main part

The Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25 of November 20, 1989, recognizing the child's right to education, states that in order to gradually achieve the realization of this right on the basis of equal opportunities, they, in particular:

a) introduce free and compulsory primary education;

b) encourage the development of various forms of secondary education, both general and vocational, ensure its accessibility for all children and take such necessary measures as the introduction of free education and the provision of financial assistance if necessary;

c) ensure accessibility of higher education for all based on the abilities of each through all necessary means;

d) ensure the availability of information and materials in the field of education and training for all children;

e) take measures to promote regular attendance at schools and reduce the number of students leaving school (Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25 of November 20, 1989// <http://www.un.org/ru/documents/decll>).

The domestic education system, having taken the former Soviet system as a basis, having refined it to the present level, ensures compliance with the above listed principles. At the same time, modern trends that have engulfed the entire world space also pose the problem of ensuring the safety of education before the national education system.

The issue of safety education is one of the most pressing and acute problems of our time. On the one hand, the very concept of education does not in its essence imply any threats, since it is a process aimed at the development and upbringing of the individual. But on the other hand, education is a comprehensive process covering various areas. In addition, the organization process itself is important in the education process, which often raises safety issues. Such questions are increasingly emerging both in Kazakhstan and in foreign countries with a strong, formed education system.

It should be noted that the safety issues of the education system are relevant for the whole world. However, the most concern is shown by young countries, including the post-Soviet space, which is still in search of its training model for the younger generation. The safety of education has become one of the most pressing topics and offers various positions on the interpretation of this institution.

No one disputes the actualization and importance of research in this area. This can be traced in our daily life as an educator who is confronted with various situations, covering moral issues, health issues, and social factors. So, according to Sulakhshina S.S. «The essential signs of a human being are body, mind, and soul. The nomination of these three components entails an analysis of the spheres of public and state life related to these parameters: health care,

education, enlightenment, qualifications, morality and ideological spirituality» (National security of the country and quality of education // <http://rusrand.ru/docconf/natsionalnaja-bezopasnost-strany-i-kachestvo-obrazovaniya>).

Today, the public evaluates the education system of Kazakhstan as insufficient and in a state of decline, which was facilitated by many factors of a social, economic, legal, organizational and other nature. The level of education of citizens is the first indicator of the state of national security of the country, as it affects all aspects of the life of a person, society and the state.

In this perspective, you must agree with the opinion of the Russian researcher L.E. Mindel said that «in modern conditions, national security is ensured, not least by increasing the scientific and technological component of the functioning of all its spheres, the development of intellectual capital, and a high level of competitiveness. The main systemic problem of the development of scientific, technical, innovation and educational spheres is that their development rates and structure do not fully meet the needs of the national security system and the growing demand from the economy for advanced technologies and qualified personnel» (L.E. Mindel Ensuring national security in the sphere of science, technology and education // <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-natsionalnoy-bezopasnosti-v-sfere-nauki-tehnologiy-i-obrazovaniya>).

Kazakhstan is self-sufficient for intensive socio-economic development of the country. In their program documents, President N.A. Nazarbayev has repeatedly noted the need to strengthen and develop education and science. The progress of society is achieved with an increase in the quality of education and professional qualifications in each new generation.

The progress of society is achieved with an increase in the quality of education and professional qualifications in each new generation. Recently, in Kazakhstan, the issue of the quality of educational content and the safety of education, including from religious extremism, has increasingly been raised. In this regard, the issues of legal security in education become relevant.

In the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV «On the National Security of the Republic of Kazakhstan» (with amendments and additions as of 07.07.2017), the types of national security in accordance with Article 4 are 1) public safety; 2) military security; 3) political security; 4) economic security; 5) information security; 6) environmental safety

(Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV «On the National Security of the Republic of Kazakhstan» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860).

An important element of the security system is safety in education. Education can be a reliable factor in national security, as it can stop the processes of spiritual and intellectual impoverishment of a nation, expand the educational potential of citizens, form moral qualities of an individual, and foster respect for the law, for honest work, for the historical traditions of their country, i.e. create a cultural basis for the comprehensive development of state security systems.

Moreover, the achievement and maintenance of the level and quality of education and scientific potential of the country, adequate to the needs of the socio-economic, innovation and intellectual development of society and citizens belong to the national interests of the Republic of Kazakhstan (Chapter 7, Article 5 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the National Security of the Republic of Kazakhstan»).

However, in the current legislation of the Republic of Kazakhstan there is no clear concept of «safety in the field of education», as well as the concepts and categories associated with this phenomenon. In this regard, it is necessary to conduct a comprehensive study of the phenomenon of security in the field of education in order to clearly define the conceptual apparatus and it is advisable to make appropriate changes in the current legislation of the Republic of Kazakhstan on education, on combating corruption and on national security.

If we talk about scientific developments on safety issues in the field of education, their analysis showed that on certain aspects of this topic were published the work of Russian scientists. For example, Nesterov V.V. considers individual issues of the relationship between education and national security (Nesterov V.V. Education and national security // Army and Society, 2009. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-i-natsionalnaya-bezopasnost>).

He puts forward and justifies the idea that the education system acts as a resource, object and means of state policy of national security. Another author is Mikhalev Yu.A. In its article «The National State Educational Policy of the Russian Federation as a Factor in Strengthening National Security», it considers the impact of education on the types of national security of the country (National state educational policy as a factor in strengthening national security // Bulletin of Moscow State Linguistic University. – 2013. – №2. – 134–143 p.).

Of particular note is the first dissertation research in the post-Soviet space Kamash S.V.. Security of national education: a comprehensive analysis submitted for the degree of candidate of philosophical sciences (Kamash S.V. Safety of national education: a comprehensive analysis. Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences. – Novosibirsk, 1997.). In domestic science, this topic has not yet found its research, which is puzzling in light of the existing problems in the field of Kazakhstan education, which is clearly in a critical state.

The search and analysis of scientific literature on safety issues in the field of education showed that in Kazakhstan such studies in both pedagogical and legal science of Kazakhstan were not conducted. Consequently, it is necessary to conduct a comprehensive research study on safety issues in the field of education.

Regarding education, it is advisable to distinguish the following levels of security:

- safety of students and employees in the education system;
- safety of educational institutions and their infrastructure;
- information security in education;
- economic security in education;
- safety of educational content;
- safety of the education system of the country as a whole.

The concept of national security uses the term «threats» as an initial category, which are contained in both internal and external factors of national security. The law considers the reduction of the level and quality of education and the intellectual potential of the country to be the main threats to national security (clause 4 of article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the National Security of the Republic of Kazakhstan»). In education, there is a continuing decline in the quality of the education system.

It largely bears the imprint of the period of the 1990s, characterized by the forced «optimization» of the existing Soviet-style system. The modern stage of development of Kazakhstan has brought new moments to this process. The discrepancy between the quantitative indicators (financing, growth in the number of material objects of the system, the adoption of new laws, and a slight increase in the material status of educators) and the qualitative parameters of the education system has become more acute. The sharp increase in the number of universities did not lead to an increase in the professional qualifications and civic culture of graduates, but to their decline. This is especially

noticeable in the health sector. Less considerably, but it is not less pernicious – in education.

Another threat to security in education is corruption. Education is one of the public spheres with the greatest risk of corruption around the world. According to the latest estimate of the Global Corruption Barometer (Transparency International 2013), the proportion of the population that considers education to be corrupt in Kazakhstan is 55%. For comparison: the same share in Japan, higher in Russia (72%) and Kyrgyzstan (82%) (National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (according to the results of 2017) // http://iac.kz/sites/default/files/nacionalnyy_doklad_zh_2017.). The rapid growth of the corruption potential of the state system for the quality control of graduates' knowledge (UNT) and the Bolashak program is indicative. The decision of the Ministry of Education to introduce the practice of retesting knowledge on entrance exams in universities does not solve the problem, creating a «second tier» of the same problem. The practical consequence of such a situation may be a significant delay in the implementation of programs to improve the competitiveness of Kazakhstan, in all senses of this concept.

Along with this, there is a preservation of sources of deviant behavior in the youth environment. The objective basis here is the gap between the socially necessary needs and the material capabilities of the country. Official crime statistics record a steady increase in the proportion of juvenile crimes. The hooligan manifestations that are not fixed by official statistics are much more widespread at the place of residence, leisure activities of young people, and most importantly, in the educational institutions themselves. Another aspect of deviant behavior is the rapid increase in drug addiction. In the youth environment, drug addiction becomes prestigious in its own way, ceasing to be the lot of the outcasts, and this further complicates the fight against it.

In addition, the insufficient social status of teachers, the level of their material support by the state, the weak connection between the administrative structures of the education system and parent organizations significantly reduce the motivation of teachers, as representatives of the state and society. Thus, the potentially most important channel for the socialization of the individual remains the state's resource that is not fully utilized. Neither the legislation on an education system, nor the Law of RK «About Civil Service», nor the labor law provided full compliance of existing rules concerning education to the conventional

principles, nor the Labor Code of the Republic of Kazakhstan regulating the provisions of the civil service (Code of the Republic of Kazakhstan of 11.23.2015 N 414-V of the «Labor Code of the Republic of Kazakhstan» // <https://pavlodar.com/zakon/?dok=05995&uro=080141>], rules.), rules of international law and also international treaties of the Republic of Kazakhstan. Among such acts, the UNESCO / ILO Recommendations «On the Status of Teachers» (adopted on October 5, 1966 by the Special Intergovernmental Conference on the Status of Teachers) (Recommendation of UNESCO / ILO on the situation of teachers in 1966 and recommendation of UNESCO on the status of teaching staff in higher education institutions in 1997. User Guide // <http://unesdoc.unesco.org/images> well as the Model Law «On the Status of an Educational Worker» 2006 (The Model Law «On the Status of an Education Worker» (adopted by a resolution ... of the Assembly of CIS Member States of November 16, 2006 No. 27-13) // base.garant.ru/2571706/).

UNESCO at the international level has consolidated a number of professional freedoms of teachers, such as: participation in the development of new programs, textbooks and teaching aids; the appeal of unreasonable (in the opinion of the teacher) evaluations of his work; guarding the teacher from unwarranted parental interference in the scope of his professional duties (UNESCO International Regulations. – M., 1993. – 122 p.). The articles of the Recommendation list the rights of teachers to various privileges and allowances (for years of service, old age, child care and others) and their duties. The UNESCO Recommendation concerning the situation of teachers is a peculiar international standard for the status of teachers (Eremina T.I. International experience on the legal status of the teacher // <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-po-zakonodatelnomu-oformleniyu-statusa-uchitelya>).

The existing privileges and ghosts defined by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Education» unfortunately do not pay back the moral and material costs that teachers put into their work, which makes work in education not attractive either in moral or material sense. The ongoing reforms in the field of school education have led to a certain increase in the remuneration of school teachers. But this reform did not affect higher education teachers, which leads to an outflow of professionals and, as a result, a high percentage of Kazakhstan students learning in foreign universities and low external academic mobility.

In modern conditions, the issue of organization in the education system and, above all, in institutions of higher professional education of internal control, internal security, and own economic security is relevant. At the same time, it is necessary to approve a provision on this structural subdivision, providing for issues such as information security, personnel, and identification of corruption, employees' relations with crime and other individuals and legal entities concerned.

This is due to objective necessity, since today universities are large educational and scientific economic complexes. They operate educational and laboratory buildings, in technical universities – polygons, research is being conducted on unique and expensive equipment, information and communication tools and technologies are actively used. In particular, it is advisable to undertake if universities conduct training of highly qualified personnel and scientific research in the interests of the defense and security of the country.

In the message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness» sets specific tasks for the state to ensure the third modernization of Kazakhstan. Within the framework of modernization, five priorities are defined:

- this is an accelerated technological modernization of the economy;
- fundamental improvement and expansion of the business environment;
- macroeconomic stability;
- improving the quality of human capital;
- institutional transformations, security and the fight against corruption (Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness»).

In the message of the President of Kazakhstan of 2018 special significance is attached to education. The directions of development of preschool, secondary and higher education are separately considered. The president indicated adoptions of law on the Teacher the need and to increase financing of education to 10% of GDP of the country (The Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness»).

Findings

Thus, it seems to us important in the framework of ensuring the national security of the country to pay special attention to such areas of ensuring security in the field of education as:

1) Development of theoretical provisions and conceptual security apparatus in the field of education, taking into account the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan of January 6, 2012 No. 527-IV «On the National Security of the Republic of Kazakhstan». It is proposed to develop concepts and categories of ensuring security in the field of education and to develop recommendations on the legal regulation of these concepts in the relevant legislation.

2) Study of the problems of ensuring economic security in educational institutions, taking into account the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan of January 6, 2012 No. 527-IV «On the National Security of the Republic of Kazakhstan». Measures to ensure economic security in educational institutions largely depend on the availability and use of financial resources and, above all, on a steady flow of budget funds. As part of the study, it is planned to develop legal mechanisms to ensure the economic security of educational organizations in the Republic of Kazakhstan.

3) Study of the problems of the safety of educational content, the compliance of educational programs of educational institutions with state educational standards and international educational standards. At present, the content of educational programs at all levels of education does not always correspond to state and international standards of quality education. In this regard, within the framework of the study, it is planned to analyze educational programs of various levels of education for compliance with state and international standards of education quality.

4) Development of legal mechanisms for ensuring information security in the field of education. Information security is the protection of information systems and information resources from external and internal threats that impede the process of effective use of information, for example, in the educational process when conducting research in universities, etc. It is planned to develop requirements and recommendations for ensuring information security in educational institutions.

5) Study of problems of corruption in the education system, communication of employees with crime and other interested individuals and legal entities and the development of mechanisms

for their elimination, as well as the development of proposals to improve anti-corruption legislation on combating corruption in the field of education, including the inevitability of responsibility for committing corruption offenses. According to research, corruption is the biggest obstacle to economic growth and development that can jeopardize any transformation, including in the field of education. Any person, who has the power to distribute any resources that do not belong to him at his own discretion, determines the conditions for hiring and paying for work, accepting children in preschool institutions and students to universities, examiners, etc., can be subject to corruption. In the field of education, a strong, powerful anti-corruption system is needed, which could fully resist all corruption and crimes. A well-established, efficient personnel policy is needed as a condition for combating corruption in the field of education.

6) Development of the legal framework of the organization in the education system, including in institutions of higher professional education, internal control, internal security, and its own economic security. In order to ensure safety in education, it is necessary to create internal control services at all levels of education with a clear indication of the areas of security and security threats in education. It is planned within the framework of the study to develop regulations on internal control services in educational organizations.

7) It is necessary to strengthen the influence of corporate governance in higher education institutions, which will allow a comprehensive and comprehensive approach to the organization of educational institutions. The existing experience of corporate governance in Kazakhstan has shown its viability, as it is aimed at moving from state to state-public management and transparency of the activities of universities, and above all financial issues.

Equally relevant is the issue of organizing the safety of the educational process, which extends to the observance of sanitary and hygienic, temporary rationing, medical indicators and medical care, psychological, compliance with the technical requirements for buildings and structures in which teaching is carried out, personnel policy and many other aspects. These issues are regulated by a mass of by-laws and are monitored by education authorities, law enforcement agencies and local executive and representative authorities. However, these issues arise in the field of view of the public constantly.

A comprehensive solution of these areas will allow the state to ensure the further development

of the field of education, taking into account safety issues in education. Education is a strategically important element of national security for the state and it is very important to use all opportunities for the further development of the Kazakhstan education system, taking into account risks and threats to national security and their prevention and elimination.

References

- Code of the Republic of Kazakhstan of 11.23.2015 N 414-V of the «Labor Code of the Republic of Kazakhstan» // <https://pavlodar.com/zakon/?dok=05995&uro=080141>], rules.
- Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25 of November 20, 1989 // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
- Eremina T.I. International experience on the legal status of the teacher // <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-po-zakonodatelnomu-oformleniyu-statusa-uchitelya>.
- Kamash S.V. Safety of national education: a comprehensive analysis. Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences. – Novosibirsk, 1997.
- L.E. Mindel Ensuring national security in the sphere of science, technology and education // <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-natsionalnoy-bezopasnosti-v-sfere-nauki-tehnologiy-i-obrazovaniya>.
- Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV «On the National Security of the Republic of Kazakhstan» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860.
- Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness».
- National security of the country and quality of education // <http://rusrand.ru/docconf/natsionalnaja-bezopasnost-strany-i-kachestvo-obrazovaniya>.
- Nesterov V.V. Education and national security // Army and Society, 2009. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-i-natsionalnaya-bezopasnost>.
- National state educational policy as a factor in strengthening national security // Bulletin of Moscow State Linguistic University. – 2013. – №2. – 134–143 pp.
- National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (according to the results of 2017) // http://iac.kz/sites/default/files/nacionalnyy_doklad_za_2017_god_s_oblozhkami_dlya_sayta.pdf.
- Recommendation of UNESCO / ILO on the situation of teachers in 1966 and recommendation of UNESCO on the status of teaching staff in higher education institutions in 1997. User Guide // <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160495r.pdf>.
- The Model Law «On the Status of an Education Worker» (adopted by a resolution ... of the Assembly of CIS Member States of November 16, 2006 No. 27-13) // base.garant.ru/2571706/
- The Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. On October 5, 2018 g/Growth of welfare of Kazakhstan citizens: increase in income and quality of life http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g.
- UNESCO International Regulations. – M., 1993. – 122 p.

Сагинаев М.Е.¹, Караев А.А.², Остапович И.Ю.³

¹докторант ВШП «Әділет» Каспийского университета, старший преподаватель,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: meyrzhan.sagynaev@kaznu.kz

²старший научный сотрудник Института законодательства РК, к.ю.н., профессор ВШП «Әділет»
Каспийского университета, Казахстан, г. Алматы, e-mail: ali_agahan@mail.ru

³к.ю.н., доцент Горно-Алтайского государственного университета,
Россия, г. Горно-Алтайск, e-mail: ostapovich7@mail.ru

**ОБЪЕКТЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Статья посвящена некоторым аспектам обеспечения конституционной безопасности, вопросам соотношения политических и иных прав казахстанских граждан и принципов конституционного строя Республики Казахстан. Целью работы является анализ проблем функционирования конституционного строя Республики Казахстан и вопросов его совершенствования в контексте исследования некоторых принципов обеспечения общественного согласия и политической стабильности. В частности, религиозного и политического экстремизма как одной из угроз конституционной безопасности. Актуальность проблемы обуславливается социально-политической значимостью для казахстанского государства и общества конституционного строя как безусловной составляющей демократического развития Республики Казахстан. При написании статьи использовались как общенаучные, так и частнонаучные методы исследования (диалектический, исторический, сравнительно-правовой, специально-юридический, логический). Практическое значение статьи заключается в возможности использования полученных результатов в совершенствовании действующего законодательства Республики Казахстан по обеспечению конституционной безопасности, а также в правоприменительной практике.

Ключевые слова: конституционная безопасность, конституционный строй, общественное согласие, экстремизм, политические права, принципы.

Saginayev M.E.¹, Karaev A.A.², Ostapovich I.Yu.³

¹Doctoral student at the Adilet Higher School of Law of the Caspian University, Senior Lecturer,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: meyrzhan.sagynaev@kaznu.kz

²Senior Researcher, Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Sciences in Jurisprudence,
Professor at the Adilet Higher School of Law, Caspian University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: ali_agahan@mail.ru

³Candidate of Sciences in Jurisprudence, Associate Professor, Gorno-Altai State University,
Russia, Gorno-Altai, e-mail: ostapovich7@mail.ru

**Objects of constitutional security
of the Republic of Kazakhstan**

The article is devoted to some aspects of ensuring constitutional security, the relationship between the political and other rights of Kazakhstan citizens and the principles of the constitutional order of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the work is to analyze the problems of the functioning of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan and the issues of its improvement in the context of the study of some principles of ensuring social consent and political stability. In particular, religious and political extremism as one of the threats to constitutional security. The urgency of the problem is determined by the socio-political importance for the Kazakhstani state and society of the constitutional system as an unconditional component of the democratic development of the Republic of Kazakhstan. When writing the article, both general scientific and private scientific methods of research were used

(dialectical, historical, comparative legal, special legal, logical). The practical significance of the article lies in the possibility of using the obtained results in improving the current legislation of the Republic of Kazakhstan on ensuring constitutional security, as well as in law enforcement practice.

Key words: constitutional security, constitutional system, public consent, extremism, political rights, principles.

Сагинаев М.Е., Караев А.А.², Остапович И.Ю.³

¹Каспий университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің докторанты, аға оқытушы, әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: meyrzhan.sagynaev@kaznu.kz

²Қазақстан Республикасы Заң шығару институты аға ғылыми қызметкері, з.ғ.к., Каспий университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің профессоры, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: ali_agahan@mail.ru

³з.ғ.к., Горно-Алтайск мемлекеттік университетінің доценті, Ресей, Горно-Алтайск қ., e-mail: ostapovich7@mail.ru

Қазақстан Республикасының конституциялық қауіпсіздік объектілері

Мақала конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кейбір аспектілеріне, Қазақстан азаматтарының саяси және өзге құқықтарына және Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы қағидаттарына арналған. Жұмыстың мақсаты – Қазақстан Республикасының конституциялық жүйесінің жұмыс істеу проблемаларын және оны әлеуметтік тұрақтылық пен саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің кейбір қағидаттарын зерттеу контекстінде оны жетілдіру мәселелерін талдау. Атап айтқанда, діни және саяси экстремизм конституциялық қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Мәселенің өзектілігі Қазақстан Республикасы мен конституциялық құрылымының қоғамы үшін Қазақстан Республикасының демократиялық дамуының сөзсіз құрамдас бөлігі ретінде әлеуметтік-саяси маңызы бар. Мақала жазу кезінде жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер (диалектикалық, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, арнайы құқықтық, логикалық) пайдаланылды. Мақаланың практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы, сондай-ақ құқық қолдану практикасында қолданыстағы заңнамасын жетілдіруде алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігі болып табылады.

Түйін сөздер: конституциялық қауіпсіздік, конституциялық жүйе, қоғамдық келісім, экстремизм, саяси құқықтар, қағидаттар.

Введение

Изучение объектного состава конституционной безопасности имеет особое значение для раскрытия его содержания. Анализ юридической литературы показывает, что одним из ключевых объектов обеспечения безопасности государства выступает защита основ конституционного строя и его составляющих:

- основополагающие принципы деятельности республики;
- права и свободы личности;
- форма государства;
- государственный суверенитет и территориальная целостность;
- принцип разделения власти и система сдержек и противовесов;
- равенство форм собственности и свобода предпринимательства;
- идеологическое и политическое многообразие;
- языковая сфера и др.

Не менее важными объектами конституционной безопасности являются обеспечение и защита интересов многонационального народа, миграционные и религиозные процессы. Особенно актуальны проблемы борьбы с экстремизмом, причем во всех его проявлениях – политическом, национальном, религиозном и др. Данные элементы основ конституционного строя выступают в качестве важнейших объектов конституционной безопасности и нуждаются в дополнительном научном анализе. Фрагментарно рассмотрим наиболее важные из них.

Конституционный строй – основной объект конституционной безопасности. С принятием первой Конституции независимого Казахстана в январе 1993 года в научный оборот было введено понятие «конституционный строй», под которым в юридической литературе понимают «исторически конкретную систему социальных, экономических и политико-правовых отношений, закрепленных в Конституции страны».

Будучи одним из основных институтов, конституционный строй включает в себя целостную систему общественных отношений, в закреплении которых участвует вся система действующего законодательства. Ведущее место среди правовых норм, регулирующих конституционный строй, «принадлежит нормам Конституции, которые обеспечивают внутривластную стабильность и закладывают необходимые правовые основы построения гражданского общества» (Баглай М.В., 2007: 1).

В силу социальных, политических и экономических особенностей конституционный строй в каждой стране специфичен. Объективно отражая национальную специфику и исторические условия, конституционный строй учитывает и мировые конституционные тенденции, осторожно заимствуя наиболее эффективные ее институты и закрепляя их в качестве основ государственности. Однако, несмотря на неизбежные особенности, опыт развитых стран свидетельствует, что конституционный строй характеризуется рядом важнейших признаков, основой которого является легитимность Конституции, гарантирующая права и свободы личности и принципы народного суверенитета, разделения власти и ее ответственность, а также основы независимой судебной системы и местного самоуправления.

Конституция Республики Казахстан закрепляет важнейшие элементы основ конституционного строя, защита которых является необходимым условием обеспечения стабильности политической и социально-экономической систем общества. Прежде всего, к ним относятся положения о демократическом, светском, правовом и социальном государстве. Провозглашенный характер подобной государственности должен, прежде всего, проявляться в реализации норм Конституции о ее верховенстве, обеспечении подлинного народовластия и суверенитета, в соблюдении прав и свобод личности, политического и идеологического многообразия, а также в создании необходимых условий обеспечения социального благополучия граждан.

Одним из основных объектов конституционной безопасности является принцип разделения власти и система сдержек и противовесов. Следует отметить, что в Республике Казахстан рассматриваемый принцип имеет свою специфику. Президент согласно Конституции не входит ни в одну из трех ветвей власти. Как глава государства он призван обеспечивать согласованное функционирование и взаимодействие органов

государственной власти. Находясь над ветвями власти, Президент как бы выступает в роли «дирижера», способного разрешать политические конфликты между ветвями власти.

Свои функции Президент осуществляет при помощи своих конституционных полномочий, принимая указы и распоряжения, участвуя в формировании органов власти, направляя в Парламент свои ежегодные послания, в которых определяются приоритетные направления конституционно-правового развития государства. Реализация рассматриваемого принципа является стержневым условием политической стабильности и исключения возможных конституционных кризисов в нашей стране.

Конституция Республики Казахстан содержит и другие элементы основ конституционного строя, защита которых выступает составной частью обеспечения конституционной безопасности. Одним из них является положение об идеологическом и политическом многообразии, признание которого подтверждает стремление нашей страны построить правовое государство. Право на свободу объединений в политические партии, по мнению Конституционного Совета РК, является коллективным правом граждан, которое реализуется на основе Конституции и закона «О политических партиях» (Рогов И.И., Малиновский В.А., 2015: 2). Политические партии оказывают непосредственное влияние на политический климат в обществе, способствуют росту политической культуры и электоральной активности. Признание на конституционном уровне многопартийности является одним из основных принципов демократии. В юридическом отношении этот принцип означает, что государство и его органы официально признают и гарантируют политическое многообразие.

Согласно законодательству политические партии равны перед законом, вправе иметь собственную идеологию, свои представления об общественном развитии, характере и содержании проводимых конституционных реформ. В то же время данный принцип допускает возможность государства вмешиваться в деятельность общественных объединений и в установленном законом порядке запрещать, если цели или действия партий направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, сословной и родовой вражды.

Общественное согласие – важнейший объект конституционной безопасности. В Стратегии

тегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Президент Республики Казахстан отмечает, что «гражданский мир и межнациональное согласие – наша главная ценность». Практика показывает, что проблемы обеспечения общественного согласия представляются весьма актуальной проблемой для современного Казахстана, обеспечение которой является основной задачей государства, включающей не только законодательные инструменты, но и функционирование целостной системы организационных и институциональных механизмов, направленных на реализацию идей и принципов социальной справедливости.

Проведение эффективной политики в сфере межнациональных отношений является одним из определяющих факторов обеспечения конституционной безопасности и становления гражданского общества. В этом отношении нормативное обеспечение общественного согласия представляется важнейшим направлением политики государства, охраны его интересов и поддержания баланса различных социальных сил в обществе.

Рассуждая о проблемах обеспечения общественного согласия, необходимо сказать и о факторе полинациональности. Опыт ряда стран показывает, что это мощный социальный потенциал и социальная угроза одновременно, и что это способно и созидать и разрушать. Многие подобные страны (Испания, Индия, Украина, Россия, Канада и др.) испытывают сложности в обеспечении территориальной целостности, вызванные естественным желанием национальных республик (штатов, провинций, автономий и др.) воспользоваться правом сепарации и выйти из состава единого государства. Иными словами, многонациональность может быть не только благом, но и условием политического раскола и роста противостояния в мире. Примеры таких стран как Сербия (Косово), Россия (Чечня), Испания (Каталония) и Украина (Крым) – яркое тому подтверждение. Поэтому в данной сфере все зависит от того, как использовать фактор многонациональности и в какое русло его направить.

С учетом фактора многонациональности казахстанского общества, 1 марта 1995 года был подписан Указ Президента РК о создании Ассамблеи Народов Казахстана, заложивший правовую основу нового этапа конституционного развития казахстанского общества и формирования казахстанской модели межэтнического согласия. АНК, по мнению казахстанских ученых,

«является важнейшим элементом политической системы, институтом поддержания национальной самобытности, инструментом согласования межэтнических отношений и создания баланса различных интересов в этой сфере» (Бейсенова А.У., 2016: 3).

Конституционная реформа 2007 года повысила правовой статус Ассамблеи до конституционного уровня, предусмотрев гарантированное парламентское представительство в Мажилисе Парламента представителей различных этносов. В развитие этого в 2008 году был принят Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана», который закрепил его статус в качестве полноправного субъекта политической системы страны, определил правовые основы ее деятельности в сфере межэтнических отношений.

Значительное место в обеспечении общественного согласия играют нормативные акты, среди которых следует выделить: Конституцию РК; конституционные законы «О Президенте», «О Парламенте и статусе его депутатов», «О Конституционном Совете» и др.; законы «О Национальной безопасности»; «Об Ассамблее Народа Казахстана»; «О государственной службе»; «Об общественных объединениях»; «О политических партиях»; «О религиозной деятельности и религиозных объединениях»; «О языках»; «О миграции»; «Об Уполномоченном по правам человека»; «Уголовный кодекс»; Кодекс «Об административных правонарушениях» и др.

В названных актах заложены полномочия органов власти по защите интересов многонационального государства, правовые основы обеспечения этнического, конфессионального, культурного и языкового многообразия, предусмотрены положения для развития культуры и языков различных народов на принципах справедливости, толерантности и единства, а также нормы об уголовной и административной ответственности лиц, посягающих на конституционный строй и безопасность личности.

На конституционном уровне провозглашены следующие принципы:

- общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа и казахстанский патриотизм (ст. 1);
- предусмотрен запрет на создание партий на национальной и религиозной основе (ст. 5);
- предусмотрен запрет на создание и деятельность партий, цели и действия которых направлены на насильственное изменение кон-

ституционного строя, разжигание социальной и расовой ненависти (ст. 5);

– предусмотрен приоритет ратифицированных международных договоров над внутренним законодательством (ст. 4);

– закреплено положение о равенстве всех перед законом и судом (ст. 14);

– запрещена дискриминация по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола расы, национальности, языка, отношения к религии и т.д. (ст. 14);

– провозглашена свобода совести (ст. 22);

– провозглашена свобода объединений (ст. 23);

– провозглашено право каждого определять, указывать или не указывать свою национальную и религиозную принадлежность (ст. 19);

– предусмотрен равный доступ граждан к государственной службе, право избирать и быть избранным (ст. 33) и др.

Отметим, что кроме национального законодательства правовое положение этносов определяется и международно-правовыми документами, к которым Республика Казахстан еще не присоединилась. Среди них, прежде всего, необходимо выделить:

– Европейскую конвенцию о защите прав человека и основных свобод (1950 г.);

– Европейскую хартию о региональных языках и языках национальных меньшинств (1952 г.);

– Рамочную конвенцию о защите национальных меньшинств (1955 г.) и др.

Ратификация названных документов Республикой Казахстан окажет положительное воздействие на правоприменительную практику и обеспечит международную защиту прав различных этносов, проживающих в Казахстане. На основе названных документов могут быть разработаны законы: «О гарантиях прав и интересов народов, проживающих в Казахстане», «О противодействии расовой, национальной и религиозной дискриминации в Республике Казахстан», «Об Уполномоченном по межнациональным вопросам» и др., способные гарантировать «позитивную дискриминацию» по предоставлению преимущественных прав или преференций для определённых групп населения на местном уровне.

Разработка и принятие новых законов станет надежной гарантией обеспечения правового прогресса в Республике Казахстан в области обеспечения общественного согласия, принци-

пов равенства и укрепления идей национальной толерантности.

Примечательно также, что в 2016 году в Казахстане на основе обобщения 25-летнего опыта развития казахстанской государственности был подготовлен Национальный аналитический обзор, посвященный казахстанской модели общественного согласия и единства. В сборнике содержится комплексный обзор этнической и языковой ситуации в Казахстане, а также изложены конкретные меры по укреплению межнационального единства и мира (Национальный аналитический обзор, посвященный казахстанской модели общественного согласия и единства, 2017: 4).

Не менее важными представляются проблемы роста этнического самосознания народов, проживающих в Казахстане, эффективность правовых механизмов разрешения национальных противоречий, отчужденность и миграция крупных этносов. Данные проблемы формируют риски и повышают уровень межэтнического напряжения в стране.

В казахстанском обществе есть понимание того, что межэтническое согласие не является чем-то статичным и неподвижным. Пассивность и недостаточное внимание властей в этой сфере способно обострить и изменить ситуацию в одночасье. Зарубежных примеров в этом отношении достаточно. Особенно это касается возможного проявления национального и политического экстремизма.

Важно также при освещении вопросов национальных отношений в СМИ быть крайне осторожными и деликатными. Возможно также, что необходимо изменить отношение общества к понятию «национальность» и взять за основу опыт европейских стран, в которых этот термин идентифицируется с институтом гражданства. Таким образом, главной целью *обеспечения общественного согласия* является восполнение законодательных пробелов, превентивное выявление социальных угроз, а также обеспечение социального равенства.

Экстремизм – угроза конституционной безопасности. В настоящее время экстремизм как проявление крайних радикальных, нетерпимых взглядов и насилия продолжает оставаться серьезным фактором дестабилизации социально-экономической и политической ситуации во всем мире и представляет собой серьезную угрозу национальной безопасности Республики Казахстан.

Такой подход объясняется особыми масштабами террористических акций, которые затро-

нули интересы многих современных стран. По своей направленности они не связаны никакими границами, имеют непредсказуемую форму и негативные последствия для народов.

Резолюция Парламентской Ассамблеи Совета Европы, принятая еще в 2003 г., содержит следующее его определение: «экстремизм представляет собой форму политической деятельности, явно или исподволь отрицающую принципы парламентской демократии и основанную на идеологии и практике нетерпимости, отчуждения, ксенофобии, антисемитизма и ультра-национализма» (Резолюция 1344 (2003). «Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе», 2003: 5). Наиболее опасной формой экстремизма является религиозный, пропагандирующий идеологию превосходства и насилия в отношении иных вер.

Необходимо сказать, что среди специалистов нет единых подходов относительно дефиниции данного понятия. По мнению одних ученых, экстремизм определен как «приверженность к крайним взглядам и мерам в политике». По мнению других, «экстремизм порождается социально-экономическими, демографическими, идеологическими миграционными факторами, которые в своей совокупности создают напряженность в общественном сознании», а третьи отмечают, что «религиозный экстремизм представляет собой кардинальное неприятие и попытку изменения религиозно-ценностной парадигмы общества, имеющей собственную долгую историю и традицию существования» (Сюкияйнен Л.Р., 2002:6).

Учитывая многофакторность проблемы, в целях своевременного реагирования на существующие угрозы в Казахстане приняты законодательные акты и организационно-профилактические меры, направленные на создание эффективной системы противодействия экстремизму.

Так, Закон «О противодействии экстремизму» обозначил основные направления противодействия экстремизму, компетенцию государственных органов в области профилактики, выявления и пресечения данного явления. Основными задачами противодействия экстремизму являются:

- недопустимость осуществления экстремизма в Республике Казахстан независимо от форм его выражения;
- предотвращение создания условий и возможностей для осуществления экстремизма;
- формирование политической и правовой культуры граждан;

– обеспечение национальной безопасности Республики Казахстан (Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года «О противодействии экстремизму», 2005: 7).

В 2017 году была принята Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017–2020 годы, разработанная Министерством по делам религий и гражданского общества. В документе определены приоритеты развития государственной политики в сфере конфессиональных отношений, целью которых является совершенствование законодательства в сфере взаимодействия государства с религиозными объединениями, укрепление принципов светского государства и дальнейшее развитие системы противодействия религиозному экстремизму и деятельности деструктивных религиозных течений.

Целью Концепции является обеспечение безопасности человека, общества и государства посредством предупреждения проявлений религиозного экстремизма и предотвращения угроз терроризма. Указанные меры направлены на формирование в обществе толерантного религиозного сознания и стойкого иммунитета к радикальной идеологии.

Мероприятия в этой сфере должны охватывать наиболее уязвимые и трудно контролируемые сферы, через которые распространяется экстремистская религиозная идеология. Это, прежде всего, интернет-ресурсы, пропагандирующие идеи религиозного экстремизма и терроризма, деятельность зарубежных проповедников, внутренние факторы, способствующие вовлечению в радикальные религиозные структуры новых adeptов, социально-экономические проблемы, низкий уровень религиозной грамотности населения, недостатки морально-нравственного и патриотического воспитания подрастающего поколения (Постановление Правительства РК от 23 октября 2013 года «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013–2017 годы» 2013: 8).

В Казахстане принят Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», 2011: 9), который содержит нормы, позволяющие комплексно подойти к совершенствованию законодательства в сфере государственно-конфессиональных отношений. «Его идеология, по мнению ученых,

базируется на трех ключевых принципах государственной политики в области религиозных свобод – нейтралитета, толерантности и паритета». В целях реализации требований Закона приняты нормативные акты, регулирующие проведение религиозно-экспертной экспертизы; регистрации и перерегистрации лиц, осуществляющих миссионерскую деятельность» и др. В целом в государстве создана необходимая правовая база реализации гражданами конституционного права на свободу совести, в том числе и для полноценной деятельности религиозных объединений.

Вместе с тем, несмотря на предпринимаемые меры, законодательство в сфере религиозных отношений весьма либерально и нуждается в дальнейшем совершенствовании. По мнению ученых, «анализ состояния государственно-конфессиональных отношений и динамики религиозной ситуации в Казахстане показывает, что религиозность подрастающего поколения возрастает как за счет естественной потребности личности в духовном самоопределении, так и за счет активной деятельности псевдорелигиозных организаций, которые стремятся разрушить сложившиеся в обществе общепринятые культурные и духовные традиции» (Карашулаков Ж.Ж., Ибраев Е.Е., 2014: 10).

Опираясь на Государственные программы борьбы с экстремизмом и мнения авторитетных мыслителей в обществе, необходимо повышать образовательный уровень населения, проводить разъяснительную работу в школах и университетах, особенно среди приверженцев радикальной религиозной идеологии. Просвещение граждан должно иметь системный характер, разъясняющий традиционные ценности казахстанского общества, ее культурного, исторического и национального многообразия. В этом направлении, – отмечают ученые, – именно «образование

может стать одним из главнейших факторов, который поможет приостановить процесс возрастания духовной деградации и радикализации общества, дать возможность личности всесторонне развиваться и проявить себя в других сферах человеческого общества, претворяя в жизнь принципы гуманизма и общечеловеческих ценностей» (Абдирайымова А.С., Жаркынбаева Р.С., 2013: 11).

Заключение

Важнейшим направлением противодействия экстремизму должно стать восполнение пробелов в части правового регулирования деятельности малочисленных религиозных групп и миссионерских организаций. Регистрация религиозных браков, преподавание религии в частном порядке, строительство религиозных храмов, демонстрация внешних атрибутов принадлежности к религии и другие ее аспекты также должны регулироваться государством. Важным направлением минимизации рисков и формирования у молодежи четкой гражданской позиции по отрицанию и непринятию деструктивных идей может стать политика абсолютного отказа от упоминания в СМИ национальной, партийной или религиозной принадлежности лица.

Вместе с тем, в научном анализе проблем обеспечения общественного согласия наибольшую актуальность представляют вопросы, связанные с выявлением социальных угроз, способных ее нарушить. В целях предупреждения негативных последствий существует потребность в проведении независимого мониторинга законов и государственных программ в этой сфере. Такой подход позволит выявить законодательные упущения и совершенствовать казахстанскую модель общественного согласия.

Литература

Абдирайымова А.С., Жаркынбаева Р.С. Роль системы образования в предотвращении проявлений религиозного экстремизма в центральной Азии // Вестник КазНПУ, 2013. – С. 78–79.

Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – 6-е изд., изм. и доп. – М.: Изд-во НОРМА, 2007. – 784 с.

Бейсенова А.У. Проблемы развития гражданского общества в условиях многонационального государства // Научные труды «Әділет». 2016. – № 2. – С. 35–36.

Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». <http://online.zakon.kz> (по состоянию на 1 сентября 2017 г.). [Электронный ресурс]. URL: // <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 25.10.2018).

Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года «О противодействии экстремизму» [Электронный ресурс]. URL: // <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 25.10.2018).

Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма: Монография / Под ред. И.И. Рогова, В.А. Малиновского. – Алматы: Раритет, 2015. – С. 244.

Национальный аналитический обзор, посвященный казахстанской модели общественного согласия и единства. – Астана. 2017. – 150 с.

Постановление Правительства РК от 23 октября 2013 года «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013–2017 годы [Электронный ресурс]. URL: // <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 25.10.2018).

Резолюция 1344 (2003). «Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе». [Электронный ресурс]. URL: <http://continent-online.com/Document> (дата обращения: 18.10.2018).

Сюкияйнен Л.Р. Религиозный экстремизм: правовые, политические и идеологические аспекты // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы конференции, Душанбе, 25 апреля 2002. – Душанбе, 2002. – С. 22–25.

Сборник материалов по основным вопросам религиозной сферы: В помощь государственным служащим / Сост. Ж.Ж. Карашулаков, Е.Е. Ибраев. – Астана: Агентство Республики Казахстан по делам религий, 2014. – С. 185.

References

Abdirajymova A.S., Zharkynbaeva R.S. Rol sistema obrazovaniya v predotvrashenii proyavlenij religioznogo ekstremizma v centralnoj Azii // Vestnik KazNPU, 2013. – S. 78–79.

Baglay M.V. Konstitutsionnoe pravo Rossiyskoy Federatsii: Uchebnik dlya vuzov. – 6–e izd., izm. i dop. – M.: Izd-vo NORMA, 2007. – 784 s.

Bejsenova A.U. Problemy razvitiya grazhdanskogo obshestva v usloviyah mnogonatsionalnogo gosudarstva // Nauchnye trudy «Ədilet». 2016. – № 2. – S. 35–36.

Konstitutsionnyy kontrol v Kazahstane: doktrina i praktika utverzhdeniya konstitutsionalizma: Monografiya / Pod red. I.I. Rogova, V.A. Malinovskogo. – Almaty: Raritet, 2015. – S. 244.

Natsionalnyy analiticheskiy obzor, posvyashennyj kazahstanskoj modeli obshestvennogo soglasiya i edinstva. Astana. 2017. – 150 s.

Postanovlenie Pravitelstva RK ot 23 oktyabrya 2013 goda «Ob utverzhdenii Plana meropriyatij po realizacii Gosudarstvennoj programmy po protivodejstviyu religioznomu ekstremizmu i terrorizmu v Respublike Kazahstan na 2013–2017 gody [Elektronnyj resurs]. URL: // <http://online.zakon.kz> (data obrasheniya: 25.10.2018).

Rezolyuciya 1344 (2003). «Ob ugroze dlya demokratiy so storony ekstremistskih partij i dvizhenij v Evrope». [Elektronnyj resurs]. URL: <http://continent-online.com/Document> (data obrasheniya: 18.10.2018).

Sbornik materialov po osnovnym voprosam religioznoj sfery: V pomosh gosudarstvennym sluzhashim / Sost. Zh.Zh. Karashulakov, E.E. Ibraev. – Astana, Agentstvo Respubliki Kazahstan po delam religij, 2014, – S. 185.

Syukiyajnen L.P. Religioznyj ekstremizm: pravovye, politicheskie i ideologicheskie aspekty // Religioznyj ekstremizm v Centralnoj Azii: Materialy konferencii, Dushanbe, 25 aprelya 2002. – Dushanbe, 2002. – S. 22–25.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 fevralya 2005 goda «O protivodejstvii ekstremizmu» [Elektronnyj resurs]. URL: // <http://online.zakon.kz> (data obrasheniya: 25.10.2018).

Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 oktyabrya 2011 goda «O religioznoj deyatelnosti i religioznyh obedineniyah». <http://online.zakon.kz> (po sostoyaniyu na 1 sentyabrya 2017 g.). [Elektronnyj resurs]. URL: // <http://online.zakon.kz> (data obrasheniya: 25.10.2018).

Ondashuly E.

Master of Laws, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: ernuron@mail.ru

**DIGITALIZATION OF LEGAL SYSTEM
OF KAZAKHSTAN ON THE EXAMPLE OF JUDICIAL SYSTEM**

This article deals with digitalization of the legal system of the Republic of Kazakhstan based on the example of the modern Kazakh judicial system, the most, in the author's opinion, indicative. A comprehensive definition of the concepts of «digitalization of the legal system» and «digitalization of the judicial system» is given, this is the key to uncover the raised problem. In the context of the general course of the Republic of Kazakhstan, in particular the state program Digital Kazakhstan, based on the latest sources and events, the introduction of advanced IT technologies and electronic projects (digital services, business management, etc.) into the functioning of today's legal proceedings in Kazakhstan is shown. A conclusion is made about the status and prospects of digitalization in this area, and also the problematic moments of this process are revealed. The purpose of this article is a retrospective analysis of the process of digitalization of the judicial system of Kazakhstan in the light of the tasks and plans set by the state.

Key words: digitalization, digitalization of the legal system, digitalization of the judicial system, «electronic justice».

Оңдашулы Е.

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ernuron@mail.ru

**Қазақстанның заңдық жүйесін сандық жүйеге көшіруі
сот жүйесінің мысалы ретінде**

Аталған мақалада Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін, автордың ойынша көрнекілеу болып табылатын заманауи қазақстандық соттық жүйе үлгісі ретінде цифрландыру қарастырылған. «Құқықтық жүйені цифрландыру» және «соттық жүйені цифрландыру» түсініктеріне көтерілген мәселені шешуші кілт ретінде кешенді анықтама берілген. ҚР жалпы курсы, атап айтқанда, соңғы дереккөздер мен оқиғаларға негізделген «Digital Kazakhstan» мемлекеттік бағдарламасы аясында, Қазақстанның бүгінгі сот өндірісі қызметіне алдыңғы қатарлы IT-технологиялар мен электронды жобаларды енгізу көрсетілген (цифрлық қызметтер, бизнесті басқару және т.б.). Бұл саладағы цифрландырудың жай-күйі мен келешегі туралы қорытынды жасалды, сондай-ақ осы процестің проблемалық жағдайлары анықталды.

Түйін сөздер: цифрландыру, құқықтық жүйені цифрландыру, соттық жүйені цифрландыру, «электронды әділеттілік».

Ондашулы Е.

магистр права, старший преподаватель,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ernuron@mail.ru

**Цифровизация правовой системы Казахстана
на примере судебной системы**

В данной статье рассматривается цифровизация правовой системы Республики Казахстан на примере современной казахской судебной системы, наиболее, по мнению автора, показательной. Дано комплексное определение понятиям «цифровизация правовой системы» и «цифровизация судебной системы» как ключевых для раскрытия поднятой проблемы. В свете

общего курса РК, в частности государственной программы «Цифровой Казахстан», на основании новейших источников и событий показано внедрение передовых IT-технологий и электронных проектов (цифровые сервисы, делопроизводство и т.п.) в функционирование сегодняшнего судопроизводства Казахстана. Сделан вывод о состоянии и перспективах цифровизации в данной сфере, а также раскрыты проблемные моменты этого процесса.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизация правовой системы, цифровизация судебной системы, «электронное правосудие».

Introduction

The XXI century is called the age of «numbers», the time of digital technologies, technology, which are widespread in all spheres of human life. In modern social science, in legal science, among other things, the understanding of digitalization (from the English digital – digital), which came from informatics, dominates: in the generalized form it is the process of transition from the analog form of information transfer (customary for the person and its receptors of perception) to digital (the form of information exchange of computer technology in the form of a binary system of calculus) (British encyclopedia). In fact, this means saturating the physical world with electronic-digital devices (from super-powerful computer systems and server data stores to personal devices), systems and the establishment of electronic communication between them, including online, which creates cyberspace.

In the special literature, as well as in Internet sources of a popular scientific nature, the concept of «digitalization» is used in relation to the economy – digitalization of the economy, digital economy. In the classical sense, this is an economic activity in which digital (electronic, virtual) data (both numerical and textual) is the key means (factors) of production (The Digital Era: Challenges for the Modern Mind // <http://cadmusjournal.org/node/400>). The digital economy is based on information and communication digital technologies, the dynamic development and dissemination of which already affects the traditional (physical-analog) economy, transforming it from one that consumes resources to one that creates them. At the same time, it is the data that become the fundamental resource of the digital economy, generating and providing electronic communication communication.

On the example of the above-described mechanism of digitalization of the economy, this process becomes understandable in other spheres of public life. Therefore, this concept is also applied to public administration, to business, and to the legal sphere. According to the authoritative Broadband Commission for Sustainable Development (Espoo, Finland, 05.06.2017) «Digitalization is crucial for social and

economic development, but countries – developed and developing – must create the necessary political and regulatory frameworks, which will allow digitalization» (<https://www.itu.int/ru/mediacentre/Pages/2017-PR22.aspx>).

Main part

Digitalization in law, digitalization of law, legal system is already an objective reality. At the same time, the analysis of sources on the topic allows us to talk about two aspects of understanding these concepts: digitalization in law as a process that brought to life the emergence of new legal relations and a new legal institution – the information law; digitalization of law. The technical and technological process of «digitizing» the legal system itself (the emergence and expansion of online services for legal entities, the creation of open legal electronic databases and much more) (Talapina A.L., 2018: 6).

Thus, the term «digitalization of the legal system» should, in our view, be understood as the process of transition from material-analog forms, procedures and processes in the middle of the system to modern electronic and digital ones. This process has obvious applied value. In the digital world, in the presence of a digital alternative, the existence and development of most analog systems or spheres becomes impractical, namely the digital state becomes the usual standing of the functioning and development of many systems, spheres and organizations, including legal systems.

It should be noted that there are no comprehensive or simply special narrow-topic studies devoted to the digitization of the judicial system or the legal system of the Republic of Kazakhstan. Therefore, the problem raised in this article, in the author's opinion, is quite relevant and promising. The main base of this research was made up of domestic sources on the topic and the latest publications covering the current state of affairs in this area.

Digitalization as an integrated system of organizational, legal and information-technical measures, as an element of Kazakhstan's competitiveness strategy in the modern global world, is determined

by a clear state policy, expressed in a number of official documents.

In the Addresses of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan from January 31, 2012 «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» and from 10.01.2018 «New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution», the digitalization of the RK is formulated as one of the highest priorities state for the near and medium term (The Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to people of Kazakhstan. 31st January 2017). In the first, the President stressed that «the development of the digital industry will provide an impetus to all other sectors. Therefore, the Government should keep the issue of the development of the IT sphere under special control» (The Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to people of Kazakhstan. 10 January 2018). The President's Message of 2018, without exaggeration, is imbued with the spirit of the digital age. Nazarbayev made a special emphasis on «digitalization of processes in state bodies, including their interaction with the population and business» (Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2015).

In the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2015, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 636 from February 15, 2013, the principle of «universal penetration of technologies and universal digitalization» is included among the principles of the activity of the authorities (<http://www.akorda.kz>).

The most detailed digitization is written out in the State program «Digital Kazakhstan», approved by the Government of the Republic of Kazakhstan Decree No. 827 from December 12, 2017 and calculated for 2018-2022.

The authors of the program pragmatically state the catching up character of the current state of the digitalization process in the country in comparison with the world's best practices and set an ambitious goal – entering the top 15 states with the highest indicators in this direction for 2022.

One of the five main directions of the implementation of the Program is the «transition to a digital state» – the transformation of state functions into infrastructure for the provision of services to the public and business (<http://digitalkz.kz/ru>). Within the framework of this direction on the topic of this study, it is necessary to point out the following significant point of the Program: «To ensure a reliable

legal environment and strict protection of the rights and freedoms of citizens, the interests of legal entities and the state requires a holistic, global digitalization of this direction. Within the framework of this work, an «electronic file» consisting of five related components will be introduced: electronic citizens' appeals, a single register of subjects and inspection objects, a single register of administrative proceedings, an electronic criminal case, an analytical center» (<http://digitalkz.kz/ru/>). Also, it is planned to further transition to electronic document management and the introduction of information and analytical systems to improve the efficiency of the judicial and law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan.

Also, it is planned to further transition to electronic document management and the introduction of information and analytical systems to improve the efficiency of the judicial and law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan.

In the context of the tasks set by the state on the judicial system of the Republic of Kazakhstan, according to experts, the following tasks are on the agenda in the short term:

1. Ensuring the accessibility and comfort of citizens when applying to court through a variety of electronic online services.
2. Transition to modern automated forms of legal proceedings.
3. Digitization and optimization of work with significant information volumes and databases on the basis of advanced world experience (Digitalization of the legal system-a step into the future).

The implementation of these tasks is already under way.

A serious step in this direction was made by the highest judicial body of the state. In September 2017, the Situation Center of the Supreme Court was put in place, which from now on in electronic format collects the necessary information on the state of legal proceedings in the republic. This made it possible to collect round-the-clock collection and analysis of actual court information coming from 370 courts of the Republic of Kazakhstan in more than seven hundred indicators. The Situation Center monitors the progress of the trials in all the courtrooms in Kazakhstan. This allows specialists to identify as quickly as possible all cases of incorrect behavior in court, including a threatening party to the lawsuit. The work of the center is aimed at prompt identification and correction of possible failures in the schedule of work of ships. In fact, this is a new practical digital solution for protecting the rights of citizens in the administration of justice.

Monitors installed in the center allow online monitoring of trials in virtually all halls of the court of Kazakhstan. If a process does not start on time, then audio-visual recording automatically turns on and the experts of the Supreme Court begin to find out the reason for the delay in the trial process, and there is a certain reaction. Stop recording or make video editing, according to experts, it is technically impossible. After the completion of each process, the video is saved on the server. In accordance with the requirements of the legislation, the participants of the process have the right to request copies on the disk or to get individual access to the server in order to see the entry themselves (<http://zanmedia.kz/>). This practice, like the installation of cameras in the courtroom, disciplines all participants in the process, including judges and defendants. The establishment of the Situational Center of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan made it possible to monitor the state of legal proceedings in the country on-line, and even conduct criminological studies of criminals (the ability to determine the average age of the offender, his gender, educational level and the state of criminality of the regions of the republic) (<https://zonakz.net/>).

The Situational Center of the Supreme Court is part of the system of «Electronic Justice» in Kazakhstan. Also. It includes electronic service «Court cabinet», forum «Taldau» (which is formed on the basis of the Single classifier of categories of cases and materials), a new automated information and analytical system «Torelik», a unified system of courts of the Republic of Kazakhstan, a videoconferencing system between the courts of the republic.

Thus, the analytical information service Forum «Taldau», launched by the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on the official Internet resource, includes the Unified Classifier of Business Categories (UCBC); generalization of judicial practice and background information on the legislation governing relevant legal relations; bank of judicial acts; normative decrees of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. This service allows has made it possible to provide prompt access to court practice in all categories of cases to a wide range of users, the only condition of which is registration in the «Trial Room» service. In this way. any citizen has the opportunity to get acquainted with the decisions of the courts, summaries on the categories of interest, without consulting the lawyer for advice on their dispute.

Since 2014 the electronic service «Court Cabinet» has been earned and is constantly improving. To date, by means of the service, it is possible to file various electronic applications, complaints, various

applications to the judicial bodies in civil and criminal cases in any court of the country electronically, having received an electronic confirmation thereon. The functionality of the service allows you to participate in the trial without direct presence in the courthouse. This technology shortens the time for consideration of court cases, the time spent by participants in the process related to travel before and from the court, solves the problems of participation in the examination of cases of persons living or staying far from the location of the court, physically restricted to movement on medical grounds in places of deprivation freedom or in custody. According to the state as of 01.05.2018 more than 200 thousand users of this service have been registered (<http://office.sud.kz>).

A single equitable attention should be Unified information-analytical system of Judicial Bodies «Torelik» (UIJB), entered into operation, the 01/19/2015 It is aimed at maintaining the automated accounting and control of observance of procedural deadlines, the formation of statistical and analytical reports, simplifying workflow and procedure. It includes electronic service «Judicial office» system audio and video fixation (APS), an electronic archive of court documents, internal portal, personnel system and the system alerts the trial participants by sending SMS-messages and e-mail, as well as system integration necessary information bases – the base of the Committee of Legal Statistics and Special Accounts, the base for payment of state duty, the basis for execution of judicial acts, etc. . UIJB is a single digital framework that directly integrates all internal information processes within the courts throughout the country.

As part of the digitalization of the judicial system, at the present time, the modernization of the criminal justice system is being carried out – a pilot project is being implemented «electronic criminal case», which is being tested in three regions of the country. By the way, there is a first positive precedent: in January 2018, the Abai district court of Shymkent, for the first time after the adoption of the amendment to the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan on December 12, 2012, allowing electronic legal proceedings, considered an electronic criminal case (theft of household appliances).

On the instructions of the Chairman of the Supreme Court, since July 17, 2017, all the courts of the country have provided an opportunity to consider applications for judicial decisions in electronic form, and materials of cases of mandative production are no longer subject to maintenance on paper carriers. Also, in accordance with the decree of the

President of the Supreme Court of 06.03.2018, since March 12 of this year, digital litigation is being introduced at all stages: from the filing of a claim to the execution of a judicial decision inclusive. According to official data, at the beginning of April 2018, the number of applications filed to the country's courts in electronic form amounted to 91% of the total number, which made it possible to abandon the use of paper documents in the amount of about 66 million sheets only from the beginning of the current year.

Conclusion

As we can see, «electronic justice» in Kazakhstan is really working, significantly simplifying

the work of courts and significantly reducing the time for consideration of court cases. Among other things, it is also a serious step in the fight against corruption and bureaucratization, and therefore to a more transparent and accessible trial. According to domestic experts, in the development of «Electronic Justice», Kazakhstan has been leading among the CIS countries.

Based on the above, the digitalization of the judiciary in the Republic of Kazakhstan can be described as a normatively regulated, purposeful process of technical and technological modernization based on modern digital technologies with the aim of increasing openness, accessibility, transparency, security and convenience for all subjects of the judicial process.

References

- British encyclopedia // <https://www.britannica.com>
- The Digital Era: Challenges for the Modern Mind // <http://cadmusjournal.org/node/400>
- <https://www.itu.int/ru/mediacentre/Pages/2017-PR22.aspx>
- Talapina A.L. Pravo I cifrovizaciya: novye vyzovi i perspektivy // Zhurn.ros.prava.– 2018. – № 2. – С. 5-17.
- The Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to people of Kazakhstan. 10 January 2018 // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g (data obrasheniya: 15.05.2018).
- The Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to people of Kazakhstan. 31st January 2017 // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/procaine-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g
- The Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to people of Kazakhstan. 10 January 2018 // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g (data obrasheniya: 15.05.2018).
- Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2015 // http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/ob-utverzhdenii-strategicheskogo-plana-razvitiya-respubliki-kazahstan-do-2025-goda-i-priznanii-utrativshimi-silu-nekotoryh-ukazov-prezidenta (data obrasheniya: 15.05.2018).
- Gosudarstvennaya programma «Cifrovoi Kazakhstan» // <http://digitalkz.kz/ru/> (data obrasheniya: 15.05.2018).
- Mukanova A. Cifrovizaciya kak put k uspehu // <https://www.zakon.kz/4878033-tsifrovizatsiya-kak-put-k-uspehu-asel.html> (data obrasheniya: 13.05.2018).
- Digitalization of the legal system-a step into the future // <http://zanmedia.kz/2017/12/22/tsifrovizatsiya-pravovoj-sistemy-shag-v-budushhee/> (data obrasheniya: 13.05.2018).
- The virtual court will be established in Kazakhstan // <https://zonakz.net/2018/01/26/virtualnye-sudy-budut-sozdany-v-kazaxstane/> (data obrasheniya: 13.05.2018).
- The day of digitization. Supreme court, Ministry of defense, Ministry of foreign Affairs // <https://www.zerde.gov.kz/press/news/den-tsifrovizatsii-verhovnyy-sud-rk-ministerstvo-oborony-rk-ministerstvo-inostrannyh-del-rk/> (data obrasheniya: 13.05.2018).
- Sudebnyi cabinet: Edinoe okno dlya k elektronnym servisam sudebnyh organov RK // <http://office.sud.kz> (data obrasheniya: 13-14.05.2018).

Жарасов А.С.

заместитель начальника кафедры военной и тактико-специальной подготовки,
Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, подполковник полиции,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: hose1975@inbox.ru

**К ВОПРОСУ О ДЕФИНИЦИИ ПОНЯТИЯ
«СПЕЦИАЛЬНЫЕ ОПЕРАЦИИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ»**

В статье рассматриваются аспекты административной деятельности органов внутренних дел, как организация и проведение специальных операций. Автор исследует проблемы определения основных терминов в данной сфере. Четкое представление о понятии, содержании и видах специальных операций органов внутренних дел необходимо не только для организации эффективной работы правоохранительной системы, но и для обеспечения прав и свобод физических и юридических лиц. Специальные операции органов внутренних дел априори подразумевают силовое решение проблемных ситуаций, они неизбежно связаны с широким применением мер государственного принуждения. Соответственно, специальные операции органов внутренних дел непосредственно затрагивают конституционные права и свободы вовлеченных граждан.

Автор обращается в своей работе к проблеме дефиниции самого понятия «специальные операции». При этом в статье приводятся мнения различных ученых, касающиеся определения и классификации специальных операций, проводимых органами внутренних дел. Надо отметить, что в действующем законодательстве Республики Казахстан не закреплено понятие специальных операций. По мнению автора, это понятие должно найти свое отражение в Законе «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». Обосновывая свою позицию, автор также предлагает свою дефиницию, отражающую основные признаки специальной операции органов внутренних дел.

Ключевые слова: специальная операция, органы внутренних дел, государственное принуждение, методы административной деятельности, формы административной деятельности.

Zharasov A.

deputy head of the department of military and special tactical training,
Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Lieutenant Colonel of Police, Kazakhstan, Almaty, e-mail: hose1975@inbox.ru

**To the question about definition of the notion
«Special operations of the bodies of internal affairs»**

The article deals with such an aspect of the administrative activities of the internal affairs bodies as the organization and conduct of special operations. The author explores the problems of defining the basic terms in this field. A clear understanding of the concept, content and types of special operations of the internal affairs bodies is necessary not only for organizing the effective work of the law enforcement system, but also for ensuring the rights and freedoms of individuals and legal entities. Special operations of the internal affairs bodies a priori imply the use of force to solve problem situations; they are inevitably linked to the widespread use of measures of state coercion. Accordingly, the special operations of the internal affairs bodies directly affect the constitutional rights and freedoms of the citizens involved.

The author addresses in his work the problem of the definition of the very notion «special operations». At the same time, the article presents the opinions of various scientists regarding the definition and classification of special operations carried out by the internal affairs bodies. It should be noted that the concept of special operations is not fixed in the current legislation of the Republic of Kazakhstan. According to the author, this concept should be reflected in the Law «On the Internal Affairs Bodies of

the Republic of Kazakhstan». Justifying his position, the author also proposes his definition, reflecting the main features of the special operation of the internal affairs bodies.

Key words: special operation, law enforcement agencies, state coercion, methods of administrative activity, forms of administrative activity.

Жарасов А.С.

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Әскери және арнайы-тактикалық дайындығы кафедрасы бастығының орынбасары, полиция подполковнигі, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: hose1975@inbox.ru

«Ішкі істер органдарының арнайы операциялары» ұғымын анықтау сұрағы туралы

Мақалада ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің арнайы операциялар ұйымдастыру және жүргізу сияқты дербес аспектісі қарастырылады. Автор осы саладағы негізгі терминдерді анықтау мәселелерін зерттейді. Ішкі істер органдарының арнайы операцияларының ұғымын, мазмұны мен түрлерін нақты түсіну құқық қорғау жүйесін тиімді ұйымдастыру үшін ғана емес, сонымен қатар жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін қажет. Ішкі істер органдарының арнайы операциялары априори проблемалық жағдайларды күштеп шешуді білдіреді, мәжбүрлеу шараларын кеңінен қолданылуымен байланысты болады. Тиісінше, ішкі істер органдарының арнайы операциялары тартылған азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына тікелей әсер етеді.

Автор өз жұмысында «арнайы операциялар» ұғымын анықтау мәселесін қарастыруда. Сонымен қатар, мақалада әртүрлі ғалымдардың ішкі істер органдарының арнайы операцияларын анықтау мен жіктеуге қатысты пікірлері келтірілген. Арнайы операциялардың ұғымы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында белгіленбегенін атап өткен жөн. Автордың пікірінше, бұл тұжырымдама «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңында көрініс табуы керек. Өз позициясын дәлелдеу үшін автор ішкі істер органдарының арнайы операциялардың негізгі ерекшеліктерін көрсете отырып, оның анықтамасын ұсынады.

Түйін сөздер: арнайы операция, құқық қорғау органдары, мемлекеттік мәжбүрлеу, әкімшілік қызмет әдісі, әкімшілік қызмет нысандары.

Введение

Органам внутренних дел Республики Казахстан (ОВД РК) отводится важная роль в деле обеспечения национальной, общественной и личной безопасности. В частности, к их функциям относится противодействие таким серьезным угрозам, как: неконтролируемые миграционные процессы; обострение социальной и политической обстановки, выражающееся в этнических и религиозных конфликтах, массовых беспорядках; терроризм, экстремизм и сепаратизм в любых их формах и проявлениях; создание не предусмотренных законодательством Республики Казахстан военизированных формирований; иные формы организованной преступности.

Противодействие указанным угрозам органы внутренних дел часто решают путем проведения специальных операций. Проведение специальных операций ОВД, как правило, связано с применением физической силы, специальных средств и табельного оружия, а также осуществлением режимных, оперативно-розыскных и иных мероприятий, которые могут существенно

ограничивать права, свободы и законные интересы граждан. В силу этого организация и проведение специальных операций требуют адекватного нормативно-правового регулирования, включающего четкое определение правовых оснований проведения таких операций, закрепление компетенции органов внутренних дел при их проведении, организации контроля и надзора за их проведением, установлением мер юридической ответственности за нарушение порядка их проведения. В этом аспекте особо актуальным представляется вопрос о дефиниции самого понятия «специальные операции ОВД».

Основная часть

От эффективности деятельности органов внутренних дел напрямую зависят безопасность и спокойствие граждан, уровень преступности в стране, в силу чего эти правоохранительные органы сосредоточены на обеспечении быстрого и адекватного реагирования на любые преступные проявления. Пресечение некоторых опасных преступлений и задержание лиц, их совершивших, требует от органов внутренних дел прове-

дения целого комплекса мероприятий, заранее распланированных и четко организованных. Эти специальные операции проводятся в целях обезвреживания и задержания опасных преступников, пресечения деятельности организованных преступных группировок, освобождения заложников и т.д. Несмотря на многообразие причин и условий проведения специальных операций, можно сказать, что все они нацелены на локализацию и ликвидацию событий, способствовавших возникновению сложной оперативной обстановки.

Специальные операции принципиально отличаются от иной повседневной деятельности полиции и Национальной гвардии по уровню, объему и характеру применяемого административно-правового принуждения. При проведении специальных операций работники полиции и военнослужащие Национальной гвардии вынуждены действовать быстро и решительно, активно применяя табельное оружие, специальные и иные средства.

Широкое распространение и разнообразие реализуемых специальных операций обусловлено многими факторами (социально-политическая обстановка, терроризм, сепаратизм, экстремизм, организованная преступность, возникновение чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера и т.д.). При этом все силовые акции определяются словом «операция», хотя, как отмечают исследователи, в теории и в законодательстве пока не выработано единого определения специальных операций (Москаленко В.Ф., 2008: 60).

Надо отметить, что в казахстанском законодательстве институт специальных операций практически не проработан. Соответственно, мы не можем опираться на нормативно закреплённую дефиницию специальной операции.

Если обратиться к специальной литературе, то можно отметить множество различных подходов к определению данного термина.

Так, авторы учебника по тактико-специальной подготовке указывают, что специальная операция – это совокупность согласованных по цели, месту и времени специальных мероприятий и войсковых (тактических) действий, проводимых органами внутренних дел в чрезвычайной обстановке в целях обеспечения (восстановления) общественной безопасности (Воронков Л.Ю., 2016: 39).

В.Н. Григорьев определяет специальную операцию, как «комплекс разведывательных и оперативно-розыскных действий, режимных и

силовых мероприятий и следственных действий, осуществляемых органом внутренних дел совместно с взаимодействующими органами под руководством начальника оперативного штаба по единому плану в одном или нескольких населенных пунктах или в отдельной местности в целях захвата или, в исключительных случаях, уничтожения вооруженных преступников» (Григорьев В.Н., 1994: 110).

Схожим образом определяет специальную операцию В.А. Пискотин: «Специальная операция – комплекс служебно-боевых, оперативно-служебных, специальных и технических мероприятий, согласованных по месту, времени, направлению сосредоточения основных усилий действия привлекаемых сил и средств, объединенных в группировку (боевой порядок) в целях пресечения или ликвидации последствий чрезвычайной обстановки или чрезвычайной ситуации» (Пискотин В.А., 2017: 299).

С.Б. Россинский отмечает, что в работах по административному праву специальными операциями обычно называются комплексные правоохранительные мероприятия, связанные с использованием большого количества сил и средств на значительной по размерам территории (Россинский С.Б., 2003: 7-8).

В.В. Зыков специальной операцией называет «комплекс подготовительных и согласованных по времени, месту и методам мероприятий, направленных на предотвращение (ликвидацию) чрезвычайных ситуаций, требующих специальной тактики действий, с использованием сил и средств обычных и специальных подразделений органов правопорядка, осуществляемых в соответствии с законом с целью восстановления и охраны общественного порядка, защиты жизненно важных интересов личности, общества и государства (Зыков В.В., 2011: 62-63).

В.Н. Соглаев в предлагаемой им дефиниции делает акцент на управленческий аспект и под специальной операцией понимает «совокупность оперативно-профилактических, розыскных, следственных и иных действий (мероприятий) большинства служб и подразделений органов внутренних дел, а также приданных сил (и средств), осуществляемых централизованно и по единому плану, в одном или нескольких регионах, под руководством начальника оперативного штаба (или группы управления) и направленных на достижение единой цели и максимальных результатов по охране общественного порядка и борьбе с преступностью» (Соглаев В.Н., 1986:30).

Анализ вышеприведенных определений не позволяет согласиться со всеми указанными в них признаками. В частности, можно отметить, что не всегда специальные операции проводятся на обширной территории, не всегда силы объединяются в боевой порядок и т.п.

Специальные операции требуют от всего личного состава ОВД огромных физических и моральных усилий, четкого управления и налаженного взаимодействия. Соответственно, выполнение поставленных задач в данных условиях зависит от подготовки личного состава, его морально-психологического состояния, а также от подготовки и опыта командира подразделения.

Специальные операции, проводимые органами внутренних дел, можно охарактеризовать целым рядом признаков, к основным из которых относятся:

- большое количество используемых сил и средств, разнообразных по направлениям деятельности и организации;

- многообразие мероприятий и способов тактических действий, объединенных единством замысла;

- высокий уровень маневренности, динамичности и оперативности;

- единое управление и координация.

В зависимости от решаемых задач специальные операции делятся по способам, видам и направлениям. При этом направления деятельности напрямую зависят от обстановки. В частности, специальные операции могут проводиться в чрезвычайной обстановке, при чрезвычайных происшествиях криминального характера, вызвавших большой общественный резонанс, чрезвычайных ситуациях (катастрофах, стихийных бедствиях и пр.), а также в обстановке, при которой может последовать введение режима военного или чрезвычайного положения.

В.Ю. Батурин, С.В. Непомнящий, А.В. Ястребов к наиболее специфическим направлениям деятельности территориальных органов МВД относят организацию следующих специальных операций:

- пресечение массовых беспорядков;

- розыск и задержание вооруженных и иных опасных преступников;

- освобождение заложников, если эта операция относится к компетенции органов внутренних дел;

- отражение группового или вооруженного нападения на административные здания и объекты органов, организаций и подразделений МВД, пресечение их захвата;

- пресечение захвата особо важных объектов или местности, критически важных объектов, объектов органов государственной власти и органов местного самоуправления;

- оказание содействия учреждениям и органам уголовно-исполнительной системы в осуществлении розыска и задержания лиц, совершивших побег из-под стражи, в обеспечении безопасности граждан и общественного порядка при введении режима особых условий в исполнительном учреждении в соответствии с уголовно-исполнительным законодательством;

- предупреждение и ликвидация чрезвычайных ситуаций;

- участие в обеспечении правового режима чрезвычайного положения на подведомственной органу внутренних дел территории (Батурин В.Ю., 2016: 10-12).

Помимо этого, подразделения органов внутренних дел проводят специальные операции следующих видов:

- разведывательные операции, которые преследуют цель получить определенную информацию (получение данных о незаконных вооруженных формированиях, бандитских и иных организованных преступных группах, их обработка и использование в практических целях);

- операции по обеспечению общественной безопасности, главной целью которых является захват бандитов, членов организованных преступных групп, вооружения, документов, боевой и прочей техники, аппаратуры, оборудования. Осуществляются подобного рода операции путем организации засад, проведения рейдов и иных специальных мероприятий в местах расположения бандитских групп или на территории, которая контролируется организованными преступными группами, незаконными военизированными формированиями;

- операции по обеспечению общественной безопасности в отдельных регионах, преследующие цель сохранить либо восстановить конституционный строй Республики Казахстан;

- поисково-спасательные операции;

- психологические операции, которые преследуют цель – изменить в нужном направлении эмоциональные и поведенческие установки участников бандитских и иных организованных преступных групп или гражданского населения района по тем или иным политическим, национальным и прочим вопросам, а также противодействовать пропаганде среди населения антиконституционных идей и настроений (Даньков Г.Л., 2012: 110-113).

Правовой основой деятельности органов внутренних дел при выполнении задач в условиях чрезвычайных обстоятельств (при проведении специальных операций) являются Конституция Республики Казахстан, общепризнанные нормы и принципы международного права, конституционные законы, законы, указы Президента Республики Казахстан, постановления Правительства Республики Казахстан, приказы МВД Республики Казахстан и иные ведомственные и межведомственные нормативно-правовые акты.

Исходя из результата анализа указанных нормативных правовых актов, можно сделать вывод о том, что специальные операции, несомненно, относятся к одному из наиболее сложных видов деятельности органов внутренних дел. Они объединяют в себе мероприятия оперативно-розыскного, разведывательного и контрразведывательного, режимного, профилактического, уголовно-процессуального и иного характера. Организация и проведение специальной операции требует от сотрудников органов внутренних дел профессионализма и высокой ответственности.

Вместе с тем, как мы уже указывали, в казахстанском законодательстве до настоящего времени нет нормативно закрепленной дефиниции термина «специальная операция», не закреплены ее виды и субъекты проведения.

Полагаем, что этот пробел должен быть восполнен в Законе «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». Именно в данном нормативном правовом акте должно быть закреплено понятие «специальной операции органов внутренних дел», которое будет отражать все ее существенные признаки.

Во-первых, с проведением органами внутренних дел специальных операций связано существенное осложнение оперативной обстановки. Организация и проведение специальной операции силами личного состава полиции и Национальной гвардии выступает в качестве наиболее сложной формы выполнения оперативно-служебных задач. Задействованные в ходе таких операций на различных направлениях силы и средства решают разные по объему и характеру задачи. Однако цель у проводимых мероприятий одна – восстановление общественной безопасности и общественного порядка.

Во-вторых, в зависимости от поставленных задач к проведению специальных операций привлекаются те или иные специальные подразделения полиции (СОБР, ПСН «Арлан», ОСН «Сункар»), а также силы и средства Национальной гвардии (в т.ч. ОСН «Беркут»).

В-третьих, сотрудники органов внутренних дел при участии в специальных операциях имеют право на реализацию широкого круга силовых мер, получая возможность использования различного вооружения, специальной техники и специальных средств. Все меры государственного принуждения при этом осуществляются в строгом соответствии с нормами закона.

В-четвертых, мероприятия задействованных сил органов внутренних дел осуществляются по четко разработанному плану, при этом за скоординированность взаимодействия различных подразделений отвечает единый орган управления и командования – штаб.

Заключение

Исходя из рассмотренных в статье признаков специальной операции ОВД, мы предлагаем ее следующую дефиницию: «Специальная операция – комплекс тщательно спланированных и организованных мероприятий, осуществляемых в соответствии с законом оперативными и (или) специальными подразделениями полиции и Национальной гвардии в целях силового пресечения тяжких и особо тяжких преступлений, деятельности незаконных военизированных или вооруженных формирований (групп), организованных преступных групп (сообществ), а также освобождения заложников».

В данном определении, которое, на наш взгляд, необходимо закрепить в Законе от 23 апреля 2014 года «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», будут конкретизированы цели проведения специальных операций ОВД и впервые нормативно закреплены все их отличительные признаки, а именно:

- комплексность мероприятий,
- наличие четкого плана деятельности подразделений ОВД,
- организованность мероприятий;
- отнесение к субъектам проведения специальных операций ОВД оперативные и (или) специальные подразделения полиции и Национальной гвардии.

Литература

- Батурин В.Ю., Непомнящий С.В., Ястребов А.В. Некоторые вопросы определения содержания тактико-специальной подготовки сотрудников органов внутренних дел // Вестник Волгоградской академии МВД РФ. – 2016. – № 4 (39). – С. 118-121.
- Воронков Л.Ю., Муфаздалов С.И., Смушкин А.Б. Тактико-специальная подготовка. – М.: Юстиция, 2016. – 254 с.
- Даньков Г.Л. Правовые и организационные проблемы проводимых органами внутренних дел Российской Федерации операций профилактической направленности (по результатам социологического исследования) // Труды Академии управления МВД России. – 2012. – №1. – С. 110-113.
- Григорьев В.Н. Расследование преступлений в чрезвычайных условиях (Правовое обеспечение, организация, методика). – М.: Академия МВД России, 1994. – 196 с.
- Зыков В.В. Роль подразделений специального назначения МВД России в обеспечении общественной безопасности // Труды Академии управления МВД России. – 2011. – № 2 (18). – С. 61-65.
- Москаленко В.Ф., Бойко Д.С. Исследование формирования психологической безопасности оперативных работников органов внутренних дел в процессе подготовки к проведению специальных операций // Вестник Ставропольского гос. ун-та. – 2008. – № 1. – С. 60-66.
- Пискотин В.А. О специальных операциях, проводимых органами внутренних дел Российской Федерации // Novainfo.Ru. – 2017. – № 58. – С. 299-303.
- Россинский С.Б. Обыск в форме специальной операции. – М.: Закон и право; Юнити-Дана, 2003. – 199 с.
- Соглаев В.Н. Войсковые действия при проведении специальных операций. – Рязань: Рязанская ВШ МВД СССР, 1986. – 42 с.

References

- Baturin V.Ju., Nepomnjashhij S.V., Jastrebov A.V. Nekotorye voprosy opredelenija sodержanija taktiko-spezial'noj podgotovki sotrudnikov organov vnutrennih del // Vestnik Volgogradskoj akademii MVD RF. – 2016. – № 4 (39). – S. 118-121.
- Voronkov L.Ju., Mufazdalov S.I., Smushkin A.B. (2016) Taktiko-spezial'naja podgotovka. – M.: Justicija, 2016. – 254 s.
- Dan'kov G.L. Pravovye i organizacionnye problemy provodimyh organami vnutrennih del Rossijskoj Federacii operacij profilakticheskoj napravlenosti (po rezul'tatam sociologicheskogo issledovanija) // Trudy Akademii upravlenija MVD Rossii. – 2012. – №1. – S. 110-113.
- Grigor'ev V.N. (1994) Rassledovanie prestuplenij v chrezvychajnyh uslovijah (Pravovoe obespechenie, organizacija, metoda). – M.: Akademija MVD Rossii. – 196 s.
- Zykov V.V. Rol' podrazdelenij special'nogo naznachenija MVD Rossi v obespechenii obshhestvennoj bezopasnosti // Trudy Akademii upravlenija MVD Rossii. – 2011. – № 2 (18). – S. 61-65.
- Moskalenko V.F., Bojko D.S. Issledovanie formirovanija psihologicheskoi bezopasnosti operativnyh rabotnikov organov vnutrennih del v processe podgotovki k provedeniju special'nyh operacij // Vestnik Stavropol'skogo gos. un-ta. – 2008. – № 1. – S. 60-66.
- Piskotin V.A. O special'nyh operacijah, provodimyh organami vnutrennih del Rossijskoj Federacii // Novainfo.Ru. – 2017. – № 58. – S. 299-303.
- Rossinskij S.B. (2003) Obysk v forme special'noj operacii. – M.: Zakon i pravo; Juniti-Dana, 2003. – 199 s.
- Soglaev V.N. (1986) Vojskovye dejstvija pri provedenii special'nyh operacij. – Rjazan': Rjazanskaja VSh MVD SSSR. – 42 s.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOUR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

Қарашева Ж.Т.¹, Омарова А.Б.²

¹PhD докторанты, e-mail: zari-82@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: omar_17@mail.ru
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

АҚЫЛЫ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада ақылы қызмет көрсету шартының қалыптастыру негіздерін қарастырады. Жұмыстың мақсаты ақылы қызмет көрсету шартын анықтау және даму заңдылықтарын қарастыру; ақылы қызметтің даму кезеңін айқындау; ақылы қызмет көрсету шартының ерекшеліктерін анықтау. Мақаланың өзектілігі мынадай факторларға байланысты: Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін азаматтық кодекстің жалпы бөлімі 1994 жылы алғаш рет қабылданып, содан 1998 жылы арнайы бөлімі қабылданды, осыған қатысты ақылы қызмет көрсету шартын толық өзге құқықтық шарттан өзгешелігін қарастыру болып табылады. Қазіргі таңда, міндеттемемен ақылы қызмет көрсету шарттарының ерекшеліктерін анықтау және ұқсастығын қарастыру, олардың түрлерін ажырату болып табылады. Сол уақыттағы келісімнің ерекшеліктерінің бірі – экономикалық нәтижеге назар аудару. Қызмет көрсету шарты осы мүмкіндіктен айырылды. Жалдау шартының пәні ретінде бір жағынан еңбек және оның нәтижесі болса, ал екінші жағынан жалдау материалдық нәтижені талап етпеуі болып табылады. Ақылы қызмет көрсету туралы тараптар мердігер және тапсырыс беруші болып табылады. Азаматтардың да, сондай-ақ заңды тұлғалардың да өздерінің іс-әрекеттерінде әрекет ете алады, себебі мақалада келісімшарт тараптары бойынша ешқандай шектеулер жоқ.

Түйін сөздер: қызмет, ақылы қызмет көрсету шарты, міндеттеме, келісімшарт, еңбек, тапсырыс беруші, орындаушы.

Karasheva Zh.T.¹, Omarova A.B.²

¹doctoral student of the faculty of law, e-mail: zari-82@mail.ru

²candidate of law, associate Professor, e-mail: omar_17@mail.ru
Al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty

Legal support of the contract for paid services

Legal support of the contract of paid rendering of services This article discusses the basis of the formation of the contract for the provision of paid services. The purpose of the work is to determine the conditions for the provision of paid services and to consider the laws of development; to determine the stage of development of paid services; to determine the features of the contract for the provision of paid services. The relevance of the article is due to the following factors: after the Republic of Kazakhstan gained independence, the General part of the Civil code was first adopted in 1994, after which a special part was adopted in 1998. Currently, the obligation is to determine the characteristics and similarities of contracts for the provision of paid services, the distinction of their types. One of the features of the agreement at that time is the emphasis on economic effect. The service agreement is deprived of this possibility. Thus, at the conclusion of public procurement contracts as a result of procurement by the method of request for quotations, the procurement organizer is obliged to request from the supplier a notarized copy of the license, if the licensed activity is purchased under the public procurement contract. The parties on the provision of paid services are the contractor and the customer. Both citizens and legal entities can act in their actions, since there are no restrictions on the parties to the contract in the article.

Key words: services, contract for the provision of paid services, obligation, contract, labor, customer, contractor.

Қарашева Ж.Т.¹, Омарова А.Б.²

¹докторант юридического факультета, e-mail: zari-82@mail.ru

²кандидат юридических наук, доцент, e-mail: omar_17@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Основания формирования договора об оказании возмездных услуг

В данной статье рассматриваются основы формирования договора об оказании платных услуг. Целью работы является определение условий оказания платных услуг и рассмотрение закономерностей развития; определение стадии развития платных услуг; определение особенностей договора оказания платных услуг. Актуальность статьи обусловлена следующими факторами: после обретения Республикой Казахстан независимости общая часть Гражданского кодекса была впервые принята в 1994 году, после чего в 1998 году была принята специальная часть. В настоящее время обязательством является определение особенностей и сходства договоров на оказание платных услуг, различение их видов. Одной из особенностей соглашения в то время является акцент на экономическом эффекте. Договор оказания услуг лишен этой возможности. Таким образом, при заключении договоров о государственных закупках в результате проведенных закупок способом запроса ценовых предложений организатор закупок обязан запросить у поставщика нотариально заверенную копию лицензии, если по договору о государственных закупках приобретается лицензируемый вид деятельности. Стороны об оказании платных услуг являются подрядчиком и заказчиком. Как граждане, так и юридические лица могут действовать в своих действиях, так как в статье нет никаких ограничений по сторонам контракта.

Ключевые слова: услуга, возмездное оказание услуг, обязательство, договор, труд, заказчик, исполнитель.

Кіріспе

Бұл мақалада ақылы қызмет көрсету шартының қалыптастыру негіздерін қарастырады. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады (<http://adilet.zan.kz>, 6бап). Жалпы қызмет көрсетулер – әлеуметтік қатынастардың ең көне түрлерінің бірі. Бұған дәлел ретінде Рим империясында жұмысқа орналасу, жалдау, келісім шартқа айналған жұмыс орындарын жалға алу (жұмысқа қабылдау қызметтері) және локаустардың қызметі туралы келісім-шарттар жасалынған деп қарастырылған. Рим империясында *locatio-conductio operas* (жұмысты жалдау, мердігерлік болып табылатын) және *locatio-conductio operam* (жалдау қызметі) деген ұғымдар қалыптасқан. Рим заңы бойынша қызметтерді ұсыну, ақылы қызмет көрсетуі «*locatio-conductio operatum*» операсы деп аталды, жұмыс күшін және рухани игіліктерді қанағаттандыруына байланысты бөлінді (Асназий С.И., 1926: 64). Ресейде жалпы қызмет көрсету ұзақ мерзімді құқықтық реттеу саласынан тыс болды. Осылайша, 1922 және 1964 жылдардағы РСФСР Азаматтық кодексінде, сондай-ақ 1961 және 1991 жылдардағы Азаматтық заңнама негіздері

ақылы қызмет көрсетуге арналған келісімшарт болмады (Аскназий С.И., 1926 : 58). Алайда, қоғамның дамуының саяси және экономикалық бағыттарындағы өзгерістер жаңа құқықтық қатынастардың пайда болуына негіз болды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Конституциясы қызмет түрлерін ерекше қызмет түрі ретінде қарастырды (8 және 74 баптар). Соңында, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің бірінші бөлігін қабылдаумен заңнамалық қызметтің заңдық құбылысын заңдық құзыреттілікке байланысты жаңа лауазымы көрсетілді және тиісінше өтемді қызметтердің өзара байланысы көрсетті.

Сол уақыттағы келісімнің ерекшеліктерінің бірі – экономикалық нәтижеге назар аудару. Қызмет көрсету шарты осы мүмкіндіктен айырылды. Жалдау шартының пәні ретінде бір жағынан еңбек және оның нәтижесі болса, ал екінші жағынан жалдау материалдық нәтижені талап етпеуі болып табылады. Бұл тәртіп өте көп уақытқа дейін, яғни 17 ғасырдың соңына дейін, сондықтан патшаның кезеңінде жұмысқа орналасу туралы заңнамалар жоқ еді.

Бұл негізінен XIX ғасырдың аяғына дейін Ресейдегі крепостін сақтауға байланысты болды (Красавчиков О.А., 1960: 28). Ауылдық жерлерде еркін еңбек нарығы жоқ еді. Дегенмен, капитализмнің құлдырауымен елде капиталистік экономиканың өркендеуі басталды. Халықтың

көпшілігі экономикалық тұрғыдан тәуелді болғандықтан, олардың жұмысын біреудің экономикасына жұмсауға мәжбүр еді. Содан соң еңбек нарығы қалыптасты. Мұндай жағдайда еңбекке тартудың құқықтық механизмі қажет еді. Мұндай механизм «техникалық тұрғыдан еңбек келісім шарттары» болды, әйтпесе қызметкерлер мен жұмыскерлерді жалдау туралы шарттар жасалды. Оларды қызмет көрсету үшін қазіргі заманғы шарттың прототипі деп санауға болады. Ресейде жалақы бойынша еңбек тақырыбын дамыта бастаған алғашқы азаматтар арасында М. Агарковтың С. Тал, А. Гуляевтың және т.б. крестьяндарды босату арқылы жұмыспен қамтудың дәлелдігін анықтау қажет болды. Осы саладағы негізгі нормативтік акт Ресей Империясының Заңдар Кодексі болды, бастапқыда Заңнама кодексінде «Келісімдер бойынша жеке міндеттемелер туралы» ереже қамтылған. Кодекстің төртінші бөлімінде «Жеке жалдау туралы» және «Сенімхат туралы» екі бөлімдері бар еді.

XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап азаматтық-құқықтық доктринада қызметтердің сипаты туралы пікірталастар орын алғанына қарамастан, «қызметтердің» заңды және бірыңғай доктриналық тұжырымдамасы әлі де жоқ. Соңғы жылдары азаматтық заңнамаларында ақылы қызмет шартын қамтамасыз етуіне байланысты жаңа түрлері қалыптасты, яғни бұрынғы отандық құқықтық жүйесіне беймәлім. Ресей құқығында «қызмет» ұғымына әр түрлі көзқарастар ғалымдарда және тәжірибеде орын алды. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің қабылдануына дейін азаматтық тұлғалардың қызметтердің азаматтық сипатына қатысты пікірлері айтарлықтай ерекшеленді. Олардың көпшілігі (Н.А. Баринов, А.А. Кабалкин, В.П. Мозолин, Э.Л. Плом, А.Е. Шерстобитов) бірінші кезекте азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қызмет ретінде қарастырды. Соның ішінде, өзге де ғалымдары (Ю.Х. Қалмыков, Е.Н. Романова) екі жалпы ұстанымымен бөлісетін «қызметтер» ұғымы тек азаматтардың қатысуымен ғана емес, социалистік ұйымдардың қатысуымен де меншік қатынастарын қамтиды деп көрсетілген. О.С. Иоффе және Е.Шешенин қызметтерді түбегейлі өзгеше ұстанды, олар қызметтерді көрсету бойынша міндеттердің нысаны ретінде қарастырды (Иоффе О.С., 1996:34).

Ең кең таралған қызмет түріне анықтама ұсынған ғалым – Ю.Х. Қалмыков: «Объектілерді құруға немесе міндеттеме қатынасы бойын-

ша контрагенттің пайдасын қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық қатынастар» – деп санаған (Агарков М.М., 1950: 56). Тиісінше, ол өзінің заңды сипатындағы кез келген келісім-шартты, ол жеңілдетілген шарттармен немесе уәкілетті тұлға үшін қолайлы жағдай жасау мақсатында жасалатын кез келген келісімшартты: үй жалдау шартын, несиеге бөлшек сатуды және т.б. көрсетеді. Мұндай көзқараспен «қызмет көрсету бойынша міндеттемелер» термині осы тұжырымдаманы бұзатын көптеген кең ауқымды міндеттемелерді қамтиды.

Орыс тілінде «қызмет» термині көмекке, басқа адамға пайда әкелуге немесе біреудің қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін орындалатын әрекетті білдіреді.

Қызметкерлерді жұмысқа тарту немесе жұмысқа орналастыру Ресейде бұрыннан белгілі болған құбылыс. Ақылы қызмет көрсету нысаны – материалдық нысаны жоқ еңбек нәтижесі болып табылатын қызмет.

Бұл келісімшарттың басым түрі – тұрғын үйге кіру деп қараған. Мұндай мәмілелерді жасасудың себебі өте мұқтаждық немесе қарыз болу деп түсіндірген. Қызметтерді көрсету бойынша міндеттемелер шарттық міндеттемелер тобына енгізілген. Бұл міндеттемелерге мыналар жатады: тасымалдау, экспедиторлық қызмет, несие, сақтандыру, комиссия, агенттік қызметтер, активтерді басқару, ақылы қызметтер. Ресейдің революцияға дейінгі азаматтық құқықтарында, жалпы ереже ретінде ақылы қызмет көрсету бойынша міндеттемелерді бөлу орындалмады.

Осылайша, Г.Ф. Шершеневич, келісімшарттарды олардың мақсатына сәйкес жіктеуді ұсынып, басқа адамдардың қызметтерін пайдалану туралы келісімдер жасады. Кеңес дәуірінің заң әдебиеттерінде үлкен ғалымдар тобы арнайы тәуелсіз міндеттіліктің қажеттілігін негіздеп жалдау, жеке жұмысқа тарту, қызметтерді күшейту, тасымалдау, сенімхат, комиссия, багаж, қызмет көрсету түрлерін негіздеді. Сонымен бірге, осы міндеттемелердің құқықтық сипаты мен олардың түрлері туралы бірыңғай идеялар болмады. Қызметтің материалдық емес сипатына сүйене отырып, М. Брагинский келісімшарттық келісімдердің тақырыбы мердігерлік шарттың пәні ретінде қызметтің нәтижесі болып табылады, ал міндеттемені орындау кезінде қызмет көрсету бұл қызметтің нәтижесі орындаушымен заттарға тәуелді емес (Брагинский, 1997 а: 111).

Басқа көзқарас бойынша, кез келген төленген келісімшарт бойынша бір контрагент қызметіне және оның сыйақысын екіншісіне

төлей алады. М.И Брагинский шарттың түрлерін бөлді және жеткізілімнің соңғы түріне, энергия мен газ жеткізіліміне және т.б. қызмет көрсетуге арналған жұмыстарды және келісімшарттарды жасау келісімшарттары бойынша келісімшарттарды бөлуді ұсынды. Басқа ғалымдар қызмет көрсету туралы шартты жеке бөлудің қажеті жоқ деп санады (Брагинский, 1967 б: 89). Қызмет көрсету заттық нысан сипатына ие болатын және тұтынылу құны еңбектің заттық өнімінен өзгеше түрде нақты еңбектің пайдалы нәтижесінен көрініс табатын арнайы еңбек нәтижесі.

Дәрігер, мұғалім, актер, шаштараз, т.б. көрсететін қызмет осындай еңбек өніміне жатады. Олардың еңбегімен сатып алу және сату нысаны, тұтыну заты бола алатын бейзаттық нысандағы белгілі бір өнім өндіріледі. Алайда қызмет көрсету ұрлана алмайды, бірақ оны өндіру мен тұтыну үдерісі уақыт жағынан үйлес келеді. Қызмет көрсету бейматериалдық (жаттықтырушылардың, заңгерлердің, актерлердің, банк қызметкерлерінің, т.б.) және материалдық қызмет көрсету (тұрмыстық техниканы жөндеу, жеке тапсырыспен киім тігу, т.б.) түрлеріне бөлінеді. Материалдық қызмет көрсету жағдайында материалдық зат өндіріс нәтижесі және тұтыну нысаны болып табылады. Қызмет көрсету аясының ілгерілеуі үшін іргелі негізі болып табылатын материалдық өндірістің дамуы, сондай-ақ қызмет көрсету аясындағы еңбек бөлінісі қызмет көрсету түрлерін кенейте түседі. Қызмет көрсету мазмұнына қарай жеке адамға үйде қызмет көрсету (аспаздар, үй қызметшілері, т.б.) жаңа бұйымдар жасайтын Қызмет көрсету (халықтың жеке тапсырыстары бойынша тұрғын үйлер салу, киім-кешекті не аяқ киімді жеке-дара тапсырыс бойынша тігу, т.б.), бұрын пайдаланылған тауарлардың тұтынылу қасиетін қалпына келтіру (тұрғын үйлерді, тұрмыстық техниканы, т.б. жөндеу), зияткерлік қызмет көрсету (жаттықтырушылық, жарнама, т.б.) білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет аясындағы қызмет көрсету, көлік, пошта телекоммуникация көрсететін қызмет, банктер мен сақтандыру қоғамдарының қызмет көрсетуі, сауықтыру мекемелерінің, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының қызмет көрсетуі түрлеріне жіктеледі (Бессмертный А.Г., 1980: 64). Тұтынушы үшін қоғамдық тұтыну қорларын бөлу тұрғысынан қызмет көрсету ақылы (Қызмет көрсетуге тұтынушы ақы төлейтін) және ақысыз (бюджеттік қаражат есебінен көрсетілетін) қызмет көрсету түрлеріне бөлінеді.

Негізгі бөлім

Қызмет көрсету өндірістік қатынастардың сипатына қарай түрлі әлеуметтік экономикалық нысанда болуы мүмкін. Тауар ретінде қызмет көрсету екі жақты құрылымға ие болады: арнайы тұтыну құны (нақты еңбектің пайдалы нәтижесі) мен құн (қызмет көрсетудегі қоғамдық қажетті еңбек) сипатында көрініс табады. Демек, қызмет көрсету аясы өзінің тіршілік етуі мен дамуына қажетті қорды өзі ғана ұдайы өндіреді, ал осы аяға жұмсалған еңбек қызмет көрсету өндірісіне қатысушылар табысының көзі болып табылады, бірақ ол материалдық өндірісте жасалған құнды. Қызмет көрсету аясының пайдасына қайта бөлу нәтижесі болып табылмайды. Қоғамдық еңбек бөлінісі құрылымында қызмет көрсету аясы экономиканың «бірінші» секторына жататын ауыл шаруашылығы мен «екінші» секторына жататын өнеркәсіптен өзгеше түрде заттай тауарлар сияқты жалпы ұлттық өнім мен ұлттық табыстың құрамына кіреді. Қоғамдық өндіріс жүйесіндегі қызмет көрсету аясының үлесі елдің экономикалық дамуы деңгейінің өзіндік көрсеткіші болып табылады (Алексеев С.С., 1970: 45).

Қызмет көрсету шарты осы мүмкіндіктен айырылды. Бұл мәселе еңбек және оның нәтижесі болып табылатын «жалдау» туралы шарт, ал екінші жағынан, материалдың нәтижесінен айырмашылығы жоқ «еңбек» болып табылатын қызмет көрсету туралы шарт болды. Қызмет көрсету туралы шарт бойынша мердігер тапсырыс берушінің тапсырмасы бойынша қызметтерді көрсетуді (белгілі бір іс-әрекеттерді орындау немесе белгілі бір шараларды орындау) жүзеге асырады және тапсырыс беруші осы қызметтер үшін ақы төлеуге міндеттенеді (Азаматтық кодекстің 779-бабы). Ақпараттық қызметтер, оқыту қызметтері, туристік қызметтер және басқалар. Жалпы олардың құқықтық сипаттамасы болып табылады (Сулейменов А.П., 2000: 56):

- конценсуалды;
- қайтарымды;
- екі жақты;
- жұмыстың сапасы;

Тараптары – орындаушы және тапсырыс беруші болып табылады. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы Азаматтық кодексінің (Арнайы бөлімі) қабылдағанға дейін қызметтерді ұсыну келісімшарт бостандығы немесе заңның ұқсастығы негізінде реттелді. Тараптардың ақылы қызмет көрсету бойынша құқықтық қатынастары Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 33-тарауының

683-687-баптарының, сондай-ақ қызметтер нарығының нақты саласында нормативтік құқықтық актілердің ережелерімен реттеледі. Азаматтық кодекстің (616-639-баптарында) сондай-ақ Азаматтық кодекстің (640-650-бабы 616-639-баптарында) көзделген келісімшарттар туралы жалпы ережелер, егер олар Азаматтық кодекс нормаларына, ақылы қызмет көрсетуге арналған арнайы стандарттарға қайшы келмейтін болса және осы құқықтық қатынастардың осы түріне қолданылады. Жеке кәсіпкерлікті дамытудағы шарттық қатынастардың аталған түрі шаруашылық жүргізуші субъектілермен жасалған келісімшарттар арасында маңызды орын алады. Қызметтерді ақылы көрсету шарт бойынша Азаматтық кодексінің 683-тармағына сәйкес орындаушыға (белгілі бір іс-әрекеттерді орындау немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыру үшін) қызметтерін қамтамасыз ету үшін тапсырыс беруші міндеттенеді және клиенттерге Азаматтық кодексінің 683 тармағына сәйкес ережелерімен реттеледі ақылы қызметтер келісім түрлерін ұсынады төлеуге келіседі. Бұл, келісім-шарттар байланыс қызметтерін, медициналық, ветеринарлық, аудиторлық, кеңестік, ақпараттық қызметтер, оқыту қызметтерін, туристік қызметтер мен басқа да, 32-тарауында көзделген келісім-шарттар бойынша көрсетілетін қызметтерді қоспағанда, ҚР Азаматтық кодексінің 34, 35, 39, 41, 43-баптарын қамтиды. Заңға сәйкес, егер келісім-шарт бойынша өзгеше көзделмесе, орындаушы қызметтерді жеке өзі көрсетуге міндетті. Өз кезегінде, Тапсырыс беруші ақылы қызмет көрсету туралы келісімде көрсетілген шарттарда және шарттарда оған көрсетілген қызметтер үшін ақы төлеуге міндетті. Осы шарттың тараптары мердігер және тапсырыс беруші болып табылады, ал жеке және заңды тұлғалар мердігер ретінде әрекет ете алады. Алайда, кейбір жағдайларда мердігерге арнайы рұқсаттың болуы, білім беру, медициналық қызмет көрсету немесе адвокаттың қызметтері, нотариус және т.б. сияқты қызметтерді ұсынуға лицензия сияқты қосымша талаптар қойылуы мүмкін. Сонымен қатар, жекелеген заңнамаға орындаушыға қосымша талаптар қойылуы мүмкін. Мысалы, мемлекеттік сатып алу туралы заңнамада әлеуметті өнім беруші кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлға болуы мүмкін деп анықталады. Кәсіпкерлік субъектісі болып табылмайтын тұлға жеткізуші бола алады, егер тұтынушылар осындай жеке тұлғаға жеке меншік құқығына ие үй сатып алса ғана. Осылайша, субъектінің қатысуымен жасалған арнайы

нормативтік құқықтық актілермен белгіленген талаптарға сәйкес келмейтін қызметтерді өтемді төлеу туралы мәміле заңнама талаптарына сәйкес келмеген немесе қажетті лицензияны алмай-ақ жүзеге асырылған деп танылуы мүмкін. Ақылы қызмет көрсету шарты мердігер келісімшарт бойынша жүзеге асырылатын белгілі бір іс-әрекеттер болып табылады және ақылы қызмет көрсету келісімшартының нысаны орындалатын жұмыстың материалданған нәтижесі ретінде анықталған келісімшарт нысанынан ерекшеленетін айғақ көрінісі жоқ – салынған ғимарат, арнайы киім, аналитикалық қағаз немесе сандық медиа бойынша есеп беру және т.б. Осыған орай, шартты орындау кезінде екі жақты даулы жағдайларды болдырмау үшін, ұсынылатын қызмет көрсетудің шарттары, көрсетілетін қызметтің сапа критерийлері, көрсетілген қызметтерді қабылдау және тиісті актілерге қол қою тәртібі, тапсырыс берушінің негізсіз бас тартуының салдары қолданыстағы біржақты қабылдау актісі ретінде тану, клиенттің мұндай әрекетке қол қоюдан негізсіз бас тартуы және т.б. Осылайша, қызметтерді ақылы қызмет көрсетуге арналған келісімшарттардың орындалуымен байланысты ең жиі кездесетін заңды даулар, көрсетілетін қызметтерге ақы төлеуді қалпына келтіруге қатысты талап болып табылады. Қызмет көрсетулерді қабылдау актісі мердігер мен тапсырыс беруші арасында қандай да бір себептермен немесе басқа себептермен, шарт бойынша қабылданған міндеттемелерді бұзған жағдайда, соттар, әдетте, орындаушылардан талап етілген қызметтерге берешекті қайтару туралы талаптарды қанағаттандырады, кешіктіру үшін айыппұлдар. Өтемақы төленген азаматтық-құқықтық келісімшарттардың басым көпшілігімен қатар өтемақы қызметтері туралы шарттың жалғыз шарты болып табылады. Егер шарт бойынша қызмет көрсету туралы шартта ешқандай ереже болмаса немесе тараптар өздерінің мәселесі бойынша келісімге келе алмаса, шарт жасалмады деп есептеледі. Ақылы қызмет көрсету шарты мердігердің белгілі бір іс-әрекеттерінің орындалуы немесе белгілі бір қызметтің орындалуы болып табылады (Танчук И.А., 1970: 42). Осылайша, қаралған шарт бойынша орындалатын зат ретінде тапсырыс беруші белгілі бір іс-әрекеттерді орындаушының орындауы немесе оның белгілі бір қызметін жүзеге асыруы туралы пайдалы нәтиже. Келісімшарт бойынша тапсырыс беруші алған пайдалы нәтиже материалдық емес болып табылады және келісімшартқа

қарағанда жаңа нәрсенің пайда болуымен немесе бұрыннан бар тұтынушылық қасиеттердің өзгеруінен (жақсаруынан) көрінбейді. Қызмет көрсетудің өтемділігі туралы келісімшарттың нысаны мердігердің белгілі бір іс-әрекеттердің немесе белгілі бір тұтынушыға қатысты белгілі бір қызметтің орындалуын әрдайым атқаратындығына байланысты оның ең маңызды сипаттамасы ұсынылатын қызметтердің сапасы болып табылады.

Ақылы қызмет көрсету шарты бойынша орындалатын субъектінің сапасына қойылатын талаптар келісім-шарт келісіміндегідей ережелермен анықталады. Сәйкес РФ Азаматтық кодексінің 721-бабына сәйкес, мердігер ұсынатын қызмет сапасы, яғни ол қол жеткізген нәтиже, ақылы қызмет көрсету шартының талаптарына сәйкес келуі тиіс, ал шарттың болмауы немесе толық емес шарттары бойынша, әдетте тиісті түрдегі қызметтерге жүктелген талаптар. Заңда, өзге де нормативтік құқықтық актілерде осы келісім-шартта көзделген қызмет нәтижесінде алынған нәтиженің сапасына қойылатын міндетті талаптар көзделуі мүмкін. Бұл жағдайда кәсіпкер ретінде әрекет ететін мердігер көрсетілген міндетті талаптарды сақтай отырып, қызмет көрсетуге міндетті. Келісім-шартта көрсетілетін қызмет нәтижесінің сапасы заңмен, яғни заңмен, өзге де нормативтік-құқықтық актілермен немесе іскерлік тәжірибелермен, сондай-ақ келісім-шартпен, яғни ақылы қызмет көрсету келісім-шарты бойынша қабылданған. Егер ақылы қызмет көрсету туралы келісімде өзгеше көзделмесе, сапа кепілдігі тұтастай көрсетілетін қызметтің нәтижесіне қолданылады. Қызметтің өтемді көрсетілу шартының тағы бір маңызды шарты – бұл мерзім болып табылады. Қызмет көрсету туралы келісімшарт бойынша осы шартқа қатысты келісім-шарт ережелерін де қолдануға болады. Сәйкес 708 Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің ережелеріне сәйкес қызметтерді өтемақы төлеу туралы шартқа, қызмет көрсетудің бастапқы және соңғы күндеріне, сондай-ақ тараптардың келісімі бойынша қызметтердің белгілі бір түрлерін (кезендерін) аяқтау мерзімдері көрсетілуі мүмкін. Келісімшартта көрсетілетін қызметтің бастапқы, түпкілікті және аралық мерзімін көрсететін қызметтерді көрсету үшін келісімшартпен қарастырылған жағдайларда және тәртіпте өзгерту мүмкін. Қызметтер санаты Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің бірінші бөлігінде (1, 2, 107, 128, 132, 138, 167, 397, 424, 426-баптар) заңдық рас-

тау алды. Бұл бірқатар құқықтық нормалардың негізі өнерді тануға тиіс (ҚР АҚ 128 бабы).

Дегенмен, мұндай қызметтердің нақты көрсетілуіне қарамастан, қызмет көрсету нашар көрсетілсе немесе мүлдем берілмеген немесе көрсетілмесе де, көрсетілу мерзімін бұза отырып, ақысыз клиенттер тұтынушыларға көрсетілетін қызметтерді қабылдау туралы куәлікке қол қоюдан бас тартқан жағдайлар бар. Клиент осы қызметті алуға қызығушылық жоғалтты немесе оны басқа орындаушыдан сатып алды. Мұндай жағдайларда орындаушы – қызмет сапасы толық және жеткілікті екендігін дәлелдеу ауыртпалығы бар талапкер жеткілікті мәселелері болып табылады келісім-шарт, мұндай растау талаптары тек екі жақтың қабылдау сертификат қызметтер қол қойған болуы мүмкін, егер осындай қызметтер көрсететін фактісін дәлелдеу тек сот арқылы жүзеге асырылады. Азаматтық кодекстің 663-бабының 4 тармағына сілтеме жасай отырып, заңға ұқсастықты пайдаланып, клиенттің қолы қойылмаған қызметтерді қабылдау туралы актімен сотқа көрсетілетін қызметтер үшін қарызды өтеу туралы талап қойылған кейбір орындаушылар, егер сотқа қол қоюға негіздеме болған біржақты акті деп тану көзделген болса сотпен танылған іс негізсіз. Республикамыздағы соттары Азаматтық кодекстің 663-бабы құрылыстық келісім-шарт бойынша құқықтық қатынастарды регламенттейтіндіктен және мұндай қызметтерді қасақана қамтамасыз ету туралы келісім-шарттарға қолданылмайтындықтан, осындай талаптарды қанағаттандырудан бас тартады. Жоғарыда айтылғандай, бұл позициялар ақталған, себебі жоғарыда айтылғандай, ақылы қызметтерді көрсету туралы келісімшарттың мәні құрылыс келісімшартының субъектісінен түбегейлі ерекшеленеді, себебі бұрынғы сотқа қызмет көрсету фактісін белгілеуге мүмкіндік бермейтін негізделген мәлімдеме жоқ, алайда, құрылыс шарты бойынша сот атқарушылық құжаттамада, жұмыс журналында расталған орындалатын жұмыстардың нәтижелерінен және қажет болған жағдайда қорытындыдан сот-құрылыс сараптамасы. Сол уақыттағы келісімнің ерекшеліктерінің бірі – экономикалық нәтижеге назар аудару (опус). Қызмет көрсету шарты осы мүмкіндіктен айырылды. Бұл мәселе еңбек және оның нәтижесі болып табылатын «жалдау» туралы шарт, ал екінші жағынан, материалдың нәтижесінен айырмашылығы жоқ «еңбек» болып табылатын қызмет көрсету туралы шарт болды. Ақылы қызмет көрсету туралы тараптар мердігер және тапсырыс беруші

болып табылады. Азаматтар да, заңды тұлғалар да өздерінің іс-әрекеттерінде әрекет ете алады, себебі мақалада келісімшарт тараптары бойынша шектеулер жоқ. Келісімшарт тараптары қызмет көрсетуші және қызмет алушысы деп аталады. Алайда, осы келісімшарттың ерекше субъективті құрамы заңмен немесе қызметтің сипатына байланысты болуы мүмкін. Қызмет көрсететін қызметтердің сипатына байланысты мердігерге белгілі талаптар қойылады. Мұндай талаптар, әдетте, белгілі бір қызмет түрлерін (мысалы, телекоммуникациялық қызметтер мен туристік қызметтерді ұсыну) беру тәртібін тікелей реттейтін арнайы заңдармен белгіленеді, арнайы заңдармен реттеледі. Шектеулер тек белгілі бір қызмет түрлерін тек заңды тұлғаларға немесе тиісті лицензияға ие болу құқығына ие болу құқығын беру арқылы шектелуі мүмкін. Мысалға, заңды тұлға тек телефон қызметтерін ұсыну туралы келісім бойынша орындаушы бола алады. Қызметтердің кейбір түрлерін орындау үшін лицензия қажет. Мысалы, медицина саласында, аудит және басқалар. Лицензия болмаған жағдайда, мұндай қызметті орындаушының жасаған келісімшарты өнер шегінде сотпен жарамсыз деп танылуы мүмкін. Азаматтық кодекстің 173-і. Бірақ, лицензияның болуы тапсырыс беруші мердігердің ұсынатын қызметтеріне қанағаттанатынына кепілдік бермейді. Қызмет көрсету бойынша міндеттемелерді орындау кезінде нәтиже мердігердің қызметінен ажырамайды, ал қызметтерді тұтыну процесі, әдетте, оларды беру кезінде, мердігердің жеке тұлғасы, оның жеке деректері, тәжірибесі, кәсіпқойлығы, білімі және т.б. жүзеге асырылады. Жалпы ереже ретінде Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 780-і қызмет көрсету бойынша міндеттемелерді дербес орындау міндеттемесін көздейді. Сонымен бірге, қызмет көрсету бойынша міндеттеме жеке-сенім сипатына ие болмайды, өйткені тапсырыс беруші мен мердігер арасындағы жеке байланыс болмауы мүмкін (Сергеев Ю.К., 1998: 70). Ең бастысы, клиент осы қызметке қызығушылық танытпайды, бірақ осы маманның қызметінде. Мысалы, науқас танымал профессордан кеңес сұрайды, бірақ профессор өзінің көмекшісіне кеңес беруді тапсырады. Бұл кеңес беру сапасына қарамастан, тапсырыс беруші оның көмекшісінің емес, профессордың пікірімен қызықтырды. Жоспармен тығыз байланысты орындау, оның нәтижесі және ұсынылатын қызмет сапасы арқасында жеке орындау міндеті жалпы ереженің сипатына жатады (Новицкий И.Б., 1975: 91). Мысалы, халыққа

ақылы медициналық қызмет көрсету ережесі қызмет алушыны басқа маманның қызметтерін ұсынуын талап етуге құқылы. Міндеттемені үшінші тараптың орындау мүмкіндігіне рұқсат берілді, заңның басқа да нормативтік құқықтық актілердің, міндеттеменің талаптары борышқордың жеке қабылдаған міндеттемелерін орындауға міндеттемеген жағдайда, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 313-бабына сәйкес, ерекшеліктері шарт бойынша бекітілген жағдайларда ғана белгіленуі мүмкін. Қызмет көрсету шарты бойынша орындаушы белгілі бір әрекеттер жасауға немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыруға міндеттенеді. Мысалы, байланыс, кино-бейне қызмет көрсету ұйымдарының, спорттық-сауықтыру және білім беру ұйымдарының қызметтері материалдық нәтиже қалдырмайды. Сонымен қатар, қызметтің бір түрінің шеңберінде іс-қимылдарды немесе іс-шараларды жүзеге асыру елеулі нәтижеге ие болуы мүмкін немесе мүмкін емес. Осылайша, стоматологиялық көмек көрсету бойынша медициналық қызметтер мұндай нәтижеге ие болуы мүмкін, бірақ терапиялық емдеу жоқ; туристік қызметтер аясында экскурсиялық қызметтер көрсетіледі, көліктік қызмет көрсетіледі, тамақтану және тұру қамтамасыз етіледі. Дегенмен, барлық қызметтер бір жалпы сипатқа ие – нәтиже материалдық іске асырылмайтын іс-әрекеттердің орындалуымен (берілген мысалдарға қолданылған – медициналық сараптама, экскурсияны ұйымдастыру) және оған біртұтас тұтастықты білдіреді. Демек, қызмет көрсету кезінде нәтиже «сатылады» емес, сонымен қатар оған әкелген әрекеттер. Ақылы қызмет көрсету туралы тараптар мердігер және тапсырыс беруші болып табылады. Азаматтардың да, сондай-ақ заңды тұлғалардың да өздерінің іс-әрекеттерінде әрекет ете алады, себебі мақалада келісімшарт тараптары бойынша ешқандай шектеулер жоқ. Алайда, осы келісімшарттың ерекше субъектілік құрамы заңмен немесе қызметтің сипатынан туындауы мүмкін. Осылайша, тек заңды тұлға тек телефон байланысы туралы келісімшарт бойынша аудиторлық келісім бойынша тапсырыс беруші бола алады. Ақылы қызмет көрсету шарты жария шарты болып табылады, өйткені коммерциялық ұйымдар кез келген адамдарға ақылы қызмет көрсетуге міндетті. Жария шарт ретінде азаматтар адамдарға ақпарат байланысы, медициналық, қонақ үй, туризм және ұқсас қызметтерге ақылы қызметтерін көрсету туралы келісім жасайды. Көптеген сервистік келісімшарттар тапсырыс берушімен

келісім-шартқа қосылу арқылы жасалады, оның шарттары мердігер тарапынан әзірленген нысандарда немесе басқа стандартты нысандарда анықталады. Нарықтық қатынастардың дамуы өндірістік емес саланың салаларын, атап айтқанда Денсаулық сақтау, білім саласын қоса алғанда, халық шаруашылығының барлық тіршілік әрекетін қамтып, осылайша оларды өтеулі беруді ұйымдастыру жағдайында заңнамалық бекітуді алдын ала анықтады. Азаматтық кодексте алғашқы рет қызметтер дербес құқық объектісі ретінде қарастырылады. АҚ ІІ бөлімінің 39-тарауында заң шығарушы ақылы қызмет көрсетуге шарт бөлді (ҚР АҚ 39 тарау).

Қорытынды

Бұл мақаланы талдау азаматтық заңнамаға алғаш рет ақылы әлеуметтік сала қызметтерін көрсетуге арналған шарттар енгізілгенін көрсетеді. Алайда, қызмет көрсету шарттарының орналасу реттілігінде қандай да бір заңдылықтарды анықтау мүмкін емес. Заң әдебиетінде медициналық және білім

беру қызметінің, аудиторлық және туристік қызметтің және т. б. мәнін құқықтық бағалау критерийлерін анықтау әрекеттері жасалады. «Қызмет» ұғымының анықтамасы оған мұқтаж субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қызмет болып табылады, ал бұл ретте мазмұндалған нәтижені қалдырмайтын қызмет. Қолданыстағы заңнамада нормативтік бекітуді талап ететін «қызмет» ұғымының нақты анықтамасы жоқ. Ғылыми жаңалығы ретінде заң әдебиетінде алғаш рет қазіргі нарық жағдайында ақылы қызмет көрсетуге арналған шарттардың ерекшеліктерін арнайы кешенді зерттеу жүзеге асырылды. Бұл ретте зерттеулер талдау схемасы бойынша жүргізіледі: тарих – қызмет көрсету бойынша қатынастардағы ақылы және тегін арақатынасы, шарттың элементтері ретінде шартты жасасу, өзгерту және бұзу болып табылады. Қызмет көрсету саласындағы субъектілердің қоғамдық мінез-құлқын реттеудің құқықтық мәселелерін зерттеуге жүйелік тәсілді қолдану теориялық және әдіснамалық негіз болды. Сонымен қатар логикалық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық, нақты-әлеуметтік және статистикалық әдістер қолданылды.

Әдебиеттер

- Азаматтық құқық: жоғары оқу орындарына арналған оқулық (академиялық курс). Өңделген және толықтырылған 2 басылымы / Жауапты ред.: М.К. Сүлейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2003. – Т. 1. – 736 б.
- Аскназий С.И. Очерки хозяйственного права в СССР. – Л., 1926. – 200 с.
- Алексеев С.С. Односторонние сделки в механизме гражданского-правового регулирования // Сборник ученых трудов. Вып. 13. – Свердловск, 1970. – С. 63 – 68.
- Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М., 1940. – 140 с.
- Брагинский М.И., Витрянский В. В. Договорное право. Общие положения. – М.: «Статут», 1997. – 210 с.
- Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах. – Минск, 1967. – 145 с.
- Гражданское право: учебник. Ч. 1. /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., 1998. – 178 с.
- 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы. <http://adilet.zan.kz>
- Иоффе О.С. Обязательственное право. – М., 1975. – 200 с.
- Красавчиков О.А. Система отдельных видов обязательств // Советская юстиция. 1960, № 5. – С. 42–47.
- Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) <http://adilet.zan.kz>
- Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім): <http://adilet.zan.kz>
- Новицкий И.Б. Обязательства из договоров. Заключение договора. – М.: Право и жизнь, 1924. – 312 с.
- Новицкий И. Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М., 1950. – 251 с.
- Советское гражданское право. Учебник: В 2-х т. – М., 1979-1980 / А.М. Белякова, В.К. Бессмертный, А.Г. Быков и др.; Под ред. В.П. Грибанова и С.М. Корнеева. Т. 1. – М., 1980. – 195 с.
- Танчук И.А., Ефимочкин В.П., Абова Т.Е. Хозяйственные обязательства. – М., 1970. – С. 37.

References

- Azamattyq quyq. Textbook for high schools (academic course)./Editor: M.K. Suleimenov, Y.G. Basin. – Алматы, 2003. – 1.Т.-736 s.
- Asknazy S. I. (1926) Ocherki hosiyaistvennogo prava v SSR. L., 1926.-200 s.
- Alekseev S. S. Odnostoronnie sdelki v mehanizme grazhansco-pravovogo regulirovaniya // Sbornik uchenyh trudov. Vyp. 13. Sverdlovsk, 1970. S. 63 – 68.
- Agarkov M. M. (1940) Obyazatelstvo po sovetскому grazhanskomu pravу. – М., 1940.-140s.
- Braginsky M.I., Vitryansky V.V. (1997) Dogovornoe pravo. Oschie polozheniya. – М.: «Statut», 1997.-210s.

- Braginsky M.I. (1967) *Obschee uchenie o hozyaistvennyh dogovorah*. – Minsk, 1967. -145s.
- Qazaqstan Respublicasynyn Konstitucyasy 30 тамыз 1995.- <https://adilet.zan.kz>.
- Qazaqstan Respublicasynyn Azamattyq Kodeks 27 zheltoksan 1994.- (Zhalpy bolim) Almaty <https://adilet.zan.kz>.
- Qazaqstan Respublicasynyn Azamattyq Kodeks 1shilde1999.- (Erekshe bolim) Almaty <https://adilet.zan.kz>.
- Grajdanskoe pravo. Uchebnik. Ch. 1. /Pod red. A. P. Sergeeva U. K. Tolstogo – M.: 1998.-178s.
- Ioffe O. S. (1975) *Obyazatelstvennoe pravo*. – M. – 200 s.
- Krasavhikov O. A. *Sistema otdelnyh vidov obyazatelstv // Sovetskaya ustiziya*. 1960, № 5. С. 42-47.
- Novitsky I., (1924) *Obyazatelstva iz dogovorov. Zakluhenie dogovora..* – M: Pravo i jizn, 1924. -312 с.
- Novitsky I., Lunts L.A. (1950) *Obshee ob obyazatelstve*. – M. – 251 s.
- Sovetskoe grajdanskoe pravo. Uhebnik: v 2-x t. M., 1979-1980 / A.M Belyakova, V. K. Bessmertnyi; A. G. Bykov .; Pod red. V. P. Gribanova C.M-Korneeva. T. 1. – M, 1980.-345s.*
- Tanchuk I. A., Efimochkin V. P., Abova T.E. (1970) *Hozyaistvennye obyazatelstva*. – M., 1970. С. 37.

Байдельдинов Д.Л.¹, Гусев М.²

¹д.ю.н., профессор, e-mail: baideldinovd@gmail.com

²докторант 2 курса

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

**ИНСТИТУТ СЕМЬИ:
ПОНЯТИЕ, СОСТАВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ**

Данная статья посвящена актуальной теме – Институту семьи. Институт семьи в современном мире претерпел серьезные изменения. Развод стал настолько распространенным в нашей жизни, что фактически каждый третий брак заканчивается разводом, а количество так называемых «гражданских браков» возрастает, что свидетельствует о несерьезном отношении к узам семьи и брака и не способствует стабильности брачного союза.

В статье определены признаки «нуклеарной семьи», то есть семья в ее узком понимании, включающая в себя классическую триаду: мать-ребенок-отец. Каждый член этой семьи наделен определенными функциями, которые ярко прослеживаются именно в этом составе. Наряду с этим в статье проводится анализ понятия и роли семьи как основного социального элемента, также анализируются функции материнства и отцовства с точки зрения социологов и психологов.

Практическое значение статьи заключается в возможности использования полученных результатов для совершенствования законодательства Республики Казахстан, поскольку в законодательстве отсутствует понятие отцовства как правовой категории, раскрываются только отдельные черты его правового статуса.

Ключевые слова: нуклеарная семья, материнство, отцовство, гражданский брак, структура семьи.

Baydeldinov D.L.¹, Gusev M.²

¹Doctor of Law, Professor, e-mail: baideldinovd@gmail.com

²2 year doctoral student

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Family institute: concept, constituent elements

This article focuses on the current topic – the Family Institute. The family institute in the modern world has undergone major changes. Divorce has become so common in our life that virtually every third marriage ends in divorce, and the number of so-called «civil marriages» increases, which indicates a frivolous attitude to family bonds and marriage and does not contribute to the stability of the marriage union.

The article identifies the signs of the «nuclear family», that is, the family in its narrow sense, which includes the classical triad: mother-child-father. Each member of this family is endowed with certain functions that can be clearly seen in this particular composition. In addition, the article analyzes the concept and role of the family as the main social element, also analyzes the functions of motherhood and fatherhood from the point of view of sociologists and psychologists.

The practical significance of the article lies in the possibility of using the obtained results to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan, as far as the legislation does not contain the concept of paternity as a legal category, only certain features of its legal status are revealed.

Key words: nuclear family, motherhood, fatherhood, civil marriage, family structure.

Байдельдинов Д.А.¹, Гусев М.²

¹з.ф.д., профессор, e-mail: baideldinovd@gmail.com

²курс докторанты

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Отбасы институты: тұжырымдамасы, құраушы элементтері

Бұл мақала өзекті тақырыптардың бірі – Отбасы институтына арналған. Қазіргі таңда отбасы институты елеулі өзгерістерге ұшырады. Ажырасу біздің өмірімізде кеңінен таралған: іс жүзінде әрбір үшінші неке ажырасуымен аяқталады және «азаматтық неке» саны да көбеюде, демек неке мен отбасылық қарым-қатынастарға деген жеңіл көзқарастың әсері неке одағының тұрақтылығына теріс ықпал етуде.

Мақалада отбасы түсінігінің тар мағынада қолданылатын классикалық үштігі болып саналатын анасы-баласы-әкесі – «нуклеарлық отбасының» белгілері анықталған. Бұл отбасының әрбір мүшесіне өздері қадағалайтын функциялар берілген. Сонымен қатар, мақалада негізгі әлеуметтік элемент ретінде отбасы ұғымы мен рөлі және әлеуметтанушылар мен психологтардың ата-ана функцияларына жасаған талдауы қарастырылған.

Мақаланың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру үшін пайдалану болып табылады, себебі заңнамада құқықтық категория ретінде әке ұғымы қарастырылмаған, оның тек құқықтық мәртебесінің кейбір ерекшеліктері ғана ашылған.

Түйін сөздер: нуклеарлық отбасы, ана болу, әке болу, азаматтық неке, неке құрылымы.

Введение

Институт семьи находится в глубоком кризисе. В Казахстане распад семьи становится нормой, в том числе и распад семей, где есть дети. За 9 месяцев 2018 года судебными органами по рассмотрению гражданских дел было удовлетворено 24 614 исков о расторжении браков в семьях с несовершеннолетними детьми (в 2017 году 35 727). Если учесть, что в домохозяйствах с детьми в среднем 1,9 ребенок, то за 9 месяцев 2019 года примерно 46 766 детей перешли в разряд детей, воспитывающихся в неполных семьях. Фактически каждый третий брак заканчивается разводом, а количество так называемых «гражданских браков» возрастает, что свидетельствует о несерьезном отношении к узам семьи и брака и не способствует стабильности брачного союза. По уровню коэффициента разводимости по данной статистике Казахстан оказался на 24-м месте.

Данная практика приводит к числу неполных семей с детьми, у которых психологически заложено если не отрицательное, то скептическое отношение к браку. Кроме того, следует отметить, что возросло количество женщин, негативно относящихся к браку и материнству, материально обеспеченных, имеющих карьерные амбиции и не желающих растить детей. Так, по обобщенным статистическим данным, 73% отказниц выросли в неполных семьях и, соответственно, не имеют опыта жизни в благополучной и одновременно полной семье (<http://nko.economy.gov.ru:81/data/files/dictionary>).

Методология исследования

Теоретико-методологическую основу диссертационного исследования составляют диалектический метод познания общественных процессов и социально-правовых явлений, его категориально-понятийный аппарат, принципы научного познания. Автором также активно использовались конкретно-правовые методы, а также общенаучные методы – анализа и синтеза, индукции и дедукции, моделирования, формализации, логический и исторический. На эмпирическом уровне применялось исследование нормативно-правовых актов, иных документов, печатных изданий, публикаций в СМИ и пр.

Основная часть

Семья на протяжении многих тысячелетий была и остается основой, на которой зиждется человеческое общество. Именно в семье происходит физическое рождение, рост ребенка, формируется личность, моральные принципы, нравственная и гражданская позиция человека. Вследствие этого институт семьи находится под пристальным вниманием науки. Различные аспекты развития семьи исследуются в трудах ученых-биологов, медиков, социологов, историков, философов, антропологов, этнографов, религиоведов, политологов, педагогов, психологов, юристов и др.

В числе первых исследователей, отмечавших роль семьи и говоривших о ее значении, являют-

ся великие философы древности Аристотель и Платон.

В средние века семья находилась в полном ведении религиозных институтов и регулировалась традициями, обычаями разных народов.

Научный подход к изучению семьи и брака начал формироваться в середине XIX в., и был связан с развитием науки социологии, где семья была представлена как отдельный предмет изучения, отдельный своеобразный институт, ячейка человеческого общества, первооснова развития и гражданского общества и государства.

Впервые определение понятия семьи как основного социального элемента, по образцу которого строится, было дано в работах О. Конта (*Конт-Спонвиль Андре, 2012*). Э. Дюркгейм обосновал теорию ценностей семьи с социологической точки зрения, определяя ее как ценность, которая движет поведением человека (Дюркгейм Э., 1991). М. Вебер постулировал идею культуры семейных отношений (Вебер М., 1990).

Ф. Ле Пле положил начало социологии семьи. Считается, что он является родоначальником интеллектуальной традиции, который рассматривал семью как простейшую модель, как «клеточку» всякого общества. Данная точка зрения до настоящего времени сохраняет свою актуальность и будет жизнеспособной всегда, что подтверждается различными научными исследованиями как в прошлом, так и сейчас о том, что семья оказывает огромное влияние на трансформацию общественных отношений, построение либеральной демократии, развитие институтов гражданского общества и формирование правовой культуры и законопослушания граждан (Le Play F., 1997).

Семья является одним из базовых элементов развития материального базиса общества и служит основным стимулом экономического развития страны. Анализ развития современных государств, исследование деятельности их правительств, изучение специфики избирательных компаний показывает, что именно семья является источником, стимулом и главной целью экономики, социальной сферы, укрепления государства, и обеспечения безопасности жизнедеятельности личности, общества и государства.

Семья является краеугольным камнем государственной идеологии в большинстве стран мира. Республика Казахстан не является исключением. Наше государство декларирует, пропагандирует, гарантирует, развивает и реализует всемерную поддержку семьи, защиту материн-

ства, отцовства и детства, заботу о старшем и подрастающем поколениях.

Президент Республики Казахстан – Лидер нации Н.А. Назарбаев на всех этапах развития суверенного Казахстана уделяет огромное внимание вопросам развития духовных и нравственных основ казахстанского общества и в первую очередь модернизации общественного сознания в духе, сохранение своего собственного национального кода культуры, традиций, обычаев, языка, национальной идентичности, ценности семьи, брака, материнства, отцовства и детства.

В 1997 году в Послании Президента РК народу Казахстана «Казахстан – 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» отмечено: «Нам надо и на местном уровне найти новые пути поддержки семьи, женщин в период беременности и воспитания детей. Следует тщательно обсудить, как укрепить институт брака и семьи, решить проблему матерей-одиночек. Если мы хотим быть высокоморальным обществом, мы должны усилить ответственность супругов друг перед другом, а главное – перед детьми. Когда родители заботятся о детях, повзрослевшие дети – о своих престарелых родителях, когда женщина пользуется уважением в семье и обществе – можно быть спокойным за нашу страну. Эти принципы всегда были присущи казахстанскому народу, их надо возродить. Общественность должна подсказать здесь правильные решения, которые следует отразить в законе о семье. Нам нужно особо отмечать родителей, которые ведут здоровый образ жизни и показывают тем самым пример детям (<http://adilet.zan.kz/>).

Определяя направления дальнейшего поступательного развития Казахстана на новом этапе, Н.А. Назарбаев в Стратегии Казахстан – 2050 подчеркнул роль семьи в процессе совершенствования жизни казахстанского общества во всех сферах и особо отметил роль государства в заботе, обеспечении, гарантировании интересов казахской семьи и подрастающего поколения: «Я против разводов, необходимо воспитывать молодежь в духе ценности семьи, пагубности разводов, потому что из-за них прежде всего страдают дети. «Әкесі қой баға білмегенің, баласы қозы баға білмейді – (если отец не умеет пасти овец, сын не умеет пасти ягнят). Воспитание детей – это задача обоих родителей, а не только матери. Но если уж так получилось, то отец должен платить алименты. Государство должно поддерживать одиноких матерей и ужесточить наказание за неоплату алиментов. Вос-

питание детей – это огромные инвестиции в будущее. Мы должны подходить в этом вопросе именно так и стремиться дать нашим детям лучшее образование» (Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»).

Комплексная поддержка молодежи и института семьи должна стать приоритетом государственной политики – эта задача определена одним из важнейших направлений развития казахстанского государства и общества. Эта мысль проходит красной нитью через Программу Мәңгілік Ел, Программу Нурлы Жол, Плана нации – 100 шагов, Программу Рухани Жанғыру – модернизация общественного сознания, Послании Президента народу Казахстана 2018 г. «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», а также в статье Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи».

Инициативы Президента РК находят свой отклик в работе всех государственных органов и должностных лиц. Так, государственный секретарь РК отмечает, что «Наша главная цель – стать развитой страной Евразии, одним из 30 наиболее сильных государств мира. В достижении этой задачи одним из ключевых условий является духовно-нравственное состояние казахстанского общества. Несомненно, что определяющая роль в стабильности социума безоговорочно принадлежит институту семьи. За 25 лет Независимости страны казахстанский институт семьи зарекомендовал себя прочной основой общества и государства» (Абдикалыкова Г., 2018).

Министерство юстиции РК в свою очередь в своей деятельности делает акцент на то, что «Семья – социальная ячейка общества. Среди всех социальных институтов семья является наиболее долговечным, но она в то же время продукт определенного общества. Ее стабильность и полноценность зависят не только от супругов, но и от характера общественных отношений, материального благосостояния, от непосредственной социальной среды (коллектива, друзей, родственников и т.д.) и даже от общественного мнения. Признавая ценность семьи, ее роль в общественном развитии и формировании личности, государство всеми доступными средствами способствует ее укреплению. Основой регулирования семейных отношений являются нормы морали. Но наряду с нормами морали для укрепления семьи используется и закон».

В соответствии со словарем Ожегова семья представляет собой группу живущих вместе близких родственников (Ожегов С.И., 1992), тогда как в Энциклопедическом словаре дается следующее определение: «основанная на браке или кровном родстве малая группа, члены которой связаны общностью быта, взаимной помощью, моральной и правовой ответственностью» (Порохов А.М., 2002). В словаре В.И. Даля отсутствует понятие семьи и приводится определение понятия семейства, которое трактуется, как «совокупность близких родственников, живущих вместе; в том числе в значении родители с детьми; женатый сын или замужняя дочь, отдельно живущие, составляют уже иную семью» (Словарь Даля, 2002). Выше названные определения рассматривают понятие семьи с общегуманитарных точек зрения, но не с позиции права. В них упор делается на три составных признака семьи: брак, кровное родство и совместное проживание.

С позиции права все эти три признака имеют важное юридическое значение. Брак, кровное родство и совместное проживание – это юридические факты, которые влекут за собой определенные правовые последствия и находят свое отражение в нормах гражданского, семейно-брачного, административного, уголовного, трудового и иных отраслей права.

С точки зрения социологии семья рассматривается как социальный институт, которому присущи следующие признаки:

- наличие особых ролей: муж и жена, мать и отец, сын, дочь, брат, сестра и другие;
- наличие норм семейного поведения;
- брак как официальная форма создания семьи;
- наличие особых семейных ценностей: супружества, воспитания детей, родственных связей и так далее (Антонова А.И., 2011).

Большой юридический словарь дает следующее определение семьи: «Семья – термин, широко используемый в законодательстве, но имеющий социологический, а не правовой характер».

В разных отраслях права (семейном, гражданском, трудовом) в него вкладывается разный смысл. В теории семейного права семья (в юридическом смысле) определяется как круг лиц, связанных личными неимущественными и имущественными правами и обязанностями, вытекающими из брака, родства, усыновления или иной формы принятия детей в семье (Сухарев А., 2003).

Кодекс Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье в п. 29 статьи 1 раскрывает понятие семьи как круг лиц, связанных имущественными и личными неимущественными правами, и обязанностями, вытекающими из брака (супружества), родства, свойства, усыновления (удочерения) или иной формы принятия детей на воспитание и призванными способствовать укреплению и развитию семейных отношений (<https://online.zakon.kz/>). Институт семьи следует рассматривать с разных точек зрения, исследовать ее сущность, понятие, функции, структуру и ее составные элементы, ее роль в социуме и между ее членами, значение в развитии социально-экономических связей и пр.

Особая роль в социологии уделена функциям семьи. Под функцией семьи принято понимать внешние проявления свойств какого-либо субъекта в семье, определённые действия по реализации потребностей. В широком понимании функция семьи отражает связь семейной группы с обществом. К ним можно отнести следующие функции: репродуктивную; хозяйственно-экономическую; регенеративную; образовательно-воспитательную; сферу первоначального социального контроля; рекреативную (лат. *res creatio* – восстановление); духовного общения; социально-статусную; психотерапевтическую (Шнейдер Л.Б., 2000: 132-133).

Вышеназванные функции семьи могут быть успешно реализованы только в полноценной семье, где каждый ее член выполняет определенные задачи и играет свою роль в обеспечении ее единства, устойчивый эмоциональный настрой и морально-психологический климат. Соответственно, вопрос структуры семьи имеет важное научно-практическое значение. Анализ структуры семьи позволяет проследить механизм реализации ее функции, их распределение между членами семьи, их права и обязанности.

Структура семьи – это состав семьи и число ее членов, а также совокупность их взаимоотношений. В понятие «структура семьи» входят: 1) состав семьи; 2) системы разных уровней (вся семья в целом, подсистема родителей, детская подсистема, индивидуальные подсистемы); 3) основные параметры (сплоченность, иерархия, гибкость, внешние и внутренние границы, ролевая структура семьи); 4) характер структурных проблем (межпоколенные коалиции, реверсия иерархии, тип несбалансированности семейной структуры). По мнению В.Л. Чумаченко, «Структура современной семьи как совокупность определенных отношений между ее

членами представляет собой сложное и многоплановое образование, составляющее вместе с элементами семьи субстанциональную основу ее функционирования. Структура семьи возникает как результат и проявление процесса развития социальной структуры общества и отражает господствующие в нем социально-экономические и идеологические отношения. Внутрисемейные отношения представляют собой своеобразную проекцию исторически определенных социальных отношений. Их специфика определяется особым составом участников этих отношений, высокой степенью доверительности и преобладающим значением личных отношений между ними. Важнейшим структурообразующим фактором выступают основы семьи, которые, предопределяясь мотивами брака, сами затем подчиняют себе все остальные внутрисемейные отношения» (Чумаченко В.Л., 1989: 15).

Существует множество различных вариантов состава, или структуры, семьи:

- «нуклеарная семья» состоит из мужа, жены и их детей;

- «пополненная семья» – увеличенный по своему составу союз – супружеская пара и их дети плюс родители других поколений, например, бабушки, дедушки, дяди, тети, живущие все вместе или в тесной близости друг от друга и составляющие структуру семьи;

- «смешанная семья» является «перестроенной» семьей, образовавшейся вследствие брака разведенных людей. Смешанная семья включает неродных родителей и неродных детей, так как дети от предыдущего брака вливаются в новую единицу семьи;

- «семья родителя-одиночки» является семьей с одним родителем (матерью или отцом) из-за развода, ухода или смерти супруга либо потому, что брак никогда и не был заключен (Павленок П. Д., 2000: 7).

Для азиатского региона характерно расширенное толкование семьи, куда включается не только «нуклеарная» или «пополненная семья» а все родственники, которые входят в клан или в род.

Кодекс РК о браке (супружестве) и семье устанавливает круг близких родственников, относя к ним родителей (родитель), детей, усыновителей (удочерителей), усыновленных (удочеренных), полнородных и неполнородных братьев и сестер, дедушек, бабушек, внуков.

Жилищное законодательство РК трактует определение «член семьи» иначе, чем брачно-семейное. Согласно пункту 1 статьи 21 Закона

Республики Казахстан «О жилищных отношениях» членами семьи собственника жилища признаются постоянно совместно проживающие супруги и их дети. Родители супругов, а также дети, имеющие свои семьи и постоянно проживающие с собственником, могут быть признаны членами семьи собственника только по взаимному согласию. В данном случае круг членов семьи оказывается уже, чем это предусмотрено семейным законодательством. Кроме того, установлено, что в этот круг могут входить только лица, проживающие постоянно совместно (<https://online.zakon.kz/>).

Ст. 14 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции», закрепляя принцип недопустимости совместной службы (работы) близких родственников, супругов или свойственников, под близкими родственниками устанавливает родителей (родителя), детей, усыновителей (удочерителей), усыновленных (удочеренных), полнородных и неполнородных братьев и сестер, дедушек, бабушек, внуков, под свойственниками – братьев, сестер, родителей и детей супруга (супруги) (Ст. 14) (<https://online.zakon.kz/>).

Однако, сферу охвата нашего диссертационного исследования представляет именно «нуклеарная семья», то есть семья в ее узком понимании, включающая в себя классическую триаду: мать-ребенок-отец. Каждый член этой семьи наделен определенными функциями, которые ярко прослеживаются именно в этом составе.

Исходя из специфики нашего диссертационного исследования, для определения места и роли отца в семье и обществе, следует рассмотреть понятия «материнство» и «отцовство».

Материнство изучается в русле различных наук: истории, культурологи, медицины, физиологии, биологии поведения, социологии, психологии. Каждая наука изучает и определяет материнство, исходя из своих целей и задач. Интерес к комплексному изучению материнства появился сравнительно недавно (Филиппова Г.Г., 2001). Но на сегодняшний день единого определения понятия «материнство» нет.

В словаре русского языка С.И. Ожегова «материнство» трактуется как «состояние женщины в период беременности, родов, кормления ребёнка; свойственное матери сознание родственной её связи с детьми».

По мнению российского исследователя Лазарева В.В., «материнство – это реализованная способность женщины к рождению, вскармливанию, воспитанию детей. Понятие мате-

ринства не сводимо к биологическим аспектам репродуктивной способности; его нельзя так же ограничивать отношениями между матерью и ребенком непосредственно после родов и в первый год жизни. Понятие материнства охватывает родственную связь матери и детей и в старшем возрасте, и осознание ею позитивной ответственности за здоровье и нормальное развитие детей, реализацию прав и исполнение обязанностей по отношению к детям, эмоциональные отношения с ними.» (Лазарева, Е. В., 2010: 45). Другой исследователь Беседкина Н.И. материнство характеризует как «способность женщин к выполнению важнейшей биологической и социальной функций воспроизводству потомства, продолжению человеческого рода. Из этого вытекает право женщины иметь ребенка и этому праву корреспондирует обязанность государства, в том числе, создать необходимые условия» (Беседкина Н.И., 2006: 64).

В отечественной литературе понятие материнства исследовано не столь широко. Некоторые вопросы раскрывались в диссертационных работах Сабитовой А.А., Казаковой А.В. В комплексном виде анализу материнства была посвящена диссертационная работа Турысбековой Г.Г. «Теоретических проблемы правового регулирования института материнства в Республике Казахстан», в которой автором отмечено, что «ключевым моментом в понятии материнства является ее свойственность только женщинам. Отличительным признаком женщины является исключительно половой, т.е. набор первичных и вторичных признаков, полученных человеком с рождения, от природы. Материнство связано с функцией женского организма, направленной на продолжение человеческого рода, включающее такие сложные функции женского организма как вынашивание, рождение и вскармливание ребенка. Помимо биологической функции, материнству присуща и социальная функция, состоящая в заботе матери о ребенке, их взаимной связи и воспитании ребенка» (Турысбекова Г.Г., 2018).

Интересную и, на наш взгляд, правильную точку зрения высказывает Шумилова Т.А., которая под материнством с позиции права предлагает понимать «сложное, многогранное явление, охватывающее такие аспекты:

- родственную связь матери и детей;
- осознание матерью позитивной ответственности за здоровье и развитие детей;
- реализацию родительских прав и исполнение обязанностей по отношению к детям;

– эмоциональные отношения между матерью и детьми) (Шумилова Т.А., 2003).

Отцовство рассматривается учеными, как правило, как «факт биологического и (или) социального происхождения ребенка от определенного мужчины» (Сухарева А.Я., 1999).

Энциклопедия социологии рассматривает отцовство (англ. fatherhood; нем. Vaterschaft) как права и обязанности мужчины по отношению к ребенку, вытекающие из кровного или юридического родства (Павленок П.Д., 2000).

Согласно социологическим исследованиям, «отцовство» является сложным компонентом самосознания современного мужчины, структурными элементами которого являются:

- осознание мужчиной формального официального «Отцовства»;
- осознание мужчиной отцовских функций и материнских функций, и их распределения во взаимодействиях с ребенком;
- осознание мужчиной особенностей эмоционального взаимодействия с ребенком;
- выделение мужчиной в модели «отношений себя как ребенка собственного отца» позитивных и негативных аспектов, и их проекция на взаимодействия «себя как отца ребенка»;
- осознание мужчиной ребенка как ценности и смысла жизни собственного бытия (Шнейдер Л.Б., 2000: 132–133, 512).

На наш взгляд, следует обратить особое внимание на тот факт, что все характеристики, которые даются отцовству, имеют место по отношению к ребенку и к его матери. Оба понятия, и «отцовство», и «материнство» тесно взаимосвязаны, взаимозависимы и единым знаменателем для них является наличие ребенка и обеспечение, гарантирование и защита его интересов.

С учетом современных тенденций осознающий себя ответственным отцом мужчина, который считает себя способным выполнять традиционные, так и современные отцовские функции, в том числе, стать и назваться отцом ребенка, принявший функции обеспечения, защиты и воспитания, принявший равную с матерью ребенка ответственность за настоящую и будущую жизнь ребенка. И отец, и мать являются родителями ребенка, у которых на воспитании находится ребенок и которые приобретают в связи с этим родительские права и обязанности.

Если раньше функции родителей в семье были четко определены: отец – добытчик, который обеспечивает благосостояние семьи, мать ответственна за ведение домашнего хозяйства и воспитание детей, то в современном индустри-

альном мире, когда, чаще всего, и отец и мать вынуждены работать, различие между функциями стирается. И отец и мать должны принимать равное участие в обеспечении и воспитании подрастающего поколения. В связи с этим, в литературе высказывается мнение о том, «что отцовство с юридической точки зрения включает в себя все характеристики, присущие материнству, и как правовое явление тождественно последнему» (Шумилова Т.А., 2003).

При даче и определении понятия сущности отцовства и материнства, понимая равенство их прав и обязанностей по содержанию и воспитанию ребенка, следует учитывать, что родители как правовая категория могут быть разными. Следует различать следующие виды: натуральных родителей; приемных родителей; генетических родителей (лиц, выступивших в качестве доноров детородного материала и инкубаторов); социальных родителей (лиц воспитавших детей, не являющихся их кровными детьми или рожденных благодаря методам искусственной репродукции). Данная классификация родителей, на наш взгляд, очень важна, так как каждая из вышеназванных категорий родителей характеризуется спецификой своего правового статуса, который определяется общим и специальным законодательством о браке и семье, о суррогатном материнстве, о приемной семье, об экстракорпоральном оплодотворении и др. То есть, несмотря на принцип равенства прав матери и отца, круг их прав и обязанностей персонализирован в зависимости от категории их семьи (родная, приемная и др.). Мы согласны с точкой зрения Шумиловой Т.А. о том, что «необходимо помнить, что тот или иной вид родительства персонализирован, то есть применим в отношении конкретного ребенка и не распространяется автоматически на всех детей, с которыми лица имеют родительскую связь» (Шумилова Т.А., 2003).

Анализируя содержание отцовства, психологи отмечают наличие следующих компонентов, присущих отцовству: «участие», «постоянство», «осведомленность», «забота», которые обусловлены следующими факторами: объективными – наличие или отсутствие отца в родительской семье мужчины, наличие или отсутствие собственного ребенка у него; а также субъективными – образ своего отца, образ идеального отца, иерархия семейных ценностей (Левченко А.В., 2009). На наш взгляд, вышеназванные компоненты в полной мере присущи и институту материнства и характеризуют в целом институт семьи, где все члены семьи строят свои постоян-

ные взаимоотношения на основе осведомленности о проблемах, заботе и участии друг к другу, доверии, любви, взаимопониманию и уважению.

Проводя анализ функции материнства и отцовства с точки зрения социологии и психологии, отечественные и зарубежные исследователи выделяют отдельно функции материнства и функции отцовства, подразделяя их на видо-типичные и конкретно-культурные (Филиппова Г.Г., 1999:87).

Однако, с точки зрения правовых позиции законодатель не подразделяет функции родителей ребенка на функции матери и функции отца, а наоборот, закрепляет в качестве принципа семейно-брачного права равенство прав и обязанностей родителей (п.1 ст.68 Кодекса). Следовательно, с юридической точки зрения и отец и мать в равной степени должны быть задействованы в процессе рождения, содержания, воспитания, обучения, психологического и морального становления и развития ребенка как личности, формирования и становления его национального и религиозного менталитета и его гражданской позиции.

В понятие семьи, кроме матери и отца, третьим элементом входит ребенок. Все права и обязанности, связанные с материнством и отцовством, имеют место только при наличии детей (родных или приемных). В соответствии с Кодексом о браке (супружестве) и семье ребенок (дети) – лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста (совершеннолетия) (<https://online.zakon.kz>). Следует отметить, что все нормативные правовые акты, дающие определение

«ребенка», делают упор именно на возрастной критерии, тогда как это понятие широко употребляется для обозначения юридически признаваемой связи между родителями либо лицами, заменяющими их, и детьми вне зависимости от возраста последних. «Это вполне закономерно, поскольку дети остаются для своих родителей детьми на протяжении всей жизни. К тому же статья 41 Конвенции о правах ребенка устанавливает, что ее нормы не могут служить преградой для применения к ребенку любых положений, в большей степени способствующих осуществлению его прав» (Ветошкин С.А, 2008).

Выводы

Подводя итоги вышесказанному, считаем необходимым сделать следующие обобщения:

1. Отцовство – это правовой институт, представляющий собой совокупность прав и обязанностей мужчины по отношению к ребенку, вытекающий из их кровного или юридического родства.

2. Конституция РК (п. 1 ст. 27) закрепляет принцип защиты брака и семьи, материнства, отцовства и детства. В законодательстве Республики Казахстан отсутствует понятие отцовства как правовой категории, раскрываются только отдельные черты его правового статуса.

3. Отцовство существует только в тесной связи с понятием материнства и ребенка, при этом ребенок является главным критерием возникновения и реализации прав и обязанностей отца.

Литература

- Абдикалыкова Г. Семья – созидательная сила «Мәңгілік Ел» // <https://www.kazpravda.kz/articles/view/semya--sozidatel-naaya-sila-mangilik-el/>
- Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка // Государство и право. – 2006. – № 4.
- Большой юридический словарь / Под ред. Сухарева А.Я., Зорькина В.Д., Крутских В.Е. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 790. С. 467.
- Большой энциклопедический словарь / Под ред. Порохова А. – М., 2002.
- Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
- Ветошкин С.А. Ювенальное право: Учеб. пособие. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008.
- Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М., 1991.
- Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1007658
- Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» // [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302#pos=209](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302#pos=209;); – 29.
- Казахстан – 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030>;
- Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-ІV «О браке (супружестве) и семье» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&doc_id2=31102748#activate_doc=2&pos=16;-152&pos2=439;-88

Левченко А.В. Представления о собственном отцовстве у мужчин и факторы, их обуславливающие: диссерт. на соиск. уч. степ. к.псих. наук. – Краснодар. 2009. – С. 194.

Лазарева, Е.В. Конституционно-правовые основы социальной защиты молодых семей в Российской Федерации : автореф. дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 2010. – 29 с.

Некрасов С.Д., Рябинкина З.И., Тиводар А.Р. Определимся с понятием «Отцовство» // Научный журнал КубГАУ, №86(02), 2013.

Отказы матерей от новорожденных. Причины и способы предотвращения. Отчеты по результатам исследования // <http://nko.economy.gov.ru:81/data/files/dictionary>

Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства».

Переиздание словаря Даля в 2 томах в современной орфографии, «Олма-пресс», 2002 год.

Павленок П. Д. Краткий словарь по социологии/ П. Д. Павленок. – М.: Инфра-М, 2000. – 270.

Сухарев А.Я., Крутских В.Е. Большой юридический словарь. – М.: Инфра-М. – 2003.

Социология семьи: Учебник / Под ред. А.И. Антонова. – М.: Высшее образование, 2011. – 637 с.

<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/48942>

Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.

Турсыбекова Г.Г. Теоретических проблемы правового регулирования института материнства в Республике Казахстан: Диссерт на соиск.уч. степ доктора PhD. – А., 160 с.

Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопр. психологии. – 2001. – №2.

Филиппова Г.Г. Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал. – 1999. – № 5, с. 82-89.

Чумаченко В.Л. Тенденции изменения структуры и функций семьи в условиях развитого социализма (теоретико-социологический анализ): Автореф. на соиск. уч. степ к. философ. наук. 1989. – Ленинград. С.25.

Шумилова Т.А. Конституционно-правовое регулирование равенства родительских прав и обязанностей в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 2003. – 211 с.

Шнейдер Л. Б. Функционально-ролевая структура семейных отношений // Психология семейных отношений. Курс лекций. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 132–133. – 512 с.

Шевченко А.Н. Семья в условиях трансформации современного российского общества: Автореф. на соиск. уч. степ. социолог. наук. – Новочеркасск. 2004. – С. 25.

References

Abdikalykova G. Sem'ja – sozidatel'naja sila «Mәngilik El» // <https://www.kazpravda.kz/articles/view/semya--sozidatelnaya-sila-mangilik-el/>

Besedkina N.I. Prava nerodivshegosja rebenka // Gosudarstvo i pravo. – 2006. – № 4.

Bol'shoj juridicheskij slovar'. Pod red. Suhareva A.Ja., Zor'kina V.D., Krutskih V.E. – М.: INFRA-M, 1999 g. s. 790. S. 467

Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'. Pod red. Porohova A.M. 2002.

Veber M. Izbrannye proizvedenija / M. Veber. – М. : Progress, 1990. – 808 s;

Vetoshkin S.A. Juvenal'noe pravo: Ucheb. posobie. Ekaterinburg: Izd-vo Ros. gos. prof.-ped. un-ta, 2008.

Djurkgejm Je. (1991) O razdelenii obshhestvennogo truda. – М.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 aprelja 1997 goda № 94-I «O zhilishhnyh odnoshenijah» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1007658

Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 nojabrja 2015 goda № 410-V «O protivodejstvii korrupcii» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302#pos=209; – 29.

Kazahstan – 2030 Procvetanie, bezopasnost' i uluchshenie blagosostojanija vseh kazahstancev. Poslanie Prezidenta strany narodu Kazahstana 1997 goda // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030>;

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrja 2011 goda № 518-IV «O brake (supruzhestve) i sem'e» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&doc_id2=31102748#activate_doc=2&pos=16;-152&pos2=439;-88

Levchenko A.V. Predstavenija o sobstvennom otcovstve u muzhchin i faktory, ih obuslovlivajushhie. Dissert. Na soisk. uch. step. k.psih. nauk. Krasnodar. 2009 g. s. 194..

Lazareva, E. V. Konstitucionno-pravovye osnovy social'noj zashhity molodyh semej v Rossijskoj Federacii : avtoref. dis... kand. jurid. nauk. – Saratov, 2010 – 29 s.

Nekrasov S.D., Rjabinkina Z.I., Tivodar A.R. Opredelimsja s ponjatiem «Otcovstvo». Nauchnyj zhurnal KubGAU, №86(02), 2013.

Otkazy materej ot novorozhdennyh. Prichiny i sposoby predotvrashhenija. Otchetj po rezul'tatam issledovanija // <http://nko.economy.gov.ru:81/data/files/dictionary>

Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii Nursultana Nazarbajeva narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva»;

Pereizdanie slovarja Dalja v 2 tomah v sovremennoj orfografii, «Olma-press», 2002 god.

Pavlenok P. D. Kраткий словарь по социологии/ P. D. Pavlenok. – М.: Инфра-М, 2000. – 270.

Suharev A.Ja., Krutskih V.E. (2003) Bol'shoj juridicheskij slovar'. – М.: Инфра-М.

Sociologija sem'i: Uchebnik / Pod red. A.I. Antonova. – М: Vysshee ob-razovanie, 2011. – 637 s.

<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/48942>

Tolkovyy slovar' Ozhegova. S.I. Ozhegov, N.Ju. Shvedova. 1949-1992.

Turysbekova G.G. Teoreticheskih problemy pravovogo regulirovaniya instituta materinstva v Respublike Kazahstan. Dissert na soisk.uch. step doktora PhD. A., 160 s.

Filippova G.G. Materinstvo i osnovnye aspekty ego issledovaniya v psihologii // Vopr. psihologii. – 2001. – №2.

Filippova G.G. Materinstvo: sravnitel'no-psihologicheskij podhod // Psihologicheskij zhurnal. – 1999. – № 5, s. 82-89.

Chumachenko V.L. Tendencii izmeneniya struktury i funkcij sem'i v uslovijah razvitogo socializma (teoretiko-sociologicheskij analiz). Avtoref. na soisk. uch. step k. filosof. Nauk. 1989 g. Leningrad. S.25.

Shumilova T.A. (2003) Konstitucionno-pravovoe regulirovanie ravenstva roditel'skih prav i objazannostej v Rossijskoj Federacii: Dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.02: Saratov. 211 c.

Shnejder L. B. Funkcional'no-roljavaja struktura semejnyh otnoshenij // Psihologija semejnyh otnoshenij. Kurs lekcij. – M.: Aprel'-Press, Izd-vo JeKSMO-Press, 2000. – S. 132–133. – 512 s.

Shevchenko A.N. (2004) Sem'ja v uslovijah transformacii sovremennogo rossijskogo obshhestva. Avtoref. na soisk. uch. step k. sociolog. Nauk. Novoherkask. – s. 25.

Нурахметова Г.Г.¹, Муксинова А.Т.², Худайбердина Г.А.³

¹ассоциированный профессор, кандидат юридических наук, доцент

²старший преподаватель, e-mail: Akku.Muksynova@kaznu.kz

³старший преподаватель

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР УРЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ

В статье раскрываются основные источники законодательного регулирования примирительных процедур, используемых при разрешении споров и конфликтов, возникающих в гражданско-правовой сфере. Развитие примирительных процедур является одним из приоритетных направлений совершенствования существующих в Республике Казахстан механизмов урегулирования споров и защиты нарушенных прав граждан. Примирительные процедуры с привлечением посредника – не новелла современной действительности, и существовали они и ранее, наряду с судебным порядком рассмотрения споров. В Казахстане отсутствие «альтернативных» механизмов урегулирования споров особенно стало заметным в сфере предпринимательских отношений в 90-е годы. С начала 2000-х годов и по сей день использование терминов «альтернативное разрешение спора» (АРС) и «медиация» набирает обороты, они становятся предметом изучения теории процессуальной науки и в практической деятельности. В настоящее время Республика Казахстан стремится сформировать нормативно-правовую базу в сфере альтернативных способов разрешения гражданско-правовых споров. Принятие различных по уровню законодательных актов в данной сфере породило создание новой теории о формировании новой отрасли права – права альтернативного разрешения споров или, иначе говоря, «частного процессуального права». Полагаем, что вне зависимости от признания или непризнания существования новой отрасли права, в отношении примирительных процедур уже сформировалась относительно самостоятельная группа норм, которая включает в себя специальные нормы.

Ключевые слова: законодательство, законодательное регулирование, примирительные процедуры, альтернативное разрешение.

Nurakhmetova G.G.¹, Muksinova A.T.², Hudaiberdina G.A.³

¹associate Professor, candidate of law

²Senior Lecturer, e-mail: Akku.Muksynova@kaznu.kz

³Senior Lecturer

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

The concept and types of alternative settlement procedures civil disputes

The article reveals the main sources of legislative regulation of conciliation procedures used in resolving disputes and conflicts arising in civil law. The development of conciliation procedures is one of the priorities for improving the existing dispute settlement mechanisms in the Republic of Kazakhstan and protecting the violated rights of citizens. Conciliation procedures with the involvement of a mediator – not a story of modern reality, and they existed before, along with the judicial procedure for the consideration of disputes. In Kazakhstan, the lack of «alternative» dispute resolution mechanisms has become particularly noticeable in the field of business relations in the 1990s. From the beginning of the 2000s to the present day, the use of the terms «alternative dispute resolution» (ARS) and «mediation» is gaining momentum, they become the subject of study of the theory of procedural science and in practice. Currently, the Republic of Kazakhstan is striving to form a regulatory framework in the field of alternative ways of resolving civil disputes. The adoption of different in terms of legislation in this area

has created the creation of a new theory on the formation of a new branch of law, the law of alternative dispute resolution or, in other words, «private procedural law». We believe that regardless of the recognition or non-recognition of the existence of a new branch of law, a relatively independent group of norms has already formed in relation to conciliation procedures, which includes special norms.

Key words: legislation, legislative regulation, conciliation procedures, alternative resolution.

Нурахметова Г.Г.¹, Муксинова А.Т.², Худайбердина Г.А.³

¹қауымдастырылған профессор, заң ғылымдарының кандидаты, доцент

²аға оқытушы, e-mail: Akku.Muksynova@kaznu.kz

³аға оқытушы

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Азаматтық-құқықтық дауларды баламалы реттеудің түрлері мен түсінігі

Мақалада азаматтық заңнамада туындайтын дауларды және қақтығыстарды шешу кезінде қолданылатын келісу рәсімдерін заңнамалық реттеудің негізгі көздері көрсетілген. Келісу рәсімдерін дамыту Қазақстандағы дауларды реттеудің қазіргі тетіктерін жетілдіру және азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғаудың басымдықтарының бірі болып табылады. Медиаторды тартумен келісу процедурасы – бұл қазіргі заманғы шындықтың тарихы емес және олар бұрын болған, дауларды қарау үшін сот процедурасы. Қазақстанда дауларды шешудің «баламалы» механизмдерінің жоқтығы 1990 жылдары іскерлік қатынастар саласында ерекше байқалды. 2000 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін «балама дауды шешу» (ARS) және «медиация» терминдерін пайдалану процессуалды ғылым теориясы мен практикасын зерделеу тақырыбына айналады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы азаматтық дауларды шешудің альтернативті жолдары саласында нормативтік базаны қалыптастыруға ұмтылады. Осы саладағы заңнама тұрғысынан әртүрлі қабылдау заңның жаңа саласын, балама дауды шешу туралы заңды немесе, басқаша айтқанда, «жеке іс жүргізу құқығы» туралы жаңа теория құруды тудырды. Біз заңның жаңа саласын мойындау немесе мойындауға қарамастан, келісілген рәсімдерге қатысты арнайы нормалардан тұратын салыстырмалы түрде тәуелсіз нормалар тобы құрылды деп санаймыз.

Түйін сөздер: медиаторлар қауымдастығы (одағы), медиатор, дауды (дау-шарды) реттеу туралы келісім, медиацияға қатысушылар, дауларды шешу, азаматтық-құқықтық дау, баламалы түрлері.

Введение

Прежде чем приступить к анализу понятия, необходимо определиться с обозначающим его термином, поскольку именно слово, согласно формальной логике, является формой существования понятия в человеческом мышлении.

Для обозначения неформальных и более гибких процедур урегулирования конфликтов, которые возникли как альтернатива полномасштабному и тяжеловесному государственному правосудию, в мировой практике прибегают к использованию собирательного термина «Alternative Dispute Resolution» (ADR), в переводе с английского «Альтернативное разрешение споров» (АРС). Подобное название принято в теории права и законодательстве США. На настоящий момент этот термин является общепринятым знаковым обозначением этих процедур (Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 2004).

Нельзя не отметить, что заимствованный из американской доктрины термин «альтернативное разрешение споров» не совсем точно отра-

жает суть рассматриваемых процедур и подвергается критике в теоретических дискуссиях как методологически неверное. В обоснование этого можно привести следующие доводы.

Слово «альтернатива» несет в себе значение как взаимоисключающее противопоставления одного другому, так и выбор одного из нескольких возможных вариантов. Соответственно возникает вопрос, говоря об альтернативности, мы подразумеваем противопоставление и выбор между рассматриваемыми процедурами и судебным разрешением спора либо противопоставление и выбор вариантов из числа альтернативных процедур.

В соответствии с крайним направлением в исследовании АРС, термин «альтернативные» вообще неуместен. Согласно этому мнению, существует лишь система различных средств урегулирования споров, включающая как несудебные, так и судебные процедуры, следовательно, альтернативы нет, есть система взаимодействующих процедур. С данной позицией трудно не согласиться, поскольку практика применения АРС в различных странах показывает, что рас-

смаатриваемые процедуры взаимодействуют с традиционной системой правосудия и, в некоторой степени, становятся ее частью. В отдельных странах АРС и судебная система взаимопроникают, становятся частью друг друга. Подобный опыт имеется в США, Великобритании, Франции и Австралии, где законодательством предусматривается возможность использования АРС в рамках производства по делу традиционным судом. Как видно, государственное правосудие и АРС создают успешный дуэт, следовательно, взаимоисключающее противопоставление, которое несет в себе термин «альтернативные», весьма условно (Директива N 2008/52/ЕС Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О некоторых аспектах посредничества (медиации) в гражданских и коммерческих делах» [рус., англ.] (Принята в г. Страсбурге 21.05.2008.).

Возможно, ввиду двусмысленности и неконкретности термина «альтернативное разрешение споров», как синонимичные и равнозначные, используются иные термины, как: «досудебные процедуры», «внесудебные процедуры», «примирительные процедуры».

Основная часть

Проанализируем, насколько корректно употребление приведенных терминов для обозначения рассматриваемых процедур:

1. Термин «примирительные процедуры».

Представляется, что под примирительными следует понимать процедуры, направленные на взаимоприемлемое урегулирование спора на основе добровольного волеизъявления сторон, а также взаимных уступок. Иными словами, суть данных процедур сводится к достижению консенсуса. Поскольку, подобные признаки присущи не всем альтернативным процедурам, в частности, исключение составляет арбитраж, не соответствующий этому описанию. Следовательно, приведенный термин не охватывает всю совокупность рассматриваемых процедур, думается, что это понятие следует рассматривать как видовое. В таком случае примирительные процедуры можно рассматривать как одну из форм альтернативных процедур.

2. Термин «досудебные процедуры» или «досудебное правовое урегулирование».

Анализируя смысловое значение слова «досудебное», можно сделать вывод, что в данном случае подразумеваются те способы, средства урегулирования и разрешения спора, которые используются «до суда», то есть они предше-

ствуют обращению в суд, являясь предпосылкой к динамике судебного процесса в государственном суде.

В п. 1 ст. 154 ГПК РК предусматривается, что если для определенной категории споров законодательством установлен предварительный досудебный порядок урегулирования, спор может быть передан на разрешение государственного суда после соблюдения такого порядка. Тем самым законодатель выделяет досудебный порядок как особый вид урегулирования спора. При этом, исходя из содержания нормы, можно сделать первостепенный вывод о том, что досудебное урегулирование имеет место в тех случаях, когда такой порядок предусмотрен как обязательный этап урегулирования правового спора до обращения в суд. То есть, это не что иное, «как необходимость истца, прежде чем подать иск в суд, провести определенные мероприятия, направленные на урегулирование спора с ответчиком». Иными словами, это условие осуществления права на предъявление иска (adilet. zan. kz.).

Поскольку обязательность досудебного разрешения спора устанавливается императивно, а применение АРС является актом доброй воли, можно сделать вывод о принципиальном различии данных процедур. Кроме того, применение АРС по своей сути не подразумевает дальнейшее обращение в суд, оно направлено на окончательное разрешение спора путем урегулирования и, как следствие, на ликвидацию правового конфликта, то есть является самостоятельным и может применяться в отсутствии намерения сторон начинать судебное разбирательство.

3. Термин «внесудебные процедуры».

Объем понятия внесудебные процедуры охватывает процедуры, имеющие место вне суда. Вместе с тем, ранее было отмечено, что альтернативное разрешение споров как элемент правовой системы возникло и развивается по двум направлениям: в рамках судебной системы и вне ее. Обратившись к современной научной литературе по АРС, можно увидеть, что в научной среде данное положение распространено и воспринимается как аксиома. Исходя из этого, все альтернативные процедуры исследователями дифференцируются на две группы: внесудебные и судебные. Стало быть, понятие «внесудебные процедуры» обозначает лишь отдельную группу процедур, оно является видовым и не пригодным для обозначения всей совокупности.

Таким образом, термины «примирительные процедуры» и «внесудебные процедуры» под-

ходят для обозначения отдельных разновидностей альтернативных процедур, использование же термина «досудебное правовое урегулирование» противоречит сути рассматриваемых процедур, носящих добровольный и самостоятельный характер, то есть этот термин вообще не применим. Что касается общепринятого понятия «альтернативное разрешение споров», то оно не совсем точно отражает суть рассматриваемых процедур. Равнозначным, синонимичным понятию «альтернативное разрешение споров», но отличающимся большей конкретизацией и более полно отражающим суть анализируемых процедур, по нашему мнению, является термин «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» (adilet. zan. kz.).

Термин «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» не является широко используемым для обозначения рассматриваемых процедур. В частности, понятие «негосударственные процедуры урегулирования споров» использовано авторами одноименного учебного пособия С.К. Загайнова, К.А. Малюшин. К сожалению, в учебном пособии не приводится обоснование использования этого термина, в тексте пособия рассматриваемые процедуры обозначаются традиционно как АРС (Загайнова С.К., 2013: 45).

Конечно, негосударственные процедуры урегулирования конфликтов – понятие неоднозначное. Так, негосударственные процедуры урегулирования конфликтов могут иметь различные проявления:

а) негосударственные процедуры как процедуры, запрещаемые государством, осуществление которых противоречит законодательству;

б) негосударственные процедуры урегулирования конфликтов, допускаемые государством. Государство предоставляет возможность функционировать процедурам в автономном режиме, оставляя за собой право вмешательства в случае необходимости;

в) негосударственные процедуры урегулирования конфликтов, поощряемые государством. Государство в данном случае предоставляет широкую автономию и осуществляет правовое регулирование подобной деятельности в основном методом дозволения.

А.Ю. Коннов применительно к интересующим нас процедурам считает, что уместно говорить о допускаемых и поощряемых государством негосударственных процедурах. Представляется, что в данном случае негосударственный характер процедур говорит не об их оторванно-

сти от государства, а об их самостоятельности по отношению как к системе государственного правосудия, так и к государственным органам в целом, тем самым очерчивается область вмешательства государства в урегулирование конфликтов. Так государство, поощряя и допуская существование негосударственных процедур урегулирования споров, все же оставляет за собой право контроля над этими процедурами, которое ограничивается лишь законодательным регулированием, или возможностями в строго ограниченных случаях отменить вынесенное решение (Коннов А.Ю., 2004: 120-124).

В свою очередь самостоятельность негосударственных процедур не исключает взаимодействие с традиционным правосудием и не исключает применение данных процедур в рамках системы государственного правосудия.

Думается, что использование термина «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» более точно отражает суть рассматриваемых процедур, конкретизируя их предметную направленность.

Так, будучи применимыми для разрешения различных социальных конфликтов, отдельные разновидности рассматриваемых процедур используются как для разрешения правовых, так и иных социальных конфликтов. В частности, такие процедуры, как посредничество, переговоры, можно считать межотраслевыми инструментами урегулирования юридических конфликтов. Отвлекаясь от универсальных возможностей отдельных процедур в урегулировании конфликтов, рассматривая все их многообразие применительно к гражданско-правовым спорам, представляется необходимым обозначение их предметной направленности. Кроме того, говоря об урегулировании гражданско-правовых споров, хотелось бы сделать акцент на наличие специфических процедур, применимых для урегулирования только гражданско-правовых споров (например, коммерческий арбитраж, минисуд и пр.).

Кроме того, в предлагаемом обозначении рассматриваемых процедур уточняется различие в терминах «разрешение» и «урегулирование» спора. Урегулирование означает постепенное, шаг за шагом, устранение противоречий сторон на основе взаимных уступок. Урегулирование разногласий в качестве основной цели применяется в большинстве интересующих нас процедур. Полное урегулирование разногласий ведет к разрешению спора с устранением противоречий между сторонами, что влечет прекращение

их противоборства и, как следствие, ликвидирует конфликт. Разрешение спора в отличие от урегулирования является стратегией, направленной на устранение основы спора путем вынесения решения, что также может привести к ликвидации конфликта. Разрешение спора является главной задачей арбитра, а также характерно для традиционного судопроизводства.

Указанные определения соответствуют и лингвистической трактовке рассматриваемых понятий. М.А. Рожкова указывала, что слово «разрешить» означает «найти решение чего-нибудь, устранить, разъяснить, рассудить». В свою очередь слово «регулировать (урегулировать)» имеет значение «упорядочивать, налаживать, направлять развитие, движение чего-нибудь с целью привести в порядок, в систему» (Рожкова М.А., 2008: 325).

Таким образом, термин «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» используется для обозначения допускаемых и поощряемых государством «негосударственных процедур», самостоятельных по отношению к системе государственного правосудия, что не исключает взаимодействия с ней, а также направленных на урегулирование исключительно гражданско-правовых споров.

Попытаемся проанализировать понятие «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров». В целях всестороннего и детального анализа данного понятия мы руководствовались логическими критериями определения понятий, в частности объемом и содержанием. Соответственно это: перечисление того, что это понятие определяет; описание внешних признаков, посредством которых можно произвести дифференциацию (отличие от других, имеющих не только различия, но и сходства) и сравнение (определение предмета, понятия которым он подобен).

Первым шагом на пути определения понятия является перечисление тех процедур, которые им обобщаются. Ввиду неоднозначного толкования термина «альтернативные» в теории американского права данный вопрос является дискуссионным. Основные позиции по данному вопросу можно свести к двум полярным мнениям, основанным на *широком* и *узком* понимании.

Суть первой позиции сводится к тому, что понятием «альтернативные процедуры» объединяются все несудебные формы разрешения правовых конфликтов. В данном случае альтернативные процедуры противопоставляются судебному разбирательству. Согласно этому

взгляду понятием охватываются такие процедуры как: переговоры (negotiation); переговоры с участием посредника (facilitatednegotiation или facilitation); посредничество (mediation); посредничество – третейский суд (mediation–arbitration–med-arb); «мини-суд» (mini-trial); независимая экспертиза по установлению фактических обстоятельств дела (neutralexpertfact-finding); омбудсмен (ombudsman); частная судебная система (privatecourtsystem) или судья «напрокат» (rent-a-judge) и пр.

В противовес приведенной позиции сформировалось узкое понимание рассматриваемого понятия. В узком смысле альтернативными признаются процедуры, которые носят консенсуальный характер и предполагают участие нейтральных, независимых от сторон лиц. Однако, справедливости ради отметим, что перечень характеризующих данные процедуры признаков не ограничивается двумя вышеприведенными. Следуя узкому пониманию, альтернативные процедуры противопоставляются не только судебному разбирательству, но и непосредственному урегулированию разногласий самими сторонами без участия нейтральных лиц.

Согласно мнению Г.В. Севастьянова, арбитраж также не может быть отнесен к категории «альтернативных» процедур по своей правовой природе. По мнению ряда исследователей, арбитраж представляет собой аналог традиционного судопроизводства, его «частную версию» и по своим последствиям существенно отличается от других негосударственных процедур, целью которых является достижение соглашения, а не вынесение решения (Севастьянов Г.В., 2009: 333).

Таким образом, первая позиция определяет процедуры, объединяемые рассматриваемым понятием, путем их противопоставления судебному разбирательству, вторая позиция – посредством отграничения процедур по тем или иным присутствующим им признакам.

Действительно, следует разделить мнение о том, что признаки выступают определяющим критерием, конечно, именно признаки обозначают «границы» содержания анализируемого понятия. Усвоение специфических, присущих только для рассматриваемых процедур черт поможет произвести сравнение с теми или иными процедурами, определить их сходства и отличия. Более того, выявление общих признаков данных процедур позволяет воспринимать их как целостную систему. Попытаемся определить границы рассматриваемого понятия через ком-

плекс признаков характеризующих целостность негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров.

Наиболее часто обозреваемыми признаками негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров являются: договорный характер применения; сотрудничество сторон; конфиденциальность; относительная формальность процедур, а также участие третьего нейтрального лица. Исследование специфики негосударственных процедур позволяет сделать вывод о возможности дополнения приведенного перечня рядом признаков, в частности таких как: признание публичной властью, отсутствие вмешательства государства, добровольность применения процедур, вариативность процедур и их многообразие.

Рассмотрим каждый из приведенных признаков.

Полагаем, что одним из основных признаков рассматриваемых процедур следует считать отсутствие вмешательства государства в лице его органов либо должностных лиц в процедуры урегулирования споров. Поскольку анализируемые процедуры являются частными, инициирование, проведение, определение процедурных правил осуществляется без вмешательства государства конфликтующими субъектами, на диспозитивных началах. Область вмешательства государства здесь ограничена.

Е.А. Трещева: «следует еще раз подчеркнуть, что негосударственный характер процедур говорит не об их оторванности от государства, а об их независимости, самостоятельности по отношению к государственным органам (должностным лицам), в том числе и к судебным органам» (Трещева Е.А., 2012: 85).

При этом независимость, самостоятельность негосударственных процедур не исключает взаимодействие с традиционным правосудием и не исключает применение данных процедур в рамках государственной судебной системы. Так, в практике урегулирования и разрешения споров некоторых стран известны факты присоединения отдельных негосударственных процедур к судебной системе. Процедуры, в данном случае, применяются при содействии суда, который всячески способствует подобному урегулированию разногласий. Процедуры приобретают отдельные свойства традиционного судопроизводства, однако, это не изменяет их сути.

Тем самым, указывая на негосударственный характер рассматриваемых процедур, мы подразумеваем допускаемые и поощряемые го-

сударством процедуры. Иными словами, процедуры, признаваемые публичной властью, которая делает их жизнеспособными. Признание публичной властью как признак интересующих нас процедур выражается, прежде всего, в нормативном регулировании их деятельности. Государство обладает прерогативой законодательной регламентации порядка применения и организации процедур, при всем том подобные процедуры, как правило, не подвергаются жесткой законодательной регламентации, преимущественно подчинены усмотрению сторон. Тем не менее, определение основ и гарантий функционирования этих институтов на законодательном уровне не предполагает непосредственного вмешательства в их деятельность.

А.В. Худойкина считает, что негосударственный характер подразумевает применение рассматриваемых процедур на договорных началах. Договорный характер применения проявляется:

1) в совершении договора, в котором закрепляется согласие по всем необходимым вопросам организации и проведения процедуры (об органе, который будет рассматривать спор, нейтральном участнике, регламенте процедуры и пр.). Такой договор может быть заключен в виде отдельного соглашения, оговорки включаемой в текст договора, либо путем обмена письмами;

2) в исполнении ранее взятых обязательств по проведению процедуры и участию в урегулировании;

3) в исполнении принятого по результатам процедуры соглашения (решения). В большинстве процедур исполнение решения наделяется договорным характером, то есть исполнение обеспечивается только волей сторон (исключение составляет арбитраж).

Договорный характер применения подразумевает добровольное согласование и сотрудничество в процессе применения рассматриваемых процедур, то есть порождает такие признаки как добровольность применения и сотрудничество сторон.

Следовательно, добровольность применения является характерным признаком, отличающим негосударственное урегулирование спора от судебного разбирательства, в котором участие одной из сторон, ответчика, всегда является вынужденным. Возможность применения негосударственных процедур зависит от взаимного согласия на участие в них конфликтующих субъектов, согласие должно быть выражением их воли (Худойкин А.В., 2010: 98).

Согласие достигается как на перспективу до возникновения спора, так и после его возникновения. Первый способ распространен в договорных отношениях: при оформлении договора контрагенты предусматривают возможность возникновения правовых конфликтов и оговаривают процедуры их урегулирования. Так, включение оговорок в деловые контракты об использовании непосредственных переговоров, посредничества или арбитража стало естественным для мировой практики. Если для США включение подобных оговорок – популярная тенденция, то для КНР – это культурная традиция. Большинство контрактов с китайской стороной предусматривают обязательное, первоочередное урегулирование разногласий посредством «дружеских переговоров», которые рассматриваются как проявление делового этикета. Предусмотрев оговорку в договоре, деловые партнеры снимают неопределенность, устраняют возможную психологическую напряженность при возникновении конфликта.

Психологически труднее придти к согласию на участие в негосударственных процедурах после возникновения конфликтной ситуации. В подобных ситуациях сторонам оказывают содействие агентства, предоставляющие услуги по урегулированию споров. Обратившись в агентство, инициатору процедуры достаточно заполнить типовой бланк и направить его для подписания противной стороне.

Следует отметить, что добровольность применения негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров является общим правилом, из которого возможны исключения. Законодательством некоторых стран устанавливается обязательность применения данных процедур. Так, например обязательное применение отдельных процедур после возбуждения дела судом и до начала его разбирательства практикуется в США и Великобритании. Однако обязательность применения процедуры не подразумевает обязательности ее последствий для сторон, которые наделяются правом выбора либо исполнить соглашение, достигнутое по результатам процедуры либо далее развивать судебный процесс.

Е.Ю. Булакова, Л.А. Воскобитова, М.Р. Воскобитова считают, что договорный характер применения рассматриваемых процедур подразумевает наличие сотрудничества сторон договора. Сотрудничество проявляется в рамках организации процедуры, что может выражаться в согласованном применении той или иной про-

цедуры, в определении сторонами процедурных правил, в совместном выборе ими нейтрального участника и т.д. В ходе проведения процедуры сотрудничество выражается в том, что стороны не стараются соперничать и играть на слабостях противной стороны, процедуры строятся по принципу диалога, в котором каждая сторона высказывает свою позицию по сложившейся конфликтной ситуации, выдвигает предложения по ее урегулированию. Этот признак составляет существенное отличие негосударственных процедур от традиционного судебного разбирательства, которое основано на принципе состязательности сторон (Булакова Е.Ю., 2006: 505).

Заметим, что некоторым процедурам рассматриваемый признак не присущ. Так, например, процедура арбитража, будучи подобной традиционному судебному разбирательству, восприняла многие ее элементы, так же как и некоторые негосударственные процедуры, присоединенные к государственному суду. В этих процедурах в той или иной мере проявляется принцип состязательности.

Одним из специфических признаков интересующих нас процедур, является конфиденциальность, что существенно отличает их от гласного судебного разбирательства. Конфиденциальность применительно к данным процедурам можно рассматривать в следующих аспектах:

1. Ограниченность субъектного состава, участвующего в процедуре. Участие в процедурах могут принять лишь стороны, нейтральное лицо, при необходимости, специалисты и представители сторон.

2. Неразглашение той информации, которая стала известной в ходе процедуры. Это ограничение распространяется на всех участников процедуры. В ходе процедуры не ведется стенографирование, сделанные пометки подлежат уничтожению. Так, например, нейтральное лицо, состоящее на службе в специализированном агентстве, по результатам процедуры составляет отчет, в котором указывается лишь итог процедуры без описания ее хода и информации, ставшей ему известной в процессе ее осуществления. Более того, данная информация не может быть использована в последующем урегулировании или разрешении данного спора, посредством других негосударственных процедур либо традиционного судебного разбирательства.

Признак конфиденциальности характерен таким процедурам, как переговоры, посредничество, арбитраж, посредничество-арбитраж и пр.

Однако этот признак чужд большинству процедур, присоединенных к судебной системе, которые отличаются гласностью.

По мнению К.В. Гнищевич, как общую черту всех рассматриваемых процедур можно выделить их относительную формальность. В отличие от строгого формализованного судебного разбирательства, этот порядок является частным и относительно формальным. Он характеризуется гибкостью и простотой. Гибкость процедурных правил проявляется в отсутствии обилия письменной документации, правил доказывания, а также в большей самостоятельности сторон в организации процедуры урегулирования, что позволяет им самостоятельно моделировать процедуру, экономя временные и финансовые затраты. Так, по взаимному согласию, стороны могут определить весь порядок проведения процедуры, или следовать правилам, разработанным специализированными службами разрешения споров. Данные правила носят рекомендательный характер, поэтому при необходимости стороны также по взаимному согласию могут их изменить (Гнищевич, К.В., 2009: 30).

Рассматриваемые процедуры отличаются различной степенью формальности. Так, например, наименее формальными являются переговоры, которые не подчинены жестким процедурным правилам. Более формальной, по сравнению с переговорами, можно считать процедуру посредничества. Данная процедура обладает установленными процедурными правилами. Подобные правила носят рекомендательный характер, однако, регламентируя процедуру по стадиям, не позволяют проводить ее совершенно произвольно. Большой степенью формальности отличаются арбитраж и процедуры, применяемые в рамках судебной системы. Это объясняется тем, что данные процедуры подчинены судебной либо законодательной регламентации. Однако, они также свободны от жестких процессуальных и доказательственных правил, существующих в традиционном гражданском процессе.

Возможность модификации процедур способствует появлению различных вариантов их проведения, а иногда и созданию совершенно новых разновидностей. Например, такие процедуры как посредничество-арбитраж, переговоры с участием посредника можно считать порождением практики совместного применения отдельных процедур. Еще одним проявлением модификации выступает адаптация процедур к социально-культурным реалиям различных стран, где они получают распространение и но-

вое выражение. Учитывая все это, можно выделить такой признак рассматриваемых процедур, как вариативность и многообразие как свойство их совокупности.

Почти всем негосударственным процедурам урегулирования гражданско-правовых споров свойственно участие третьего нейтрального лица, которое в зависимости от выполняемых в процедуре функций может выступать в качестве консультанта, посредника, специалиста, эксперта, арбитра и т.д.

А.С. Комаров считает, что непосредственные переговоры между сторонами, пожалуй, единственная процедура, не нуждающаяся в участии третьего лица.

В процессе осуществления своих функций, нейтральное лицо должно быть независимым, незаинтересованным и беспристрастным. Как правило, нейтральное лицо содействует достижению соглашения между сторонами, контролирует ход процедуры, обязательного для сторон решения не выносит и не имеет каких-либо властных полномочий. Исключение составляет процедура арбитража, в которой нейтральное лицо-арбитр выносит обязательное для сторон решение, гарантированное принудительным исполнением (Комаров, А.С., 1991: 130).

Нейтральное лицо может быть избрано самими сторонами по взаимному согласию либо назначено с согласия сторон судом или специализированной организацией. В любом случае, нейтральное лицо подбирается с учетом пожеланий сторон относительно его квалификации, специализации, жизненного и профессионального опыта, репутации и пр.

По мнению К.Д. Овчинниковой, при выборе третьего нейтрального лица стороны могут учитывать успешность его предыдущей деятельности по урегулированию отдельной категории споров, поскольку нейтральные лица, имея узкую специализацию, могут быть компетентны в урегулировании лишь определенной разновидности споров. В некоторых процедурах учитывается профессия и профессиональная деятельность, например, в процедурах, предусматривающих участие нейтрального лица в качестве эксперта, специалиста, арбитра. Репутация и жизненный опыт могут быть определяющими критериями избрания нейтрального лица, в частности, эти характеристики являются основными при избрании нейтрального лица в традиционных обществах. Например, в Австралии среди аборигенов распространенной практикой является разрешение правовых конфликтов ста-

рейшинами племени, так же как и для представителей коренного населения Новой Зеландии, Майори (Овчинникова К.Д., 2004: 35).

Следует отметить, что обязательного требования по наличию у нейтрального лица того или иного образования нет, то есть, эти функции могут выполнять не только юристы, но и обладатели иных профессий. Однако во всех случаях стороны, безусловно, заинтересованы в выборе квалифицированного специалиста, кроме того, не обладая специальными знаниями и навыками, лицо едва ли сможет оказать содействие в урегулировании и разрешении спора о праве.

Для подготовки нейтральных лиц созданы различные программы. Специальную подготовку можно пройти на базе школ права в виде повышения квалификации для лиц, имеющих юридическое образование, данная практика применяется в США, Германии. Имеются обучающие курсы при различных организациях. Так, например, ведущий по разрешению коммерческих споров в Европе и на международном уровне Центр эффективного разрешения споров Великобритании (Centre for Effective Dispute Resolution), основанный в 1990 г. при поддержке Конфедерации британской промышленности, подготавливает тренеров по посредничеству с навыками управления конфликтами, осуществляет подготовку посредников, повышение квалификации судей, адвокатов в области урегулирования споров. По результатам специальной подготовки участникам обучающих курсов выдается сертификат, удостоверяющий их квалификацию посредника или арбитра.

Конечно, найти нейтральное лицо, отвечающее требованиям сторон, которому можно было бы доверить урегулирование (разрешение) спора, достаточно сложно. Помощь сторонам при подборе нейтрального лица оказывают специализированные службы, такие как коллегии адвокатов, общественные организации и пр. К. Осаке: «как правило, данные службы имеют списки авторитетных высококвалифицированных юристов, желающих выполнять функции нейтральных лиц в урегулировании и разрешении споров, либо штатных сотрудников, оказывающих подобные услуги. Стороны могут получить информацию о специализации того или иного лица, его предыдущем опыте, стаже работы и пр.» (Осаке К., 2006: 90).

Таким образом, к совокупности негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров относятся процедуры, наделенные следующими признаками:

- 1) отсутствие вмешательства государства;
- 2) признание публичной властью;
- 3) договорный характер применения;
- 4) добровольность применения процедур;
- 5) сотрудничество сторон;
- 6) конфиденциальность;
- 7) относительная формальность (проявляется в большинстве процедур);
- 8) вариативность процедур, их многообразие (как свойство совокупности);
- 9) участие третьего нейтрального лица, избираемого или назначаемого по взаимному волеизъявлению сторон.

Эти признаки не присущи в одинаковой мере абсолютно каждой негосударственной процедуре урегулирования гражданско-правовых споров. Данные признаки характерны для большинства процедур, где они преобладают и выражены ярко; в отдельных процедурах некоторые из признаков могут проявляться слабо, либо вовсе отсутствовать. Тем не менее, рассмотренные признаки характеризуют данные процедуры как совокупность и подчеркивают их специфику.

Покровский И.А. считает, что приведенные признаки позволяют определить границы понятия «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров». Учитывая все вышеприведенные признаки, возможно определить объем понятия, то есть процедуры, обозначаемые термином «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» (Покровский И.А., 1917: 90).

Таким образом, понятием «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров» охватываются: переговоры (negotiation); переговоры с участием посредника (facilitated negotiation или facilitation); посредничество (mediation); посредничество – третейский суд (mediation–arbitration–med–arb); «мини-суд» (mini-trial); независимая экспертиза по установлению фактических обстоятельств дела (neutral expert fact-finding); омбудсмен (ombudsman); частная судебная система (private court system) или судья «напрокат» (rent-a-judge), а также прочие процедуры, обладающие приведенными признаками. Арбитраж (третейский суд), следуя логике подобного видения, также входит в объем анализируемого понятия.

Возвращаясь к вопросу о процедурах, охватываемых понятием «негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров», хотелось бы заметить, что нередко к ним относят претензионное производство и мировое соглашение. Однако, будучи направленными на

несудебное разрешение спора, претензионное производство и мировое соглашение отнюдь не входят в объем анализируемого понятия.

По мнению Д.Л. Давыденко, с которым сложно не согласиться, отношения негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров с мировым соглашением характеризуются тем, что последнее является результатом, на достижение которого направлены рассматриваемые процедуры, а также средством юридического оформления и закрепления прекращения спора, достигнутого в ходе таких процедур. При этом следует отметить, что мировое соглашение не является единственным результатом негосударственных процедур урегулирования споров, им также могут быть различные договоры либо иные юридические инструменты, закрепляющие прекращение спора. Тем самым, мировое соглашение не может рассматриваться как негосударственная процедура урегулирования гражданско-правовых споров, поскольку оно является только договором, закрепляющим урегулирование спора, как результат, достигнутый в ходе таких процедур.

К.В. Севрюгин считает относительно претензионного производства, что оно, как известно, подразумевает правопритязание в форме требования заинтересованного лица непосредственному контрагенту об исполнении обязательств – предъявление претензии и ответ на нее, что не подразумевает встречи сторон и непосредственного урегулирования разногласий. Подобные действия характерны для подготовительного этапа исследуемых процедур, но не могут быть восприняты как самостоятельная законченная процедура. Кроме того, претензионное производство является предпосылкой к динамике судебного процесса, иными словами средством досудебного правового урегулирования, а не негосударственной процедурой урегулирования споров (Севрюгин, К.В., 2009: 60).

Анализируя понятие негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров, вполне уместным представляется обращение к вопросу о месте анализируемых процедур в механизме защиты права. Данный вопрос нельзя назвать дискуссионным, поскольку единое мнение ученых по нему уже сложилось. Негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров оправданно относят к формам защиты права. Как известно, «форма» защиты – это категория процессуального характера, которая обозначает определенный порядок защиты гражданских прав. Иными сло-

вами, это – комплекс внутренне согласованных организационных мероприятий по защите субъективных прав и охраняемых законом интересов.

В отечественной правовой науке появился совершенно иной взгляд на данный вопрос. Так, по мнению А.П. Сергеев, исследуемые процедуры – не что иное, как «совокупность средств и методов, применяемых сторонами для достижения соглашения по возникшему между ними спору, при необходимости привлекая третье независимое лицо, суждения которого по спору являются рекомендательными» (Сергеев А.П., 2004: 750).

Позднее R. V. Jhering в своем диссертационном исследовании пришла к выводу о том, что «международный коммерческий арбитраж – это частноправовой способ защиты гражданских прав для лиц, избравших или создавших его по своему усмотрению» (Jhering, R.V., 1861: 100).

Полагаем, что приведенные предположения ученых не выдерживают критики. Так, Б.Г. Куанышев, полагая, что анализируемые процедуры являются лишь совокупностью приемов и методов, исключает внутреннюю согласованность процедур урегулирования споров. Вместе с тем каждая процедура урегулирования (разрешения) споров как линейный процесс имеет внутреннее строение, последовательность, поэтапность развития, то есть своего рода модель. Следовательно, вывод о них как о простой совокупности (наборе) приемов и методов является некорректным.

Относительно мнения С.А. Саринной хотелось бы отметить подмену понятий способ и форма защиты права в ее исследовании. Способы защиты права подразумевают определенные меры принуждения, применяемые к нарушителю права. В наиболее общем виде Д.М. Чечот определяет их как предусмотренные законом действия, которые непосредственно направлены на защиту прав. Обозреваемые процедуры, будучи внутренне согласованными организационными мероприятиями по защите субъективных прав и охраняемых законом интересов, не могут быть отождествлены с мерами принуждения или отдельными действиями, которые направлены на защиту прав. Аналогична приведенной позиции логика ст. 9 ГК РК, в которой законодатель наряду с судебной формой защиты права указывает и арбитраж, как форму защиты права, не смешивая эту негосударственную процедуру со способами защиты права.

Известно, что понятие как форма мышления в формальной логике имеет два значения: первое

– понятие как категория, обозначающая определенное явление (термин); второе – понятие как дефиниция (определение).

Попытаемся сформулировать наиболее общее определение.

Негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров – это основанные на соглашениях сторон, признаваемые публичной властью, самостоятельные по отношению к государственному правосудию процедуры, используемые для урегулирования (разрешения) гражданско-правовых споров.

Заключение

Заканчивая рассмотрение данного вопроса, подведем некоторые итоги:

1. В качестве обозначающего для рассматриваемого понятия предложен термин «негосудар-

ственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров».

2. Негосударственные процедуры характеризуются такими признаками как: отсутствие вмешательства государства; признание публичной властью; договорный характер применения; добровольность применения процедур; сотрудничество сторон; конфиденциальность; относительная формальность (проявляется в большинстве процедур); вариативность процедур, их многообразие (как свойство совокупности); участие нейтрального участника, избираемого или назначаемого по взаимному волеизъявлению сторон.

3. Объем понятия негосударственные процедуры урегулирования гражданско-правовых споров охватывает все процедуры, характеризующиеся приведенными признаками.

4. Сформулировано наиболее общее (широкое определение) рассматриваемого понятия.

Литература

- Адвокат: навыки профессионального мастерства / Е. Ю. Булакова, Л. А. Воскобитова, М. Р. Воскобитова [и др.]. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 592 с.
- Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377-V// adilet. za. kz.
- Гнищевич, К. В. Преддоговорная ответственность в российском гражданском праве (CULPA IN CONTRAHENDO) / К.В. Гнищевич // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 2009. – № 3. – С. 18-43.
- Директива N 2008/52/ЕС Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О некоторых аспектах посредничества (медиации) в гражданских и коммерческих делах» [рус., англ.](Принята в г. Страсбурге 21.05.2008
- Jhering, R. V. Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen / R.V. Jhering // Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts (Jherings Jahrbücher). – 1861. – Bd. 4. – 112 S.
- Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.)//adilet. za. kz.
- Загайнова С.К., Малюшин К.А. Медиация в гражданском процессе: опыт Финляндии и России // Арбитражный и гражданский процесс. – 2013. – N 8. – С. 40 – 46.
- Коннов А.Ю. Понятие, классификация и основные виды альтернативных способов разрешения споров // Журнал российского права. – 2004. – N 12. – С. 120-124.
- Комаров, А. С. Ответственность в коммерческом обороте / А. С. Комаров. – М. : Юрид. лит., 1991. – 200 с.
- Овчинникова, К. Д. Преддоговорная ответственность / К. Д. Овчинникова // Законодательство. – 2004. – № 4. – С. 30-38.
- Осакве, К. Свобода договора в англо-американском праве: понятие, сущность, ограничения / К. Осакве // Журнал российского права. – 2006. – № 7. – С. 84-93.
- Покровский, И. А. История римского права (по изд. 1917 г.) / И. А. Покровский. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc2527p/instrum3503>. -Загл. с экрана.
- Рожкова М.А., Елисеев Н.Г., Скворцов О.Ю. Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашения / Под общ. ред. М.А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – 408 с.
- Севастьянов Г.В. Теоретические основы альтернативного разрешения споров: концепция частного процессуального права / Хрестоматия альтернативного разрешения споров: Учебно-методические материалы и практические рекомендации / Сост. Г.В. Севастьянов. – СПб., 2009. – 426 с.
- Севрюгин, К.В. Преддоговорная ответственность в гражданском праве Российской Федерации / К.В. Севрюгин // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – №21. – С. 59-61.
- Сергеев, А.П. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации / А.П. Сергеев. – М.: Проспект, 2004. – 896 с.
- Типовой закон о международной коммерческой согласительной процедуре и Руководство по принятию и применению на 2002 год // Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2004.

Трещева Е.А. Правовое регулирование примирительных процедур на современном этапе // Вестник Самарского государственного университета. – 2012. – № 3.2 (94). – С. 88-92.

Худойкин А.В. Пробелы законодательного регулирования примирительных процедур разрешения правовых конфликтов// Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – №4. – С.97-100.

References

Advokat: navyki professional'nogo masterstva / E. Ju. Bulakova, L. A. Voskobitova, M. R. Voskobitova [i dr.]. – M.: Volters Kluver, 2006. – 592 s.

Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 g. № 377-V// adilet. zan. kz.

Gnicevich, K. V. Preddogovornaja otvetstvennost' v rossijskom grazhdanskom prave (CULPA IN CONTRAHENDO) / K.V. Gnicevich // Vestnik Vysshego arbitrazhnogo suda Rossijskoj Federacii. -2009. – № 3. – S. 18-43.

Direktiva N 2008/52/ES Evropejskogo parlamenta i Soveta Evropejskogo Sojuza «O nekotoryh aspektah posrednichestva (mediacii) v grazhdanskij i kommercheskij delah» [rus., angl.](Prinjata v g. Strasburge 21.05.2008

Jhering, R. V. Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen / R.V. Jhering // Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts (Jherings Jahrbücher). – 1861. – Bd. 4. – 112 S.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 28 janvarja 2011 goda № 401-IV «O mediacii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 31.10.2015 g.) //adilet. zan. kz.

Zagajnova S.K., Maljushin K.A. Mediacija v grazhdanskom processe: opyt Finljandii i Rossii // Arbitrazhnyj i grazhdanskij process. – 2013. – N 8. – S. 40 – 46.

Konov A.Ju. Ponjatie, klassifikacija i osnovnye vidy al'ternativnyh sposobov razreshenija sporov // Zhurnal rossijskogo prava. – 2004. – N 12. – S. 120-124.

Komarov, A. S. Otvetstvennost' v kommercheskom oborote / A. S. Komarov. – M. : Jurid. lit., 1991. – 200 s.

Ovchinnikova, K. D. Preddogovornaja otvetstvennost' / K. D. Ovchinnikova // Zakonodatel'stvo. – 2004. – № 4. – S. 30-38.

Osakve, K. Svoboda dogovora v anglo-amerikanskom prave: ponjatie, sushhnost', ogranichenija / K. Osakve // Zhurnal rossijskogo prava. – 2006. -№ 7. – S. 84-93.

Pokrovskij, I. A. Istorija rimskogo prava (po izd. 1917 g.) / I. A. Pokrovskij. – Jelektron. tekstovye dan. – Rezhim dostupa: <http://www.allpravo.ru/library/doc2527p/instrum3503>. -Zagl. s jekrana.

Rozhkova M.A., Eliseev N.G., Skvorcov O.Ju. Dogovornoe pravo: soglashenija o podsudnosti, mezhdunarodnoj podsudnosti, primiritel'noj procedure, arbitrazhnoe (tretejskoe) i mirovoe soglashenija / Pod obshh. red. M.A. Rozhkovoj. – M.: Statut, 2008. – 408 s.

Sevast'janov G.V. Teoreticheskie osnovy al'ternativnogo razreshenija sporov: koncepcija chastnogo processual'nogo prava / Hrestomatija al'ternativnogo razreshenija sporov: Uchebno-metodicheskie materialy i prakticheskie rekomendacii / Sost. G.V. Sevast'janov. – SPb., 2009. – 426s.

Sevrjugin, K. V. Preddogovornaja otvetstvennost' v grazhdanskom prave Rossijskoj Federacii / K. V. Sevrjugin // Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. -№21. – S. 59-61.

Sergeev, A. P. (2004) Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Rossijskoj Federacii / A. P. Sergeev. – M. : Prospekt. – 896 s.

Tipovoj zakon o mezhdunarodnoj kommercheskoj soglasitel'noj procedure i Rukovodstvo po prinjatiju i primeneniju na 2002 god // Organizacija Ob#edinennyh Nacij. N'ju-Jork, 2004.

Treshheva E.A. Pravovoe regulirovanie primiritel'nyh procedur na sovremennom jetape // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – № 3.2 (94). – S. 88-92.

Hudojkin A.V. Probely zakonodatel'nogo regulirovanija primiritel'nyh procedur razreshenija pravovyh konfliktov// Probely v rossijskom zakonodatel'stve. – 2010. – №4. – S.97-100.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

Yerkinbayeva L.K.

Doctor of Law, Professor,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: yerkinbayeva@gmail.com

LEGAL REGULATION OF AGRICULTURAL COOPERATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article discusses the theoretical and practical aspects of the legal status of agricultural cooperatives in Kazakhstan. Agriculture of the Republic of Kazakhstan is one of the main sectors of the economy. The study of the legal aspects of the activities of agricultural cooperatives will improve agricultural production and thus ensure the food security of the country. The author, determining the relevance of the article, indicates the place and importance of agricultural cooperatives in the legislation of the Republic of Kazakhstan. Critically discussing the views of scientists from the point of view of the legal definition of agricultural cooperatives, the author's reference is presented. There are also proposals to improve the current legislation in this area. As a result of the study, the author, presenting the basic principles of agricultural cooperatives, points to the role of effective application of the principles in improving the legislation of agricultural cooperatives.

Key words: agrarian legislation, agricultural cooperative, agrarian legal relations, land law, environmental law, state mechanism, subject of law.

Еркинбаева Л.К.

заң ғылымдарының докторы, профессор,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: yerkinbayeva@gmail.com

Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы ынтымақтастықты құқықтық реттеу

Бұл мақалада Қазақстандағы ауылшаруашылық кооперативінің құқықтық мәртебесінің теориялық және практикалық аспектілері талқыланады. Қазақстан Республикасы ауылшаруашылық саласы экономиканың негізгі салаларының бірі болып табылады. Ауылшаруашылық кооперативтерінің қызметінің құқықтық қырларын зерттеу ауылшаруашылық өнімін арттыруға және сол арқылы елде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге септігін тигізеді. Автор зерттеліп отырған мақаланың өзектілігін айқындай келе Қазақстан Республикасының заңнамасында ауылшаруашылық кооперативтерінің орны мен маңызын көрсетеді. Ауылшаруашылығы кооперативтерін құқықтық анықтау тұрғысынан ғалымдардың көзқарастарын сыни тұрғыдан талқылай келе, авторлық анықтама ұсынылады. Сондай-ақ осы саладағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіруде ұсыныстар келтірілген. Зерттеу қорытындысында автор, ауылшаруашылық кооперативтерінің қызметінің негізгі қағидаларын ұсына отырып, ол қағидаларды тиімді қолдану ауылшаруашылығы кооперативтері заңнамасын жетілдірудегі орнын көрсетеді.

Түйін сөздер: аграрлық заңнама, ауылшаруашылық кооперативі, аграрлық құқықтық қатынастар, жер құқығы, экологиялық құқық, мемлекеттік механизм, құқық субъектісі.

Еркинбаева Л.К.

доктор юридических наук, профессор,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, Алматы,
e-mail: yerkinbayeva@gmail.com

Правовое регулирование сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты правового статуса сельскохозяйственного кооператива в Казахстане. Сельское хозяйство является одним из основных секторов экономики Республики Казахстан. Исследование правовых проблем сельскохозяйственной кооперации влияет на решение проблем продовольственной безопасности. Автор акцентирует внимание на актуальность исследуемой проблемы, определил место и роль сельскохозяйственной кооперации, дает свое определение путем сопоставления различных точек зрения ученых и предлагает пути совершенствования действующего законодательства в данной области. В заключении автор предлагает законодательно закрепить систему принципов сельскохозяйственной кооперации

Ключевые слова: аграрное законодательство, сельскохозяйственный кооператив, аграрные правоотношения, земельное право, экологическое право, государственный механизм, субъект права.

Introduction

An agricultural cooperative is one of the most widely used forms of doing business in agriculture in the world. When defining perspective forms of cooperative management, it is useful to comprehensively study world experience. The world experience of agricultural cooperatives is extensive and is of great interest for the study and use by farmers of our republic. Foreign experience suggests that cooperatives operate in almost all major sectors of agriculture. Our own experience and world practice is widely used in the creation of cooperatives. This does not deny, but presupposes the participation of republican and regional AIC management bodies in the development of cooperation and integration. And it should be noted that agricultural cooperatives in the agrarian sphere can and should be developed and occupy a corresponding niche in the country's economy along with other effectively functioning agro-industrial formations.

In the Republic of Kazakhstan there are no scientific studies of the legal problems of agricultural cooperation in the context of new Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan «On Agricultural Cooperation». There is no fully scientifically based methodological approach in a special literature. In the theory and practice of the development of macro-economic relations, various forms of state influence on entrepreneurial activity are distinguished: fiscal, monetary, legal, and others. At the same time, in the modern conditions of globalization of the economy, it is necessary to develop an effective strategy for using these forms in enhancing entrepreneurship.

The above shows that the problems of agrarian transformations require close attention from the legal science, which should theoretically comprehend the role of the state and law in the process of forming a conceptually new model of agrarian policy, and propose legal tools for its effective implementation in the present conditions. The current stage in the development of society requires a rethinking of many tenets of socialist theory and practice in the field of agricultural cooperation and the justification of new priorities, a review of conceptual provisions.

The development of cooperation in the agrarian sector of Kazakhstan requires today new approaches in the implementation of the State program of the agro-industrial complex until 2020. The Republic of Kazakhstan has created an extensive legal framework for the development of cooperation.

October 29, 2015, Kazakhstan adopted the Entrepreneurial Code aimed at improving and developing legislation in the sphere of interaction between business entities and the state, supporting entrepreneurship, eliminating gaps and contradictions in the legal regulation of business relations (Entrepreneurial Code, 2018)

Literature review

Agricultural cooperatives as an object of legal research are a complex category, the research of which was carried out from different positions. Economic aspects of agricultural cooperatives were studied in the works of the following agricultural economists: Dyadichko E.V., Buzdalov I.N., Krylatykh E.N., Koryakov I.L., Lishansky M.L., Maslova I.B., Serova E. V., Khitskov A.I., Filippova G.L.,

Shmelev G.I., and Yanbykh R. Legal research in the field of agricultural credit cooperation was conducted by Zakirova V. R. and Tryakhova E. P. Additionally, this problem is actively investigated in the works of such foreign legal scholars as Bystrov G.E., Kozyr M.I., Hoyt A., Groves F., Ingalsbe G., Kerimova S., and others, domestic scientists – lawyers Erkinbaeva L.K., Klimkin S.I., Aigarinova G.T., Dzhangabulova A. K., Amirkhanova G., and others. The contribution of these scientists is the theoretical basis for further research in the development of state-legal regulation of the activities of agricultural cooperatives. However, not all aspects of the problem have been fully studied; a number of issues are debatable and require in-depth theoretical research and reflection.

The research methodology consists of formal-logical, historical-legal, system-analytical, comparative-legal and concrete-sociological and other research methods.

Discussion

In the current legislation of Kazakhstan, in the Civil Code, the Law on Agricultural Cooperatives, an agricultural cooperative is recognized as a legal entity in the organizational and legal form of a production cooperative created on the basis of membership by voluntary association of individuals and (or) legal entities for joint production and (or) other economic activities in order to meet their socio-economic needs in the production, processing, marketing, storage of agricultural household products, aquaculture products (fish farming), the supply of the means of production and material and technical resources, lending, water supply or other services for members of the cooperative, as well as associate members of the cooperative. They are legal entities with general legal capacity arising after their state registration, and act on the basis of the statutes adopted by the founders at meetings in accordance with the norms of general civil and cooperative legislation. The purpose of an agricultural cooperative is joint activities for the production, processing and marketing of agricultural products and the implementation of other activities not prohibited by law. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general part) Art. 226 makes it possible to create production cooperatives on the basis of a peasant farm: «members of a peasant or farm can establish a business partnership or production cooperative on the basis of the property of the farm. Such a reorganized peasant or farm as a legal entity has ownership of property transferred to it in the form of contributions and

other contributions by members of the farm, as well as property obtained as a result of its activities and acquired for other reasons not contrary to the law» (Civil code of the Republic of Kazakhstan. General part).

The main problem of the effective development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan lies in the small-scale nature of production, accompanied by a high proportion of small farms in the total gross agricultural output, the total number of agricultural formations, and the tendency to reduce their land plots.

It should be noted that according to the legislation on entrepreneurial activity, its implementation, including the conduct of agricultural production, is possible without the creation of a legal entity. In this case, the citizen leading such activities, i.e. acting in the role of commodity producer, has the legal status of an individual entrepreneur and the corresponding rights and obligations of the participant in commodity-money and legal relations forming them.

All agricultural commercial organizations and enterprises are holders of complex legal personality, that is, they can be participants in administrative, civil, labor, cooperative, land and other legal relations. The range of such legal relations with the participation of agricultural commercial organizations (enterprises) is very wide and varied. It is determined for each particular enterprise primarily by the nature of its industrial and commercial activities, industry specialization.

The subject of law is one of the most important categories of legal science and practice. Without subjects there is no legal relationship. In our opinion, the subjects of agrarian legal relations can be, first of all, individuals and legal entities engaged in agricultural activities.

According to G.E. Bystrov «the key to determining the circle of participants in agrarian relations is the concept of agricultural activity» (Bystrova, 2000). The current legislation focuses on the implementation of commercial agricultural production. What signs are inherent in commodity agricultural production and what it is. The current legislation, including the law «On state regulation of the agro-industrial complex and development of rural territories» does not give an answer, which in practice leads to discrepancies and misinterpretation of legislative requirements (The Law About state regulation of development of agro-industrial complex and rural territories:, 2005)

Unlike our country, Russia took the path of adopting a special law «On the Development of Agriculture» dated December 27, 2006, which regulates

relations arising between citizens and legal entities recognized by agricultural producers, other citizens, legal entities, government bodies in agricultural development (On the development of agriculture (as amended on July 29, 2018), 2018)

According to the document under consideration, agricultural production recognizes a set of economic activities for growing, producing and processing, respectively, agricultural products, raw materials and food, including the provision of relevant services. The above definition shows that the position of the Russian legislator is a fairly broad understanding of this concept.

In our opinion, agricultural production is an activity that is inseparably linked with the use of agricultural land for the purpose of producing agricultural products for own and other needs. It should be noted that earlier in the conditions of the socialist form of economic management there was a Classifier of branches of the national economy and agricultural and industrial products. It was convenient because it could be clearly defined to which type of activity, product, one or another activity or product could be attributed, and therefore the creation of such an instrument in the conditions of market relations is also necessary. For example, mushrooms that grow in the forest or on agricultural fields are agricultural products or not, and if they are specially grown for the purpose of sale? Therefore, the need to create such a document in the form of a catalog or classifier has arisen. Moreover, such analogues already exist, for example, by the order of the Department of Food Resources of the Government of Moscow dated 04.10.04 01-P-291/4, the Classifier of agricultural products, raw materials and food was introduced. It says that this document was created in order to unify information of the enterprises of the wholesale food complex on the distribution of agricultural products, raw materials and food, linking indicators with the All-Russian Product Classifier and systematize the collection of data on availability, supply, prices and sales of food products in the city.

Such features as, firstly, the use of land as the main means of production, and secondly, the focus on the production of agricultural products (plant growing, animal husbandry, beekeeping) are inherent in agricultural production.

In order to determine whether this is a commodity activity or not, it is necessary, in our opinion, to work out a number of criteria on the basis of which it is possible to determine the presence of commodity production. These include the following:

– Purpose and types of agricultural production. It should be carried out with a view to profit. As for

the types of production, for example, in the personal subsidiary (household) such products are created in order to meet their own needs.

– The size of the land used for agricultural production. This criterion is of great importance. For example, the Land Code provides that for the management of personal subsidiary households, Kazakhstan citizens can be provided with free of charge 0.25 hectares on non-irrigated and 0.15 hectares on irrigated lands, and the limits are set by local representative (The land Code, 2003).

For peasant (farmer) farms and legal entities leading commercial agricultural production, the maximum (maximum) norms of land plots, which may be in private ownership or land use, and the minimum ones are not established (Kazakhstan, 2003).

In practice, the fact of the creation of a farm or a legal entity already gives grounds to state the existence of commodity production. Establishing the size of a land plot from which it is possible to judge the management of commodity production is important now, in conditions when many peasant farms are not officially registered with the real estate authorities.

– organizational and legal form of activity on the land plot. These include legal entities and individual entrepreneurs engaged in agricultural production for profit. In this regard, I would like to note that «the expansion of agrarian legislation beyond land relations in their narrow sense led to its inclusion in its orbit as a central legal institution in the field of agricultural regulation, the institute of an agricultural enterprise, therefore the problem of agricultural activity as a subject of legal regulation closely related to the problem of an agricultural enterprise, as an economic and legal category» (Amirkhanova, 2005). Determining the availability of commodity agricultural production is necessary in order to properly implement the norms of the current Land Code of the country, which requires that agricultural land be provided to private ownership or use of peasant farms and non-state legal entities of the RK for commercial agricultural production. (Article 24 , 97). This means that not for all types of agricultural activity, agricultural land can be made privately owned. For example, if an economic entity deals only with the processing or sale of agricultural products, it cannot be the owner of agricultural land, because in its activities the land does not play the role of the main means of production, it plays the role of a spatial basis. Therefore, many studies use the term «primary processing», «sales of own production»,

which indicates that agricultural activity in the agrarian and legal aspect takes place when it comes to the close connection of the production process, and only then its subsequent stages, that is, the processing and sale of agricultural products.

The Russian legislator is more consistent in this area. As an agricultural producer, the law recognizes the organization of an individual entrepreneur engaged in the production of agricultural products, their primary and subsequent (industrial) processing (including leased assets) in accordance with the list approved by the Government of the Russian Federation. The sale of these products is subject to the total income of agricultural producers' share from the sale of these products is not less than seventy percent in a calendar year. This provision allows to judge about the presence of the fact of commodity production. It takes place in the presence of 70% of the sold agricultural products of own production or processing during the calendar year. The formulation «subsequent industrial» processing is not entirely clear. In our opinion, this type of economic activity is not directly related to the use of land as the main means of production, therefore the inclusion of private ownership of agricultural land in the subjects is undesirable.

The progressive provisions of this law, in our opinion, should be adopted and implemented in national legislation.

According to the current land legislation of the Republic of Kazakhstan, both state and non-state legal entities can act as subjects of rights to agricultural land plots. Thus, the subject of the law of permanent land use, according to Art. 34 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan may be state land users engaged in agricultural production, as well as research, experimental and educational activities. As for non-state structures, the land legislation does not specify the particularities of the legal regime of land plots of such entities, only stipulating that they can act as actors, both the rights of temporary land use and the rights of private ownership of agricultural land.

According to Amirkhanova I.V. «The legal framework for agricultural entrepreneurship of individuals and legal entities is significantly different due to the specifics of determining the land regime as the main means of production used for this activity.

The identification of types of entrepreneurial activity is possible according to several criteria, namely: the criterion of the fundamental principle of entrepreneurial activity – the form of property on which it is carried out; according to the criterion for

determining a business entity and its organizational and legal forms.

The main specific division of entrepreneurship, depending on the form of ownership in accordance with the current legislation is into private and state entrepreneurship. And legal forms of entrepreneurship can be distinguished, first of all, by legal subjects of entrepreneurial activity which is the entrepreneurship of individuals and legal entities.

Legal support of agricultural entrepreneurship of individuals and legal entities has significant differences in connection with the specifics of determining the mode of land as the main means of production used for this activity. These differences are manifested in the formation of agrarian business entities, at the initial stage of providing the opportunity for the state to use land for business, throughout the entire period of the activity itself. There should be created a separate niche for agricultural entrepreneurship in the legislative design

Among all agricultural producers a certain percentage of the production of agricultural products accounted for agricultural organizations.

In the current legislation of the Republic of Kazakhstan there is no well-established definition of the concept of agricultural organization. In our opinion, it is necessary to distinguish the concepts of «agricultural organization» and «agricultural commodity producer». They should not be equal in the meaning. Why? We will try to clarify our position.

Firstly, the agricultural organization has the status of a legal entity, whereas an agricultural producer may be an individual. Secondly, not every agricultural organization directly participates in the production and primary processing of agricultural products. For example, an agricultural partnership may be created with the aim of providing various services. Thirdly, the land is not always the main means of production of such an agricultural organization, which is engaged in the provision of various types of sales, supply and other services. Fourthly, the agricultural organization should be recognized as the organizational and legal form of agricultural entrepreneurship, since it is associated with agricultural activities, agricultural business, and its implementation involves making profit or solving some statutory tasks. To narrow the circle of subjects of agrarian business, recognizing only agricultural producers, as it was suggested by I.V. Amirkhanova, in our opinion, is wrong.

Currently, the state is interested in the development of various organizational and legal

forms of agrarian entrepreneurship. Therefore, it creates economic conditions to stimulate the activities of both agricultural producers and other economic entities in the agricultural business, for example, the activities of a rural consumer cooperative, agricultural partnership.

In this regard, there is an urgent need for legislative differentiation of the above concepts, in order to determine their legal personality. Automatic recognition of all agricultural organizations by agricultural producers will lead to «squandering» of agricultural land, which is unacceptable luxury. Land legislation is in the position that agricultural land is provided for agricultural production. Therefore, regulatory authorities should be armed with specific statutory regulations that allow to judge the existence of such production in order to exercise effective control over the use of agricultural land and the assessment of its quality. We focus not on all agricultural land; we are talking only about farmland.

The presence of these practical problems is explained by the fact that the current legislation does not contain a clear understanding of the agricultural organization. This question is not answered in the agrarian and in the land legislation, although many agricultural scientists recognize the existence of an independent legal institute «Organizational and legal forms of agricultural organizations», which shows the content of all foreign and domestic textbooks on agrarian law. Moreover, there is a lack of comprehensive scientific research in agrarian and legal science in this area, which requires its solution.

In the Republic of Kazakhstan, the legal and economic foundations for the creation and activities of agricultural cooperatives and their unions constituting the system of agricultural cooperation are determined by the Law of the Republic of Kazakhstan from October 29, 2015 No. 372-V «On Agricultural Cooperation». According to Art. 5 of the law, an agricultural cooperative is a legal entity in the organizational and legal form of a production cooperative created on the basis of membership by voluntary association of individuals and (or) legal entities to carry out joint production and (or) other economic activities in order to meet their socio-economic needs in production, processing, marketing, storage of agricultural products, aquaculture products (fish farming), the supply of the means of production and mate technical resources, crediting, water supply or other servicing of members of a cooperative, as well as associate members of a cooperative (The Law on agricultural cooperatives, 2001). The main activities

of agricultural cooperatives are the production, processing, marketing, storage of agricultural products, aquaculture products (fish farming), the supply of production facilities and material and technical resources and other types of services for members of the cooperative, as well as associated members. Thus, paragraph 5 of Art. 96 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan established that the legal status of an agricultural cooperative formed in the form of a production cooperative, as well as the legal status, rights and obligations of its members are determined by this Code and other Laws of the Republic of Kazakhstan, except as provided by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Agricultural Cooperatives».

However, paragraph 2 of Art. 2-1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated October 5, 1995 «On Production Cooperative» (Republic of Kazakhstan. About production cooperative, 1995), it is established that this Law does not apply to relations on regulation of the legal status of an agricultural cooperative formed in the form of a production cooperative, as well as the legal status, rights and obligations of its members, which are determined by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Agricultural Cooperatives». Thus, on the one hand, the legislation establishes that an agricultural cooperative is created and operates in the form of a production cooperative. On the other hand, it does not allow the application of the norms of the Law on Production Cooperatives to agricultural cooperatives. Even more confusion in this issue makes paragraph 4 of Art. 5 of the Law on Agricultural Cooperatives, according to which the company name of an agricultural cooperative must include its name with the words «agricultural production cooperative» or the abbreviation «APC». Another problem is related to the introduction of the law on agricultural cooperatives. It has also been established that rural consumer cooperatives, rural consumer cooperatives of water users, agricultural partnerships are required to undergo a reorganization or liquidation procedure in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. If these requirements are not fulfilled after one year from the moment this Law enters into force, these cooperatives are subject to liquidation by a court decision. At the same time, the Law does not indicate in what form the reorganization should be made. Probably, the developers of this Law and the legislator have left this question to a consideration of the members (participants) and the heads of these legal entities, as well as the registration authorities.

However, it is obvious that in whatever form such reorganization is supposed, it cannot be carried out with the preservation or appearance (the last – during reorganization in the form of division, separation or merger) of legal entities of the mentioned organizational and legal forms. In other words, due to the repeal of the aforementioned Laws, rural consumer cooperatives, agricultural partnerships and rural consumer cooperatives of water users were excluded from the list of legal forms of legal entities. There remains a transformation, but into what form a legal entity? There are only two options: a «simple consumer cooperative» or an agricultural cooperative (but not a religious association, a political party, an autonomous educational organization, a cooperative of apartment owners or a notarial chamber). But both options are also flawed. The possibility of transforming into «just a consumer cooperative» does not contradict the law, but shows the imperfection of the system of non-profit organizations themselves. Unlike the list of commercial organizations closed by the Civil Code, the list of forms of non-profit organizations is «half-open» to other legislation (Art. 34 Civil Code). The Law from January 16, 2001 No. 142-II «On Non-Profit Organizations» also did not «close» it. (The Law About the non-profit organizations, 2001)

The possibility of transforming rural consumer cooperatives, rural consumer cooperatives of water users and agricultural partnerships into agricultural cooperatives is even more difficult issue. It would seem that the answer is «on the surface» since the laws on the specified forms of legal entities were put on cancellation in connection with the adoption of the Law on Agricultural Cooperatives, they should be transformed into a legal entity of this legal form. S.I. Klimkin runs into the question of the very possibility of transforming non-commercial legal entities into commercial ones. Supporters of the idea of the possibility of such a transformation usually put forward the thesis: in civil law, in contrast to administrative and criminal law, the principle is «Everything is allowed that is not prohibited.» Since it does not contain a direct ban on the transformation of a non-profit organization into commercial civil law, it means that such a transformation is possible. However, in his opinion, this approach to the fundamentals of legislative regulation of legal relations is detrimental (Kerimov, 2017) After all, in addition to the method of direct prohibition (imperative) and the principle of the freedom of civil legal relations (for example, the regulation of contracts), there are less categorical methods of regulation, for example, through a prescription.

However, none of the laws of the Republic of Kazakhstan directly devoted to the organizational and legal forms of commercial organizations: «On State Property» (On state property, 2011), «On Economic Partnerships» (The Law About economic partnerships, 1995), On Limited and Additional Liability Partnerships (On limited and additional liability partnerships, 1998), «On Joint-Stock Companies» (About joint-stock companies, 2003), and «On the production cooperative» from October 5, 1995 №2486 does not allow the possibility of creating a commercial organization by transforming it into a non-profit organization. In other words, there is no such permission.

Conclusion

Summing up this brief study of the legal status of agricultural cooperatives, it should be that the developers of the law on agricultural cooperatives violated the integrity of the system of organizational and legal forms of commercial legal entities that its creators, the authors of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, are proud of.

The new law eliminated many of the flaws and mistakes made in previous laws. Today, in many regions of the country, agricultural producers are increasingly expressing a desire to unite in cooperatives.

The new law establishes the following principles for the creation of agricultural cooperatives:

- voluntary entry into the agricultural cooperative and exit from it, the possibility of entry for any person;
- democratic governance based on equality of members of the cooperative: one member – one vote, regardless of the size and quantity of property (share) contributions, with the exception of associate members of the cooperative;
- election and accountability of the management bodies of the agricultural cooperative to the general meeting of its members;
- autonomy and independence of agricultural cooperatives;
- the agricultural cooperative sells goods (works, services) to its members at their cost price;
- mutual assistance and provision of economic benefits for members of the cooperative;
- availability of information on the activities of an agricultural cooperative, an association (union) of agricultural cooperatives for all their members.

Analysis of the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan shows that in order to increase agricultural production, to increase competitiveness and to

ensure food security, it is necessary to create large commodity farms. Only in large commodity farms it is possible to conduct expanded production and introduce innovative technologies. The solution to this problem is the development of economic mechanisms for the association, merger of small farm into large commodity farms, mutual assistance and mutual responsibility to each other.

A study of the history of the development of cooperation in Kazakhstan shows that cooperation is a powerful ideological and economic force capable of solving complex problems in the world structure. The effective functioning of such production structures is possible with their proportionality, consistency, rhythm, rational economic relations and production relations. One of the forms of cooperation in Kazakhstan, which functioned for many years, was the collective farms, which were created with the aim of eliminating private ownership of land and for a rapid transition to socialism and communism. In the years of the emergence of Kazakhstan as an independent state in the 1990s, in order to boost and strengthen the economy of the agrarian sector, the government of the republic adopted a program on the denationalization and privatization of state agricultural and other agricultural enterprises. The mechanism of privatization led to the fragmentation of the former state and collective farms into medium and small farms. Subsequently, medium-sized farms turned into small ones, and small ones went bankrupt and filled up the ranks of households. Based on the above problems, it is necessary to create financial institutions in order to develop agricultural cooperation in Kazakhstan; provide state subsidies

to agricultural cooperatives for the reimbursement of expenses for the payment of interest on loans and borrowings; improve the procedures for granting preferential loan.

Today, a wide circle of stakeholders is involved in the process of creating and developing agricultural cooperatives: government agencies, research and educational centers, business structures from both the agricultural and non-agricultural sectors, agricultural producers. And it should be noted that among them there is still no common understanding of the essence of cooperation in the agricultural sector, including both the production process and the types of work of a post-production nature (cleaning, storage, processing, marketing and others). This causes certain difficulties in creating cooperatives, and first of all, farmers who are not fully aware of the key conditions and requirements set out in the new law face difficulties, which in turn contain provisions contrary to the norms of other laws of the country. This leads to further complication of the situation.

The main constraints to the development of cooperatives are: an imperfect mechanism for encouraging the unification of farmers into agricultural cooperatives; The lack of coordinating authorities in the cooperation of the union, including in the field of education, protection, accounting, registration, etc.; a high level of distrust of agricultural producers, especially small forms of management of the newly created structure, the fear of losing the main means of production – the land; low level of legal culture in the village, lack of awareness of farmers about the benefits of agricultural cooperatives (Musayeva, M.A., Diehard Rudert., 2015)

References

- Amirkhanova, V. (2005). Civil and legal support of interests of entrepreneurs. Zhety Zhargy. Almaty., p.177
About joint-stock companies. (2003, May 13).
- Bystrova, G. (2000). Agrarian law. Moscow: Kazakhstan, R. o. (2003, October 22). About the statement of the limit (maximum) sizes of the parcels of land of agricultural purpose within one administrative region (city) which can be on the right of private property at the citizen of the Republic of Kazakhstan for maintaining country .Urist. 534p.
- Civil code of the Republic of Kazakhstan. General part. (19945) Republic of Kazakhstan. About production cooperative. (1995, October 5).
- Entrepreneurial Code. (2018, october 29). Republik of Kazakhstan. On the development of agriculture (as amended on July 29, 2018). (2018, July 29).
- Kerimov.U (2017). Current role of industrial and service cooperatives in agriculture in South Kazakhstan, discussion paper, Leibniz Institute of agricultural development in transition economies. Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), Halle (Saale//<http://hdl.handle.net/10419/170716>
- Musayeva, M. A., Diehard Rudert. (2015). Agriculture in numbers. German-Kazakh agricultural dialogue. Almaty. Zhety Zhargy//Country%20Profile%20Agriculture%20KZ%202017_ru.pdf
- On state property. (2011, March 1).
- The Law About economic partnerships. (1995, May 2). On limited and additional liability partnerships. (1998, April 28).
- The Law About the non-profit organizations. (2001, January 16).
- The Law on agricultural cooperatives. (2001, January 16).
- The land Code. (2003, June 23).
- The Law About state regulation of development of agro-industrial complex and rural territories:. (2005, July 8). Republik of Kazakhstan.

Kuanaliyeva G.A.¹, Bassygarayev Z.M.², Shulanbekova G.K.³

¹Doctor of Juridical Science, professor, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

²Candidate of Biological Science, senior lecturer, e-mail: zbasygaraev@gmail.com

³Senior lecturer, e-mail: 3gul15-73@mail.ru

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

SOME ISSUES OF IMPROVING ENVIRONMENTAL LEGISLATION

The environmental problem is one of the actual world problems of our time. It is closely linked to resource scarcity, environmental security and the environmental crisis. One of the ways to solve environmental problems is «sustainable development» as an alternative to the development of human civilization. The environmental problem can be explained as a change in the natural environment, leading to a violation of the structure and functioning of nature. In this regard, it is important to improve the environmental legislation.

Goal, main directions. Study of ecological issues in the Republic of Kazakhstan and analysis of ecological offenses, and making concessions to improving the best practices in the past. Further goals were taken to achieve the following steps: Analysis program of state for the transition to «green economic»; Study of ecological issues in the world; analysis of eco-criminal offenses, analysis in ecological administrative and criminal offenses of administrative and criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.

Description of the scientific and practical significance of the work. How to avoid environmental disaster? How to improve nature. This is a very difficult question. To achieve this, it is necessary, first of all, to change people's attitude to nature, to educate society. Starting from kindergarten, schools, universities, it is necessary to form and change the attitude of people to nature and the environment. Modern ecological ideology is necessary. If we cannot bring up the younger generation to appreciate nature from a very early age, we will lose a lot. Every educator, teacher, specialist, leader should know the basics of ecology. After this each person will understand how important it is to protect nature. Only then people can be active in protecting the nature of their native land. Writing articles for newspapers and magazines, speeches, data transmission on television, meetings with writers, scientists will give good results. It is very important to convey people that they are part of nature.

A brief description of the research methodology. The article used general and special methods of scientific research: historical, dialectical, systemic-legal, comparative-legal, etc. These methods are used equally with such principles as objectivity, versatility, historicity, reality.

Main results and analysis, conclusions of the research work. The policy of transition to a «green economy» is being implemented in our country on the initiative of the Head of state. At the beginning of the XXI century Kazakhstan faced the global problem of violation of the conditions of the General ecological and economic situation and, as a result, the threat of deterioration of social welfare. Therefore, one of the effective ways to solve the accumulated problems is the country's transition to a «green economy».

The value of the study. Make changes and amendments on environmental issues in current legislation. Environmental offenses divided into criminal offenses and crimes. A crime shall be recognized as committed guilty socially dangerous action (action or omission). Criminal offence shall be recognized as committed guilty action (action or omission), not presenting a great social danger.

The practical significance of the work. Depending on the type of environmental offenses are identified as abuses and offenses. The first is that the society is in danger of being less dangerous and, in comparison with the others, disciplinary, material, administrative and civil offenses. Depending on the nature of the environmental offenses, disciplinary, material, administrative, criminal and civil liability arises.

Key words: ecology, environmental crisis, environmental security, environmental offense, environmental liability.

Қуналиева Г.А.¹, Басығараев Ж.М.², Шуланбекова Г.К.³

¹заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

²биология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, e-mail: zbasygaraev@gmail.com

³аға оқытушы, e-mail: 3gul15-73@mail.ru,

өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Экологиялық заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері

Экологиялық мәселе қазіргі заманның әлемдік проблемаларының бірі болып табылады. Ол ресурстардың дефициті, экологиялық қауіпсіздік және экологиялық дағдарыс сұрақтарымен тығыз байланысты. Экологиялық мәселелерді шешу жолдарының бірі адамзат өркениетінің дамуы баламасы ретіндегі «тұрақты даму» жолы болып табылады. Экологиялық проблеманы табиғаттың құрылымы мен әрекет етуінің бұзылуына әкеліп соғатын табиғи ортаның өзгеруі ретінде түсіндіруге болады. Осы орайда экологиялық заңнаманы жетілдіру маңызды болып табылады.

Мақаланың мақсаты мен негізгі бағыттары. Қазақстан Республикасындағы экологиялық мәселелерді зерттеу және экологиялық құқық бұзушылықтарды талдау, осы тұстағы заңнамаларды жетілдіруге байланысты ұсыныстар жасау. Аталған мақсаттарға жету үшін келесі бағыттар алға тартылады: «Жасыл экономикаға» көшу аясындағы мемлекеттік бағдарламаларды талдау; Қазақстандағы экологиялық мәселелерді зерделеу; экологиялық құқық бұзушылықтарды, олардың түрлерін саралау, Қазақстан Республикасының әкімшілік, қылмыстық заңнамаларындағы экологиялық әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтарды талдау.

Ғылыми және тәжірибелік маңызы. Экологиялық апаттан қалай құтылуға болады? Табиғатты қалай сауықтыруға болады. Бұл өте күрделі мәселе. Бұл үшін ең алдымен, адамдардың табиғатқа деген көзқарасын өзгертіп, дұрыстау керек, тәрбиелеу керек. Ол үшін балалар бақшасынан бастап, мектептерде, жоғары оқу орындарында, адамдардың табиғатқа, қоршаған ортаға деген көзқарасын өзгертіп, қалыптастыру керек. Қазіргі заманға сай экологиялық идеология қажет. Егер біз, жас ұрпақты кішкентай кезінен бастап табиғатты сүйуге тәрбиелемесек көп нәрседен ұтылатынымыз хақ. Әрбір тәрбиеші, мұғалім, маман, басшы, экология негіздерін жақсы білуі қажет. Сонда ғана, әрбір адамның миында, қанында, көзқарасында қоршаған ортаны бүлдірмеу керектігі туралы негіз қалыптасады. Адамдар сонда ғана туған өңір табиғатын қорғауда белсенділік көрсете алады. Газет-журналдарға мақала жазу, баяндама жасау, теледидардан мәліметтер беру, жазушылармен, ғалымдармен кездесулер өткізудің нәтижелері мол болады. Адамдардың көздерін, адамды табиғаттың бір бөлшегі екендігіне жеткізу өте маңызды.

Зерттеудің методологиялық негізі. Мақалада ғылыми зерттеудің жалпы және жеке әдістері қолданылған: тарихи, диалектикалық, жүйелі-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық және т.б. Аталған әдістер зерттеліп отырған тақырып төңірегінде, кең пайдаланылған объективтілік, көп жақтылық, тарихилық пен нақтылық қағидасы талаптарымен қатар қолданылған.

Нәтижелігі мен талдау. Мемлекетімізде Елбасының бастамасымен «жасыл экономикаға» көшуі саясаты жүзеге асырылып жатыр. ХХІ ғасыр басында Қазақстан жалпы экологиялық және экономикалық жағдай шарттарының бұзылуының жаһандық проблемасымен және соның салдарынан әлеуметтік әл-ауқаттың нашарлау қаупімен бетпе-бет келді. Сондықтан да, бұл қордаланып қалған проблемаларды шешудің тиімді жолдарының бірі елімізді «жасыл экономикаға» көшіру болып табылады.

Зерттеудің құндылығы. Әрекет етуші заңнамаларға экологиялық мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу. Экологиялық құқық бұзушылық деп, экологиялық зиян тигізетін немесе нақты зиян тигізу қаупін тудыратын, я болмаса экологиялық құқық субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын құқықтық әрекет қабілеттілігі бар субъектінің құқыққа қайшы, кінәлі іс-әрекетін (әрекет немесе әрекетсіздігі) айтамыз.

Мақала қорытындысының тәжірибелік маңызы. Қоғамға қауіптілік дәрежесіне байланысты экологиялық құқық бұзушылықтар теріс қылықтар және қылмыстар деп ажыратылады. Біріншісі яғни қоғамға қауіптілігі аз іс-әрекеттер, екіншісімен салыстырған кезде тәртіптік, материалдық, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылықтардың түріне байланысты, тәртіптік, материалдық, әкімшілік, қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауаптылық пайда болады.

Түйін сөздер: Экология, экологиялық дағдарыс, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық құқық бұзушылық, экологиялық жауаптылық.

Куналиева Г.А.¹, Басыгараев Ж.М.², Шуланбекова Г.К.³

¹доктор юридических наук, профессор, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

²кандидат биологических наук, старший преподаватель, e-mail: zbasygaraev@gmail.com

³старший преподаватель, e-mail: 3gul15-73@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Некоторые проблемы совершенствования экологического законодательства

Экологическая проблема – одна из глобальных проблем современности. Она тесно связана с вопросами ресурсодефицитности, экологической безопасности и экологического кризиса. Одним из путей разрешения экологической проблемы является путь «устойчивого развития», предложенный в качестве основной альтернативы развития человеческой цивилизации. Экологическая проблема – изменение природной среды, ведущее к нарушению структуры и функционирования природы. Может быть как антропогенным, так и результатом стихийных бедствий. В связи с этим проблемы совершенствования экологического законодательства являются актуальными.

Цели и основные направления: изучение экологических проблем в Республике Казахстан и анализ экологических правонарушений, а также предложения по усовершенствованию законодательства в экологической сфере, по улучшению передового опыта в прошлом. Для достижения названных целей ставятся следующие направления исследования: анализ государственных программ в сфере перехода на «зеленую экономику»; изучение экологических проблем в Казахстане; квалификация видов экологических правонарушений; анализ административных и уголовных экологических правонарушений по административным и уголовным законодательствам.

Научная и практическая значимость работы. Как устранить экологическую катастрофу? Как улучшить природу. Это очень сложная проблема. Прежде всего, необходимо изменить, исправить и просвещать людей о природе. Для этого необходимо изменить отношение детей, начиная с детского сада, в школах, в высших учебных заведениях, о природе и окружающей среде. Нужна современная экологическая идеология. Если мы не будем воспитывать молодое поколение с самого начала, мы потеряем много вещей. Каждый педагог, учитель, специалист, менеджер должен знать основы экологии. Только тогда это станет основой для каждого человека. Люди могут быть активными в защите окружающей среды своей родины. Статьи в журналах, презентаций, предоставления информации на телевидении и встреч с писателями и учеными несомненно повысит эффективность защиты окружающей среды и формирования экологической культуры населения. Важно передать людям тот факт, что человек является частью природы.

Методологическую основу исследования составляет диалектический метод научного познания, отражающий взаимосвязь теории и практики. В процессе исследования применялись также методы синтеза, аналогии, обобщения, а также системный, сравнительно-правовой, формально-юридический, статистический.

Основные результаты и анализ. По инициативе Главы государства в нашей стране проводится политика перехода к «зеленой экономике». В начале XXI века Казахстан столкнулся с глобальной проблемой нарушения общих экологических и экономических условий и, следовательно, угрозы социального благосостояния. Поэтому одним из эффективных способов решения этих проблем является переход нашей страны к «зеленой экономике».

Ценность проведенного исследования. Экологическое правонарушение можно определить как противоправное, как правило, виновное деяние (действие или бездействие), совершаемое правоспособным субъектом, причиняющее или несущее реальную угрозу причинения экологического вреда либо нарушающее права и законные интересы субъектов экологического права.

Практическое значение итогов работы. С учетом степени общественной опасности экологические правонарушения подразделяются на проступки и преступления. Первые – менее общественно опасные деяния по сравнению со вторыми и являются дисциплинарными, материальными, административными и гражданскими правонарушениями. В соответствии с видами экологических правонарушений наступает дисциплинарная, материальная, административная, уголовная и гражданско-правовая ответственность.

Ключевые слова. экология, экологический кризис, экологическая безопасность, экологические правонарушения, экологическая ответственность.

Introduction

Kazakhs are people who love nature at birth, with great attention to the environment. The proof of these words is that until recently the nature of our country was pure. Our nation have never heard the word «ecology». Michirun was renowned for the quote: «We cannot expect charity from nature. Our task is to take our bounty from her». Our brave people conquered the mountains, crushed the land and carried out many good deeds for the country. After there was a scientific and technological revolution. A large number of large-tonnage enterprises were commissioned. At the same time, it has benefited. Unfortunately, global achievements and the rapid development of science and technology, the plundering of nature by mankind, have disturbed the balance of the laws of natural science in the biosphere. In this regard, the air has become polluted, the seas and rivers began to dry up, the soil of the earth collapsed, before our eyes the pure nature has changed beyond recognition. This led to hot and dry winds, poisonous rains, premature drying of forests, disruption of weather conditions, environmental pollution with various toxic compounds. Disrupted equilibrium in the environment. The health of people has deteriorated, the number and types of diseases have increased.

In his message of October 5, 2018, «Growth of Kazakhstan's welfare: increasing incomes and quality of life» to the people of Kazakhstan, the head of the country, Nursultan Nazarbayev, correctly noted that «We need to strengthen work to improve the environmental situation, including harmful emissions, soil conditions, land, air, waste management, and the development of environmental monitoring systems with free online access to them» (electronic resource Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life: 1).

Improving the ecological state is one of the acute problems that stand in the way of many states. Therefore, the state takes any actions to improve the ecological state and forms a system of regulatory legal acts. The 31st article of the Constitution of the Republic of Kazakhstan states: «The state sets as its goal the protection of the environment conducive to human life and health» (electronic resource Constitution of the Republic of Kazakhstan:2).

The environmental problems surrounding us prevent the state from developing in this area. That is why, taking into account the greening of the economy, the society of Kazakhstan approved the problems of protecting life and health, the environment in its Constitution. Environmental

protection and beneficial use of natural resources is one of the prerequisites for improving the process of economic development. In our country, the protection of nature and the beneficial use of its wealth have been included in the constitutional principles of the development of society; they, as a duty of every person, are state-wide, nationwide duties.

In the message of the head of state to the people of Kazakhstan was clearly stated: «Our country has a number of advantages here. God gave us a lot of natural wealth. Other countries and peoples will need our resources.

It is fundamentally important for us to rethink our attitude towards our natural wealth. We have to learn how to manage them correctly, accumulating revenues from selling them in the treasury, and most importantly, to most effectively transform the natural wealth of our country into sustainable economic growth» (electronic resource Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of the established state: 3).

The object and subject research of article

The object research of article is social relations in the scope of improving environmental legislation. The subject of the study are regulatory legal acts in various scopes related to ecology.

In the message of the President Nursultan Nazarbayev on December 14, 2012 to the people of Kazakhstan in the Strategy «Kazakhstan 2050»: a new political course of the established state «noted that the era of the hydrocarbon economy is gradually coming to an end and a new era is coming, in which human activity will be based not only and not so much on oil and gas, as much on renewable energy sources. To this end, the President of the Republic of Kazakhstan approved the concept of transition to a «green economy» in his Decree of May 30, 2013 №577.

The concept of transition to a green economy in our country will be conducted in three stages and covers the time until 2050. It was planned to implement the Concept in three stages. At the first stage (2013-2020), optimization of the use of resources and improvement of the effectiveness of nature conservation activities, the creation of a «green» infrastructure is also planned. The second stage (2020-2030) rational use of natural resources, the introduction of renewable energy sources in the high-tech base. And in the third stage (2030-2050) the transition to the principles of the «third industrial revolution» will be carried out.

The main objectives of the concept in the direction of transition to a green economy in the Strategy «Kazakhstan-2050»:

- Restoration of water and land resources, to be on a par with OECD countries on the beneficial use of natural capital;

- The promotion of standards for the level of Europe for waste released into the atmosphere before 2030;

- Achieving a reduction in the energy capacity of GDP by 50% by 2050.

- Promotion of the share of the overall performance of alternative and renewable energy sources up to 50% by 2050;

- Build an industry for the reuse of household and industrial waste;

- Ensuring the creation of a gas industry with a profitable infrastructure.

«The instruments for the implementation of specific tasks of the Concept by sector of the economy are the current program documents taking into account changes and additions in the implementation of the main areas of the Concept, such as the Program for the development of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan for 2013-2020« Agribusiness 2020» , the State Program on Forced industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014, the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020, development programs territories, strategic plans of state bodies, the Zhasyl Damusectoral program for 2010–2014 and other sectoral programs that will be adjusted and which will give new emphasis on issues such as improving air quality, managing production and consumption wastes, fighting with desertification, land degradation and soil fertility, development of fisheries, aquaculture and reproduction of fish resources. It is also planned to develop the State Program on Water Resources Management for 2014–2040.

According to calculations, by 2050, transformations within the framework of the «green economy» will further increase GDP by 3%, create more than 500,000 new jobs, create new industries and services, ensure high standards of quality of life for the population everywhere» (electronic resource On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the» green economy: 4).

The territory of Kazakhstan is located in the center of the mainland of Eurasia. The climate of our country is sharply continental. Therefore, many plant species face stress. In order to improve this unfavorable situation and to improve the

ecological status of the Republic of byly taken and environmental programs 2013-2014 years «Zhasyl el», «Zhasyldamu», «Zhasylkөpir», 2005-2015 proscale drought against the Republic of Kazakhstan. In these programs, there was a complete analysis of environmental problems in Kazakhstan, set specific goals, and identified mechanisms for implementing the program.

Material and methods

The methodological basis of research is made by the dialectic method of scientific knowledge reflecting interrelation of the theory and practice, in the course of research methods of synthesis, analogy, generalization, and also system, comparative and legal, legalistic, statistical were applied also.

Due to the current environmental crises can be divided into 2 groups. To the first, are crises that arise suddenly. The second includes «crises characterized by a simple character». Such environmental crises can last for decades until qualitative changes translate into quantitative changes. As an accepted example of such crises, agrarian environmental problems can be noted. For example, the Aral crisis, which led to the salinization of the territory around the Aral Sea. To date, the deforestation of arid and other large areas can be attributed to simple crises. Conducting agricultural activities is irrational, deforestation will lead to a major environmental crisis.

The problem of climate warming in Kazakhstan is a global topic today, because there is a rise in average air temperature in the country (at 100 years by average by 1.8 ° C , twice as high as the world level) (Arutyunov, 2005: 10).

The stability of ecosystems to various impacts directly depends on the strength of action, level, speed and time.

Let's analyze the process of plant recovery.

Until 1993, state (about 70,000 livestock) and private (smaller) livestock were placed in uneven desert areas. This livestock covered the surface phytomasses from the cover of open vegetation to different levels of degradation. In 1993-1994, the number of livestock was dramatically reduced, distributed, slaughtered. Forced pastures have reached the level of total disappearance. The rest of the livestock population was concentrated in populated areas, where they were spreading and degrading pasturelands around these villages. Degraded areas in the surrounding areas of the pasturelands (radius 5 km) were restored.

How many degraded land currently is? In total there are 7660 rural settlements in Kazakhstan.

4066 of them are located in areas with desert zones. These 466 settlements are not subject to pasture degradation regardless of their location in the desert zones because their main specialization is related to land management rather than livestock breeding. There are 7.5 hectares of land at the front of a residential pasture with a population of 5 km. Thus, $1500 \times 7.5 = 11250$ thousand hectares of land were subjected to degradation by an expert-extrapolation method. However, no one can say that the actual number of degraded pastures currently exists. There is no mapping results for accurate assessment.

Since 2003, control over the rehabilitation of plants degraded in Bozshi Plateau and Almaty region in the Akshi village has been carried out. The village of Akshi is located on the Kurt River.

In 2004, there were rare species of juvenile and species of Listing, and in the valley of BozoiUltry there was a thin part of wormwood.

In 2005, microgeniosis with strawberries and whiteberries appeared. Due to the large growth of bean bumps and cucumbers among the cephalos, the number of cereals has decreased in these regions.

Since 2006, the number of microcenoses has started to increase due to the presence and predominance of strawberries and white wormwood.

In 2007 all the valleys of Bosoi Plateau were dominated by the Bosing Pendant and White Wormwood. The onion bowl was dominated by breathless and sinister ephemeris synapses. The population of Acreaspan has declined dramatically due to its extremely low living conditions (Mirzadinov, 2007: 160).

Taking into account the fact that the majority of the territory of Kazakhstan is located in desert and semi-desert zones, their ecosystems, especially agriculture and water resources, are highly dependent on the abnormal changes in natural conditions (Ibragimova, electronic resource <http://bulletin-ecology.kaznu.kz/index.php>). The priority of the conservation of global biodiversity is laid down in the Convention on Biological Diversity, which is ratified in Kazakhstan. With the Convention on Biological Diversity and by the Conference of the Parties, special priorities for the conservation of biodiversity have been adopted. One of such priorities is biological diversity that is important for agriculture and agro-biodiversity (Jangaliev, 2016:37).

Depending on climate change, moistening zones may move northward. That is, the deterioration of hydration in the region can be expected, the yield of summer wheat can be reduced by 25%, as sharp rise in the weather can lead to the fall of productivity of

natural fodder to 3090%. For example, in Kostanay, Akmola and Pavlodar oblasts, the yield of spring wheat is 25-60% of its average annual value and in the North Kazakhstan region this figure is 70-90%.

Forest ecosystems are expected to suffer from sustainability, and forest communities have been adapting for years to changing lives.

The size of the Republic of Kazakhstan (272.5 million hectares) and the fact that it is located in the center of Eurasia create a unique combination of the biodiversity of flora varieties (13,000), 10 zones of the valley, 9 high altitudes and ecosystems in the mountains, with their own zonal climatic conditions: landscapes of forest, steppes, meadows, deserts, mountain that create their own blend. Among rare endemic and relict species, there are about 400 species of plants requiring protection, most of which are in danger of extinction (Bragina, 1997: 8). Conservation measures of biodiversity are currently being implemented. Such areas are estimated at 163.8 mln. ha., including in the forest resources – 27.8 million hectares. and reserves of specially protected natural areas – 22.6 mln. hectares. The most effective measure of conservation of especially rare and endangered species and unique nature standards is the System of Natural Territories for Special Protection (SNTSP). All SNTSPs have a republican status. The total area of the SNTSP is 1.7 million hectares, which is equal to 40% of the State Forest Fund or 6% of the total area of the region.

The most effective and traditional nature conservation is state natural reserves. Natural reserves are a specially protected natural scientific territory, the main purpose of which is to ensure the protection of natural processes and phenomena, plant and animal species, individual species of plant and animal community, protect traditional and specific ecosystems in the region. «The state natural reserves fund is a natural resource, which has special ecological, scientific, historical-cultural and recreational value as the object of natural reference, standards and relics, genetic reserve, scientific research, education, tourism and recreation» (electronic resource «On Specially Protected Natural Areas» The Law of the Republic of Kazakhstan: 10).

In order to achieve the sustainable development of the country, the problem of land degradation and desertification plays an important role. For this purpose it is necessary to carry out systematic measures for restoration of saline and contaminated areas.

The Aral Sea region, which is subject to desertification and salinization, needs special attention and immediate reclamation. It is necessary

to monitor soil degradation as a result of accelerated introduction of advanced technologies and complex use of plant stocks. Due to the global warming in large regions of Kazakhstan, the processes of aridization have intensified, pastures of the sediments of shrubs and saxaul of the country are 4.6%, and forest woodland, including old trees, is 2.3% (Elubaev, 2011: 33).

The forests of Kazakhstan are subject to intensive degradation for many years. In North-West Kazakhstan, this situation covers forests along the coast, sediments in desert zones and conifers in mountainous areas. In the mountain forests of the Northern Tien Shan and Dzhungar Alatau, changes in the types and boundaries of forest lands were observed. The forests of Kazakhstan occupy 4.5%, including saxaul and shrubs, including specific forests – 1.2%, but regardless of such a small size, forests protect soil from natural components, climate regulators, water protection, water management and recreational services. The role of sustainable forest management is enhanced in creating a supportive environment in the context of climate change. The degradation of forest pastures indicates a decrease in their total value, and their number has decreased from 0.52 to 0.47 over the past decade, that is, by 10%. Reduction of forests generally and forest area leads to degradation and deforestation of desert pastures. Such desert areas include the Kyzylkum, Moyinkum, Saryesik, Atyrau massifs.

The degradation of the trees is noticeable in the Rudny and Southern Altai forests, where for the last 40 years the yield of coniferous forests has decreased by 7% and the cedar tree area by 13%. The area of apple tree forests has dropped by 24% in Dzhungar and ZailiAlatau. According to the Forest Code, «forest – a natural complex, formed in a certain area, based on the mixture of tree and shrub vegetation and other components of wildlife, interacting with the environment and having ecological, economic and social importance» (electronic resource Forest Code of the Republic of Kazakhstan). The Code of the Republic of Kazakhstan: 12).

Forests that are located in the lands of desert rivers are subject to extreme degradation. As a result of the low soil moisture and the impossibility of the flow of river water in these forests, there is an unnecessary transformation of species.

The main task in the field of environmental protection and environmental management is the restructuring and stabilization of the ecological situation in the Republic. In this regard, a special program has been created for forest management and improvement of human settlements. The program

identifies the main goals of increasing the area of forest land, planting settlements, and as a result, young people increase interest in these processes and increase the number of forest areas.

Results and discussion

It is well known that our country has done a lot of work on the basis of the program «Zhasyl El» which means «Green Country». The program «Zhasyl El» is based on the Message of NursultanNazarbayev to Kazakhstan on the path of accelerated economic, social and political transformation. As a result, in 2005, the Republican headquarters of the youth working group «Zhasyl el» was established in Astana, and branches were opened in all regions of our country. Today, the youth of the Republic makes a significant contribution to the implementation of this program. With the help of these young people, this large program is still showing good results. In general, the main goal of the program is the planting of settlements with the help of young people throughout the country, as well as the awakening of patriotic feelings, the achievement of the motherland, the land, the nature. And the main thing is to reduce the unemployment rate among many young people this year. The Green Country program is a good start and has not lost its goals. To improve the environmental situation, it is clear that the environmental protection program will continue. Since the formation of the Program, a number of measures have been taken in the country, and positive actions have been taken.

Many scientists and specialists are involved in improving the environmental situation. This is a problem that is a serious worry facing the whole world. Environmental law in the legal sphere is a system of legal norms regulating relations in the field of environmental protection in order to achieve harmonious relations between society and nature for human needs at the present and future stages. «A set of legal rules governing environmental law, environmental rights and public environmental relations arising from the implementation of legitimate interests or environmental obligations» (Bekisheva, 2009: 26). This area of law is relatively new. The relationship between society and nature is based on social relations in two forms. First, the use of natural resources, and the other – in the conservation of nature. The use of natural resources is the economic interest of society to meet material needs. And environmental protection is the interests of the ecological development of society, associated with the quality of the natural environment for

present and future generations. But it is important to show that living organisms are not associated with the environment in a general sense, but with the surrounding natural environment. At the same time, people and society can also be attributed to a living organism. Therefore, it is possible to accurately determine the ecology, only in the case of direct contact with the natural environment. And only here is emphasis on the development and prosperity of nature, compliance with environmental legislation.

The wisdom of the people says: «Pure nature is the pledge of the life of humanity». Man is a product of the evolutionary development of nature. A person is recognized as a subject that regulates nature, its economic effect, which depends on nature, depends on the nature of life, as an object of the environment and uses natural resources. Public relations related to environmental protection are governed by various legal acts of the Republic of Kazakhstan. Their area is wide, namely: the earth, the bowels of the earth, water, forests, atmospheric air, fauna and flora, etc.

According to the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, «the environment – a set of natural and cultural objects, including open air, the ozone layer of the Earth, surface and underground water, land, minerals, flora and fauna, as well as the climate in their interaction». **In addition**, «an environment protection – a system of government and public measures, aimed at the preservation and restoration of the environment, prevention of adverse effects of economic and other activities on the environment and the elimination of its consequences» (electronic resource Environmental Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan: 14).

According to the 7-th article of Environmental Code of the Republic of Kazakhstan: The objects of environment protection: The land, mineral resources, surface and ground water, air, forests and other vegetation, animal life, the gene pool of living organisms, natural ecological systems, climate and the ozone layer are subject to protection from destruction, degradation, damage, pollution and other adverse effects.

Natural area of preferential protection and objects of the state nature reserve fund are subject to special protection.

In General, the purposes of legislation in these areas are:

- ensuring a favorable environment for human life, rational use, long – term preservation of natural resources, improvement and improvement of the environment, prevention of harmful effects on its

economic and other activities regulation of public relations in this area;

- protection of the rights and legitimate interests of the state, citizens, institutions and organizations in the field of environmental relations;

- establishment of measures of legal responsibility for violation of legislation on environmental protection;

- preservation of various ecological systems and landscapes, unique natural objects and associated cultural heritage;

- strengthening of environmental legislation and the rule of law.

Conclusions

Environmental offenses are one of the topical issues of our time. It is evident that the harmful consequences of ecological offenses are widespread. It should not neglect the human society. This issue should be comprehensive and weighty for the whole world. Environmental degradation is largely due to the inefficiency of the former planned economy. Improper implementation of environmental laws, lack of control over their implementation, use of old technologies, and many other conditions have led to further pollution of water, air and soil, some species of plants and animals. At the same time, the experience of nuclear research and space exploration of the major countries of the then time has increased the use of undesirable ecological situation and brutal use of natural resources. This situation could not have affected the state's ecological system, as one of the Addresses of the President of the country to the people of Kazakhstan as the fourth long-term priority, is health, education and welfare of the citizens of the Republic of Kazakhstan. This priority focuses on the prevention of disease and promotion of healthy lifestyles, the fight against drug and drug abuse, tobacco and alcohol consumption, improving women's and children's health, nutrition, environmental and ecological cleanliness.

In accordance with this, the anxiety of scientists and the whole society in connection with the contradictions between the importance for a person of using natural resources and the need to protect the natural environment is very appropriate. The task is to mitigate the negative effects and damage to the environment by especially significant natural resources, minimize their consequences and create measures for the reproduction of natural resources. There is no doubt the need for effective rational use and protection of nature, active preservation of balance when using its resources, improving the

natural environment, and in case of violation of these requirements, the implementation of measures to restore it. The deterioration of the environmental situation indicates the impact on human life and health, even on the fate of humanity. From this point of view, it is necessary to study all environmental offenses and the general ecological situation.

«Responsibility for environmental offenses is the primary means of ensuring compliance with the requirements of legislation on environmental protection and the use of natural resources.

The effectiveness of these tools largely depends on the state authorities authorized to apply precautionary measures to violators of environmental legislation.

Responsibility before the law for environmental offenses provides for imposing on the offender the duty to enhance the consequences unsuitable for committing environmental offenses» (Kulteleyev, 2008: 95).

According to the 319-th article of Environmental Code of the Republic of Kazakhstan the types of environmental offenses are:

1) the breach of environmental legislation of the Republic of Kazakhstan, entailing the property liability;

2) the administrative infractions in the scope of environmental protection, use of natural resources;

3) environmental criminal offenses (electronic resource Environmental Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan: 14).

The Environmental Code of the Republic of Kazakhstan does not specify the definition of «environmental offenses». In our opinion, on the basis of additions and amendments to Article 1 of this Code, «environmental offenses constitute hazards, unlawful actions or inaction of individuals and legal entities that threaten or damage the environment, its resources and the environmental safety of the population» should be introduced as norms.

Legal literature lists the following types of liability under the law for environmental offenses:

– disciplinary liability;
– administrative liability for environmental offenses;

– civil liability;

– criminal liability for environmental crimes.

Section 21 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, adopted on July 5, 2014, is called administrative offenses in the field of environmental protection and the use of natural resources. This chapter covers articles from 324 to 399 (electronic resource On Administrative

Infractions The Code of the Republic of Kazakhstan: 16), i.e. 75 administrative offenses. Administrative offenses include environmental offenses in other chapters of administrative law. For example, Chapter 13 is Administrative infractions infringing to property; Chapter 18 is Administrative infractions in the field of industry, use of heating, electric and nuclear energy; Chapter 19. Administrative infractions in the field of space activity; Chapter 22. Administrative offences in the sphere of protection and quarantine of plants, grain market and grain storage, cotton industry, seed industry and state veterinary-sanitary control and superviseion, livestock breeding, organic production, as well as formation and use of regional stabilization funds of food products; Chapter 24. Administrative infractions encroaching on public safety and health of population and etc.

The most common type of punishment for environmental offenses is an administrative fine, which is specified in the code on administrative offenses.

The most serious form of liability for environmental crimes is criminal liability.

The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on July 3, 2014 and entered into force on December 1, 2015, Chapter 13, is «Environmental Criminal Offenses». This chapter contains the composition of 20 criminal offenses (articles 324-343). Article 324. Violation of environmental requirements to the economic or other activity; Article 325. Violation of environmental requirements upon handling with environmentally potentially dangerous chemical or biological substances Article 326. Violation of environmental requirements upon handling with microbiological or other biological agents or toxins. Article 327. Violation of veterinary rules or rules, established for disease control and plant pests. Article 328. Pollution, clogging or depletion of waters (electronic resource «Penal Code of the Republic of Kazakhstan» The Code of the Republic of Kazakhstan: 17). Article 329. Pollution of the atmosphere. Article 330. Pollution of the marine environment. Article 331. Violation of the legislation on continental shelf of the Republic of Kazakhstan and exclusive economic zone of the Republic of Kazakhstan. Article 332. Spoilage of land. Article 333. Violation of rules of protection and use of subsoil. Article 334. Unauthorized subsoil use. Article 335. Illegal extraction of fish resources, other aquatic animals or plants. Article 336. Violation of rules of protection of fishery resources. Article 337. Illegal hunting, Article 338. Violation of rules of protection of animal

life. Article 339. Illegal handling with rare and endangered, as well prohibited to use the species of plants or animals, their parts or derivatives. Article 340. Illegal cutting, destruction or damaging of trees and shrubs. Article 341. Destruction or damaging of forests. Article 342. Violation of the regime of specially protected natural sites. Article 343. Failure to take measures on elimination of the consequences of environmental pollution. In the new, existing code, article 336. Violation of rules of protection of fishery resources is a new *corpus delicti*.

The first legal steps to approve environmental violations at the level of the law were considered in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adopted in 1997 (now expired). Chapter 11 of the special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was called «Environmental crimes». In this chapter there were 18 elements of crimes (articles 277-294) (electronic resource «Criminal Code of the Republic of Kazakhstan» Code of the Republic of Kazakhstan: 18). In the past, the Criminal Code of the Kazakh SSR did not have such a special chapter, various articles related to the environment were headed «Economic crimes».

According to Professor A.N. Agybayev: Environmental offenses are illegal criminal offenses that infringe on the environmental safety of the environment, its resources, people (Agybayev, 2016: 277-278). There is no doubt that this criminal infringement will cause great harm. «Protecting the environment, primarily aiming at ensuring human life and health, the interests of the future generation, discourage actions that are detrimental to the natural environment, maintaining the natural balance and beneficial use of the environment» (Agybayev, 2015:556).

The danger of investigated crimes: first, their extensive distribution in recent times in practice; secondly, an increase in quality indicators is noted along with the quantitative nature of these criminal offenses and brings to the threat of national security. In this regard, we can agree with F.S. Zhaksybekova: Demographic, social consequences of environmental offenses can be seen in the following:

- decrease in the quality of the living environment, which have attracted a decrease in the life expectancy of members of society, an increase in the exposure of diseases, an increase in the death rate, a weakening of the nation's genofond;
- the emergence of unfavorable ecological territories, the degradation of renewable natural resources;
- depletion of depleted natural resources (minerals, hydrocarbons, energy collectors, etc.);

– it leads to a deterioration in the quality of the land (all this can lead to the extinction of man as a biological species). The use of improved methods for solving problems of preventing environmental accidents can lead to environmental crime and irreversible processes (Zhaksybekova, 2008: 5-6).

Generally, all types of environmental offenses can be divided into several groups.

1. General environmental criminal offenses against environmental protection (Articles 324-326, 331, 342, 343 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

2. Criminal offenses against the rational using and maintenance of land and subsoil (Articles 332-334 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan)

3. Criminal offenses against the protection of water relations (Articles 328, 330 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

4. Criminal offenses against the protection of flora and fauna (articles 327, 335-341 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

5. Criminal offenses violating public relations in the field of atmospheric air (article 329 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

The environmentally-friendly society-related activities are listed in Chapter 4 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, «Crimes Against Peace and Humanity». For example, Article 169. Ecocid. Article 6 of the Criminal Code «Crimes Against Property», Article 201 provides for the violation of land rights. Chapter 10 «Criminal Violations against Public Security and Public Order» Article 276. Violation of the safety rules at atomic energy facilities; Article 277. Violation of safety rules during mining or civil works; Article 278. Poor quality construction; Article 279. Violation of the rules or regulations in the field of architecture, urban planning and construction activities; Article 280. Improper performance of expert works or engineering services; Article 281. Violation of safety rules at explosion-hazardous facilities; Article 282. Violation of the safety rules when implementing space activities; Article 283. Illegal activity of radioactive substances, radioactive waste, nuclear materials; Article 284. Destruction or extortion of radioactive, radioactive or nuclear materials; Article 285. The Criminal liability for violation of radioactive substances, radioactive waste and nuclear materials is provided.

The norms of all articles providing for liability for environmental offenses are based on blanket disposition. Therefore it is important to refer to the laws and numerous legal acts governing the requirements of environmental safety in the judiciary

practice, when formulating items that constitute environmental criminal offenses.

Public relations are a group of general environmental criminal offenses, environmental protection, rational use of natural resources, conservation of favorable natural conditions for living organisms and ensuring environmental safety of people. The direct object of these criminal offenses, public relations that regulate environmental offenses. The substance of ecological offenses is the actual natural resources, such as land, water, air, animal and plant life, forests and forests. The objective side of environmental offenses is characterized by active or inactive behavior. In most cases passive inactivity occurs. Formal and material formations were also associated with the completion of criminal offenses.

Subjective environmental criminal offenses can be intentionally or negatively borne by the subject of ecological offense, a general subject, ie a natural person aged under 16, or a specific entity in certain constituencies.

According to the Regulatory Decree of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No 1 of June 18, 2004 «On the application of the laws of the courts for some ecological crimes», «in order to ensure the correct application of the law in cases of consideration of cases of ecological crimes, other activities of production, storage and use of ecologically hazardous substances, as well as other activities (water, hunting, trees and shrubs) cutting, cutting, etc.), taking into account which environmental requirements and (or) regulations, as well as the criminal law provisions establishing responsibility for the commitment of environmental offenses, must be determined by what regulatory legal acts these requirements and rules prescribe» (electronic resource On application by courts of legislation on liability for certain environmental criminal offenses Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan:22).

According to the judicial practice, for example, in Aktobe region since 2014 8 environmental crimes were revealed. The administrative police department of the Aktobe region with the nature protection workers stopped the Daewoo nexia under the control of a resident of Shymkent on the «Samara-Shymkent» highway with a black bird box from the back seat, after it was checked by ecologists, It was found out that the steppe eagle that entered the Red Book found that the police initiated a criminal case and the investigation was ongoing.

In general, during this period in the territory of the region 2570 violations of nature legislation were revealed. According to 601 facts, the total amount is 3 million. An administrative penalty was imposed on 107 thousand 656 tenge (electronic resource // <http://mvd.gov.kz/portal:23>).

Despite the fact that the environmental damage caused by the offender was caused as a result of a deliberate act (omission) or negligence, the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, Articles 321, 322 the Law of the Republic of Kazakhstan on wildlife management, the Law of the Republic of Kazakhstan «About approval of the size of compensation of harm caused by infringement of legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of protection, reproduction and use of fauna» , the order of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan from February 27, 2015 of No. 18-03 / 158 «About approval of the basic rates for calculation of the amount of damage caused by violation of the forest legislation of the Republic of Kazakhstan» according to the order of the Government of the Republic of Kazakhstan from May 31, 2007 of No. 441 on the basis of the calculation of the amount of damage and on the basis of the calculation methods and, in the absence of such, the environmental damage and shall be subject to indemnification by the perpetrator«.

We believe that Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should include definition of «ecological criminal offenses» on the basis of amendments and additions. «Ecological offenses are criminal offenses or inaction to a society that poses a threat to the environment, its resources, or to the environmental safety of the population».

Correct identification of the elements and elements of the ecological offense is very important. First of all, it allows to exclude environmental offenses and other environmental offenses. Second, it is the basis for the identification of similar environmental offenses and the proper design of criminal responsibility.

Ecology is a new branch of science. This has not been the case for over the past ten or twenty years. We have just turned our attention to science, when our nature is just a waste of time. Now, in the future, we need to expand the scope of education in the field of ecology. The most important thing is to ensure the opening of the subject of «ecology» from kindergartens to all schools, secondary and higher educational institutions. Only then will we be able to prepare the future active nature conservation activists tomorrow.

References

- Agybayev A. N. Criminal law. Special part: Textbook. /A. N. Agybayev – Almaty: Kazakh University, 2016.-450 p.
- Agybayev A. N. Comment to the Criminal code of the Republic of Kazakhstan. General and special parts. – Almaty: ZhetiZhargy, 2015. – 768 pages.
- Arutyunov V. S. Global warming: a disaster or a blessing? //Journal of Russian chemical society named after D. I. Mendeleev – 2005. -T. XLIX.№ 4. – P. 6-12.
- Bekisheva S.D. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: Textbook. – Karaganda: Arko, 2009. – 472 p.
- Biodiversity conservation in Central Asia. Kazakhstan / edited by T. M. Bragina, O. B. Pereladova. – Almaty, 1997. –115 p.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «Criminal Code of the Republic of Kazakhstan» Code of the Republic of Kazakhstan dated July 16, 1997 No. 167 [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- Elubaev J. S. Problems of legal regulation of subsoil use: domestic experience and international experience. Monograph. – Almaty, 2011- 436 p.
- «Environmental Code of the Republic of Kazakhstan» Code of the Republic of Kazakhstan dated 9 January, 2007 No.212. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «Forest Code of the Republic of Kazakhstan». The Code of the Republic of Kazakhstan dated 8 July, 2003 No. 477. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life». State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, October 5, 2018. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 29.10.2018).
- Ibragimova S. A. et al. Microfertilizer preparation for stimulation of tolerance of plants to the stress factors [electronic resource] // <http://bulletin-ecology.kaznu.kz/index.php> (date accessed: 29.10.2018).
- Jangaliev A. D., Salova, T. N., Mukanova G. S. Wild fruit forests of Kazakhstan, their importance, conservation, use // Collection of scientific articles the Treasury. 2016. – P. 36-38.
- Kulteleyev S. T., Rakhmetov E.Sh., Environmental law of Kazakhstan: General and special part. Textbook. – Almaty: HAS, 2008. – 328 p.
- Mirzadinov R. A., Torgayev A. A., Ussen, K., R. Bajenova etc. Restoration of degraded vegetation and loss mechanism of weed plants //Plant world and its protection -2007. №5. – P. 151-164.
- «On Administrative Infractions» The Code of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 235-V. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «On application by courts of legislation on liability for certain environmental criminal offenses». Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of June 18, 2004 N 1.[electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «On Specially Protected Natural Areas» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 July 2006 No. 175.[electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the» green economy « Comment to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 №577 [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- «Penal Code of the Republic of Kazakhstan» The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 No. 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan[electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).
- Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of the established state. Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 29.10.2018).
- Zhaksybekova F. S. Criminological problems of ecological crimes encroaching on plant and animal life. Legal science.,Cand., ready to receive a degree., disk., autoabstract. Astana. – 2008. – 21 pages.
- 10 environmental crimes were revealed for 8 months in the Aktobe region. «Independent Kazakhstan» [electronic resource] // <http://mvd.gov.kz/portal> (date accessed: 29.10.2018).

References

- Agybaev A.N. Kymlystyk kutyk. Erekshe bolim [Criminal law. Special section] Kazakh universiteti, Almaty, 2016. – 450 p.
- Agybaev A.N. Kazakhstan Respublikasynyn Kymlystyk kodeksine tusindirme. Zhalpy zhane Erekshe bolikter [Declaration of the Republic of Kazakhstan Code of Criminal Procedure. Zhalpy and Erekshe total] Zheti zhargy, Almaty, 2015. – 768 p.
- Aktobe oblysynda 8 aida ishinde 10 ekologiyalyk kymlystyk ashyldy. «Egemen Kazakhstan» [10 ecological crimes were revealed in Aktobe region within 8 months] Available at: <http://mvd.gov.kz/portal> [in Kazakh] (date accessed: 29.10.2018).
- Arutjunov V.S. Global'noe poteplenie: katastrofa ili blago? [Global warming: a disaster or a blessing?] , Zhurnal Rossiyskogo himicheskogo obshchestva im. D.I. Mendeleeva [Journal of the Russian Chemical Society. D.I. Mendeleev], 2 (4), p. 6-12 (2005). [in Russian].
- Bekisheva S.D. Ecologicheskoe pravo Respubliki Kazakhstan [Environmental Law of the Republic of Kazakhstan] Arko, Karaganda, 2009. – 472 p.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (date accessed: 29.10.2018).

«Criminal Code of the Republic of Kazakhstan» Code of the Republic of Kazakhstan dated July 16, 1997 No. 167 [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

Dzhangaliev A.D., Salova T.N., Mukanova G.S. Dikie plodovye lesa Kazahstana ih znachenie, ohrana, ispol'zovanie [Wild fruit forests of Kazakhstan their value, protection, use] // Sbornik nauchnyh statei KazNU [Collection of scientific articles KazNU], (7), p. 36-38 (2016). [in Russian].

Elubaev Zh.S. Zher koinauyn paidalanudy kukykyk retteu problemalary: otandyk tazhiribe zhane sheteldik zhuie [Problems of legal regulation of subsoil use: domestic practice and foreign experience] Almaty, 2011. – 436 p.

«Environmental Code of the Republic of Kazakhstan» Code of the Republic of Kazakhstan dated 9 January, 2007 No.212. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«Forest Code of the Republic of Kazakhstan». The Code of the Republic of Kazakhstan dated 8 July, 2003 No. 477. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life». State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, October 5, 2018. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 29.10.2018).

Ibragimova S. A. et al. Microfertilizer preparation for stimulation of tolerance of plants to the stress factors Available at: <http://bulletin-ecology.kaznu.kz/index.php/> [in English]. (accessed 29.10.2018).

Kulteleev S.T., Rakhmetov E.Sh. Kazakhstan Respublikasynyn ekologiyalyk kuckygy: Zhalpy zhane Erekshe bolimi [Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: General and Special Part] Has, Almaty, 2008. – 328 p.

Mirzadinov R.A., Torgaev A.A., Usen K., Bajzhienova R. i dr. Vosstanovlenie degradirovannoi rastitel'nosti i mekhanizm vypadeniya sornyh rasteni [Restoration of degraded vegetation and the mechanism of weed loss], Rastitel'nyi mir i ego ohrana [The flora and its protection], (5), p. 151-164 (2007). [in Russian].

«On Administrative Infractions» The Code of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 235-V. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«On application by courts of legislation on liability for certain environmental criminal offenses». Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of June 18, 2004 N 1. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«On Specially Protected Natural Areas» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 July 2006 No. 175. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the» green economy « Comment to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 №577 [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

«Penal Code of the Republic of Kazakhstan» The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 No. 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 29.10.2018).

Sohranenie bioraznoobraziya Central'noi Azii. Kazahstan [Biodiversity conservation in Central Asia. Kazakhstan] / Pod red. T.M. Braginoj, O.B. Pereladovo Almaty, 1997.-115 p.

Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of the established state. Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 29.10.2018).

Zhaksybekova F.S. Osindikter men zhanuarlar duniesine kol sugatyn ekologiyalyk kylmystardyn kriminologiyalyk problemalary. Zan gylym., kand., gylymi darezhesin alu ushin daiyn., diss., avtoferaty. [Criminological problems of ecological crimes, which encroach on the flora and fauna]. Astana. – 2008. – 21 p.

Batyrbayev N.M.

Ph.D., professor, K.A. Yassau International Kazakh-Turkish University,
Kazakhstan, Turkestan, e-mail: batyrbaev@mail.ru

**ECOLOGICAL EDUCATION OF THE POPULATION
AS AN IMPORTANT COMPONENT
OF ENVIRONMENTAL POLICY**

This article analyzes the concepts and role of environmental education. Environmental education of the population.

The purpose of this work is the analysis of scientific approaches to the concept of population. As well as an analysis of the role of the environmental consciousness of citizens in the modern world. Applied works are applied both by general theoretical and specifically scientific methods of knowledge, namely: dialectical, comparative legal, historical, formally dogmatic (specially legal), concrete legal and logical. The scientific and practical significance of the research lies in the results and conclusions.

The article analyzes the conceptual apparatus and their interrelations, which also face state and human rights organizations.

The practical significance of the article lies in the possibilities of using the results obtained to improve the current environmental legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as in the law enforcement activity of the authorized bodies in the field of ecology.

Key words: ecology, environmental awareness, ecological outlook, environmental education.

Батырбаев Н.М.

з.ғ.к., профессор, К.А. Яссауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университетінің проректоры,
Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: batyrbaev@mail.ru

**Халықты экологиялық ағарту экологиялық саясаттың
маңызды құрамдас бөлігі ретінде**

Осы мақалада экологиялық білім берудің тұжырымдамасы мен рөлі мемлекеттің ажырамас экологиялық саясаты ретінде қарастырылады. Экологиялық білім, сондай-ақ әлемдік сананың экологиялық сана мен экологиялық дүниетанымын қалыптастыру әдісі ретінде қарастырылады.

Бұл жұмыстың мақсаты халықтың экологиялық білім беру тұжырымдамасына, рөліне және мәніне ғылыми көзқарастарды талдау болып табылады. Сондай-ақ қазіргі заманғы әлемдегі азаматтардың экологиялық сана рөлін талдау. Жұмысты жазу кезінде жалпы теориялық және арнайы танымдық әдістер диалектикалық, салыстырмалы құқықтық, тарихи, ресми догматикалық (нақты, құқықтық), нақты заңды және логикалық, Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы қорытындылар мен тұжырымдар.

Мақалада тұжырымдамалық аппараттар мен олардың корреляциясы талданады, сонымен қатар мемлекеттің және құқық қорғау ұйымдарының алдында тұрған міндеттерді айқындайды.

Мақаланың практикалық құндылығы – Қазақстан Республикасының қолданыстағы экологиялық заңнамасын жетілдіру үшін алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігі, сондай-ақ экология саласындағы уәкілетті органдардың құқық қорғау қызметінде.

Түйін сөздер: экология, экологиялық сана, экологиялық көзқарас, экологиялық ағарту.

Батырбаев Н.М.

к.ю.н., профессор, Международный казахско-турецкий
университет имени Х.А. Яссави,
Казахстан, г. Туркестан, e-mail: batyrbaev@mail.ru

**Экологическое образование населения
как важный компонент экологической политики**

В данной статье проводится анализ понятия и роли экологического просвещения как составной экологической политики государства. Экологическое просвещение рассматривается также как метод формирования экологического сознания и экологического мировоззрения населения планеты.

Целью данной работы является анализ научных подходов к понятию, роли и сущности экологического просвещения населения. А также анализ роли экологического сознания граждан в современном мире. При написании работы применялись как общетеоретические, так и конкретно научные методы познания, а именно диалектический, сравнительно-правовой, исторический, формально-догматический (специально-юридический), конкретно-правовой и логический. Научная и практическая значимость исследования заключается в полученных результатах и выводах.

В статье проводится анализ понятийного аппарата и их соотношения, а также определены те задачи, которые еще стоят перед государственными и правозащитными организациями.

Практическое значение статьи заключается в возможности использования полученных результатов по совершенствованию действующего экологического законодательства Республики Казахстан, а также в правоприменительной деятельности уполномоченных органов в области экологии.

Ключевые слова: экология, экологическое сознание, экологическое мировоззрение, экологическое просвещение.

Introduction

The problem of ensuring environmental safety is one of the most acute and has acquired a global character. The rapid growth of industry, the huge demand for natural resources, the development of scientific and technological progress, the unprecedented growth of the Earth's population led to previously unknown anthropogenic impact on the planet. The very awareness that the world community recognizes the interdependence between production activities and the state of the environment is an important step in solving environmental problems.

Modern society has made significant progress in protecting the environment. However, most countries consciously give preference to economic interests, focusing on the interests of their population, the need for its provision, etc. At the same time, the intellectual world elite understands that natural resources are not endless and anthropogenic influence is only exacerbated. The solution of many problems will be the introduction of the latest scientific technologies, the transition to the principles of the «green economy» and other reduction of the negative impact on nature.

At the same time, the widespread recognition and implementation of these principles, the

«infusion» of the newest sparing technologies, which apparently will require certain investments, is possible only if there is individual and public ecological awareness, reaching a certain level of ecological culture. This, in turn, requires serious work on the part of governments, international organizations, public associations and citizens themselves in the field of propaganda, agitation and education of the population.

Formation of the ecological consciousness and ecological culture of society acquires a special meaning and special urgency, as it becomes one of the conditions for the safety of life and health of every person. Certain steps in this direction have already been achieved, as exemplified by the active activities of various environmental organizations whose membership involves a large part of the world's population or individual countries. For example, the International Social and Ecological Union (ISET) unites more than 10 thousand people from 17 countries, the World Wide Fund for Nature (World Wide Fund for Nature) has more than 5 million supporters around the world, WWF operates in more than 90 countries. Many organizations carry out their activities through donations of supporters and do not accept financial assistance from state structures, political parties or business in principle (Muratbakieva S.M., 2016: 11).

Ecological consciousness and ecological culture

At the same time, according to our observation, these communities unite the most progressive sections of the population, while the rest, which is the overwhelming majority of citizens. It is this overwhelming majority that should be covered by the process of environmental education and upbringing. The importance of environmental safety for life as such leads to the realization that the process of environmental education and upbringing should be put on the state level. The importance of environmental safety for life as such leads to the realization that the process of environmental education and upbringing should be put on the state level. This world view is defined as «ecological consciousness», which becomes a basic component of sustainable development strategy.

Ecological consciousness has become an object of research of modern psychology only in the last 20-30 years and is defined by scientists as «the highest level of mental reflection of the natural and artificial environment, its inner world, the reflection of the place and role of man in the biological, physical and chemical world. It acts as a continuously changing set of sensory and mental images that are directly reflected in analytically generated categories and phenomena that directly capture individual or social ecological experience» (Kamenskaya E.N., 2007-2017).

A certain level of ecological consciousness is in the modern world a necessary condition for the existence of the trinity «man – society – environment», in which man has become the determining factor. Human behavior is the result of his consciousness and level of culture, in this case the ecological culture, which is considered «as part of an integral worldview and represents a set of the most general ideas on the interaction of man with the natural environment actively accepted by the person. Ecological culture can also represent a person's position in relation to nature, a form of manifestation of ecological consciousness, organically entering the system of worldview as the integration of knowledge, self-awareness and goal-setting of the individual (Erofeev B. V., 2011). We must agree with this position, it is the general outlook, level of culture and knowledge of a person that determines his behavior, including his attitude to nature, himself and his role in the environment.

If we turn to the analysis of the structure of ecological culture, scientists distinguish its following components:

- understanding of the specifics and complexity of natural phenomena, their interrelationships;
- integrity of knowledge about the environment;
- Ability to think within the limits of ecological safety;
- compliance with laws protecting the natural environment;
- the ability to create constructive ethical provisions that regulate the relationship of a person with the surrounding natural environment;
- readiness to be responsible for the preservation of the environment (Glazyichev S.N., 1998).

Scientific researchers in this problem point out quite rightly that both ecological culture and ecological consciousness is predetermined by the level and depth of general knowledge, including knowledge in the field of ecology and environmental legislation. The spread of environmental knowledge in this process plays a significant role.

As it was said earlier, in the current environmental situation, environmental education becomes a priority for many countries. For example, in the USA, Canada, England, the Netherlands, Denmark, Sweden, Germany, priority in environmental education are nature classes, the allocation of special project days and weeks, the development of environmental games based on the desire to awaken a holistic emotional perception of nature (ENVIRONMENTAL EDUCATION HIGHLIGHTS). And this experience deserves serious attention for its implementation in domestic practice.

It should be noted that the last analysis of the state of environmental education in Central Asia in 1992 by the Regional Center for Central Asia, which significantly updates the need for new developments on this issue. In addition, in the world practice and practice of our countries, the latest developments, legislation, requirements and methods in the field of environmental education have emerged. The words of the Secretary-General of the United Nations quite rightly correspond to ecological education: «Education today should be viewed as a lifelong process that needs not only to be adjusted but also to be changed and transformed,» which explains our position that under environmental education is understood the continuous process of education, upbringing and development of the individual, aimed at the formation of scientific and practical knowledge and skills, as well as holistic orientation, behavior and activities in the sphere of environmental protection, sustainable use of nature and consumption, the formation of an ecological way of life.

Ecological education in Kazakhstan, in our view, has not reached the proper level. At the same time, the level of education in the Republic of Kazakhstan considerably exceeds the average world level, «this is confirmed by the fact that the country has always been among the 40 strongest countries in the category of Education. The country was also recognized as the best in the field of education in Central and West Asia and took first place in the UNESCO Education for All index in 2011 (Uroven obrazovaniya v RK znachitelno prevyshaet sredniy mirovoy uroven). At the same time, environmental education is a necessary link in the system of education and upbringing of modern citizens of the country, as well as in the process of training and improving the skills of personnel in various specialties and job categories, as increasing the overall ecological culture of the population and accumulating the specialized knowledge required in specific areas of activity .

This becomes relevant already in the light of the fact that the state sets increasingly stringent requirements in the process of not only industrial, but also everyday life of ordinary citizens. It should be noted that the «legislator of fashion» in this area is the Federal Republic of Germany, which, for example, first decided on the utilization of vehicles exceeding a certain period of use and many others. other. Already the very knowledge of these requirements becomes a vital condition for a person's life in a state governed by the rule of law. It is necessary to distinguish between general ecological education of the population and special vocational education (Topor A. V., 2013).

Ecological education of the population is aimed at the formation of ecological representations and the assimilation of ecological knowledge. In most countries of the world, as well as in Kazakhstan, this process occurs through school education, special disciplines, etc. Whereas vocational education contains an obligatory eco-political component where managers of various levels are taught to take environmentally-balanced solutions that take into account the system of environmental risks. In a number of countries, education itself, coupled with science, is aimed at solving environmental problems based on scientific laboratories based on universities, which indicates the creation of special mechanisms for the implementation of scientific ideas and their development. The availability of special environmental programs, which provide information, training and joint actions to protect the environment of such groups as consumers,

producers, politicians, civil servants, researchers, aimed at improving the environmental situation, becomes urgent.

In the process of ecological education, in the world practice, a significant role is played by non-governmental organizations that closely monitor any violations of environmental norms by government bodies and the general population. One of the directions of their activities is the organization and conducting of training programs. Such an impact is intended to form a socio-ecological worldview, legal positions, a set of scientific knowledge, the ability to translate knowledge into practice, the ability to cooperate with each other; raise the level of culture of man and society as a whole, improve the moral qualities of people.

So, the fundamental principles of environmental education in the field of environmental protection in the recommendations of international organizations and conferences are:

- priority of social aspects of environmental problems;
- analysis of the natural and man-made environment;
- interdisciplinarity;
- requirement of knowledge and knowledge;
- the importance of skills, attitudes, values and the desire to participate in decision-making aimed at improving the quality of the environment.

Given the current trend, the influence of public non-governmental organizations on environmental policy is not yet comparable with the influence of the media. The role of the media in modern democratic societies will inevitably be reconsidered under the influence of environmental organizations. This trend is observed not only at the state level, but also at the international level.

Conclusions

In general, we believe that:

1. In the process of environmental education, the population is a long and multifaceted process that should be considered as a component of state environmental policy.
2. The process of ecologization of public consciousness should encompass the impact of the family, educational institutions, public organizations, government bodies and the public on the consciousness of a person.
3. Ecological education is the basic criterion for the development of ecological consciousness and sense of justice.

References

- Muratbakieva S. M. Mezhdunarodnyie ekologicheskie organizatsii // Molodoy uchenyy. – 2016. – #9.1. – S. 50-52.
- Kamenskaya E.N. Ekologicheskaya kultura i bezopasnost molodezhi // Elektronnyy nauchnyy zhurnal «Inzhenernyy vestnik Dona», 2007–2015.http://ivdon.ru/uploads/article/pdf/IVD_210_Kamenskaya.pdf_5dfa2730af.pdf
- Erofeev B. V. (2011) Ekologicheskoe pravo Rossii. – M. – 120.
- Glazyichev S.N. (1998) Ekologicheskaya kultura uchitelya: issledovaniya i razrabotki ekogumanitarnoy paradigmy: Monografiya – M.: Sovremennyy pisatel. – 432s.
- ENVIRONMENTAL EDUCATION HIGHLIGHTS – examples of EPA’s current efforts to solve our nation’s environmental challenges through environmental education. – ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY UNITED STATES, 2009.- PP. 1–13
- Uroven obrazovaniya v RK znachitelno prevyshaet sredniy mirovoy uroven // <http://abctv.kz/ru/last/uroven-obrazovaniya-v-rk-znachitelno-prevyshaet-srednij-mir>
- Topor A. V., Ivaschenko O. V. Zarubezhnyy opyt i mirovyie tendentsii v organizatsii ekologicheskogo obrazovaniya // Molodoy uchenyy. – 2013. – #10. – S. 539-542.

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINALISTICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНАЛИСТИКА**

Джансараева Р.Е.¹, Омарова А.Б.², Маликов Д.Б.³

¹з.ғ.д., профессор, e-mail: Rima.Jansaraeva@kaznu.kz

²з.ғ.к., доцент, e-mail: omar_17@mail.ru

³оқытушы, e-mail: daurenm@gmail.com

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ
КЕЙБІР БАҒЫТТАРЫ ТУРАЛЫ**

Аталған мақала құқықтық ғылымдағы виктимологияның мәні мен маңызын анықтау сұрақтарына арналған.

Аталған мақаланың мақсаты – виктимологияның ұғымын анықтауға қатысты классикалық және заманауи көзқарастарды және виктимологиялық зерттеулердің негізгі бағыттарын зерттеу.

Виктимологиялық зерттеулер мәселелері құқықтық ғылымда жиырмасыншы ғасырдың 40 жылдары батыс ғалымдарымен криминологияның жаңа ғылыми бағыты қарастырылған. Қазіргі кезде виктимология заманауи дүниеде өсуі жалпы және арнайы экономикалық, саяси, рухани, қылмыстық-құқықтық, криминологиялық факторлармен шартталған қылмыстылыққа қарсы тұру мәселелерін ғылыми құқықтық зерттеудің дербес, кешенді, жүйелі бағыты ретінде қарастырады.

Заманауи Қазақстанда қылмыстық құқықтық қатынастардың қатысушысы ретінде қылмыс құрбанын анықтау позициясынан қылмыстылық мәселелерін зерттеуге қатысты құқықтық ғылымның дербес ғылыми бағыты ретінде виктимологияның қалыптасу үдерісі жақында басталып, қылмыстылықтан виктимологиялық сақтандыру жүйесін, жәбірленушінің және қылмыс құрбандарының құқықтарын қорғау үшін тиісті нормативтік құқықтық базаны қалыптастыру қажеттілігі туындады. Дегенмен де, қылмыстылықтан сақтандырудың заманауи отандық заң тәжірибесінде виктимологиялық бағыт тек қылмыстылықтан сақтандырудың стратегиясы мен тактикасын және азаматтарды қылмыстық құқықтық қорғауды анықтауға қатысты қызметтің бір бөлігі деген пікір қалыптасқан. Жүргізілген зерттеулер қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы тұру туралы нақты және толық пікірі қалыптастырмады. Осы жағдай жүргізілген зерттеудің жаңалығын анықтайды. Аталған мақалада авторлар құқықтық ғылымдағы кешенді бағыт ретінде виктимологияны кең түрде қарастырып, виктимологиялық зерттеулердің бағыттарын кешенді зерттеу қажеттілігін негіздейді. Мақалада ғылымда орын алған теориялық көзқарастарды зерттеу және жалпылау негізінде виктимологияның ұғымына және виктимологиялық зерттеулердің негізгі бағыттарына деген тұжырымдамалық көзқарастардың мәні жалпыланған түрде берілген. Авторлар арқылы мақаланың ғылыми маңызын анықтайтын виктимологияның теориялық негіздері туралы қорытындылар мен ғылыми негізделген ережелер бейнеленген. Сонымен қатар, мақаланың тәжірибелік маңызын бейнелейтін тақырып бойынша негізгі мәселелер және оларды шешудің негізгі бағыттары белгіленген.

Зерттеудің әдіснамалық негізіне қылмыстық құқық және криминологияның қылмыс, қылмыстық, виктимділік, виктимологияның мәні туралы ғылыми ережелер қаланды. Виктимологияның ұғымына қатысты заманауи көзқарастарды зерттеу барысында қорытындылар әлеуметтік-құқықтық, қылмыстық құқықтық құбылыстар мен үдерістерді сапалық және сандық талдау жолымен алынған. Авторлар арқылы жүргізілген құқықтық талдау Қазақстанның құқықтық ғылымындағы виктимологиялық зерттеулердің жаңа бағыттарын анықтау үшін ұсыныстар жасауға және басқа мемлекеттермен өзара әрекеттесу қажеттілігін көрсететін қылмыстылыққа қарсы тұру аясындағы виктимологиялық зерттеулердің халықаралық аспектілерін игеруге үлес қосады. Аталған мақалада алынған нәтижелерді оқу үдерісінде, аталған мәселе бойынша оқулықтар, оқу құралдарын және мақалалар жариялау барысында қолдануға болады.

Түйін сөздер: қылмыстылық, қылмыстылыққа қарсы тұру, виктимділік, қылмыстылықтың құрбаны, виктимология.

Dzhansaraeva R.E.¹, Omarova A.B.², Malikov D.B.³

¹Doctor of Juridical Sciences, professor, e-mail: Rima.Jansaraeva@kaznu.kz

²Candidate of Juridical Sciences, docent, e-mail: omar_17@mail.ru

³teacher, e-mail: daurenm@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Some areas of victimological research

In this article, the authors draw attention to the victimological direction in the implementation of the criminal policy of the state.

The purpose of this article is to investigate the conceptual aspects of the victimological policy of the state as one of the directions of the criminal policy in the field of combating crime.

The problem of criminal policy is a complex, systematic socio-political and legal problem of modern Kazakhstan, conditioned by general and special economic, political, spiritual, methodological, legal, criminological and other factors. Victimological policy is considered as one of the criminal policy branches, means of influencing crime in the mainstream of world trends.

In today's Kazakhstan, a comprehensively developed theoretical and regulatory framework for the development of the system of victimological crime prevention, protection of the rights of victims and victims of crime has been formed. Meanwhile, in modern legal literature and in crime prevention practice, a point of view has been formed according to which the victimological direction is only a part of the strategy and techniques of crime prevention and criminal legal protection of citizens. Numerous studies have not yet led to the development of a sufficiently accurate and complete picture of the victimological counteraction of crime as a sphere of criminal policy. This determines the novelty of this study. In the proposed article, the authors hold and disclose the position that in terms of content, subject matter of regulation, subjective composition, victimological policy in a certain sense is broader than the scientifically grounded strategy and tactics of crime prevention and regulation of criminal legal relations implemented in modern criminal policy. In the article, based on the study and generalization of existing theoretical views, the essence of the conceptual approach to determining the victimological policy of the state in the sphere of combating crime is presented in a generalized form. The authors reflect scientifically substantiated provisions and conclusions about the theoretical foundations of victimological crime prevention, which determines the scientific significance of this article. In addition, the main problems on the topic and the main directions of their solution are identified, which determines its practical significance. The methodological basis of the research is the scientific provisions of criminal law and criminology on the nature of crime and criminality, their impact on the state and public security, victimization, victimology. In the course of research into the modern concept of determining the nature of victimological crime prevention, the conclusions are obtained through qualitative and quantitative analysis of social, legal, criminal-legal phenomena and processes.

The legal analysis carried out by the authors makes it possible to provide recommendations for the definition of new promising areas of Kazakhstan's criminal policy in the sphere of combating crime, it can contribute to the solution and overcoming of the international aspect in the field of victim crime prevention, which requires the establishment of cooperation with other states. The results obtained in this article can be used in the educational process, for writing textbooks or educational guide books and publishing articles on this topic.

Key words: criminality, crime prevention, criminal policy, victimology policy, victimality, victimization, the victim of crime.

Джансараева Р.Е.¹, Омарова А.Б.², Маликов Д.Б.³

¹Д.ю.н., профессор, e-mail: Rima.Jansaraeva@kaznu.kz

²к.ю.н., доцент, e-mail: omar_17@mail.ru

³преподаватель, e-mail: daurenm@gmail.com

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

О некоторых направлениях виктимологических исследований

Настоящая статья посвящена вопросам определения сущности и значения виктимологии в правовой науке.

Цель настоящей статьи – исследовать классические и современные научные подходы к определению виктимологии и основные направления виктимологических исследований.

Проблемы виктимологических исследований были обозначены перед правовой наукой еще в 40-х годах двадцатого столетия западными учеными как новое научное направление в криминологии. В настоящее время виктимология рассматривается как самостоятельное комплексное, системное направление научно-правовых исследований проблем противодействия преступности в современном мире, рост которой обусловлен общими и специальными

экономическими, политическими, духовными, уголовно-правовыми, криминологическими и иными факторами. В современном Казахстане относительно недавно начался процесс формирования виктимологии как самостоятельного научного направления в правовой науке по исследованию проблем преступности с позиции определения жертв преступлений как участников уголовно-правовых отношений, необходимости формирования надлежущей нормативно-правовой базы для развития системы виктимологической профилактики преступности, защиты прав потерпевших и жертв преступлений. К сожалению, в современной отечественной юридической практике предупреждения преступности сформировалась точка зрения, согласно которой виктимологическое направление есть лишь часть деятельности по определению стратегии и тактики предупреждения преступности и уголовно-правовой защиты граждан. Многочисленные исследования не привели пока к выработке достаточно точного и полного представления о виктимологическом противодействии преступности. Это определяет новизну настоящего исследования. В данной статье авторы придерживаются и раскрывают позицию определения виктимологии в широком смысле как комплексном направлении в правовой науке, что обуславливает необходимость выявления и комплексного научного исследования направлений виктимологических исследований.

В предлагаемой статье на основе изучения и обобщения существующих теоретических взглядов излагается в обобщенном виде сущность концептуального подхода к определению виктимологии и основных направлений виктимологических исследований. Авторами отражены научно обоснованные положения и выводы о теоретических основах виктимологии, что определяет научную значимость настоящей статьи. Кроме того, обозначены основные проблемы по теме и основные направления их решения, что обуславливает его практическую значимость.

Методологической основой исследования стали научные положения уголовного права и криминологии о сущности преступления и преступности, виктимности, виктимологии. В ходе исследования современных подходов к определению виктимологии выводы получены посредством качественного и количественного анализа социально-правовых, уголовно-правовых явлений и процессов.

Проведенный авторами правовой анализ позволяет представить рекомендации по определению новых перспективных направлений виктимологических исследований в правовой науке Казахстана и может внести вклад в решение и преодоление международного аспекта в сфере виктимологических исследований проблем противодействия преступности, что предполагает необходимость взаимодействия с другими государствами.

Результаты, полученные в настоящей статье, можно использовать в учебном процессе, для написания учебников или учебных пособий и публикации статей по данной проблематике.

Ключевые слова: преступность, противодействие преступности, виктимность, жертва преступности, виктимология.

Кіріспе

«Виктимология» термині ХХ ғасырдың 40 жылдары «victima» латын сөзі және «logos» грек сөзінен жаңа ғылыми бағытты, құрбан туралы ілімді білдіреді.

Виктимология ұғымы «құрбан» терминіне қандай автор қандай мазмұн беретіндігіне қарай анықталады. Бәрімізге мәлім адамға қауіп-қатер әржақтан келуі мүмкін. Сондықтан да, құрбан – табиғи, әлеуметтік, технологиялық үдерістердің нәтижесі ретінде тұрақты, сөзсіз элементті білдіреді.

Адам экологиялық апаттың, қылмыстық емес сипаттағы жағдайлардың кездейсоқ үйлесуінің, қауіпсіздік ережелерінің бұзылуының және басқа да қылмыстық емес жағдайлардың құрбанына айналуы мүмкін.

Құқықтық мағынада құрбанның екі түрін бөліп қарастыруға болады: а) оқыс оқиғадан

(өндірістік және тұрмыстық жарақаттан, апаттан, табиғи апаттан және т.б.); б) құқық бұзушылықтардан.

Виктимология аясындағы ғалымдардың пікірі бойынша, дербес ғылыми бағыт ретінде виктимологияның қалыптасуы келесі факторларға: қоғамдағы саяси және әлеуметтік өзгерістерге; әлеуметтік көмек көрсету жүйесінің қысқаруына, жұмыссыздықтың өсуіне; тұлғаға виктимділіктен келтірілген зиянның орын толтыру үшін заңмен кепілдік берілген мүмкіндіктердің азаюына; адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға қоғам тарапынан назардың ұлғаюына; қылмыскердің криминалды белсенділігін зарарсыздандыру, тойтаруға бағытталған қылмыстың алдын алу шараларының шектелгендігіне байланысты.

Айта кету керек, бұл тек жаңа ғылыми бағыттың құрылуына алғышарт болған факторлардың бір бөлшегі ғана.

Өткен ғасырдың 40-жылдары Батыста жаңа ғылыми бағыттың дамуы туралы алғаш рет Б. Мендельсон, Г. Гентиг, Р. Гассердің идеяларының әсерінен «...жаңа бағыт криминологиядағы дәстүрлі тақырып қылмыс құрбанына деген қисынды, пәнаралық көзқарасты тиімді қамтамасыз ете алады» деген ойлар қозғала басталды (Kostic, 2010).

Аталған бағытты ұстанушы авторлар арқылы құрбан қылмыстың қатысушысы ретінде қабылданып, қылмысқа қатысу сипатына байланысты оларды жүйелеу ұсынылды. Айта кетсек, Бенджамин Мендельсон «...қылмыстағы құрбанның рөлін зерттеу жетік қылмыстан сақтандыруға әкеліп соқтырады», – деп баса айтып көрсетті (Mendelsohn, 1963). Жаңа ғылыми бағыт қылмыстың себептері мен оны жасауға жәрдемдесетін жағдайларды терең және жан-жақты түсіну үшін, жәбірленуші туралы мәліметтерді біріктіріп, бір жүйеге келтіруді көздеді.

Шетелдік ғалымдардың пікірі бойынша, виктимология өз зерттеулерін криминологиямен сәйкестендіре отырып, бірақ оны қайталамай, жаңа ғылыми бағытты ашуы керек. Сонымен, виктимология жаңа ғылыми бағыт ретінде қылмыскердің іс-әрекеті мен оның құрбанға деген қарым-қатынасын қозғайтын мінез-құлық үлгісінің дамуын зерттеуге, белгілі бір адамдар мен топтардың виктимділігінің факторларын анықтауға, қылмыс құрбандарының әртүрлі типтерін зерттеуге және жүйелеуге мүмкіндік береді. Виктимология арқылы қылмыстық актіні басқа жағынан зерделеуге, әлеуметтік құбылыс ретінде қылмыстылықты туындататын барлық себептер мен жағдайлардың жиынтығын зерттеуге мүмкіндік туды.

Қылмыстық құқықтың классикалық мектебінің өкілі Иеремия Бентам осыдан 200 жыл бұрын қылмыстың құрбандарына келтірілген зиянның орын толтыруды ұсынған болатын. Ганс фон Гентиг қылмыстың құрбанын қылмыстық ниетті қалыптастырудың белсенді субъектісі, қылмысты жасауға қатысушы, кейде оның инициаторы ретінде де қарастырады (Гентиг, 1948). Бенджамин Мендельсон мен Ганс фон Гентигтің еңбектері қазір виктимологиялық классиканың қатарында.

29 наурыз 1947 жылы алғаш рет Б. Мендельсон Бухарестегі халықаралық конгрессте «виктимология» ұғымын енгізіп, «Новые биопсихосоциальные горизонты: виктимология» атты әйгілі баяндамасын жариялады. Б. Мендельсонның баяндамасында виктимологияның негізін қалаушы

элементтер: құрбан, кінәнің дәрежесіне қарай ол құрбанның типологиясын береді (абсолютті кінәсіз құрбан (мінсіз құрбан), жеңіл кінәнің дәрежесі бар құрбан, қолсұғушының кінәсімен тең дәрежедегі құрбан, (ерікті құрбан), кінәлі құрбан (арандатушы құрбан), толық кінәлі құрбан) және «қылмыстық жұп» (құрбандық пен зорлық арасындағы), «құрбанға кандидат», «арандатушы құрбан», «құрбандық индексі» атты ұғымдар енгізілді.

Виктимологиялық мәселелер жан-жақты және терең түрде Г. Гентиг пен Б. Мендельсонның ізбасарлары Г. Элленберг, Р. Гассер, Х. Нагель, И. Маттес, С. Шафер, А. Фаттах, Э. Виано, Г. Шнайдер, К. Миядзава, Дж. Фримэн және т.б. еңбектерінде көрініс тауып, бұл ғылыми еңбектер дербес ғылыми пән ретінде виктимологияның қалыптасуына көп үлес қосты.

Қылмыстың құрбаны туралы ілімнің негізіне қаланған және құрбандарды қорғауға байланысты халықаралық заңнаманың дамуына жәрдемдескен шетелдік виктимологиялық зерттеулермен қатар қылмыстылықтың жеке-леген түрлеріне қарсы іс-қимылға арналған криминологиялық зерттеулер шеңберіндегі кеңестік виктимологияның дамуы туралы да айта кету жөн.

КСРО-да алғаш виктимологиялық зерттеулерді Л.В. Франк жүргізді. Өз зерттеулерінде Л.В. Франк виктимологияның теориялық және қолданбалы құндылығы бар дербес ғылыми бағыт екендігін негіздеді (Франк, 1966).

Қазақстанда виктимология аясында зерттеулер жүргізілуде, дегенмен де, Ресеймен салыстырғанда аса қарқынды түрде емес. Қазақстандық ғалымдардың ішінде Е.О. Алауханов, М.С. Баймурзин, Д.Б. Кайназарова, Н.К. Котова, Н.Д. Мухамедьянов, Р.Т. Нуртаевтың арнайы еңбектерін атап кетуге болады (Алауханов, Баймурзин, 2004; Кайназарова, 2006; Котова, 1999; Мухамедьянов, 2004; Нуртаев,).

Қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы іс-қимыл жүйесін құрудың алғышарттары, виктимологиялық алдын алу және қылмыстың жәбірленушісін қорғау, қылмыстың құрбандарына төлемақы төлеу тетіктерін жүзеге асыру шаралары мемлекеттің қызметінің белгілі бір бағыты, атап айтқанда, виктимологиялық саясат туралы сөз қозғауға мүмкіндік береді (Ситковский, 1995).

Шет елдерде қылмыстық саясатты жүзеге асыру шеңберінде виктимологиялық алдын алуға ғана емес, сонымен қатар, қылмыстылықтың

виктимологиялық алдын алудың әртүрлі әдістеріне де назар аударылады.

Шетелдік ғалымдар виктимологиялық зерттеулерді тек виктимділікті зерделеу шеңберінде ғана емес, қылмыстылықпен күрес аясында, жәбірленушілердің ерекшеліктері мен қажеттіліктерін, қылмыстық саясат аясындағы заң жобаларын зерттеу шеңберінде жүргізеді (Aaltonen, 2012; Hawdon, 2014; Heber, 2014)

Виктимологиялық зерттеулер қылмыс (ерекше) және қылмыстылықтың (жалпы) арақатынасы сияқты екі негізгі деңгейде жүзеге асырылады.

Жалпы деңгейдегі зерттеулер виктимді мінізқұлықтың заңдылықтарын, олардың себептерін зерттеуге мүмкіндік берсе, ерекше деңгейдегі зерттеулер қылмыскерде құқыққа қайшы ниеттің туындауы мен дамуына әсер ететін фактор ретінде, қылмыс құрбанының мінез-құлқын бағалауға мүмкіндік береді.

Виктимологиялық зерттеулердің түпкі мақсаты болып, нақты қылмыстардан сақтандырудың және жәбірленушілерге тікелей әсер ету арқылы қылмыстылықтың алдын алудың тиімділігін арттыру, сондай-ақ ықтимал жәбірленушілер мен мүмкін қылмыскерлерге бағдарланған құқықтық тәрбиені дұрыс ұйымдастыру табылады.

Қылмыстардан сақтандырудың виктимологиялық бағыты үлкен шығындарды қажет етпейді де, себебі барлық адамдарға тән өзін-өзі қорғауға деген ұмтылысты жүзеге асырады.

Батыс Еуропа мен АҚШ-та «Өзіңді, жанұяңды, тұрғын-жайың мен меншігіңді қылмыстық қол сұғушылықтан қалай қорғау керек» тақырыбында көптеген танымал мақалалар мен құралдар жарияланып жатыр. Қылмыстық істерге байланысты жәбірленушілер мен куәлерді қорғау бағдарламалары жүзеге асырылуда, қылмыстың жәбірленушілерінің қоғам-

дастықтары қалыптасқан. Барлық жерлерде ықшамаудандарда кезекшілік жасап, қажет болған реттерде полиция қызметкерлерін шақыратын «Көршілер қауымдастығы» құрылған. Барлық оқу орындарында бастауыш мектептен бастап, жоғары оқу орындарына дейін қолданбалы виктимологиядан сабақтар өткізіледі. Адамдар қалауы бойынша тек дәрістерді тыңдап қоймай, арнайы тренингтен өте алады: өзін-өзі қорғау әдістерін меңгеріп, оқыс жағдайларда оңтайлы мінез-құлық машықтарын игере алады.

Жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келе, виктимологиялық зерттеулердің басым бағыттары ретінде:

1) қылмыс құрбанының құқықтық мәртебесін реттейтін қылмыстық, қылмыстық-процестік, қылмыстық-атқару заңнамаларын жетілдіру;

2) ауыр және аса ауыр зорлық-зомбылық, пайдақорлық-зорлық қылмыстарынан халықтың виктимділігінен сақтандыру шараларының тиімділігін арттыру;

3) қылмыстық қол сұғушылықтардан азаматтардың өзін-өзі қорғауының тиімді техникалық құралдарын тәжірибеге енгізу (электрошокерлер, газбен атылатын пистолеттер, аэрозольды баллондар және т.б.);

4) тұрғын-жайды, автокөлік және басқа да мүлікті қорғау үшін күзет дабылдарын, дабыл түймешіктерін, ұрлыққа қарсы құрылғылар және басқа да техникалық құрылғыларды пайдалану;

5) жәбірленушілерге ауыр және аса ауыр қылмыстардан келтірілген материалдық, физикалық, моральдық зиянның ақшалай эквиваленттерін анықтау үшін ғылыми әдістемелер әзірлеу.

Сонымен, виктимологиялық зерттеулер виктимологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бірлігі ретінде заманауи талаптарға сай, қабылдауға оңтайлы, сенімді, жүйелі, кешенді болуы қажет.

Әдебиеттер

- Алауханов Е.О. Криминология. – Алматы, 2008.
- Aaltonen M., Kivivuori J., Martikainen P., Siren R. Socioeconomic differences in violent victimization: Exploring the impact of data source and the inclusivity of the violence concept. // *European Journal of Criminology*, 2012. – № 9. – pp. 567-583.
- Баймурзин М.С. Виктимологические детерминанты криминогенного поведения: автореф... канд. юрид. наук. – Караганда, 2000. – 24 с.
- Miomira Kostic Victimology: A Contemporary Theoretical Approach to Crime and its Victim // *Facta Universitatis. Series: Law and Politics*. – Vol.8. – №1. – 2010. – P.65-78.
- Mendelsohn B. The Origin of the Doctrine of Victimology // *Mendelsohn Excerpta Criminologica*, 1963. – № 3. – P. 239-244.
- Франк Л.В. Виктимология как вспомогательная дисциплина криминологии и криминалистики // Научная конференция, посвященная 96-й годовщине со дня рождения В.И. Ленина: Сборник. – Душанбе, 1966. – С. 139-140.

Кайназарова Д.Б. Виктимологические аспекты преступлений в отношении иностранных граждан в Республике Казахстан: автореф. дис ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2006. – 24 с.

Котова Н.К. Виктимологические проблемы тяжких агрессивных насильственных преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 1999. – 30 с.

Мухамедьянов Н.Д. Виктимологическая профилактика насильственных преступлений: учебное пособие. – Алматы: Данекер, 2004. – 124 с.

Нуртаев Р.Т. Актуальные проблемы уголовной политики стран Евразийского экономического союза в условиях глобализации // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 4(47). – 2017. – С. 78-81.

Ситковский А.Л. Виктимологические проблемы профилактики корыстных преступлений против собственности граждан: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1995. – 21 с.

Hans von Hentig *The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime.* Yale University Press, New Haven, 1948.

Hawdon J., Rasanen P., Oksanen A., Vuori M. Social responses to collective crime: Assessing the relationship between crime-related fears and collective sentiments. // *European Journal of Criminology*, 2014. -№. 11. – pp. 39-56.

Heber A. Good versus bad? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish crime policy. // *European Journal of Criminology*, 2014. – № 11. – pp. 410-428.

Referenes

Aaltonen M., Kivivuori J., Martikainen P., Siren R. Socioeconomic differences in violent victimization: Exploring the impact of data source and the inclusivity of the violence concept. // *European Journal of Criminology*, 2012. – №. 9. – pp. 567-583.

Alauhanov E.O. (2008) *Kriminologiya*. – Almaty.

Bajmurzin M.S. (2000) *Viktimologicheskie determinanty kriminogenno go povedeniya: avtoref... kand. yurid. nauk.* – Karaganda. – 24 s.

Frank L.V. *Viktimologiya kak vspomogatel'naya disciplina kriminologii i kriminalistiki* // Nauchnaya konferenciya, posvyashchennaya 96-j godovshchine so dnya rozhdeniya V.I. Lenina: Sbornik. – Dushanbe, 1966. – S. 139-140.

Hawdon J., Rasanen P., Oksanen A., Vuori M. Social responses to collective crime: Assessing the relationship between crime-related fears and collective sentiments. // *European Journal of Criminology*, 2014. -№. 11. – pp. 39-56.

Hans von Hentig *The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime.* Yale University Press, New Haven, 1948.

Heber A. Good versus bad? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish crime policy. // *European Journal of Criminology*, 2014. – № 11. – pp. 410-428.

Kajnarova D.B. *Viktimologicheskie aspekty prestuplenij v otnoshenii inostrannyh grazhdan v Respublike Kazahstan: avtoref. dis ... kand. yurid. nauk.* – Almaty, 2006. – 24 s.

Kotova N.K. *Viktimologicheskie problemy tyazhkih agressivnyh nasil'stvennyh prestuplenij: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk.* – Almaty, 1999. – 30 s.

Miomira Kostic *Victimology: A Contemporary Theoretical Approach to Crime and its Victim* // *Facta Universitatis. Series: Law and Politics.* – Vol.8. – №1. – 2010. – P.65-78.

Mendelsohn B. *The Origin of the Doctrine of Victimology* // *Mendelsohn Excerpta Criminologica*, 1963. – № 3. – P. 239-244.

Muhamed'yanov N.D. *Viktimologicheskaya profilaktika nasil'stvennyh prestuplenij: uchebnoe posobie.* – Almaty: Daneker, 2004. – 124 s.

Nurtaev R.T. Aktualnyie problemyi ugolovnoy politiki stran Evraziyskogo ekonomicheskogo soyuza v usloviyah globalizatsii // *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra.* – 4(47). – 2017. – S. 78-81.

Sitkovskiy A.L. (1995) *Viktimologicheskie problemyi profilaktiki koryistnyih prestupleniy protiv sobstvennosti grazhdan: avtoref. dis. kand. yurid. nauk.* – М. – 21 s.

Malikova S.B.¹, Omarova Sh.B.², Malikov D.B.³

¹Ph.D., associate professor, e-mail: Sholpan.Malikova@kaznu.kz

²teacher, e-mail: omar_17@mail.ru

³teacher, e-mail: dmalikov@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

SOME ISSUES OF VICTIMOLOGICAL COUNTERACTION OF CRIME

In this article, the authors draw attention to the victimological counteraction of crime. The purpose of this article is to investigate the main directions of victimological policies in the field of combating crime.

The article discusses the problematic issues related to the implementation of the victimological policy. Different points of view of scientists on the concepts of «criminal policy», «victimological policy» and «victimology» have been analyzed. A comprehensive approach to the concept of «victimological policy» has been proposed, and it is also noted that, in general, it is a measure of victimological counteraction.

The methodological basis of the study is the scientific provisions of criminology and victimology. During the study of the modern theory of determining the directions of victimological counteraction to crime, the findings have been obtained through a qualitative and quantitative analysis of socio-legal, criminal-legal phenomena and processes.

The legal analysis carried out by the authors makes it possible to present recommendations for identifying new promising areas of Kazakhstan's victimization policy in the area of combating crime, it can contribute to solving and overcoming the international aspect in the field of victimological fighting crime, which implies the need to establish interaction with other states. The results obtained in this article can be used in the educational process, for writing textbooks or teaching aids and publishing articles on this subject.

Key words: victimology, victimology policy, victimization, crime victim, crime prevention, warning, prevention, crime counteraction, criminal policy.

Маликова Ш.Б.¹, Омарова Ш.Б.², Маликов Д.Б.³

¹з.ғ.к., доцент, e-mail: Sholpan.Malikova@kaznu.kz

²оқытушы, e-mail: omar_17@mail.ru

³оқытушы, e-mail: dmalikov@gmail.com

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы іс-қимылдың кейбір сұрақтары

Мақалада авторлар қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы іс-қимылға назар аударған.

Мақаланың мақсаты – қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл аясындағы виктимологиялық саясаттың негізгі бағыттарын зерттеу.

Мақалада виктимологиялық саясатты жүзеге асырумен байланысты өзекті сұрақтар қарастырылған. «Қылмыстық саясат», «виктимологиялық саясат», «виктимология» ұғымдарына қатысты ғалымдардың әртүрлі көзқарастары талданған. «Виктимологиялық саясат» ұғымын қарастыруға байланысты кешенді көзқарас ұсынылып, виктимологиялық қарсы іс-қимыл шаралары қарастырылған.

Зерттеудің әдіснамалық негізін криминология мен виктимологияның ғылыми ережелері құрайды. Қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы іс-қимылдың бағыттарын анықтаудың заманауи теорияларын зерттеу барысында, қорытындылар, әлеуметтік-құқықтық, қылмыстық-құқықтық құбылыстар мен үдерістерді сапалық және сандық талдау жолымен алынған.

Авторлармен жүргізілген құқықтық талдау қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл аясындағы Қазақстанның виктимологиялық саясатының жаңа ұтымды бағыттарын анықтауға қатысты ұсыныстар енгізуге, қылмыстылыққа виктимологиялық қарсы іс-қимыл аясындағы халықаралық аспектілерді, басқа мемлекеттермен өзара байланысты оңтайландыруды шешу және жеңуге үлес қоса алады.

Мақалада алынған нәтижелерді оқу үдерісінде, аталған мәселе бойынша оқулықтар мен оқу құралдарын жазу барысында қолдануға болады.

Түйін сөздер: виктимология, виктимологиялық саясат, виктиматизация, қылмыс құрбаны, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл, сақтандыру, алдын алу, қылмыстылықпен күрес, қылмыстық саясат.

Маликова Ш.Б.¹, Омарова Ш.Б.², Маликов Д.Б.³

¹к.ю.н., доцент, e-mail: Sholpan.Malikova@kaznu.kz

²преподаватель, e-mail: omar_17@mail.ru

³преподаватель, e-mail: dmalikov@gmail.com

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Некоторые вопросы виктимологического противодействия преступности

В настоящей статье авторы обращают внимание на виктимологическое противодействие преступности.

Цель настоящей статьи – исследовать основные направления виктимологической политики в сфере противодействия преступности.

В статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с реализацией виктимологической политики. Анализируются различные точки зрения ученых о понятиях «уголовная политика», «виктимологическая политика» и «виктимология». Предлагается комплексный подход к рассмотрению понятия «виктимологическая политика».

Методологическую основу исследования составляют научные положения криминологии и виктимологии. В ходе исследования современных теорий определения направлений виктимологического противодействия преступности выводы получены посредством качественного и количественного анализа социально-правовых, уголовно-правовых явлений и процессов.

Проведенный авторами правовой анализ позволяет представить рекомендации по определению новых перспективных направлений виктимологической политики Казахстана в сфере противодействия преступности, может внести вклад в решение и преодоление международного аспекта в сфере виктимологического противодействия преступности, что предполагает необходимость налаживания взаимодействия с другими государствами.

Результаты, полученные в настоящей статье, можно использовать в учебном процессе, для написания учебников или учебных пособий и публикации статей по данной проблематике.

Ключевые слова: виктимология, виктимологическая политика, виктиматизация, жертва преступления, противодействие преступности, предупреждение, профилактика, борьба с преступностью, уголовная политика.

Problems of fighting crime have always interested humanity. So the main issues facing the state is to ensure reliable protection of society from crime. In order for the state to achieve the most positive and effective results in the fight against crime, it is necessary to conduct a special criminal policy. Considering criminal policy as the main direction and means of influencing crime, experts identify its various sectoral areas – criminological, criminal law, criminal preventive, criminal organizational, etc.

The problem of protecting victims of criminal offenses requires a new approach. The increase in the number of victims of crime, the unresolved nature of their problems give rise to new, more complex problems that can be solved using the potential of victimology. In the legal literature there are

different positions in relation to victimology. Some scientists distinguish victimology as an independent science, while others consider victimology to be one of the trends in criminology.

Victimology («the doctrine of the victim», Lat. Victima – the victim, Lat. Logos – the doctrine) – this is quite a young direction in criminology, which studies everything connected with the victims of crimes, and, most importantly, the conditions and circumstances that contribute to becoming a victim. The main questions of victimology are why a person became a victim of a crime and what is necessary in order not to become the victim. Victimology contains its own subject, as well as goals and objectives, but at the present stage, the second position is preferable. In order for victimology to become an inde-

pendent science, it will take some time, enriching it with new knowledge about the victim in general, and not just about the victims of crime and creating their own methods peculiar only to this science.

The founder of this concept is considered to be the German criminologist Hans von Hentig. In his article «The Criminal and His Victim» (1941), the criminologist analyzes criminal cases and comes to the conclusion that there are victims who either succumb to, or provoke, or contribute to criminal offenses (Hentig, 1941).

The purpose of victimology (in a broad sense) is a comprehensive, complete, in-depth study of the victim's personality, its role in the mechanism of a specific crime and victimization, i.e. The subject of the study of victimology are persons who have been harmed by a crime (moral, material, physical); victim behavior; the relationship of the victim and the offender to the time of the crime; situations in which the process of becoming a victim of crime has occurred. The concept of «victimization» is used both in a narrow and in a broad sense. In the narrow sense, victimization is the process of turning a person into a victim of crime associated with victimization. Victimization is understood to mean a potential or realized increased subjective ability to become a victim of a crime, provided that this could be objectively avoided. Victimization in a broad sense means the transformation of any person or other subject of a crime into a victim, regardless of their vulnerability or victimization

The task of victimology is the study of persons who have been in the role of the victim, as well as those who have never acquired the status of a direct victim of crime, in addition, victimology solves the problem of concentration and understanding within the framework of a single victimological concept of scientific information about the victim's personality.

Modern life realities put forward new requirements for specialists. Thus, in the legal literature, the question constantly arises about the need to develop victimology, enrich it with new knowledge, train specialists in this field, study the social and legal principles of victimological theory and practice. The relevance of the topic proposed for consideration, in our opinion, will not cause doubts, especially for our country and other post-Soviet countries, which, as S.L. Sibiriyakovs are «in a rather complicated socio-demographic, ethnic-cultural, moral-psychological, criminal-anomic situation» (Сибиряков, 2007)

The weakening of legal control over the situation in a state can lead to a real threat of a comprehensive criminalization of society. So the goal of the state is: to clearly define the ways and means of

confronting criminal expansion, overcoming criminal lawlessness, developing strategies and measures to influence crime in order to stop its dynamics. This goal is subject to the criminal policy of the state. Along with fulfilling the duties of security entities, the use of criminal policy tools is at the same time an active way to protect and ensure the legitimate interests of citizens themselves.

Let's consider for a start the very concept of politics. Thus, the word «politics» (politike from the Greek.) Means «the art of governing the state.» Politics is participation in the affairs of the state, the direction of the state, the definition of the forms, tasks, content of state activity. Politics is an area of relations between classes, social strata, parties, nations and nationalities, states and other social formations about power, domination and control in society. Thus, politics expresses the functions of the state in managing a particular area of public life. The policy in the field of combating crime, or criminal policy, is the direction of the state's activities in the field of combating crime, defining the forms, tasks, content of the activities of the state and its bodies in this sphere. It is an integral part of the internal policy of the state.

Thus, criminal policy is the direction of special state activity in the field of combating crime. Criminal policy is a strategy and tactics of this struggle. Based on the analysis of the concepts of «policy», «social policy», «criminal policy», «criminological policy», the necessity of identifying a victimological policy and introducing it into scientific circulation has been justified.

Victimological policy is defined as ideas, principles, goals, and attitudes related to the victimological direction of influence on crime and the ways (methods) of their implementation, which are formed in science and program documents of the state and non-governmental organizations. According to the majority of opinions, the victimological area is considered to be only a part of the activity on the definition of criminal legal protection of citizens, as well as tactics and strategies for the prevention of criminal offenses. It is obvious that in reality there is a broader phenomenon (and concept) – the criminal policy of the state, the main purpose of which is the most effective provision of law and order and the impact on crime. However, as G.Yu. Lesnikov rightly notes, «the policy should be one, but the forms and methods of its implementation can be different» (Лесников, 2014).

The consistent renewal of the legal system involves the doctrinal and legislative provision of human rights and freedoms as the highest value of the state, the implementation of practical measures to

strengthen the rule of law and order. That equally applies to the protection of the interests of persons who are victims of unlawful acts. Today in our country there is a comprehensively developed theoretical framework for the formation of a system of victimological prophylaxis and a statutory legal framework for the protection of the rights of victims and victims of crime; among the state bodies, the subjects are identified whose activities are aimed at ensuring the protection of victims and other persons to be protected; public organizations of a victimological orientation (societies, committees, movements, etc.) have been created.

The existing prerequisites for the creation of a system of victimological counteraction to crime (Janet, 2009), the applied measures of victimological prevention and protection of victims of crime, the implemented compensation mechanisms for victims of crime allow us to speak about a certain direction in the state's activities, namely the victimological policy (Ривман, 1972).

In foreign countries, in the framework of the implementation of criminal policy, great attention is paid not only to victimological prophylaxis, but also to various methods of victimological impact on crime. Foreign scientists pay special attention to victimological research not only in the framework of the study of victimization, but also in the field of combating crime, study the characteristics and needs of victims, and introduce bills in the field of criminal policy. Moreover, foreign experience shows that the initiating role in the development of the victimological impact on crime is played by civil society institutions.

As rightly noted by V.A. Tulyakov, the victimological policy is not only an activity to create an adequate legal basis, law enforcement practice, legal ideology and their resource support, but also «activities aimed at limiting the victimization of citizens, reducing conflict and deviance in society and at integrating potential victims of crime and acts of abuse of power in a normal life» (Туляков, 2000). Thus, the author points not only to the legal aspect of the victimological policy of the state, but also to the social one, which is of no small importance in management activities.

E.N. Kleschina claims that the victimological policy should be defined as a state activity to create and improve legislation, law enforcement practice, legal ideology aimed at protecting the rights and legitimate interests of victims, at reducing the level of victimization in society (Клещина, 2010). The author shares the position expressed by E.N. Kleschina, as it considers that in the framework of the

victimological countering of crime, the legislative activity of the state and law enforcement practice are of particular importance. Analysis of the criminal law, criminological and victimological situation in the modern state is a necessary element of the formation of criminal policy.

Despite the fact that «modern criminal policy requires new ideas in the theory of strategy and tactics for resolving social conflicts using extra-legal methods» (Young, 2004), special attention should be paid to the legal aspect of the considered direction of political activity of the state. It is the legal framework that is the fundamental element for creating the necessary level of legal ideology and social development in society, as well as for ensuring in the process of law-making activity the steady observance of the techniques and means of legal technology developed by science. In this regard, we believe that the lawmaking activity of the state in the field of the protection of victims of crime, based on scientific developments of domestic and foreign victimology, should be the primary task in the implementation of victimization policy. It is not by chance that the need for legislative activity of the state in the field of victimology policy has already been pointed out in the works of a number of researcher

When describing the principles for the development of the state's victimological activity, V.A. Tulyakov points to the improvement of existing institutions of law (international law, constitutional law, administrative law, criminal law and executive law, criminal procedure law) relating to the problems of protecting victims of crime (Туляков, 2007).

Working with public associations and strengthening the victimological component in the preventive activities of the internal affairs bodies, according to K.V. Vishnevetsky, are the main directions of victimology policy. One of the directions of victimology policy, the author sees the use of public potential, the capabilities of civil society institutions, religious associations, social funds, local governments to reduce the level of criminal threats to the population, for advocacy work, to provide operational moral, organizational and, if possible, material assistance to a victim of crime.

Victimological counteraction to crime is considered as an integral system, its integrity and systemic nature are inseparably linked with each other from the point of view of dialectical materialism, which considers «the organic system as an aggregate whole» (Вишневецкий, 2008).

Victimological countering of crime is necessary in order to:

1) ensuring victimized safety of persons possessing victimization;

2) providing the maximum preventive and preventive impact on the criminogenic processes contributing to victimization;

3) increasing the level of victimization protection and eliminating threats arising in connection with the possibility of committing crimes against citizens and violating the rights, freedoms and legitimate interests of these citizens;

4) creating an effective system of social and legal protection of citizens;

5) increase and enhance the individual protective properties of various categories of citizens from criminal threats;

6) the provision of social and legal assistance to persons who are victims of criminal encroachments (Варчук, 2010).

The conceptual model of victimological counteraction to crime has its categorical and conceptual apparatus, forming a single terminological system. The logical harmony and evidence of the conclusions of the categorical-conceptual apparatus are provided by two interrelated levels of the terminological system of the developed model: the basic conceptual level and the subject conceptual level.

The basic concepts of the basic conceptual level are: «fighting crime», «crime prevention», «crime prevention», «crime prevention», «crime counteraction», etc. That is, these are the basic concepts in criminology, namely the crime counteraction process.

The subject conceptual level of the terminological system of the conceptual model is represented by the basic concepts in the field of victimology and criminology, namely: the process of victimological counteraction to crime. The main concepts of this level are: «victimization», «victimization», «victimological crime prevention», «victim safety», «victim protection», «victimological crime prevention», «victimological crime prevention», «victimization system of crime prevention» and others.

The general structure of the system of victimological counteraction to crime includes a number of interrelated and interacting elements (goals and objectives of victimological counteraction; objects of positive impact and a system of subjects; measures of victimological counteraction; mechanism for the implementation of victimological counteraction, the result of victimization countermeasures).

The main directions of implementation are: improvement of victimological policy; legal regulation in the field of victim safety, social and legal protection of victims of crime and the provision of guar-

antees of compensation for harm caused; increasing the efficiency of interaction between the subjects of the victimological system of counteracting crime; creating, ensuring and implementing the necessary conditions for the protection of life, health and property of individuals, the protection of their rights, freedoms and legitimate interests, the rights and legitimate interests of legal entities, the interests of society and the state; identifying the underlying causes and conditions that increase the level of victimization of the population, developing and implementing measures aimed at their elimination or neutralization; taking measures to improve the level of social and legal protection and ensure the safety of citizens; taking other measures in the functioning of the system of victimization counteraction. When analyzing scientific works in the field of development of the victimological policy of the state, one can single out its main directions. First, the priority of protecting the rights of victims of crime in victimological ideology; secondly, the creation and improvement of the system of enforcement of legislation aimed at ensuring the rights of victims of crime and the organization of a unified system of material compensation and restitution to the victim for the purpose of her social rehabilitation; thirdly, ensuring procedural guarantees for the observance of human rights, namely, strengthening the interaction between citizens and the criminal justice system; fourthly, legislative and financial support for the use of public potential, the capabilities of civil society institutions, religious associations, social funds, local governments to reduce the level of victimization of the population; Fifth, the compilation and use of foreign experience, scientific research and support of practical recommendations on combating crime using the victimological potential.

In all this aggregate, there are three main blocks that generally constitute the state's victimological policy: legal, social and financial. Accordingly, we consider it possible to conditionally designate the legal victimological policy, social victimological policy and financial victimological policy. All of these components form in their totality a single direction of state activity – the state victimology policy. Each of them needs a fairly deep study.

Legal victimological policy includes lawmaking activities of the state, improving law enforcement practice and legal ideology aimed at protecting the rights and legitimate interests of victims of crime, providing legal guarantees for compensating the damage suffered and reducing the level of victimization in society. It is the legal basis that is the foundation on which you can realize all the accumulated

experience of researchers, using the scientific potential of victimology, and to achieve the maximum reduction in the level of victimization in society and the real impact on the process of victimization.

Recognizing the main international standards relating to the protection and observance of human rights and freedoms, as well as the protection of victims (victims) from crimes, the state reinforces victimological principles at the legislative level.

In the criminal law, the victimological potential is manifested in ensuring the security of the individual, it directly follows from the tasks and principles set forth in the General Part, as well as from many other norms of criminal law contained in the Special Part of the Criminal Code. The Criminal Procedure Code, in turn, regulates the legal status of victims, including the procedure for compensation for damage caused by the crime.

In addition, V.I. Zadorozhny distinguishes the following regulations: regulating the general provisions of victimological crime prevention; regulating certain areas of activity, in particular, individual victimological prophylaxis carried out by various services and departments of the internal affairs bodies; regulatory methods, tools, techniques and methods for the implementation of victimological prophylaxis; determining the responsibilities of employees, services and units of internal affairs bodies in the implementation of victimization functions (Задорожный, 2006).

In general, the study and analysis of domestic legislation allows us to identify a certain system of legal acts and determine their functions in the framework of victimological counteraction to crime. Taking into account the conceptual approach to the victimological model of combating crime, regulatory legal acts (on the example of the RK) should perform the following functions to protect victims of crime:

- guaranteeing – the Constitution (enshrines the rights and freedoms of man and citizen, guarantees security, etc.);

- protecting – the Criminal Code (contains prohibitions in order to protect and safeguard the life and health, rights and freedoms of an individual, his property; contains preventive norms giving the right to active protection of the rights and interests of an individual, society and the state);

- defining – the Criminal Procedure Code (establishes the procedural status of the participants, determines the order and principles of the trial, etc.);

- Executive – Criminal Executive Code (determines the order and guarantees the execution of the punishment imposed by the court, ensures the

isolation of the convicted person from the company, contributes to the compensation of harm); Civil Procedure Code (provides for the procedure for compensation for harm and compensation for moral damage caused by the unlawful act);

- ensuring – the laws «On operative-search activity», «On state protection of persons participating in the criminal process», «On bailiffs», «On national security», as well as laws providing for opposition to various types of criminal activity and providing certain types of security.

Such a system of regulatory acts of victimological anti-crime provides the basis for a comprehensive approach to researching the problem of legal and social protection of victims of crime, ensuring their safety and implementing provisions on reparation for harm caused by a crime. The combination of individual norms and legal acts that independently perform their function of protecting victims of crime (victims of crime) forms a system of legal sources of victimological counteraction (Майоров, 2014).

Thus, in our opinion, a generalized analysis of the regulatory framework of the state, existing theoretical views and expressed author's comments implies a conceptually new approach to determining the victimological policy of states in the area of combating crime.

Its essence (in generalized form) reflects the following provisions:

- 1) The state policy in the sphere of victimological counteraction to crime (victimization policy) is a part of the internal policy and is a set of coordinated political, organizational, socio-economic, legal, ideological, informational and other measures taken by the state authorities in accordance with the legislation to improve the legal framework law enforcement practice, legal ideology aimed at protecting the rights and legitimate interest to victims of crime, detection and elimination of victimization factors and the reduction of victimization in society, to ensure an adequate level of legal protection and compensation for the damage suffered by the victims of crime.

- 2) The study of Kazakhstan legislation shows that most regulatory documents regulate activities to ensure the protection of the rights of victims of crime indirectly, affecting participants in public relations preventively, by the very fact of their existence.

- 3) The absence at the state level of a separate legislative act regulating the organization of the system of victimological impact on crime, loss of faith in justice and justice by the population, underestimation by the state of the preventive role of society in the fight against crime ultimately

determine the low level of protection of citizens and, as a result, a high level of victimization.

The implementation of the provisions of the proposed concept will contribute to the targeted impact on crime from both the state and society, as well as minimizing the consequences of criminal activity and ensuring an adequate level of protection for victims of crime.

Summing up the general results of the analysis of scientific material, it should be noted that the presentation of the main provisions of the conceptual victimological policy of the state on the basis of the structure described gives it a kind of holistic theory, provides a set of author's conclusions, and also determines the scope of its effective application.

References

- Varchuk T.V., Vishneveckij K.V. (2010) *Viktimologiya*. – M. – 191 s.
- Vishneveckij K.V. (2008) *Kriminogennaya viktimizaciya social'nyh grupp v sovremennom obshchestve: dis. d-ra jurid. nauk*. – M. – 399 s.
- Hans von Hentig (1948) *The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime*. New Haven: Yale University Press. – 461 p.
- Janet K. (2009) *The Praeger Handbook of Victimology*. – Greenwood Publishing Group. – 344 p
- Kleshchina E.N. (2010) *Kriminologicheskoe uchenie o zhertve prestupnika i problemy ego realizacii v zakonodatel'stve i deyatel'nosti organov vnutrennih del*. – M. – 446 s.
- Lesnikov G.YU. (2014) *Ugolovnaya politika Rossii: institucional'nye problemy* // Nauchnyj portal MVD Rossii. – №4. – S. 5-8.
- Majorov A.V. (2014) *Viktimologicheskaya model' protivodejstviya prestupnosti. Monografiya*. – M.: YUrlitinform. – 224 s.
- Rivman D.V. *K voprosu o viktimologicheskom izuchenii v celyah profilaktiki prestuplenij* // *Byulleten' VPU MVD SSSR*. – L., 1972. – №3. – S. 46-49.
- Tulyakov V.A. (2000) *Viktimologiya: social'nye i kriminologicheskie problemy*. – Odessa: YUridichna literatura. – 336 s.
- Tulyakov V.A. (2003) *Viktimologiya*. – Kiev. – 148 s.
- Sibirjakov S.L. *Obespechenie prav zhertv kriminal'nogo nasiliya - odno iz prioritetnyh napravlenij realizacii ugolovnoj politiki Rossii* // *Vestnik Vladimirsogo juridicheskogo instituta*. - 2007. - № 1 (2). - S. 28-30.
- Young M., and J. Stein «The History of the Crime Victims' Movement in the United States.» // *National Organization for Victim Assistance, U.S. – Department of Justice Grant Number 2002-VF-GX-0009*. – December, 2004. [Электронный ресурс]. – URL: (<http://www.ojp.usdoj.gov/ovc/ncvrv/2005/pg4c.html>).
- Zadorozhnyj V.I. *Konceptual'nye osnovy viktimologicheskoy profilaktiki prestuplenij* : dis. ... d-ra jurid. nauk / V.I. Zadorozhnyj. - M., 2006. - 606 s.

Литература

- Варчук Т.В., Вишневецкий К. В. *Виктимология*. – М., 2010. – 191 с.
- Вишневецкий К.В. *Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе: дис. д-ра юрид. наук*. – М., 2008. – 399 с.
- Janet K. *The Praeger Handbook of Victimology*. – Greenwood Publishing Group, 2009. – 344 p.
- Задорожный В.И. *Концептуальные основы виктимологической профилактики преступлений* : дис. ... д-ра юрид. наук / В.И. Задорожный. – М., 2006. – 606 с.
- Майоров А.В. *Виктимологическая модель противодействия преступности: Монография*. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 224 с.
- Лесников Г.Ю. *Уголовная политика России: институциональные проблемы* // *Научный портал МВД России*. – 2014. – №4. – С. 5-8.
- Клещина Е.Н. *Криминологическое учение о жертве преступника и проблемы его реализации в законодательстве и деятельности органов внутренних дел*. – М., 2010. – 446 с.
- Ривман Д.В. *К вопросу о виктимологическом изучении в целях профилактики преступлений* // *Бюллетень ВПУ МВД СССР*. – Л., 1972. – №3. – С. 46-49.
- Сибиряков С.Л. *Обеспечение прав жертв криминального насилия – одно из приоритетных направлений реализации уголовной политики России* // *Вестник Владимирского юридического института*. – 2007. – № 1 (2). – С. 28-30.
- Туляков В.А. *Виктимология: социальные и криминологические проблемы*. – Одесса: Юридична литература, 2000. – 336 с.
- Туляков В.А. *Виктимология*. – Киев, 2003. – 148 с.
- Young M., and J. Stein «The History of the Crime Victims' Movement in the United States.» // *National Organization for Victim Assistance, U.S. – Department of Justice Grant Number 2002-VF-GX-0009*. – December, 2004. [Электронный ресурс]. – URL: (<http://www.ojp.usdoj.gov/ovc/ncvrv/2005/pg4c.html>).
- Hans von Hentig. *The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime*. New Haven: Yale University Press. – 1948. – 461 p.

Тапалова Р.Б.¹, Темірболат Н.С.², Даубасова С.³

¹к.ю.н., доцент, e-mail: tapalova_r@mail.ru

²к.ю.н., и.о. доцента, e-mail: nuraishamail@gmail.com

³старший преподаватель

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

СИСТЕМА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИ ЗНАЧИМЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В СТРУКТУРЕ ПРЕСТУПНЫХ ДЕЯНИЙ

Статья посвящена криминалистическому анализу совершаемых преступных деяний. Авторами рассмотрены результаты многолетних научных исследований криминалистов вопросов становления, развития и современного состояния криминалистических знаний о содержании преступлений. Данные всех эффективных научных разработок криминалистики по анализу преступлений аккумулируются и формируются в систему научных положений, реализуемых в криминалистических методиках, обеспечивающих должное расследование разных видов преступлений. На основе теоретических работ криминалистов раскрывается содержание преступления, отмечены элементы в структуре преступления, такие как обстановка, при которой было совершено преступление, способ и механизм его совершения, типичные следы, которые могли образоваться в процессе совершения преступления, и места их локализации, типологические качества личности преступника, возможные уловки преступника для сокрытия следов совершенного преступления и характер взаимоотношений между потерпевшим и преступником, наиболее вероятные свидетели, факторы, влияющие на формирование их показаний, последствия преступлений и т.д. Методология исследования основана на принципах диалектической логики, связанной с восхождением от абстрактного к конкретному. Результаты исследований заключаются в показе системы криминалистически значимых элементов и определении роли элементов при раскрытии и расследовании преступлений.

Ключевые слова: преступление, способ совершения, способ сокрытия, механизм, обстановка, следы, личности преступника, потерпевшего.

Tapalova R.B.¹, Temirbolat N.S.², Daubasova S.³

¹candidate of Legal Sciences, associate Professor, e-mail: tapalova_r@mail.ru

²candidate of Legal Sciences, acting as Docent, e-mail: nuraishamail@gmail.com

³Senior Lecturer

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

The system of forensic elements in the structure of criminal acts

The article is dedicated to forensic analysis of the committed criminal acts. The authors reviewed the results of many years of research by criminalists on the formation, development and current state of forensic knowledge about the content of crimes. The data of all effective scientific developments of criminalistics on the analysis of crimes are formed accumulated and into a system of Scientific provisions implemented in forensic techniques that ensure proper investigation of various types of crimes. The important issues have been analyzed . On the basis of the theoretical work of the criminalists, the content of the crime is revealed, the elements in the structure of the crime are marked by the situation in which the crime was committed, the way and mechanism of its commission, typical traces that could have been formed during the commission of the crime, their location, the typological qualities of the offender's personality, the criminal's tricks to conceal traces of the crime committed and the nature of the relationship between the victim and the criminal, the most likely witnesses, facts, influencing the formation of their testimony, the consequences of crimes, etc. The methodology of research is based on the principles of dialectical logic associated with the ascent from the abstract to the concrete. The

research results consist in showing the system of forensic elements and disclosing the role of elements in the detection and investigation of crimes.

Key words: crime, method of commission, method of concealment, mechanism, situation, traces, identity of the offender, the victim.

Тапалова Р.Б.¹, Темірболат Н.С.², Даубасова С.³

¹з.ғ.к., доцент, e-mail: tapalova_r@mail.ru

²з.ғ.к., доцент м.а., e-mail: nuraishamail@gmail.com

³аға оқытушы

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Қылмыстық әрекет құрылымындағы криминалистикалық маңызды элементтер жүйесі

Мақала қылмыстық іс-әрекеттерді криминалистикалық талдау мәселесіне арналған. Авторлар қылмыстың мазмұны туралы криминалистикалық білімнің қалыптасу, даму және қазіргі заманауи жағдайы жөніндегі криминалистердің көпжылдық ғылыми зерттеулер нәтижелерін қарастырған. Қылмыстарды талдау бойынша криминалистиканың барлық тиімді ғылыми өңдеулерінің мәліметтері жинақталып әртүрлі қылмыстарды тергеуді қамтамасыз ететін криминалистикалық әдістемеді көрініс табатын ғылыми ереже жүйесін қалыптастырады. Маңызды сұрақтар талдалынған. Криминалистердің теориялық жұмыстарының негізінде қылмыстың мазмұны ашылған, қылмыс құрамының келесідей элементтері айқындалған: қылмыс жасалынған жағдайлар, қылмыстың жасалу тәсілі мен механизмі, қылмыс жасау процесі кезінде пайда болуы мүмкін типтік іздер, олардың шоғырлану жерлері, қылмыскердің жеке тұлғасының типологиялық қасиеттері, қылмыс ізін жасыруға бағытталған қылмыскердің мүмкін айла-тәсілдері және жәбірленуші мен қылмыскердің арасындағы қатынас сипаты, болуы мүмкін куәлар мен олардың көрсетпесінің қалыптасуына әсер ететін факторлар, қылмыстың зардабы және т.б. Зерттеу әдістемесі абстрактіден нақтыға ауысатын диалектикалық қисынды қағидаларына негізделген. Зерттеу нәтижелері криминалистикалық маңызды элементтер жүйесін көрсету мен қылмыстарды ашу мен тергеу кезіндегі элементтердің ролін айқындаудан тұрады.

Түйін сөздер: қылмыс, қылмыстың жасау тәсілі, жасыру тәсілі, механизм, жағдайлар, іздер, қылмыскердің, жәбірленушінің жеке тұлғасы.

Введение

Система данных о преступной деятельности в криминалистической литературе представлена по-разному. Н.А. Селиванов, одним из первых обративший внимание на криминалистические элементы преступлений, считает, что она включает «любые обстоятельства расследуемого преступления и, более того, факты, которые, строго говоря, не относятся к числу обстоятельств преступления, при условии, конечно, если они способствуют расследованию» (Селиванов Н.А., 1977: 36-41). А.Н. Басалаев и В.А. Гуняев в своем определении трактуют криминалистические элементы как состав события, проявленного вовне в виде «жестко связанной системы материальных и интеллектуальных следов» и видят их назначение в том, чтобы служить следователю своеобразным трафаретом, который как бы «накладывается» на имеющиеся в его распоряжении на данном этапе расследования исходные данные. И с помощью трафарета оказывается возможным определить «...имеются ли в данном событии признаки события преступления; контролировать полноту собираемой по делу до-

казательственной информации (Басалаев А.Н. и др., 1976: 7-12)

А.Н. Васильев первоначально определил криминалистические элементы как форму преступления, позже отметил, что они содержат в себе указания об их чертах, которые являются отправными для методики расследования (Васильев А.Н., 1976: 6-12).

В.А. Образцов отмечает, что «криминалистические элементы имеют основополагающее значение ... для определения обстоятельств, подлежащих установлению по уголовным делам» (Образцов В.А., 1984: 11).

А.А. Исаев полагает, что криминалистические элементы могут быть рассмотрены как научная абстракция, представляющая собой модель преступления, аналогично составу преступления в уголовном праве, предмету преступления в уголовном процессе. Если в последних двух случаях модели выполняют функции, соответственно, квалификации и доказывания, то криминалистические элементы как модель преступления выполняют функцию раскрытия и расследования преступлений» (Исаев А.А., 1999: 8-24).

Мозговых Г.А. дает следующее определение криминалистическим элементам: это совокупность криминалистически значимых взаимосвязанных признаков и особенностей, характеризующих определенный вид (группу) преступлений, знание которых необходимо для успешного раскрытия, расследования и предупреждения преступлений данного вида (Мозговых Г.А., 2002:36).

Значение криминалистически значимых элементов заключается в том, что при помощи обобщающей абстракции, моделирования дают картину того или иного вида преступления. Учитывая, что конкретный факт всегда шире, богаче любой абстракции, криминалистическая характеристика отдельного вида преступления, которая обобщает все эти элементы, не совпадает полностью с отдельным, конкретным преступлением и может иметь различия. Данные различия являются не исключающими, а дополняющими. Последнее означает, что с каждым новым различием категория «криминалистическая характеристика вида преступления» становится шире, включая в себя новый способ совершения преступления, новый элемент в структуре личности преступника и т.д. и абстрактная модель преступления все больше сближается с признаками отдельного преступления. Последнее характеризует закон развития человеческого познания, один из основных принципов диалектической логики, связанный с восхождением от абстрактного к конкретному.

Многие авторы, раскрывая криминалистически значимые элементы преступлений, по-разному представляют структуру и количество элементов. Авторы обычно выделяют несколько, пять-семь, наиболее важных элементов, по их мнению. Некоторые авторы в число криминалистических элементов включают и некоторые специфические элементы для данного вида преступлений. Профессор Джакишев Е.Г. включил в структуру преступления такие, как обстановка, при которой было совершено преступление, способ и механизм его совершения, типичные следы, которые могли образоваться в процессе совершения преступления, и места их локализации, типологические качества личности преступника, возможные уловки преступника для сокрытия следов совершенного преступления и характер взаимоотношений между потерпевшим и преступником, наиболее вероятные свидетели, факторы, влияющие на формирование их показаний, последствия преступлений и т.д. (Джакишев Е.Г., 1987: 34-39). А.Н Колесниченко перечисляет следующие элементы:

- предметы преступного посягательства;
- способ совершения преступления;
- способ сокрытия преступления;
- типичные материальные следы преступления и вероятные места их нахождения;
- характеристика личности преступника;
- характеристика личности потерпевшего;
- обстановка преступления (место, время и другие обстоятельства) (Колесниченко А.Н., 1976: 20).

Л. А. Сергеев включил:

- особенности способов и следов соответствующих видов криминальных деяний,
- обстоятельства, характеризующие участников преступлений, их связи, время, место и обстановку совершения преступления,
- объект посягательства и другие факторы, а также взаимосвязь между всеми структурными элементами (Сергеев Л. А., 1966 : 4-5).

А. Г. Филиппов в качестве элементов криминалистической характеристики выделяет:

1. предмет преступного посягательства;
2. способ совершения и сокрытия преступления;
3. обстоятельства, при которых готовилось и было совершено преступление;
4. особенности оставляемых преступниками следов;
5. личность преступника и потерпевшего (Филиппов А. Г. и др., 1993: 333).

Некоторые авторы считают, что видовая криминалистическая характеристика преступлений тем содержательнее и ценнее для следственной практики, чем больше и детальнее представлены в ней элементы, имеющие криминалистическое значение. Видимо, исходя именно из этого понимания криминалистической характеристики, авторами выделяются такие элементы структуры криминалистической характеристики, как, например, особенности оставляемых преступниками следов, обобщенные данные о наиболее распространенных мотивах преступлений. Существует даже мнение, что в криминалистическую характеристику можно включить «любые обстоятельства расследуемого преступления и, более того, факты, которые, строго говоря, не относятся к числу обстоятельств совершенного преступления при условии, конечно, что они способствуют расследованию».

Наиболее подробно все элементы показаны в монографии профессора Г.А. Мозговых. В структуре преступления Г.А. Мозговых рассматривает 13 элементов: исходные следственные ситуации, обстановка совершения престу-

пления, предмет преступного посягательства, способ совершения преступления, механизм совершения преступления, материальные следы преступления, типологические особенности личности преступника, типологические особенности личности потерпевшего, мотив и цель преступления, последствия преступления, причины и условия, способствующие совершению преступления, факторы, влияющие на формирование показаний об обстоятельствах совершения преступления, возможные действия, направленные на сокрытие следов преступления (Мозговых Г.А., 2002: 26-40). К настоящему моменту сформировался широкий спектр представлений о криминалистически значимых элементах преступлений.

Отсутствие единого подхода к пониманию значения каждого элемента дает основания для предположения, что в науке до сих пор продолжается процесс их творческого осмысления. Если исходить из потребностей следственной практики, то следует заметить, что все сведения, содержащиеся в каждом криминалистически значимом элементе преступлений, должны представлять собой научно обоснованные данные об обстоятельствах, типичных для преступлений конкретного вида или группы. Выделение криминалистически значимых элементов в структуре преступления должно быть вызвано потребностями практики и ею же оправдано (Корноухов В.Е., 1986: 82). По мнению всех криминалистов, эти элементы находятся между собой в различных соотношениях: в одних видах преступлений отдельные элементы занимают ведущее положение и имеют большее криминалистическое значение, оказывая влияние на содержание других элементов; в структуре других преступлений эти же элементы отходят на второй план или вообще утрачивают свое значение. Предложения И. Ф. Герасимова, В. А. Ледащева включить в криминалистическую характеристику также и данные о распространенности и динамике конкретного вида преступления, его общественной опасности (представляются нам необоснованными (Ледащев В.А., 1976: 172). Не говоря о том, что эти данные не являются стабильными, они ничего не дают методике расследования как комплексу практических рекомендаций.

Эти данные важны для криминалистической науки, поскольку показывают, на разработке и совершенствовании методик расследования каких видов преступлений следует сосредоточить

внимание и усилия. По существу, они представляют собой элемент криминологической и уголовно-правовой характеристик, а не криминалистической. Едва ли целесообразно включать в криминалистическую характеристику в качестве самостоятельных элементов указание на применяемые при совершении преступления технические средства (Пантелеев И.Ф., 1982: 69) и на источники получения доказательств (Васильев А.Н., 1978: 18), поскольку эти данные определяются способом совершения и сокрытия преступления и личностью возможного преступника. Не имеют, с нашей точки зрения, самостоятельного значения и такие предлагаемые элементы характеристики, как особенности обнаружения и выявления преступлений, под которыми И.Ф. Герасимов понимает, как и кем чаще или реже выявляются, обнаруживаются преступления данного вида; (Герасимов И.Ф., 1975: 14) мотив преступления, указания на который содержатся в характеристике личности по мнению В.А. Ледащева. (Ледащев В.А., 1982: 15). В то же время пробелом рассмотренных перечней элементов криминалистической характеристики является отсутствие в них указания на описание типичных для данного вида преступлений причин и условий, способствующих его совершению, и их признаков. По мнению некоторых ученых, например, Р.С. Белкина (Белкин Р.С. и др., 1997: 57), И.М. Лузгина (Лузгин И.М., 1973: 20, 21), И.А. Возгрин (Возгрин И.А., 2003: 22), М.Я. Сегай (Сегай М.Я., 1970: 23), И.Д. Кучерова (Кучеров И.Д., 1968: 24), В.Я. Колдина (Колдин В.Я., 1986: 25), современных ученых В.В. Великанова (Великанов В.В., 200: 26), П.И. Ивахова (Ивахов П.И., 2005: 27), К.С. Михайленко, И.В. Александрова (Александров И.В., 28) и многих других, наблюдается явно искусственное усложнение структуры криминалистической характеристики преступлений. Тогда как выделение такой подсистемы частной криминалистической методики, как криминалистическая характеристика преступлений, призвано снизить информационную неопределенность следователя в ходе расследования, то включение в нее лишних, «отяжеляющих» структуру элементов, напротив, может лишь запутать его. Сравнение приведенных нами определений показывает, что большинство их авторов указывает следующие криминалистически значимые элементы: способ преступления, обстановка совершения преступления, предмет преступного посягательства, механизм совершения преступления, матери-

альные следы преступления, типологические особенности личности преступника, типологические особенности личности потерпевшего.

Таким образом, с нашей точки зрения, криминалистически значимыми элементами преступлений следует считать:

- систему данных о способе преступления (подготовку, совершения и сокрытия преступления);

- систему данных о способе сокрытия как самостоятельном элементе (инсценировках, маскировках, подлоге и пр.);

- систему данных о личности вероятного преступника;

- систему данных о личности вероятной жертвы преступления;

- систему данных о месте совершения преступления (место, время, обстановка);

- систему данных об орудиях и средствах преступления.

Обобщая криминалистически значимые элементы преступления, криминалисты объединили их в такой научной категории, как криминалистическая характеристика различных видов и групп преступлений. О значении криминалистической характеристики Р.С. Белкин указывал: «Данные могут служить основанием для построения типичных версий по конкретным делам. В этом и только в этом ...заключается практическое значение криминалистической характеристики как целого» (Белкин Р.С., 1997: 306-319). Говоря о значении криминалистической характеристики преступления, необходимо сделать вывод о том, что это важная научная категория, являющаяся основной предпосылкой для раскрытия и расследования преступной деятельности, систематизации всей информации, создания системы данных о преступной деятельности. Как правильно отмечает Исаев А.А.: «Криминалистическая характеристика преступлений является познавательной научной категорией и выполняет познавательную функцию в методике расследования преступлений через такие методы, как криминалистический анализ, криминалистическая классификация, типизация и алгоритмизация» (Исаев А.А., 1999: 84). Мнение И.Ф. Герасимова: под криминалистической характеристикой преступлений понимается система присущих тому или иному виду преступлений особенностей, имеющих наибольшее значение для расследования и обуславливающих применение криминалистических методов, приемов и средств (Герасимов И.Ф., 1976: 93-96).

Как представляется, значение криминалистической характеристики нужно рассматривать шире:

- 1) определение актуальных направлений криминалистических научных исследований;

- 2) формулирование тактических задач расследования;

- 3) получение данных о личности преступников;

- 4) исследование типичных ситуаций, возникающих в процессе расследования;

- 5) разработка типовых версий и планов расследования преступлений;

- 6) выбор направлений информационно-аналитической работы в процессе раскрытия и расследования преступлений;

- 7) принятие управленческих решений, связанных с расстановкой сил и средств следователей и оперативных работников (создание целевых следственно-оперативных групп, организационное обеспечение проведения широкомасштабных тактических операций, создание целевых подразделений и т.д.);

- 8) совершенствование системы криминалистической регистрации (характеристика личности преступников, способов совершения преступлений, способов сокрытия и способах инсценировках).

Эффективность раскрытия и расследования преступлений в значительной степени зависит от знания следователем криминалистической характеристики данных преступлений, а также от правильной оценки следственных ситуаций. Криминалистическая характеристика преступления представляет собой совокупность (систему) таких данных о нем, которые способствуют раскрытию преступлений, имеют познавательное-поисковое, криминалистическое значение. Она включает сведения об особенностях подготовки, совершения и сокрытия преступлений, используя которые, можно более успешно, полно и быстро их раскрывать. Особенностью криминалистической характеристики преступлений является то, что она в отличие, например, от уголовно-правовой характеристики не является имманентной общему понятию преступления. Существует криминалистическая характеристика вида (группы) преступлений, а также отдельного, конкретного преступления, но не преступления вообще. Криминалистическая характеристика вытекает не из общего понятия преступления (криминалистически значимых элементов в общем понятии преступления нет),

а складывается на основе изучения и научного обобщения криминальной практики, материалов, материалов о совершенных преступлениях и выражает типичные криминалистические особенности различных видов (групп) преступлений, совершенных в определенный период времени в пределах данного региона или в стране в целом. Видовая криминалистическая характеристика преступлений, то есть характеристика данного вида (группы) преступлений, – продукт научного анализа и обобщения значительного эмпирического материала, достаточно доброкачественного и репрезентативного, чтобы оценка и выводы были точными, полными и реальными.

Криминалистическая характеристика преступлений – категория динамичная, изменяющаяся в зависимости от криминальной практики. Например, меняются, становятся более изощренными способы совершения преступлений, претерпевают изменения цели и мотивы преступной деятельности, предметы преступного посягательства, причины и условия, способствовавшие данной группе (вида) преступлений, и др. В соответствии с этим меняются и видовые криминалистические характеристики преступлений. В отличие от уголовно-правовой характеристики, изменение которой происходит относительно медленно и лишь по воле законодателя, криминалистически значимые элементы преступлений изменяются значительно быстрее, они наиболее подвижны. Поэтому видовая криминалистическая характеристика преступления – не застывшая, неизменная совокупность определенных сведений о данной группе (виде) преступлений, а подвижная категория, отражающая значимые особенности этих преступлений в определенный период времени. Чтобы криминалистическая характеристика выполняла свою служебную роль, способствовала раскрытию преступлений, она должна быть не только реальной и достаточно полной, но и современной.

Она должна отражать последние изменения в криминальной практике, содержать «свежие» результаты криминалистического анализа данной группы (вида) преступлений, совершенных в последний (анализируемый) период времени. Определяя криминалистическую характеристику преступлений как совокупность данных о преступлении, способствующих его раскрытию, не исключено, что для успешного раскрытия преступления могут использоваться данные, относящиеся к уголовно-правовой, криминологической, психологической и другим видам характеристик преступлений. Например, неко-

торые данные криминологического анализа, используемые для целей уголовной профилактики, учитываются и при раскрытии преступлений. К инсценировкам по мотиву убийства всегда прибегают родственники, компаньоны потерпевшего, посторонние никогда не используют приемы маскировки целей убийства и т.д.

Возникает вопрос: не следует ли те элементы криминологических, уголовно-правовых и других видов характеристик, которые могут быть использованы в целях раскрытия преступлений, включить в качестве составных частей в криминалистические характеристики преступлений? На этот вопрос следует ответить отрицательно, ибо в противном случае криминалистические характеристики стали бы в какой-то степени дублировать другие виды характеристик, подменять их. О соотношении уголовно-правовой, криминологической и криминалистической характеристик преступлений в литературе высказаны другие точки зрения. Иногда эти понятия отождествляются, к криминалистической характеристике в числе других обстоятельств относят сведения об общественной опасности и распространенности преступления, объекте посягательства и причинах преступления. Как известно, все эти элементы относятся не к криминалистической, а к уголовно-правовой и криминологической характеристикам преступления. Криминалистическая характеристика в приведенной интерпретации повторяет уголовно-правовую характеристику и, таким образом, утрачивает свой собственный смысл и значение.

Криминалистическая характеристика преступлений по объему может конструироваться относительно их видов, а также групп. Причем, объединение преступлений в группы происходит по разным криминалистическим основаниям и обусловлено совпадением отдельных признаков преступлений, ведущих к тождественности методик их расследования. В качестве таких признаков стоит выделить способ совершения преступления, специфику сферы деятельности или отраслевой принцип, отдельные характеристики лица преступника (должностные преступления, преступления, совершенные материально-ответственными лицами и тому подобное). Особое место занимают криминалистические характеристики отдельных видов преступлений, построенные с учетом дополнительных признаков, существенных для методики расследования (например, хищение в сфере кредитования, мошенничество с пластиковыми карточками и др.).

Рассмотрев предложенные в литературе разные точки зрения по этой проблеме, представляется целесообразным отделить общую криминалистическую характеристику преступлений от конкретной криминалистической характеристики, то есть той, которая касается лишь отдельного вида или группы похожих по уголовно-правовым признакам деяний. Ведь общая криминалистическая характеристика преступлений представляет собой абстрактное описание структуры, принципов и правил построения видовых и внутривидовых (групповых) конкретных характеристик. Она выступает лишь ориентиром, имеющим сугубо общее методологическое значение как отправная теоретическая база для разработки отдельных типичных криминалистических характеристик отдельных видов (групп) преступлений.

Большинство криминалистов разделяет мнение о том, что существует криминалистическая характеристика вида (группы) преступлений. Однако не все авторы соглашались с выделением криминалистической характеристики преступления вообще, и с ними стоит согласиться. Ведь криминалистическая характеристика преступлений, в отличие от уголовно-правовой характеристики, не имманентная общему понятию преступления, не вытекает из общего его понятия (поскольку криминалистически значимых элементов в общем понятии преступления нет), а формируется в ходе изучения и обобщения практики расследования отдельных их видов или групп. Об этом, в

частности, изложено в общей статье Р.С. Белкина, И.Е. Быховского, А.В. Дулова (Белкин Р.С. и др., 1997: 57); в работе А.А. Эйсмана (Эйсман А.А., 1984: 97-100) и ряда других ученых. Разработать единое содержание криминалистической характеристики для всех видов преступлений так же невозможно, как и создать единую методику их расследования. Следовательно, определение понятия криминалистической характеристики, поданное в виде перечня структурных элементов, может быть предоставлено лишь на уровне конкретной методики расследования. О криминалистической характеристике преступлений вообще, или же о неопределенном большом массиве (класс) таких преступлений (например, экономических), можно говорить лишь в плане продукта научной деятельности, теоретической категории, рассмотренной в общих положениях криминалистической методики как одного из компонентов структуры специальных методик (Белкин Р.С., 1997: 306-319).

Заключение

Следовательно, учитывая сказанное выше, в криминалистической характеристике преступлений нужно четко разделить: теоретическую концепцию как основу формирования специальных методик расследования преступлений и рабочий (прикладной) инструмент расследования, как систему собранных и обобщенных данных о криминалистически значимых элементах определенного вида (группы) преступлений.

Литература

- Александров И.В. Некоторые аспекты криминалистической характеристики лиц, совершающих экономические преступления: состояние и проблемы (в соавт. с К.С. Михайленко) // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае: материалы ежегодной Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 15-летию деятельности суда присяжных на Алтае. – Издательство Алтайского ГУ г. Барнаул, том 9, с. 146-163
- Басалаев А.Н., Гунаев В.А. Методика расследования преступлений: общие положения. – М., 1976. – 97 с.
- Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3-х т. Т. 3. – М.: Юристъ, 1997. – 478 с.
- Белкин Р.С., Быховский И.Е., Дулов А.В. Модное увлечение или новое слово в науке? // Соц. законность. – 1997. – №9. – С. 57.
- Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. – 72 с.
- Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений / А.Н. Васильев // Методика расследования преступлений (Общие положения). – М., 1976. – 63 с.
- Великанов В.В. Процессуальные и криминалистические аспекты расследования и разрешения в судах дел об убийствах: дис... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2000. – 206 с.
- Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 473 с.
- Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования // Методика расследования преступлений: Общие положения. – М., 1976. – С. 93-96.
- Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск, 1975. – 278 с.

Джакишев Е.Г. Криминалистическая характеристика преступлений и ее значение в определении основных обстоятельств, подлежащих доказыванию. //Некоторые вопросы борьбы с преступностью в Казахской ССР. Сб.научных трудов. – Алма-Ата: Изд-во КазГУ, 1987. – С. 34-39.

Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных познаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999. – 232 с.

Ивахов П.И.. Криминалистические проблемы расследования и предупреждения убийств в современных условиях: дис... канд. юрид. наук / П.И. Ивахов. – Калининград, 2005. – 246 с.

Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. – Харьков, 1976. – 72 с.

Колдин В.Я. Механизм преступления и вещественные источники криминалистической информации // Криминалистика социалистических стран. – М., 1986. – С. 329.

Криминалистика: в 2-х т. Т. 2: Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений: учебник для работников уголовного розыска / под ред. А. Г. Филиппова, А. А. Кузнецова – Омск: Омская ВШМ МВД РФ, 1993. – 558 с.

Корноухов В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений как учение о деятельности преступника / В.Е. Корноухов // Криминалистическая характеристика преступлений: – Красноярск, 1986. – С. 80-91.

Кучеров И. Д. Соотношение тождества и различия. – Минск, 1968. – 200 с.

Ледашев В.А. Криминалистические средства и методы раскрытия преступлений. – Волгоград, 1982.

Ледашев В.А. О совершенствовании методики расследования отдельных видов преступлений // Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С. 333.

Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. – М., 1969. – 224 с.

Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М., 1973. – 214 с.

Мозговых Г.А. Криминалистическая характеристика преступления. – Алматы: Данекер, 2002. – 146 с.

Образцов В.А. Криминалистическая характеристика преступлений: дискуссионные вопросы и пути решения / В.А. Образцов // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр. – М., 1984. – С. 11.

Пантелеев И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений // Методология криминалистики. – М., 1982. – С. 69.

Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Социалистическая законность», 1977 – №2 – С.36 -41

Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. канд. юрид. наук. / Л.А. Сергеев. – М., 1966. – 23 с.

Сегай М.Я. Методология судебной идентификации. – Киев, 1970. – 254 с.

Эйсман А.А. О содержании понятия криминалистическая характеристика преступления // Криминалистическая характеристика преступлений. – Г., 1984. – С. 97-100.

References

Aleksandrov I.V. Nekotorye aspekty kriminalisticheskoi charakteristiki lits sovershaushchih ekonomicheskije prestupleniya: sostoyanie i problemy (v soavt. s K.S. Mihailenko) //sb. Ugolovno-protsessualnye i kriminalisticheskie chteniya na Altai: materialy ezhegodnoi Vserossiyskoi nauchno-prakticheskoi konferentsiy. posvyashchennoy 15-letiyu deyatel'nosti suda prisyazhnykh na Altai.// izdatel'stvo Altaiskogo GU g. Barnaul, tom 9, s. 146-163

Selivanov N.A. Criminalisticheskie charakteristiki prestupleniy i sledstvennyye situatsiy v metodike rassledovaniya.//Sotsialisticheskaya zakonnost», 1977 – №2 – С. 36 -41

Basalaev A.N., Guniaev V.A. (1976) Metodika rassledovaniya prestupleniy: obshchie polozheniya. – М. – 97 s.

Vasilev A.N. O kriminalisticheskoi klassifikatsiy prestupleniy / A.N. Vasilev // Metodika rassledovaniya prestupleniy (Obshchie polozheniya). – М., 1976. – 63 s.

Obraztsov V.A. Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy: diskussionnye voprosy i puti resheniya / V. A. Obraztsov // Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy :sb. nauch. tr. – М., 1984. – S. 11.

Isaev A.A. (1999) Teoreticheskie i pravovye problemy primeneniya spetsialnykh poznanii dlya kvalifikatsiy prestupleniy. – Almaty: Zheti zhargy. – 232s.

Mozgovykh G.A. (2002) Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniya. – Almaty: Daneker, 2002. – 146 s.

Dzhakishev E.G. Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy i ee znachenie v opredeleniy osnovnykh obstoyatelstv, podlezhaish dokazyvaniyu. //Nekotorye voprosy borby s prestupnostiu v Kazahskoi SSR. Sb.nauchnykh trudov. – Alma-Ata, Izd-vo KazGU, 1987 – S. 34-39

Kolesnichenko A.N. (1976) Obshchie polozheniya metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestupleniy. – Harkov. – 72 s.

Sergeev L.A. Rassledovanie i preduprezhdenie hishcheniy, sovershaemykh pri proizvodstve stroitelnykh rabot: avtoref. dis. . kand. yurid. nauk. / L.A. Sergeev. – М., 1966. – 23 s.

Criminalistika: v 2-h t. T. 2: Tehnika, taktika, organizatsiya i metodika rassledovaniya prestupleniy: uchebnik dlya rabotnikov ugovornogo rozyska / pod red. A. G. Filippova, A.A. Kuznetsova – Омск: Омская VShM MVD. RF, 1993. – 558 s.

Kornouhov V.E. Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy kak uchenie o deyatel'nosti prestupnika / V.E. Kornouhov // Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy: – Krasnoyarsk, 1986.1. С. 80-91.

Ledaev V.A. O sovershenstvovaniy metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestupleniy // Metodika rassledovaniya prestupleniy. – М., 1976. S. 333.

- Panteleev I.F. Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy // Metodologiya criminalistiki. – M., 1982. S. 69.
- Vasilev A.N. (1978) Problemy metodiki rassledovaniya otdelnyh vidov prestupleniy. – M., 1978. – 72s
- Gerasimov I.F. (1975) Nekotorye problemy raskrytiya prestupleniy. – Sverdlovsk. – 278 s.
- Ledaev V.A. (1982) Criminalisticheskie sredstva i metody raskrytiya prestupleniy. – Volgograd.
- Belkin R.S. (1997) Kurs criminalistiki. V. 3ch. t. T. 3 – M., Yurist. – 478 s.
- Gerasimov I.F. Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy v metodike rassledovaniya // Metodika rassledovaniya prestupleniy: Obshchie polozheniya. M., 1976. S. 93-96.
- Belkin R.S., Byhovskiy I.E., Dulov A.V. Modnoe uvlechenie ili novoe slovo v nauke? // Sots. zakonnost. 1997. № 9. S. 57.
- Luzgin I.M. (1969) Rassledovanie kak protsess poznaniya. – M. – 224 s.
- Luzgin I.M (1973) Metodologicheskie problemy rassledovaniya. – M., 1973. – 214 s.
- Vozgrin I.A. (2003) Vvedenie v criminalistiku: Istoriya, osnovy teorii, bibliografiya. – SPb.: Izdatelstvo «Yuridicheskiy tsentr Press», 2003. – 473 s.
- Segai M.Ya. (1970) Metodologiya sudebnoi identifikatsiy. – Kiev. – 254 s.
- Kuchero I.D. (1968) Sootnoshenie tozhdestva i razlichiya. – Minsk, 1968. – 200 s.
- Koldin V.Ya. Mehanizm prestupleniya i veshchvennye istochniki criminalisticheskoi informatsiy // Criminalistika sotsialisticheskikh stran. – M., 1986. S. 329.
- Velikanov V.V. Protsessualnye i criminalisticheskie aspekty rassledovaniya i razresheniya v sudah del ob ubiystvah: dis. ... kand. yurid. nauk / . – N. Novgorod, 2000. – 206 s.
- Ivahov P.I. Criminalisticheskie problemy rassledovaniya i preduprezhdeniya ubiystv v sovremennykh usloviyah: dis. ... kand. yurid. nauk / P.I. Ivahov. – Kaliningrad, 2005. – 246 s.
- Eysman A.A. O soderzhanii ponyatiya criminalisticheskaya charakteristika prestupleniya // Criminalisticheskaya charakteristika prestupleniy. – G., 1984. – S. 97-100.

Алмазқызы Қ.

заң ғылымдарының магистрі, ИМ Академиясы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: almazkyzy123@mail.ru

**КИБЕРҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚАУІП РЕТІНДЕ**

Әлемдік қоғамдастықта жаһандық үдерістердің дамуына түбегейлі әсер еткен заманауи құбылыстардың бірі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қарқынды жетілдіру болды. Желілік компьютерлік коммуникациялардың таралуынан туындаған мәдени, әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық өзгерістер ауқымы көптеген ғалымдарға оларды адамзат өркениетінің тарихындағы жаңа кезеңнің басталуының көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жаһандық компьютерлік желіні пайдалану – мемлекетаралық қатынастарды жаһандану және ақпараттық қоғамды құрудың маңызды алғышарттарының бірі екендігі құпия емес.

Біз бұрын атап өткендей, киберқылмыс – бұл киберкеңістікке қолжетімді құралдар мен құрылғылар арқылы жүзеге асырылатын, заңмен қорғалатын әртүрлі әлеуметтік қатынастарға зиян келтіруге бағытталған, ақпараттық және телекоммуникациялық желілерді пайдалану арқылы киберкеңістікте қашықтан жасалатын қылмыс. Киберқылмыс міндетті түрде құқыққа қайшылық, қоғамдық қауіп, кінәлілік және жазалау сияқты белгілерге ие.

Киберқылмыстың белгілері мен ерекшеліктерін зерттеу көбінесе белгілі бір қиындықтарды тудырады. Біріншіден, осы заңсыз әрекеттердің тобы үшін белгіленген терминологиялық аппараттың заң ғылымы мен құқық қолдану практикасында болмауы. Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты – заңмен қорғалатын және электрондық жеткізгіш құралдарында қамтылған ақпарат; ақпараттық жүйелер, соның ішінде мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйесі, телекоммуникация желісі, мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстар.

Түйін сөздер: киберқылмыстылық, қылмыс, жаһандану, киберкеңістік, қылмыстық кодекс.

Almazkyzy K.

Master of Law, Academy of MIA,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: almazkyzy123@mail.ru

**Cybercrime – as a new criminal threat to the security
of the Republic of Kazakhstan**

One of the modern phenomena that has had a major impact on the development of global processes in the global community was the intensification of information and communication technologies. The scale of cultural, social, economic, political, and legal changes arising from the spread of networked computer communications allows many scholars to consider them as the beginning of a new era in the history of human civilization. It is no secret that the use of the global computer network is one of the most important prerequisites for globalization and the creation of an information society.

As we have already noted, cybercrime is a cybercrime crime that is aimed at cybercrime-based tools and devices that are used to break various social relationships protected by law and telecommunications networks. Cybercrime has such signs as lawlessness, social danger, guilt and punishment.

The study of the characteristics and features of cybercrime often causes certain difficulties. First, the lack of a terminological apparatus established for this group of unlawful actions in judicial practice and law enforcement practice. The subject of criminal offenses is the information provided by law and contained in the electronic media; information systems, including information systems of state bodies; telecommunication network; state electronic information resources.

Key words: cybercrime, crime, globalization, cybercrime, criminal code.

Алмазқызы Қ.

Магистр права, Академия МВД,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: almazkyzy123@mail.ru

Киберпреступность в качестве новой преступной угрозы безопасности Республики Казахстан

Одним из современных явлений, оказавших серьезное влияние на развитие глобальных процессов в мировом сообществе, стала интенсификация информационных и коммуникационных технологий. Масштабы культурных, социальных, экономических, политических и правовых изменений, возникающих в результате распространения сетевых компьютерных коммуникаций, позволяют многим ученым рассматривать их как начало новой эры в истории человеческой цивилизации. Не секрет, что использование глобальной компьютерной сети является одной из важнейших предпосылок глобализации и создания информационного общества. Как мы уже отмечали, киберпреступность – это преступление, связанное с киберпреступностью, которое направлено на средства и устройства, основанные на киберпреступности, которые используются для нарушения различных социальных отношений, охраняемых законами телекоммуникационными сетями. Киберпреступность имеет такие признаки, как беззаконие, общественная опасность, вина и наказание. Изучение особенностей и особенностей киберпреступности часто вызывает определенные трудности. Во-первых, отсутствие терминологического аппарата, установленного для этой группы противоправных действий в судебной практике и правоприменительной практике. Предметом уголовных преступлений является информация, предусмотренная законом и содержащаяся в электронных СМИ; информационные системы, в том числе информационные системы государственных органов; телекоммуникационная сеть; государственные электронные информационные ресурсы.

Ключевые слова: киберпреступность, преступность, глобализация, киберпреступность, уголовный кодекс.

Кіріспе

Әлемдік қоғамдастықта жаһандық үдерістердің дамуына түбегейлі әсер еткен заманауи құбылыстардың бірі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қарқынды жетілдіру болды. Желілік компьютерлік коммуникациялардың таралуынан туындаған мәдени, әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық өзгерістер ауқымы көптеген ғалымдарға оларды адамзат өркениетінің тарихындағы жаңа кезеңнің басталуының көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жаһандық компьютерлік желіні пайдалану – мемлекетаралық қатынастарды жаһандану және ақпараттық қоғамды құрудың маңызды алғышарттарының бірі екендігі құпия емес.

Ақпараттық қоғамның дамуы саласында әлемнің жетекші елдерінің арасында лайықты орынды алуды таңдап, біздің еліміз өзінің ақпараттық және телекоммуникациялық инфрақұрылымын белсенді түрде дамытып, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін тиісті саясатты қалыптастырады.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта отандық қылмыстық заңнамада «Ақпараттандыру және байланыс саласын-

дағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-тарау бекітілген. Аталған тарау келесідей баптарды қамтиды: 205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық-коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу; 206-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру; 207-бап. Ақпараттық жүйенің немесе ақпараттық-коммуникациялық желінің жұмысын бұзу; 208-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу; 209-бап. Ақпаратты беруге мәжбүрлеу; 210-бап. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату; 211-бап. Қолжетімділігі шектелген электрондық ақпараттық ресурстарды құқыққа сыйымсыз тарату; 212-бап. Құқыққа қайшы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер ұсыну; 213-бап. Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәйкестендіру кодын, абонентті сәйкестендіру құрылғысын құқыққа сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгерту үшін бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату (Sergazin, Esimova, Kozhakhmetova, Mukasheva, 2018: 26).

Біздің пікірімізше, жоғарыда аталып өткен қылмыстардың кейбір ерекшеліктерін қарастырып өту қажет.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі, ең алдымен, олар азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын және заңды мүдделерін, ақпараттық салада қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін бұзады, ақпараттық ресурстардың, ақпараттық жүйелердің және байланыс инфрақұрылымының құпиялылығына, тұтастығына, қолжетімділігіне зиян келтіреді (Борчашвили, 2015).

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау, ашу және тергеу Қазақстан Республикасының құқық қорғау және арнайы органдар қызметкерлері үшін әлі күнге дейін ауыр міндет болып табылады. Осындай себептерге төмендегілердің болмауын жатқызуға болады:

- тергеу және сот практикасын жалпылау;
- тиісті ғылыми-әдістемелік және сот-сараптамалық ұсыныстар;

- ИМ оқу орындарында тергеу-криминалистикалық мамандығы қызметкерлерінің, сондай-ақ тергеушілерді, анықтаушыларды біліктілікті көтеру және қайта даярлау курстарында жедел даярлықтан өткізетін арнайы дайындық курстары

- осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау мен өзге де бірқатар факторлар нәтижесінде туындағын дәлелдемелік ақпараттың арнайы түрлерімен жұмыс жасауға құқық қорғау органдары қызметкерлері дайындығының жеткіліксіз болуы.

Бізбен зерттеліп отырған киберқылмыстылықтың кейбір ерекшеліктерін түсіну мен айқындау үшін объектісі болып бірінші кезекте ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қоғамдық мүдде болатын кейбір қылмыс құрамдарына тоқталып өту қажет.

205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне құқыққа сыйымсыз қол жеткізу. Қоғамдық қауіптілігі ақпараттың құпиялылығы, ақпараттық жүйелер иелері мен ақпараттық-коммуникациялық желілер иелерінің заңды мүдделеріне нұқсан келтіру құқығын бұзады.

Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі – ақпараттың, ақпараттық жүйелердің және телекоммуникация желілерінің құпиялылығына азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері.

Мұнда ақпарат электронды есептеу құралдарында электронды есептеу техникасының элементтерінің жай-күйінің немесе белгілі бір ақпаратты, хабарларды, деректерді орын-

дайтын ақпаратты өңдеудің, сақтаудың және берудің басқа электрондық құралдарының тізбегін білдіретін электронды түрде сақталатын ақпарат ретінде түсінілуі керек. Ақпараттар сандар, мәтіндер, суреттер, аудио-, бейне-, бағдарламалық код немесе екеуінің тіркесімі түрінде ұсынылуы мүмкін. Мәнсіз және кез-келген нәрсеге арналмаған таңбалар жиынтығы ақпаратқа қолданылмайды (Parodi, 2013: 59).

Электронды жеткізгіштер деп есептеуіш техника құралдарымен өңдеуге болатын, деректерлер форматында, ақпараттарды жазуға, сақтауға және жаңғыртуға мүмкіндік беретін кез келген материалды жеткізгіштер танылады. Деректерлер форматы сандық, бинарлы және аналогты болуы мүмкін. Электронды жеткізгіштерге үнемі сақтап отыратын құрылғыларды ғана жатқызып қоймай, мысалға алатын болсақ магниттік және оптикалық дискілер магниттік және жартылай өткізгіш карталардан басқа компьютердің немесе басқа электрондық құрылғының жедел жады сияқты жедел сақтаушы құрылғыларды жатқызу керек. Ақпарат көбінесе файл түріндегі электронды жеткізгіште сақталады (Hui, Kim, Wang, 2017: 523).

Электронды түрде ақпараттық жүйелерде сақталатын ақпарат электронды ақпараттық ресурс немесе басқаша айтқанда ақпараттық мәліметтер базасы деп аталады. Электронды ақпараттық ресурстар үшін едәуір көлем және деректердің құрылымдалғандығы, олардың белгілі бір функционалды бағыты тән.

Электронды түрде ашық ақпараттық-коммуникациялық жүйелерде қызмет ететін ақпараттық жүйелерде сақталатын ақпарат Интернет-ресурстарға жатады.

Сәйкесінше, қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты болып танылатын ақпараттық жүйелерге төмендегілерді жатқызамыз:

- мемлекеттік құпияға жатқызылатын мемлекеттік электронды ақпараттар ресурсын құрайтын ақпараттық жүйелер;

- құпиялы электронды ақпараттық ресурстарды, оның ішінде заңмен қорғалатын құпиялар, дербес деректерлерді құрайтын ақпараттық жүйелер;

- меншік иесімен қолжетімділікке шектеу қойылған өзге де ақпараттық жүйелер.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағы ақпараттық жүйеде немесе телекоммуникация желісінде электронды жеткізгіштерде сақталған заңмен қорғалатын ақпаратқа заңсыз қолжетімділіктен

көрініс табады. Электронды бұқаралық ақпарат құралдарында заңмен қорғалатын ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу осы ақпаратты тікелей алу мүмкіндігінде көрінеді және электронды бұқаралық ақпарат құралының иесі (иесі) белгілеген қорғау шараларын еңсеру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Телекоммуникация желілеріне заңсыз қолжетімділік оның ақпараттық жүйелерімен және олардың құрамдас бөліктерімен тікелей өзара әрекеттесу мүмкіндігін алуда көрінеді және әдетте қорғау шараларын еңсеру арқылы жүзеге асырылады. Қолжетімділік тек қана бағдарламалық-техникалық құралдармен жүзеге асырылады.

Қорғаудан өтуге жол бермей, заңсыз кіруге рұқсаты бар адам (әкімші, жүйенің және желінің пайдаланушысы) қол жетімді болатын (сеанс) компьютер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Заңсыз қолжетімділік қашықтан, соның ішінде Интернет арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық материалды құрамға жатады. Ол зиянды салдардың туындау сәтінен бастап аяқталған болып табылады.

Зиянды салдар азаматтар немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, не болмаса қоғам немесе мемлекеттің заңды мүдделерін елеулі бұзудан көрінеді. Қазақстан Республикасы ҚК 3-бабының 14-тармағында елеулі зиянның ұғымы бекітілген, мұнда төмендегілерге назар аудару қажет:

– адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері, қоғамның және мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері;

– айтарлықтай залал келтіру (жүз айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі зиян);

– ұйымдардың немесе мемлекеттік органдардың қалыпты жұмысының бұзылуы (ҚР ҚК, 2014).

Заңсыз қолжетімділік пен туындаған қоғамға қауіпті салдардың арасында себептік байланыс болу қажет.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық субъективтік жағынан тек қасақана нысанда (тікелей немесе жанама ниет) жасалуы мүмкін: кінәлі заңмен қорғалатын ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникация желісіне құқыққа қайшы кіріп жатқанын сезінеді, қоғамға қауіпті салдардың туындау мүмкіндігін алдын ала біледі және олардың туындауын қалайды.

Азаматтардың немесе ұйымдардың, не болмаса қоғам немесе мемлекеттің заңмен

қорғалатын мүдделеріне келтірілетін зиянды салдардың туындауына қатысты жанама ниет болуы мүмкін, яғни кінәлі тұлға саналы түрде осы салдарға жол береді немесе олардың туындауына немқұрайлы қарайды.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың уәжі мен мақсаты әртүрлі болады және саралауға әсер етпейді, бірақ олар жазаны дараландыруда ескерілуі тиіс. Көбінесе бұл пайдакүнемдік уәж.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі 16 жасқа толған, ақыл-есі дұрыс адам.

Қазақстан Республикасы ҚК 205-бабының 2-тармағында ұлттық электрондық ақпараттық ресурстарға және ұлттық ақпараттық жүйеге қасақана құқыққа сыйымсыз қол жеткізу үшін қылмыстық жауаптылық бекітілген.

Ұлттық деп мемлекеттің экономикасы мен қауіпсіздігі үшін стратегиялық маңызы бар мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстардан құралған ақпараттық жүйелер танылады.

Қазақстан Республикасы ҚК 205-бабының 3-тармағында ерекше саралаушы белгі ретінде ауыр зардап қарастырылған.

Қазақстан Республикасы ҚК 3-бабының 4-тармағындағы ережелерді ескере отырып ауыр зардапқа осының ішінде келесілерді жатқызу қажет: жәбірленушінің немесе оның жақынының (жақындарының) өзін-өзі өлтіруі; ауыр және аса ауыр залал келтіру. Осы салдар құқыққа сыйымсыз қолжетімділікпен себепті байланыста болуы қажет.

Қазақстан Республикасы ҚК 205-бабына тікелей өзіміздің зерттеуіміздің аясында кішігірім талдау жасай келе, біз ақпаратқа құқыққа сыйымсыз қол жеткізуді қашықтықтан киберкеңістікті құратын Интернет арқылы компьютерлік құрылғыдан ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникация желісіне қол жетімділікке жатқыздық.

Екіншіден, киберқылмыстылықты зерттеуді киберкеңістікте жасалатын қылмыстардың статистикалық есебінің болмауы қиынға соқтырады. Ресми статистика жоғарыда аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша деректерге ғана ие. Киберқылмысты анықтауға біздің көзқарасымызды ескере отырып, қылмыстық құқық бұзушылықтардың айтарлықтай ауқымы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларында орын алған. Ақпараттық және телекоммуникациялық желілерді, киберкеңістікке қол жеткізуге арналған құрылғыларды және құралдарды пайдалану – қол сұғушылық объектілері контекстінде кейбір қылмыстық

құқық бұзушылықтардың саралаушы белгісі болып табылады (Борчашвили, 2015):

1) 1-тарау. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 130-бабының 2-бөлігі Жала жабу, яғни көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып жалған мәліметтерді тарату;

– 131-бабының 2-бөлігі Қорлау, яғни көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту;

2) 3-тарау. Адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 147-бабының 2,3,5-бөліктері Жеке өмірге қолсұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы заңнамасын бұзу;

– 148-бабының 2-бөлігі Хат жазысу, телефонмен сөйлесу, пошта, телеграф хабарлары немесе өзге де хабарлар құпиясын заңсыз бұзу;

3) 4-тарау. Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар:

– 161-бабының 2-бөлігі. Басқыншылық соғысты тұтандыруға насихат жүргізу немесе жария түрде шақыру;

– 174-бап. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру.

4) 5-тарау. Мемлекеттің конституциялық құрылысының негіздеріне және қауіпсіздігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 179-бабының 2-бөлігі. Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту;

– 180-бабының 2-бөлігі. Сепаратистік әрекет.

5) 6-тарау. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 188-бабының 2-бөлігінің 4-тармағы. Ұрлық;

– 195-бабының 3-бөлігінің 3-тармағы. Алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен мүліктік залал келтіру және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамы.

6) 10-тарау. Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 256-баптың 2-бөлігі. Терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру;

– 274-баптың 2-бөлігінің 3-тармағы. Көрінеу жалған ақпарат тарату.

7) 16-тарау. Басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар:

– 373-баптың 2-бөлігі. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентін – Елбасын көпшілік алдында қорлау және оның абыройы мен қадір-қасиетіне өзгедей қолсұғушылық, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының бейнесін бүлдіру, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының заңды қызметіне кедергі жасау;

– 375-баптың 2-бөлігі. Қазақстан Республикасы Президентінің абыройы мен қадір-қасиетіне қол сұғу және оның қызметіне кедергі жасау;

– 376-баптың 2-бөлігі. Қазақстан Республикасы Парламенті депутатының абыройы мен қадір-қасиетіне қол сұғу және оның қызметіне кедергі жасау;

– 378-баптың 2-бөлігі. Билік өкілін қорлау;

– 402-баптың 2-бөлігі. Сот заңсыз деп таныған ереуілге қатысуды жалғастыруға арандататын әрекеттер.

Жоғары технологияларды дамыту және оларды қолдану аясын кеңейту арқылы қылмыстық киберқылмыстық құқық бұзушылықтың тізімі үнемі кеңейіп отыруы мүмкін және әрдайым қылмыстық заңнама киберкеңістіктегі жаңа қауіптерге уақтылы жауап бермейтінін ескеру қажет.

Әдетте, киберқылмыстар олардың мақсаттарымен, ықпал ету нысандарымен, қылмыстық әрекеттер жасау тәсілдері мен құралдарымен ерекшеленеді. Бөлінетін негіздерге сәйкес:

1. Киберқылмыстар көбінесе экономикалық мақсаттар үшін жасалады. Бұл мысалы ақша қаражатын немесе құпия ақпаратты жымқыру түрінде жеке және заңды тұлғаларға мүліктік залал келтіру, заңмен қорғалатын ақпаратты иемдену түрінде болуы мүмкін және т.б. Басқа мақсаттарға саяси – билік қатынастар жүйесін бұзу, билікке деген сенімі мен саяси режимді бұзатын ірі мемлекеттік және саяси институттарға зиян келтіру. Киберқылмыстың келесі мақсаттары идеологиялық болып табылады: ғаламторды пайдаланушыларды ранға, мысалы, радикалды террористік және ұлтшыл топтарға енгізу мақсатында идеялар мен идеологияларды тарату. Киберқылмыстың әлеуметтік және психологиялық мақсаттарын анықтауға

болады, мысалы, азаматтарға моральдық, психологиялық зиян келтіру, шаруашылық субъектілерінің беделін түсіру және т.б. Сонымен қатар, киберқылмыстар телекоммуникация желілерінің тұтастығын, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды және т.б. бұзу мақсатында жасалады. Біздің көзқарасымыз бойынша киберкеңістіктің дамуын есепке ала отырып киберқылмыстардың мақсатты спектрі ұлғаяды.

Кейбір ғалымдардың пікірі бойынша, ақпарат тарату арқылы адам өлтіру немесе денсаулыққа зиян келтірген жағдайлар да бар. Бұл жағдайда ауыр науқасқа, мысалы жақын туысқаны немесе басқа адамның өлімі жайлы жалған ақпарат беру туралы ғана емес, сондай-ақ адамдардың жаппай гипнозы немесе белгілі бір адамға алыстан ықпал ету туралы да әңгіме қозғалып отыр. Ақпаратты тарату өз-өзіне қол жұмсаудың тәсілдерінің бірі болуы мүмкін. Бұған қоса, соңғы жылдары осы мақсатта ақпараттық-коммуникациялық технологиялар да жиі қолданылып келеді. Қазіргі уақытта Интернетте адамдардың ерік-жігерін басу, оларды гипнозға алу немесе зомбалау үшін көптеген ұсыныстар бар. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, тек ақпараттық ғана емес, сонымен қатар адам денсаулығына зиян келтіру немесе өлтіру мақсатында адамға, оның мүлкіне, жою немесе диверсия жасау мақсатында физикалық әсер ету мүмкін (ҚР ҚК, 2014: 128-131).

2. Әсер ету объектілері. Киберқылмыскерлердің әрекеттері қарапайым азаматтарға, ұйымдарға және қаржы құрылымдарына, мемлекеттік институттарға, олардың жеке ақпаратына, еркіндігіне, жеке киберқауіпсіздікке және т.б. бағытталған болуы мүмкін. Бұл тұрғыда ықпал ету объектілері киберқылмысты жасау салдарынан зиян келтіретін қоғамдық қатынастардың кең ауқымы екенін атап өткен жөн (Broadhurst, 2010: 2).

3. Ықпал ету әдістері мен құралдары. Жоғары технологияларды дамыту және оларды пайдалану аймағын кеңейту арқылы киберқылмыспен қылмыстық әрекеттерді жасаудың жолдары мен құралдары дамып, жетілдірілуде. Киберқылмыскерлер жұмыс істейтін барлық қолданыстағы жолдар мен құралдарды жүйелендіру мүмкін емес. Мысалы, кешегі «шығарып алу» әдісі қысқа мерзім ішінде ескіріп келеді, киберқылмыскерлер киберқылмыс жасау үшін түрлендірілген технологиялық құралдарды пайдаланады. Киберқылмыс жасаудың осы

әдістерінің, мысалы, екі түрі бар: әлеуметтік инженерия және вирустық бағдарламалар. Бірінші типтің айрықша ерекшелігі – бұл жеке ақпаратты алу үшін адамға телефон немесе компьютерлік шабуыл жасау. Адам психологиясының ерекшеліктеріне сүйене келе алаяқтар басқа адам болып көрініп, осылайша адамды жаңылыстырады. Әлеуметтік инженерия адамның психологиясының ерекшеліктерін білу, алдауды пайдалану, сенімдерін асыра пайдалану негізінде жеке мәліметтерді «шығарып алу» тәсілдерін сипаттау үшін ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мамандардың тар шеңберімен пайдаланылады. Бұл жеке мәліметтерді алудың психологиялық әдісі киберкеңістікке қол жеткізу арқылы жәбірленушімен байланыссыз қосылуды қамтамасыз етеді және киберқылмыскерлерге үлкен еркіндік береді. Алаяқтық және әлеуметтік инженерия қылмыскерлерге ақша талап етуге ерік береді. Мысалға, фишинг (phishing) әдісі кең таралған. Онда заңды веб-сайт немесе қосымша түрінде кейін ақша алу мақсатында, пайдаланушының құпия мәліметтері алдап алынады. Соңғы жылдары зиянды бағдарламаларды (ransomware) пайдаланып, қорқытып алу күрт өсті. Ақпарат бұғатталады немесе шифрланады. Оған кіруге рұқсат алу үшін, зиянкестер ақша талап етеді және өкінішке орай, оларды алады. Алаяқтардың мақсаты – ақша операцияларын жасайтын кез келген қосымшалар, сондай-ақ мобильді құрылғыларда сақталатын жеке ақпарат (Чекунов, 2013).

Бірқатар ғалымдардың айтуы бойынша, компьютерлік ақпарат саласындағы алаяқтықта меншік ерікті түрде тасымалданбайды, олар тікелей компьютердің мәліметтерін енгізу, алып тастау, бұғаттау және т.б. жолдармен жүзеге асырылады. Демек, киберкеңістіктегі алаяқтық тек алдау немесе сенімсіздік арқылы жасалуы мүмкін. Киберкеңістікте сенімді асыра пайдалану кінәлі адамның жәбірленушімен форумдар, бейне және дыбыстық қоңыраулар арқылы жеке қарым-қатынастарға түсу, танымал емес заттарды сату туралы хабарландыру жариялау арқылы және басқа да көптеген тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін. Осындай тәсілдер алаяқтың көптеген түрлерін туындатты (Сачков: 138-140).

Кибер алаяқтықтың әр түрлі түрлері бар. Мысалы, С.С. Медведев интернеттегі қарапайым алаяқтықтың келесі түрлерін анықтайды:

- құмар ойындар саласындағы алаяқтық;
- онлайн аукциондар саласындағы алаяқтық;
- электрондық ақша және электрондық төлем жүйелерін пайдаланумен жасалған алаяқтық;

- тауарлар мен қызметтерді ұсынудағы алаяқтық;
- танысу саласындағы алаяқтық;
- «Нигериялық алаяқтық» (Простосердов, 2016: 100-145).

Киберкеңістіктегі қауіп-қатерлер технологияның дамуымен өзгереді, сондықтан қылмыстық ықпал етудің әдістері мен құралдары жетілдірілуде. Сарапшылармен мысалы, 2008 жылы ең қауіпті он қауіптің ішінде: бот желілері; үкіметтік емес веб-сайттарға, жеке меншік кәсіпорындарға және түпкілікті тұтынушыларға арналған «нысаналы» шабуылдар; банктер, жекеменшік кәсіпорындар және түпкілікті тұтынушылар зардап шеккен қаржылық алаяқтық; жеке куәлікпен жасалатын алаяқтық; спам және дербес деректерлерді ұрлау; экономикалық және мемлекеттік органдардағы тыңшылық; Web-негізіндегі шабуылдар; әлеуметтік желілер; ішкі желілік ресурстардың дұрыс емес немесе зиянды қолданылуы; вирустар мен құрттар сияқты қауіптердің болғандығы ескеріледі (Медведев, 2008).

2013 жылы McAfee мамандарының болжамына сәйкес, мобильді Интернетке қолжетімділікті (ұялы телефондарға зиянды бағдарламалармен вирусқа қарсы бағдарламалар, вирусқа қарсы бағдарламалық жасақтаманы жаңартатын вирустар, вирустарды жұқтырған sms-хабарламалар) қолданумен байланысты қауіптер бірінші кезекте келеді.

Бұдан басқа, қауіпті үрдістер: Windows 8 және HTML5-та шабуыл жасау әдістерін жалғастыру; шабуылдар пайда табу емес, инфрақұрылымға зиян келтірмеуге бағытталған; ботнет жойылғаннан кейін де байланысын жаңартатын ботнеттер үшін зиянды бағдарламаларды қолдану, бұл инфекцияның одан әрі таралуына; қылмыстық топтар арасында кибершабуылдың аутсорсингін дамыту және киберқылмыстарды жасау үшін бағдарламалық қамтамасыз етуді және қызметтерді сатуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Интернеттегі саяси белсенділік экстремистік топтармен ауыстырылатынын және киберқылмыстағы мемлекеттердің қатысуы мемлекеттік деңгейде ұйымдастырылған шабуылдарға байланысты және шабуылдардың нысанасына айналу мүмкіндігі туралы ескеру қажет.

«Касперский Зертханасының» сарапшыларының бағалауы бойынша, 2017 жылы киберкеңістік жағдайында барлық қауіптерді бағалауда төмендегілер атап өтілді:

- «2017 – бұл шифрлаушылар жылы.

– Қаржы компанияларына жасалатын шабуылдар. Даркнетте Cutlet Maker деп аталатын банкоматтарға арналған жаңа зиянды бағдарламалық жасақтаманың тегін сатылып жатқандығы мамандармен анықталды. Оны бірнеше мың долларға сатып алып, шабуылдаушылар банкоматтардың ішін босатып кете алатын болған. Ол үшін шабуылдаушыларға қажетті нұсқаулар мен іс жүзінде барлық қажетті заттар беріледі. Кейбір бұзып кіретін ұрылардың бірқатары тонау жасауға тырысқан кезінде ұсталып жатты, бірақ вирус жазушылардың өздері шынайы джекпотты сындырды. Осы саладағы тағы бір үрдіс банк құрылымында іштей шабуылдар жасау деп аталады.

– Мақсатты шабуылдар. Silence – мақсатты шабуылдардың немесе АРТ (advanced persistent threats) өкілі. 2017 жылы 100-ге жуық хакерлік топтың белсенді жұмыс істейтіні бақыланған. 2016 жылмен салыстырғанда олардың саны екі есеге өскен. Сонымен қатар, мысалы, Silence сияқты олардың 10-ға жуық бөлігі, коммерциялық мүдделерге ие, ал басқалардың мақсаты – кибершпионаж және мемлекеттік органдар мен мұнай-газ компанияларының деректеріне арналған құмарлық. Хакерлік топтар белгілі бір саяси және экономикалық күштердің мүддесі үшін белсенді түрде жұмыс істей бастады. 2017 жылы анықталған мақсатты шабуылдардың жаңа векторы өнімдерін ірі компаниялар пайдаланатын бағдарламалық жасақтама жеткізушілеріне шабуыл жасау болды. Киберқылмыскерлер сіз көздеген мақсатты кәсіпорындардың қорғалмаған жүйелеріне шабуылдау жасау жеңіл екендігін анықтаған. Жақсы мысал ретінде белгілі Windows CCleaner тазалау бағдарламалық жасақтамасының өндірушісіндегі Аxiom топтамасының сенсациялық шабуылын атауға болады. Онда хакерлер бағдарламаның жаңартылуына зиянды кодты енгізіп, оны бүкіл әлем бойынша шамамен 2 миллион қолданушы жүктеген. Шабуылдаушыларды нақты құрбандар қызықтырды: олар 20 ірі компанияны бөліп шығарды, ал зиянды жаңартулар жүйеге енгеннен кейін, олардың желіге шабуылын жалғастырды.

– Криптовалюты және майнинг. Жыл бойынша криптовалюта әлемдік экономикаға бұрынсоңды болмаған әсерін тигізді және венчурлық инвестициялар нарығын өзгертті: 2017 жылы ICO арқылы тартылған қаражат көлемі 3,5 млрд. долларды құрады, ал инвестицияларды тартудың дәстүрлі әдісі IPO әлдеқайда аз нәтиже көрсетті – 1 млрд. Мұнымен жаңа қатерлер мен осалдықтар

байланысты екендігі болжанады. Біріншіден, ол әр түрлі шабуылдар үшін мүмкіндіктер ашады – фишингтік сайттарды құру; сайтты бұзу және битокин-эмиянды ауыстыру» (Goodman, 2010: 312).

2018 жылы «Касперский Зертханасының» мамандары келесідей болжам жасады:

– бағдарламалық жасақтама өндірушілеріне (бағдарламалық жасақтама) одан да көп шабуылдардың болуы;

– банкоматтарға шабуылдарды автоматтандыру және оларды бұзу үшін «қорапты шешімдер». Зақымданудың барлық жаңа әдістері әзірленеді, соның ішінде, жойылғандарға да бұзып кіру мүмкін болады (McAfee, 2013);

– ОС төменгі деңгейінде жаңа құрылғыларға шабуылдар. Мақсатты шабуылдардың векторы дәстүрлі дербес компьютерлерден әртүрлі жаңа құрылғыларға – смартфондарға, IoT элементтеріне ауысады. Шабуылдаушылар операциялық жүйенің төменгі деңгейінде қауіпсіздік жүйелерінің басқару аймағынан қашу үшін жұмыс істеуге тырысады – мысалы, UEFI деңгейінде, операциялық жүйе тікелей іске қосылмай тұрып жұмыс істейтін процессордың микробағдарламасы;

– Бопсалау бағдарламаларын қолдана отырып, мақсатты шабуылдарды көбейту. Киберқылмыскерлер компанияға ірі компанияларға ұмтылуды үйренді, мысалы, салық төлеуден бірнеше күн бұрын, ExPetр шифрланған файлдарды шабуылдауға уақыт табады. Олардың мақсаты компанияға қысқа мерзімде құн төлетіп алу болып табылады;

– крипто-валютамен алаяқтық және блокчейндағы виртуалды құндылықтарға шабуылдар, жасырын майнингтердің әр түрлі түрлері пайда болғаннан басқа, криптоэмиандарға шабуылдардың жаңа түрлері, сонымен қатар блокчейндегі осалдықтар пайда болады. Бүгінгі күні криптовалюталық құндылықтар қазірдің өзінде құрылып жатыр – мысалы, бүгінде аты әйгілі болған криптокотиктер – бұл құндылықтардың ұрлануы қалаған мақсатқа айналуы мүмкін» (Итоги, 2017).

Интернеттің еркіндігі: негізгі еркіндіктер мен жеке өмірді қолдау. Бұл бағытқа жататындар: азаматтық қоғам қайраткерлерінің еркін пікір білдіру және бірлесуге қажетті сенімді, қорғалған және қауіпсіз платформалар құруына қолдау көрсету; азаматтық қоғам және үкіметтік емес ұйымдармен бірлесе отырып, олардың интернет-белсенділігін заңсыз сандық шабуылдардан қорғау бойынша жұмыстар жүргізу;

у коммерциялық мәліметтерді тиімді қорғау мақсатында халықаралық ынтымақтастықты ынталандыру; интернеттегі өзара әрекеттестікке қажетті ашық үйлесімділікті қамтамасыз ету. Көріп отырғанымыздай, халықаралық қауымдастықтың негізгі ойыншыларының кибер/ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты мәселелердегі көзқарастары біршама ерекшеленеді. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты ресейлік көзқарас негізінен ақпараттық кеңістіктен тарайтын қатерлерге баса назар аудару әдістемесінен тұрады. Ал америкалық дискурс болса өз кезегінде киберкеңістікті түйсіну барысында оны мүмкіндіктер кеңістігі ретінде және оны игеру ұлттық және әлемдік даму мен гүлденудің нақты шарттарының бірі ретінде қарастырады. 1 дискурс аясында кибер/ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басым себебі ретінде субъектінің үштік бейнесі тұлға-қоғам мемлекет пен оның мүдделерін ақпараттық кеңістіктен тарайтын қауіп-қатерлерден қорғау алынып, осы мәселеге назар аударылады. Ал 2 дискурс аясында көпшілік деңгейде кибер/ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің себебі ретінде желілік технологиялар беретін барлық мүмкіндіктерді толығымен игеру қарастырылады. Нәтижесінде дискурстарға жасалынған талдау негізгі үш ерекшеліктің бар екендігін көрсетеді. Бірінші ерекшелік жалпы кибер/ақпараттық қауіпсіздік түсінігінің мәніне қатысты. Ақпараттық қауіпсіздікке қатысты ресейлік пікір негізінен ақпараттық жалпыламалық мазмұнына басымдық жасап, киберкеңістік бұл жүйенің бір элементі ретінде қарастыруға бағытталған. Ақпарат табиғи және жасанды ретінде қарастырылады. Киберкеңістік жасанды орта және ақпараттық техникалық өлшемі ретінде танылады. «Кибермен» қатар, ақпаратқа адам санасындағы ой-пікір және кітаптар мен құжаттардағы ақпарат та жатады. Осылайша, пікірталаста ақпараттың тек «кибер» бөлігі ғана емес, барлық жақтарын қарастыру тиіс деген логикалық қорытынды жасалынады. АҚШ тек электронды инфрақұрылымда пайда болған мәліметтерді ғана қарастыруға мүдделі. Олар да киберкеңістіктен тыс ақпараттың бар екендігін мойындайды, бірақ ол қазіргі таңда соншылақты басым бағыт емес. Екінші ерекшелік мемлекеттік құрылымдардың интернетті реттеу саласындағы және қолданушылардың желілерге салып отырған контентке мемлекеттік бақылау жүргізуге қатысты мүмкіндіктері мен өкілеттілігіне байланысты. АҚШ ақпаратты

қорғауды, яғни оған цензура салуға немесе тұрғындардың ақпараттандырылуына бақылау орнатуды мүлдем қарастырмайды. Бұл идеяның негізінде тұрғындарды зиянды ақпараттан қорғаудың барынша тиімді жолы білімділікті арттыру мен толығымен хабардар болу деп санайды. Міне, осы ерекшеліктер ресейлік тарапты санауға және Батыс тарапынан түрлі ұсыныстар жасалынуына ықпал етті. РФ ұсыныстарын батыстықтар «өте үлкен көңіл қалушылық» деп бағалады. Ал ресейлік тарапты қолдаушылар ұлттық мемлекеттердің өз сегментінде интернеттегі контентке бақылау орнатуға қарсы болушылық АҚШ жаһандық киберкеңістіктегі басым болуының шарты ретінде таниды. Үшінші ерекшелік кибер/ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы негізгі қатерлерді нақтылауға байланысты. 2 дискурс аясында негізінен киберқауіпсіздікке (ЕО үшін) және «кибертерроризмге (АҚШ үшін) қарсы тұруға назар аударылса, 1 дискурс бойынша қоғам немесе мемлекетті тұрақсыздандыру мақсатында екі немесе одан да көп мемлекеттердің ақпараттық соғыс жүргізуі, және де мемлекетті қарсы тараптың мүддесіне қажетті шешімдер қабылдауға итемелеу саналады. Соған қарамастан, АҚШ киберқауіпсіздік саласындағы өзінің негізгі мақсаттарының бірі ретінде киберкеңістікке жаһандық бақылау орнатуды және кибернетикалық шабуылдық операциялар жүргізу мүмкіндігін қарастырады, өйткені бұл өзінің ақпараттық жүйесін және олардағы ақпаратты қорғау деп есептелінеді (Вус, 2018).

Қорытынды

Біздің мемлекетіміздің заманауи дамуы ақпараттық, кибернетикалық қоғам қалыптастырумен қатар жүреді. Жоғары технологиялар адам қызметінің бір бөлігіне кірді және қазақ халқының қоғамдық өмірінің көптеген салаларының дамуын алдын ала белгіледі. Жоғары технологиялардың ғасыры үнемі жетілдіріліп, қоғамның кең топтарына қол жетімді болып, киберкеңістіктегі қызмет ауқымы мен мүмкіндіктер кеңейіп келеді. Осының барлығы қоғам мен мемлекеттің дамуына ғана емес, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа түрін – киберқылмыстылықты туындатады (Tatarinova, Shakirov, Tatarinov, 2016: 1127).

Осыған байланысты киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы өзекті мәселелерді дәстүрлі әдістермен және құралдармен толығымен шешуге болмайды және көптеген киберқауіптерге төтеп бере алатын интеграцияланған қауіпсіздік механизмін құруда жүйелі тәсіл қажет. Біріншіден, бұл мемлекеттік органдардың, мемлекеттік емес құрылымдардың, бизнес пен қоғамның осы бағыттағы күш-жігерін үйлестіру. Екіншіден, киберқылмыс жасауға себеп болатын объективті жағдайларды және субъективті мән-жайларды, оларды жүзеге асыру тетіктерін, анықтауды, жолын кесуді, тергеуді жүргізуді және сот қарауындағы тәжірибені қамтитын киберқылмыспен күресудің барабар жүйесін дамыту.

Әдебиеттер

- Sergazin E., Esimova Zh., Kozhakhmetova A., Mukasheva M. Security Strategy As A Factor In The Sustainable Development Of The Republic Of Kazakhstan. – Central Asia & The Caucasus. – 2018. – v.19 (1). – pp. 26-37
- Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2) / Под общ. ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции I класса Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
- Kai-Lung Hui, Seung Hyun Kim, Qiu-Hong Wang. Cybercrime deterrence and international legislation: Evidence from distributed denial of service attacks. –Research Collection School of Information Systems. – 2017. – 41 (2). – p. 523
- Parodi F., The concept of Cybercrime and Online Threats Analysis. – Int.J.Info. Sec. & Cybercrime. – 2013. – 2. – p.59
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ (12.07.2018 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен). // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>
- Broadhurst R., A New Global Convention on Cybercrime. – Pakistan Journal of Criminology. – 2010, v.2(4). – pp. 1-10
- Чекунов И.Г. Криминологическое и уголовно-правовое обеспечение предупреждения киберпреступности: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.08. – Москва: Московский Университет МВД РФ, 2013. – 223 с.
- Сачков И. Атаку можно совершить из любой точки мира, где есть интернет // <https://www.kommersant.ru/doc>
- Простосердов М.А. Экономические преступления, совершаемые в киберпространстве, и меры противодействия им: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.08. – Москва: Российский государственный университет правосудия, 2016. – 232 с.
- Медведев С.С. Мошенничество в сфере высоких технологий: дисс.....канд. юрид. наук: 12.00.08. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 2008. – 210 с.

- Goodman M., International Dimensions of Cybercrime. – Cybercrimes: A Multidisciplinary Analysis. – 2010. – Pp. 311-339
McAfee, 2013 Threats predictions // <http://www.mcafee.com/us/resources>
Итоги 2017 года и прогноз на 2018 год «Лаборатории Касперского» // <https://www.kaspersky.ru/>)
Вус М.А. Вопросы совершенствования и гармонизации законодательства государств-членов ОДКБ в сфере обеспечения информационной безопасности, 2018 <http://iscs-expo.primexpo.ru>
Lola F. Tatarinova, Karimzhan N. Shakirov, Danila V. Tatarinov, Criminological Analysis Of Determinants Of Cybercrime Technologies. – *Iejme – Mathematics Education*. – 2016, v. 11(5). – pp. 1127-1134

References

- Sergazin E., Esimova Zh., Kozhakhmetova A., Mukasheva M. Security Strategy As A Factor In The Sustainable Development Of The Republic Of Kazakhstan. – *Central Asia & The Caucasus*. – 2018. – v.19 (1). – pp. 26-37
Borchashvili I.Sh. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Special part (volume 2) / Under total. ed. Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan, State Counselor of Justice Class I Daulbayev AK – Almaty: Zheti Zharky, 2015. – 1120 p.
Kai-Lung Hui, Seung Hyun Kim, Qiu-Hong Wang, Cybercrime deterrence and international legislation: Evidence from distributed denial of service attacks. – *Research Collection School of Information Systems*. – 2017. – 41 (2). – p. 523
Parodi F., The concept of Cybercrime and Online Threats Analysis. – *Int.J.Info. Sec. & Cybercrime*. – 2013. – 2. – p.59
Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (with amendments and supplements 12.07.2018) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>
Broadhurst R., A New Global Convention on Cybercrime. – *Pakistan Journal of Criminology*. – 2010, v.2(4). – pp. 1-10
Chekunov I.G. Criminological and criminal law support for the prevention of cybercrime: diss ... cand. legal Sciences: 12.00.08. – Moscow: Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 2013. – 223 p.
Sachkov I. Attack can be made from anywhere in the world where there is Internet // <https://www.kommersant.ru/doc>
Prostoserdov MA Economic crimes committed in cyberspace, and measures to counter them: dis..kand. legal Sciences: 12.00.08. – Moscow: Russian State University of Justice, 2016. – 232 p.
Medvedev S.S. High-tech fraud: disscand. legal Sciences: 12.00.08. – Krasnodar: Kuban State Agrarian University, 2008. – 210 p.
Goodman M., International Dimensions of Cybercrime. – Cybercrimes: A Multidisciplinary Analysis. – 2010. – pp 311-339
McAfee, 2013 Threats predictions // <http://www.mcafee.com/us/resources>
Results of 2017 and the forecast for 2018 of Kaspersky Lab // <https://www.kaspersky.ru/>)
Vus M.A. Issues of improving and harmonizing the legislation of the CSTO member states in the field of ensuring information security, 2018 <http://iscs-expo.primexpo.ru>
Lola F. Tatarinova, Karimzhan N. Shakirov, Danila V. Tatarinov, Criminological Analysis Of Determinants Of Cybercrime Technologies. – *Iejme – Mathematics Education*. – 2016, v. 11(5). – pp. 1127-1134

Тлеухан Р.Қ.

заң ғылымдарының докторы,
Каспий университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

ЭКСТРЕМИЗМ: ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында терроризм мен экстремизм қатерінің өрши түсуі жағдайларындағы мемлекеттің қауіпсіздік ахуалы әлемнің дамыған елдердің бірі ретіндегі одан әрі дамуы мен қалыптасуы оның күші мен қабілеттігінің өлшемі болып белгіленді. Әлемде болып жатқан геосаяси өзгерістер ұлттық қауіпсіздік саласында неғұрлым түрлене бастаған және үлкен қауіптілік көздері тарапынан болатын сын-қатерлер мен тәуекелдердің жаңа спектріне бастамашылық етеді. Діни экстремизм мен терроризм қатерлерінің жүйелі алдын алу аясындағы міндеттердің күрделілігі мен өзектілігі осыған негізделген. Осы жағдайларда қолданыстағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпымемлекеттік жүйесі жеке адамды, қоғамды және мемлекетті экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық көріністерінен және терроризм қатерінен сенімді қорғау тетігін құру аясында одан әрі жетілдіруді қажет етеді деп түсіндірді. Мақалада экстремизмнің қылмыстық құқықтық және криминологиялық сипаттамалары көрсетілген. Экстремизмнің пайда болуы, белгілері және түрлеріне анықтамалар берілген. Мақалада ғалымдардың діни экстремизм туралы пікірлері, тұжырымдары қарастырылған. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша экстремистік іс-қимылға қарсы тұру, олардың алдын алу мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: экстремизм, діни экстремизм, терроризм, қылмыс, жауаптылық, радикализм, қылмыстылық, экстремистік ұйымдар.

Tleukhan R. K.

doctor of law, Caspian University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

Extremism: legal-criminal and criminological aspects

President Of The Republic Of Kazakhstan N.Ah. Nazarbayev in his Address to the people of Kazakhstan «the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» noted that in conditions of increased threat of terrorism and extremism, the security of the state is an indicator of further development. Terrorism and extremism have become a truly global threat and one of the global problems of our time. The number of terrorist and extremist groups is growing, but they are less likely to take responsibility for terrorist attacks and statements. All this destroys the possibility of cooperation, partnership, constructive dialogue, compromise, break the age-old ties between the most fraternal peoples, countries and Nations. Relations begin to be based on cruelty and brute force, human life and such important socially significant values as humanity, friendship, mercy, tolerance, ability to listen and forgive each other are devalued. The term «extremism «is broader than the term»terrorism». Terrorism can be defined as a consequence of extremism. Under the extremism in a broad sense to understand the system of beliefs, opinions, values, estimates, characterized by adherence to extreme measures, radicalism, intolerance of excellent opinions and values and their negation. Large geopolitical changes in the world increase the source of danger in the field of national security. The complexity and relevance of tasks based on systemic risks in the prevention of religious extremism and terrorism. Under these conditions, the current religious extremism and counter-terrorism system of the national individual, society and state from the nature of extremist violence, which requires further improvement in the creation of a mechanism for reliable

protection against the threat of terrorism and extremism. The article is devoted to the criminal-legal and criminological characteristics of extremism. Questions of emergence of extremism are considered, signs and types are defined. The article deals with the scientific views of scientists on religious extremism. At the same time, measures of counteraction and prevention of extremism under the legislation of the Republic of Kazakhstan are considered.

Key words: extremism, religious extremism, terrorism, crime, responsibility, radicalism, crime, extremist organizations.

Тлеухан Р.К.

доктор юридических наук, Каспийский университет, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

Экстремизм: уголовно-правовые и криминологические аспекты

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальной конкурентоспособности» отметил, что в условиях повышенной угрозы терроризма и экстремизма безопасность государства – это, показатель дальнейшего развития. Терроризм и экстремизм стали поистине глобальной угрозой и одной из глобальных проблем современности. Количество террористических и экстремистских групп растет, они все же реже берут ответственность за теракты и заявления. Все это уничтожает возможность сотрудничества, партнерства, конструктивного диалога, компромисса, разрывают вековые связи между самыми братскими народами, странами и нациями. Отношения начинают основываться на жестокости и грубой силе, обесценивается человеческая жизнь и такие важные социально значимые ценности как человеколюбие, дружба, милосердие, толерантность, умение слушать и прощать друг друга. Понятие «экстремизм» шире, чем понятие «терроризм». Терроризм можно обозначить как следствие экстремизма. Под экстремизмом можно в широком смысле слова понимать систему взглядов, суждений, ценностей, оценок, отличающуюся приверженностью к крайним мерам, радикализму, нетерпимостью к отличным мнениям и ценностям и их отрицанием. Большие геополитические изменения в мире повышают источник опасности в области национальной безопасности. Статья посвящена уголовно-правовой и криминологической характеристике экстремизма. Автором рассмотрены вопросы возникновения экстремизма, определены признаки и виды, научные взгляды ученых по вопросам религиозного экстремизма, а также меры противодействия и предупреждения экстремизма по законодательству РК.

Ключевые слова: экстремизм, религиозный экстремизм, терроризм, преступление, ответственность, радикализм, преступность, экстремистские организации.

Кіріспе

Қазақстан Републикасының Конституциясының 14-бабында: тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлкілік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кезкелген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды делінген. Ал 19-бабында: әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға, және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсетуге-көрсетпеуге хақылы делінген (<http://online.zakon.kz>).

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында терроризм мен экстремизм қатерінің өрши түсуі жағдайларындағы мемлекеттің қауіпсіздік ахуалы әлемнің дамыған елдердің бірі ретіндегі одан әрі дамуы мен қалыптасуы оның күші мен қабілеттігінің өлшемі болып белгіленді.

Әлемде болып жатқан геосаяси өзгерістер ұлттық қауіпсіздік саласында неғұрлым түрлене бастаған және үлкен қауіптілік көздері тарапынан болатын сын-қатерлер мен тәуекелдердің жаңа спектріне бастамашылық етеді. Діни экстремизм мен терроризм қатерлерінің жүйелі алдын алу аясындағы міндеттердің күрделілігі мен өзектілігі осыған негізделген. Осы жағдайларда қолданыстағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпымемлекеттік жүйесі жеке адамды, қоғамды және мемлекетті экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық көріністерінен және терроризм қатерінен сенімді қорғау тетігін құру аясында одан әрі жетілдіруді қажет етеді деп түсіндірді (Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»).

Қазақстан Республикасының 1267 және 1988 санкциялық комитеттерге төрағалық етуі Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекеттердің «ДАИШ», «Әл-Каида» және «Талибан»

террористік ұйымдарына қарсы іс-қимыл бойынша күш-жігерін нығайтуға себепші болды. Өңірлік қауіпсіздік арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Терроризмге қарсы орталығымен, Шанхай ынтымақтастық ұйымының Өңірлік терроризмге қарсы құрылымымен, Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымымен және Біріккен Ұлттар Ұйымы Есірткі және қылмыс басқармасының, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы мен Қазақстан Республикасындағы Еуропалық Одақ өкілдіктерімен белсенді өзара іс-қимылымен қамтамасыз етілген.

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес діни бірлестік дегеніміз – Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың өз мүдделерінің ортақтығы негізінде діни қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен біріккен ерікті бірлестігі (Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы).

Дегенмен, азаматтардың экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық акциялары мен терроризмге әкелетін радикалдану проблемасы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне шын мәнінде қауіп төндіруде.

Сирия-Ирак аймағындағы жеңілістен кейін экстремистік және террористік әрекет субъектілерінің өз қатарын жаңа рекруттармен толтыруға, қосымша қаржыландыру арналарын және көмекші инфрақұрылым қалыптастыруға аса қажеттілігі бар.

Соңғы төрт жылда экстремистік белсенділік аймағына 440 қазақстандық рекруттың баруына жол берілмеді (2014 жылы – 136, 2015 жылы – 151, 2016 жылы – 91, 2017 жылы – 62). Қабылданған шараларға қарамастан біздің елдің азаматтарының шетелде экстремистік әрекеттерге қатысу проблемасы өзекті болып қалуда.

Жауынгерлердің шыққан елдеріне қайтып оралу процестері аса қауіп төндіруде. Халықаралық экстремистік ұйымдардың лагерьлерінен, сондай-ақ үшінші елдерде тірек және транзиттік инфрақұрылымнан Қазақстанның 125 азаматы қайтарылды не болмаса өздері оралды, олардың 57-сі террористік және экстремистік әрекетке қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Радикализм мен экстремизм идеяларын қарқынды насихаттау арқылы қазақстандық қоғам

санасында конфессияаралық өшпенділік пен алауыздықты ушықтыруға алып келетін, зорлық-зомбылық экстремистік және террористік акцияларды бастауға қабілетті идеялар мақсатты түрде қалыптастырылуда.

Интернетте орналастырылатын террористік ұйымдардың ақпараттық-насихат материалдарының техникалық, көркемдік және психологиялық мазмұны сапасының артқаны байқалады. Әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдардың эмиссарларына өз аудиториясын айтарлықтай кеңейтуге, жүргізілетін үгіт-насихатты жүйелі негізге ауыстыруға мүмкіндік береді. Интернеттің және әлеуметтік желілердің пайдаланушыларын экстремизмді насихаттау әсерінен оқшаулау мақсатында ақпараттық кеңістікке Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуына қатысты мониторинг жүргізіледі. Интернетте және әлеуметтік желілерде терроризм мен экстремизмді насихаттайтын 620 мыңнан астам материал (2015 – 150 мың, 2016 – 700 мың) бұғатталды.

Жекелеген санаттағы отандастарымыздың санасына радикалдық идеялар мен экстремистік көзқарастарды енгізу олардың агрессияның шекті нысандарын көрсетуіне себеп болды, сондай-ақ патриоттық сезім мен ұлттық бірегейлік, мәдени-адамгершілік және отбасы құндылықтарынан айрылуына алғышарт жасады. Бұл процестердің бақылаусыз дамуы радикалдық идеяларды ұстанатын адамдар санының көбеюіне, қоғамда зорлық-зомбылықтың ушығуына алып келеді.

Халықаралық террористік ұйымдар радикалдық идеяларды тарата отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді, қазақстандық қоғамды конфессиялық белгісі бойынша жіктеуге, ұлттық және діни ауызбіршілікті «ажыратуға» арандатады. Аталғандар 2016 жылы Ақтөбе және Алматы қалаларында орын алған қайғылы оқиғалармен расталады. 2014 жылдан бері 30 террористік акцияның дайындалу кезеңінде жолы кесілді және жүзеге асырылмады (2014 жылы – 3, 2015 жылы – 4, 2016 жылы – 12, 2017 жылы – 11).

Көптеген авторлар экстремизмнің келесі түрлерін, соның ішінде саяси, ұлттық, нәсілдік, этникалық және діни экстремизмді атап өтеді. Сонымен бірге «экстремизмнің» кейбір зерттеушілері жоғарыда аталған экстремизм түрлеріне қосымша: ұлтшылдық, идеологиялық-қылмыстық экстремизмнің түрлерін жатқызады. А.В. Кузьмин экстремизмнің келесі нысанын сипаттайды: ұлтшылдық, ол экстремизм түрі ұлттық, яғни бір ұлттың мүддесін қорғау үшін радикалды тұрғыда іс-әрекеттер жасауы

болып табылады. (Кузьмин А.В., 2011: 153). Экстремизмнің кейбір зерттеушілері, атап айтқанда, О.С. Жукова, Р.Б. Иванченко, В.В. Трухачев экстремизмнің осындай түрін ақпараттық ретінде ерекшелендіреді. Бұдан шығатыны, егер экстремизм қоғамның әлеуметтік қатынастар саласында (саяси, ұлттық, діни және т.б.) көрінсе, экстремизмнің нысаны туралы емес, оның түрі туралы айту керек деп санайды (Жукова О.С., 2007: 54). Сонымен бірге, экстремизмнің жекелеген түрлерге бөлінуі халықтың қоғамдық өмірінің әртүрлі салаларында көрінісіне байланысты шартты сипатқа ие, өйткені экстремизмнің осы сорттарын делимитациялаудағы барлық белгілер бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста болады. Сондықтан экстремизмнің оқшау түрлері, соның ішінде діни, әдетте ешқашан «таза» деп аталатын нысанда болмайды.

Айта кету керек, доктриналық деңгейде басқа да пікірлер бар, атап айтқанда А. Хоровинников пайымдауынша, «Діни экстремизм – бұл тиісті догмалармен безендірілген экстремизмнің саяси түрі. (Хоровинников А.А., 2007: 8).

В.Д. Лазаның айтуынша, дінде экстремизм жоқ, өйткені жеке адамның сенімі әртүрлі діндердің негізгі ережелері болып табылады. Осыған байланысты, ол «мемлекет пен азаматтар үшін қазіргі заманғы қоғамда құбылыс ретінде «діни экстремизм» туралы мәселеге дұрыс және ғылыми көзқарас үшін тек саяси пікір қажет деп санайды. Сонымен қатар, бұл автор діни экстремизмнің рухани білімсіздігі негізінде дамып жатқанына баса назар аударады (Лаза В.Д., 2007: 290). Дегенмен, «діни экстремизм саяси мақсаттарды көздемейді және негізінен дінде көрініс табылады» деп есептейді.

Діни экстремизмнің басты мақсаты діннің бастысы ретінде танылу және дінге мәжбүрлеу арқылы басқа діни нанымдарды басу. Сонымен қатар, біз осы жағдайға назар аудару керек деп есептейміз, «әлемдік тәжірибеде конфессиялық орталарда жаппай суицидтердің прецеденттері, адамға қатысты зорлық-зомбылықты, азаптау мен қатыгездік оқиғаларын, жаппай қырып-жоятынды жасау барысында, жауапкершілікті өздері немесе басқа діни топ қабылдаған жағдайлар орын алған. Бұл экстремистік сипаттағы әрекет болып табылады. Әлбетте, бұл экстремизмнің кең тараған түрінің бірі «діни экстремизмі» деп аталады. Осыған орай біз келесідей терминді пайдалану үшін өте әділ деп санайтын ғалымдардың пікірлерімен келісуіміз керек:

С.Н. Поминовтың айтуынша «діни экстремизм» соңғы кездерде қарастырылған экстрем-

измнің тәуелсіз түріне жатқызылады, яғни тұрақты және ұйымдық сипатта болады (Поминов С.Н., 2007: 3).

Бұл автордың пікірімен келісуге болады, себебі «діни экстремизм» Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңына сәйкес Ұлттық қауіпсіздік түрлеріне: 1) қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 2) әскери қауіпсіздік – әскери күштерді қолданумен немесе оны қолдану ниетімен байланысты сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері қорғалуының жай-күйі; 3) саяси қауіпсіздік – азаматтардың, әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және олардың мүдделерінің теңгерімі, мемлекеттің тұрақтылығы, тұтастығы және қолайлы халықаралық жағдайы қамтамасыз етілетін конституциялық құрылыс негіздерінің, мемлекеттік органдар жүйесі қызметінің және мемлекеттік басқару тәртібінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 4) экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 5) ақпараттық қауіпсіздік – елдің орнықты дамуы және ақпараттық тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, ақпарат саласындағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі; 6) экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады. Осы заңның 21-бабына сәйкес саяси қауіпсіздікті қамтамасыз ету 1) конституциялық құрылысты құлатуға немесе күштеп өзгертуге, оның ішінде терроризмге, экстремизмге, сепаратизм-

ге және Қазақстан Республикасының біртұтас құрылысына, оның аумағының тұтастығына, қол сұғылмаушылығына және бөлінбестігіне қол сұғатын өзге де іс-әрекеттерге; 2) билікті басып алуға; 3) Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасына сәйкес құрылған немесе сайланған (тағайындалған) Қазақстан Республикасының органдары мен лауазымды адамдарының өкілеттігін күштеп тоқтатуға немесе қызметіне кедергі келтіруге; 4) орын алып отырған конфессиялық айырмашылықтар мен түрлі діни көзқарастарды саяси, экстремистік және террористік мақсаттарға пайдалануға шақыруы ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіреді және заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады деп (Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы).

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты – Діни экстремизмнің зорлық-зомбылық көріністері мен терроризм қауіптерінен адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ал міндетіне – қоғамда радикалдық идеологияға қарсы иммунитетті және радикалдық көріністерге мүлдем төзбеушілікті қалыптастыруға бағытталған діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу шараларын жетілдіру; Қазақстан Республикасы халқының радикалдануына сыртқы факторлардың ықпал етуін төмендету; діни экстремизм мен терроризм фактілерін, оның ішінде арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолымен анықтау мен жолын кесудің тиімділігін арттыру; діни экстремизм мен терроризм актілеріне ден қою, сондай-ақ олардың салдарын барынша азайту және (немесе) жою жүйесін жетілдіру болып табылады (Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы).

Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңына сәйкес экстремизм – мыналардан тұрады: жеке және (немесе) заңды тұлғаның, белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдар атынан жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің әрекеттер ұйымдастыруы және (не-

месе) жасауы; Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралым құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді); нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді; діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы; экстремизмге қарсы іс-қимыл – мемлекеттік органдардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, конституциялық құрылыс негіздерін, Қазақстан Республикасының тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін экстремизмнен қорғауды қамтамасыз етуге, экстремизмнің алдын алуға, оны анықтауға, оның жолын кесуге және салдарларын жоюға, сондай-ақ экстремизмді жүзеге асыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған қызмет; 3) экстремизмді қаржыландыру – жеке тұлғаның не адамдар тобының не заңды тұлғаның іс-әрекетінің экстремистік сипатын не берілген мүліктің, көрсетілген ақпараттық, қаржылық және өзге де қызмет түрлерінің экстремизмді жүзеге асыру не экстремистік топты, экстремистік ұйымды, заңсыз әскерилендірілген құралымды қамтамасыз ету үшін пайдаланылатынын көрінеу ұғынып жасаған адамның оларға ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті, мүлікке құқықты немесе мүліктік сипаттағы пайданы беруі немесе жинауы, сондай-ақ сыйға тартуы, айырбастауы, қайырымдылық жасауы, қайырымдылық көмегі, ақпараттық және өзге де қызмет түрлерін көрсетуі не қаржылық қызметтер көрсетуі; экстремизмнің профилактикасы – экстремизмнің алдын алуға бағытталған құқықтық, ұйымдастырушылық,

тәрбиелік, насихаттық және өзге де шаралар жүйесі; экстремистік әрекеттер – экстремистік мақсаттағы әрекеттер жасауға жария түрде шақыруды, экстремистік ұйымдардың нышандарын насихаттауды, үгіттеуді және көпшілікке жария көрсетуді қоса алғанда, осындай әрекеттерді тікелей іске асыру; экстремистік әрекеттерді ұйымдастыру – экстремистік әрекеттерге басшылық ету, экстремизмді қаржыландыру, экстремистік мақсатта адамдарды азғырып тарту, құралдар мен қарулар жасау және иемдену, сондай-ақ жеке және (немесе) заңды тұлғалардың, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестіктерінің экстремизмді жүзеге асыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған басқа да әрекеттері; экстремистік материалдар – экстремистік әрекеттердің белгілерін және (немесе) оны жүзеге асыруға шақыруды қамтитын не оларды жасау қажеттігін негіздейтін немесе ақтайтын кез келген ақпараттық материалдар; экстремистік топ – бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ; экстремистік ұйым – экстремизмді жүзеге асыратын және сот экстремистік деп таныған заңды тұлға, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігі (Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы).

С.В. Беликов пен С.М. Литвиновтың пікірінше «діни экстремизм» ұғымы екі компоненттен тұрады: экстремизм мен дін. «Экстремизм» сөзі өте ертеде пайда болған. Еуропаның шет елдерінің лексикалық терминологиясында бұл сөз XVII ғасырда латын тілінен шыққан. Сол кезеңде «extrem» термині «шеткі», «аяғында» деген ұғымдарын білдірді (Беликов С.В., 2010:63).

Ю.С. Горбунов сөзінше экстремизм, терроризм және ксенофобия сияқты құбылыстар жаһандану дәуірінің басталуына дейін пайда болғанын атап өтті. Өз кезегінде әртүрлі адамгершілікке қарсы төзімсіздік көріністері әрқашан адамзаттың сүйемелдеуімен, бірақ бұл терминмен белгіленбеген. XIX-XX ғғ. бұл құбылыстар (экстремизм) негізінен саяси сипатта болды (Горбунов Ю.С., 2008: 35).

Н.Э. Макаров пен Т. Дондоков атап өткендей, «экстремизм» термині он тоғызыншы ғасырдың ортасынан бастап саяси ғылымда қолданыла бастады. Алдымен антмонархиялық бағыттың саяси үрдістеріне қолданылды деп есептейді (Макаров Н.Е., 2005: 24). Бұдан басқа, «экстремизм» термині, «радикализм» терминімен бірге, саяси қарсыластарына қарсы,

олардың қызметінің сипаты мен көзқарастарына қарамастан қолданылды (біз бүгінгі таңда бұл саясатта әлі де бар екенін атап көрсетеміз). Ғылыми термин ретінде «экстремизм» термині 20-шы ғасырдың басында қолданылатын алғашқылардың бірі Француз заңгері М. Лерой болды, ол осындай саяси үрдістердің негізгі айырмашылығын саяси идеалдар деп атайтын өзінің абсолюттік сенімін ұстаушылардың талабын атады. Сол уақытта саяси экстремистік күштердің мысалдары ретінде М. Лерой «қызыл экстремизм» большевиктерді және «ақ экстремизм» монархистерді атады (Макаров Н.Е., 2005: 25).

Алайда, 18-ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басы сияқты, экстремизмнің құбылыс емес, ақ және қызыл террорлар терминдері 1815 жылы «ақ террор» термині пайда болды, бұл уақыт кезеңін емес, Франциядағы контрреволюцияның, атап айтқанда роялистердің Борбонның ақ туы астында жасаған зорлық-зомбылық саясаты деп тұжырымдайды. Кейбір зерттеушілер «ақ террордың» пайда болуын 1794, 1795 жылы якоюинцтер, сонкюлоттарға қарсы зорлық кезеңіне жатқызады. Осылайша, сол уақытта террорды контрреволюциялық (ақтар) және революциялық (қызылдар) деп бөлісу болды».

Т.А. Корниловтың айтуынша, «экстремизм» термині мемлекеттің теориясы туралы алғаш рет қолданыла бастады және XIX ғасырдың ортасынан бастап «extremism» және «extremist» терминдері Англияда қолданылып, саяси баспасөзде кеңінен пайдаланылды деп есептейді. Америка Құрама Штаттарында бұл тұжырымдамалар Азаматтық соғыс кезінде пайда болды (1861-1865), оңтүстік пен солтүстіктің соғысушы тараптарының ымырасыз өкілдері «елдің екі жағындағы экстремистер» деп аталды. Франциядағы «экстремизм» ұғымы Бірінші дүниежүзілік соғыста (1914-1918), яғни бір-біріне бірнеше ондаған жылдар бойы қарсыласқаннан кейін, өте күшті және оң жақ қанатты саяси күштерге айналды (Корнилов Т.А., 2011: 25).

Осылайша, зерттеушілер арасында «экстремизм» термині қандай жыл мен ғасырда пайда болғаны туралы ортақ пікір жоқ, өйткені кейбір авторлар бұл тұжырымдама XVII ғасырда пайда болған деп санайды, ал екіншісі бұл терминді 19 ғасырдың екінші жартысына жатқызды, бірақ «экстремизм» ғылыми термин 20 ғасырдың басында алғаш рет қолданылған. Француз заңгері М. Лерой негізгі саяси үрдістерді анықтаған кезде, оның жақтастары белгілі бір саяси мақсаттарға

ұмтылды, бұл ұмтылыстың ең жоғары объектісі болып табылады деп есептеді.

Шетел сөздерінің сөздігі, сондай-ақ орыс тілінің түсіндірме сөздігі экстремизмді «төтенше көзқарастар мен шараларды сақтау» деп анықтайды деген ұғымды білдіреді (Новейший словарь иностранных слов и выражений, 2007: 936).

Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенцияға сәйкес экстремизмнің келесі анықтамасы сипатталады: «экстремизм» – саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни қақтығыстарды күшпен және басқа да конституцияға қайшы келетін әрекеттер арқылы шешуге бағытталған идеология және практика» адамдардың саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни тиесілігінің белгілері бойынша олардың айрықшылығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау және де осы іс-әрекеттерді жүзеге асыруға жария түрде шақыру, экстремизмді насихаттау мақсатында экстремистік материалдарды жаппай дайындау, сақтау және тарату болып табылады (Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясына қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 6 маусымдағы № 492 Жарлығы).

Жоғарыда аталған «экстремизм» халықаралық анықтамасын талдаудан бұл терминді билікті күштеп тартып алу, билікті мәжбүрлеп ұстау, конституциялық тәртіптің өзгеруі деп түсіну керек.

Қазақстан Республикасы аумағында тыйым салынған террористік және экстремистік ұйымдар тізіміне енген шетелдік ұйымдар: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 15 қазандағы шешімі негізінде: «Әл-Қаида» «Шығыс Түркістанның ислам қозғалысы» «Өзбекстанның ислам қозғалысы» «Күрттер Халық конгресі» («Конгра-Гел») Жоғарғы Соттың 2005 жылғы 15 наурыздағы шешіміне сәйкес «Асбат әл-Ансар» «Мұсылман бауырлар» «Талибан» қозғалысы «Боз гурд», «Орталық Азия моджахедтерінің жамағаты» «Лашкар-е-Тайба» «Әлеуметтік реформалар қоғамы». Астана қаласы сотының 2005 жылғы 28 наурыз шешімімен «Хизб-ут-Тахрир» ұйымы. Астана қаласы сотының 2006 жылғы 17 қараша шешімімен «АУМ Синрикё», «Шығыс Түркістанды азат ету ұйымы». Астана қаласы сотының 2008 жылғы 5 наурыз шешімімен «Түркістан ислам партиясы. Алматы қаласының арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2008 жылғы 5 ақпан

шешімімен «Аллия-Аят» Алматы қаласының арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2009 жылғы 5 ақпан шешімімен «Ата жолы». Атырау қаласы сотының 2011 жылғы 25 қараша шешімімен «Джунд-әл-Халифат». Шығыс Қазақстанның арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2012 жылғы 7 маусым шешімімен «Сенім. Білім. Өмір» РҚБ. Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының 2013 жылғы 18 тамыз шешімімен «Таблиғи жамағат». Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының 2014 жылғы 18 тамыз шешімімен «Ат-такфир-уаль-Хиджра». Астана қаласы Есіл аудандық сотының 2015 жылғы 15 қазан шешімімен «Ислам мемлекеті» (ИШИМ, ДАИШ, ИМ), «Ән-Нусра майданы». 13.03.2018 Астана қаласы Есіл аудандық сотының шешімімен «Қазақстанның демократиялық таңдау» «ДВК» ұйымы экстремистік ұйымдар деп танылды (<https://din.diakom.gov.kz/kk>).

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының аумағында алып келуге, басып шығаруға, таратуға тыйым салынған экстремистік белгілері бар діни әдебиеттер мен ақпараттық материалдардың жалпы саны 759 болып табылды, оларға: «Ұлылық жолы», Юсуф Ас-Саботин кібаты, «Хизбут Тахрирдің Ислами Үмметке, соның ішінде, ондағы күш иелеріне жолдаған үндеуі», «Ислами тұлға», Тақауддин Набахони кітабы және т.б. жатқызылады. Олар Қазақстан Республикасының аумағында экстремистік әдебиеттер мен ақпараттық материалдар деп соттың шешімімен танылды (<http://prokuror.kz>).

2014 жылғы Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіне сәйкес экстремистік қылмыстар қатарына 174-бап. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру, 179-бап. Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, 180-бап. 180 бап Сепаратистік әрекет, 181-бап. Қарулы бүлік, 182-бап. Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу, 184-бап. Диверсия, 258-бап. Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік, 259-бап. Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру, 260-бап. Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту, 405-бап. Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның

экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу қылмыстары жатқызылады (<http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен)).

Осы көрсетілген қылмыстарға жаза тағайындау барысында сотпен қылмыстық кодекстің 54 бабы қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлары ескеріледі. Осы бапқа сәйкес ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық уәжі бойынша, басқа адамдардың құқыққа сыйымды әрекеттері үшін кек алу, сондай-ақ басқа қылмыстық құқық бұзушылықты жасыру немесе оны жасауды оңайлату мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық жасау ауырлататын мән-жай ретінде сараланады (<http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен)).

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше ұлттық, нәсілдік дұшпандықты немесе араздықты қоздыруға ұлттық ар-намыс пен қадір-қасиетті кемсітуге сондай-ақ азаматтардың нәсілдік немесе ұлттық, тегіне қарай олардың құқықтарын тікелей немесе жанамалай шектеуге немесе оларға, тікелей немесе жанамалай артықшылықтар белгілеуге қасақана бағытталған іс-әрекеттерді қылмыстық заң қылмыстық құқық бұзушылық құрамына жатқызады (Ағыбаев А.Н., 2015: 196).

Бұл авторлар қазіргі ғылыми әдебиеттерде «экстремизм» ұғымы кең мағынада түсіндіріледі: «оның принциптерін мәжбүрлеп тарату, қарсыластарға төзбеушілік, экстремистердің сенімін бөлмейтін кез келген адамға қатысты зорлық-зомбылықты идеологиялық тұрғыдан негіздеуге тырысады, белгілі бір діни немесе идеологиялық ілімдерге шынайы түсіндірулерді талап етіп, сонымен қатар осы түсіндірмелердің көптеген ережелерін нақты қабылдамайды, экстремизм идеологиясын насихаттауда, адамдар сезіміне жүгінуге, экстремистік қозғалыстың көшбасшысы харизматикалық имиджін құруға, оны дәлелдеуге ұмтылуға болмайтын эмоционалдық тәсілдердің үстемдік ету» деп есептейді.

Доктриналық деңгейде экстремизмді түсіндіру туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастары бар. Н.В. Голубих пен М.П. Леготин пікірінше экстремизм қоғам өмірінің барлық салаларын белгілі бір мақсатпен қамтитын көпқырлы, заңсыз әлеуметтік қауіпті құбылысты түсінеді, қоғамға және мемлекетке өздерінің (экстремалды) доктриналарын енгізу үшін психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықта көрінуі мүмкін қатігездік әдістерін қолдану арқылы

мемлекет пен әлеуметтік негіздерді бұзуға бағытталған әрекеттер деп есептейді (Голубих Н.В., 2013: 62).

Е. Григорьев пен А.В. Кузьминнің айтуынша, экстремистік белгілері бар әрекеттер экстремизм болып табылады, ол қолданыстағы мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіптен бас тартылған және қолданыстағы ішкі заңдармен тыйым салынған нысандарда жасалынған қылмыстық-жазаланатын әрекеттер деп пайымдайды. Сонымен бірге, бұл ғалымдар экстремизмді анықтауды әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде айқындайды, оның негізінде келесі белгілерді ажыратуға болады: оның қоғамдық сипаты бар, яғни экстремистік әрекеттер қоғам арасында жасалынғандықтан ашық сипатқа ие; осы әлеуметтік қалыптастыру үшін маңызды болып табылатын мәселелерге қатысты және оларға басқа тұлғаларды тартады, яғни, экстремистік әрекеттер қоғамда күмән туғызатын көзқарастар жүйесіне әсер етуде, мысалы, қоғамдағы ұлттық, діни және басқа да келіспеушіліктерді тудырады деп есептейді (Григорьева Е.И., 2012: 210).

Жоғарыда айтылған анықтамаға сүйене отырып, экстремизмнің басты белгісі – бұл идеология, яғни идеялар жүйесі, төтенше радикал болып табылады. Сонымен, экстремизмнің мәні әлеуметтік әлеуметтік қақтығыстың бір жағы қарсыласқа қарсы агрессияны (экстремалды көзқарастар төзбеушілік) көрсетеді. Бұл жағдайда өркениетті тәсілдің орнына қоғам мен мемлекеттің өз көзқарастары мен догмаларын тануға байланысты әдіс таңдалады.

«Экстремизм» терминін ескере отырып, біз «діни экстремизм» анықтамасының екінші компоненті болып табылатын «дін» терминін зерттейміз.

Алғашқы діни идеялар қарапайым қоғамда қалыптасқанын атап өту керек. «Кеш палеолит дәуірінде (35-10 мың жыл бұрын) қарапайым адамдар өлімнен кейінгі өмір туралы ойларға ие болған» деп түсіндіреді.

Өз кезегінде, «Әрбір дін үш негізгі элементтен тұрады: дүниетаным, өмір сүру стандарттары және мистикалық сезім, бұл табынудың сыртқы көрінісін сипаттайды. Әрине, «табынушылық» сөзі (латын тілінен бас иілу), діни рәсімдерде, дұғада айтылған тіршілік иелері мен заттарға діни ғибадат ету болып табылады. Тіпті олардың сыртқы көріністері барынша төмен деңгейде сақталатын діндерде әлі де «пұтқа табынушылық» бар. Адамға ішкі сезімдерін кейбір әрекеттермен байланыстыруға болады, яғни салт-дәстүр, жорамалдар. Мынаны

есте ұстау керек: «Адамзат тарихында сенімнен мүлдем айырылған бірде-бір адам жоқ. Тіпті атеистер шынымен де сенбейтіндер деп есептеуге болмайды. Олар идеялық мифтерге, өздері қабылдаған сенімге сенеді, бірақ шын мәнінде ол бұзылған наным. Дін термині түсіндірме сөздікте үш мағынаны қамтиды: 1. Әлеуметтік сана-сезімнің бір түрі – ғибадат объектісі болып табылатын табиғаттан тыс күштер мен тіршілікке (құдайлар, рухтар) сенуге негізделген рухани ашулардың жиынтығы. 2. Бұл қоғамдық сананың бағыттарының бірі. Әлемдік діндер (буддизм, ислам, христиан). 3. Тұтас сенімсіздік, белгілі бір идеяға, принципке, моральдық заңға, құндылыққа сөзсіз берілгендік.

Шетел сөздерінің сөздігі дінді «әлем жаратылған және табиғаттан тыс күштер (Құдай, құдайлар, рухтар, періштелер және т.б.) арқылы басқарылатынына негізделген дүниетанымдық көзқарас деп белгілейді; айналасындағы әлемнің адамға бей-жай қарамайтын ұғымдарының жиынтығы, демек, оның ләззатына лайық болуы мүмкін деп санайды.

«Экстремизм» және «дін» ұғымдарын ескере отырып, біз «діни экстремизм» ұғымының доктриналық көзқарастарын зерттеуге барамыз. Көптеген зерттеушілердің жалпы діни экстремизмі басқа діндердің өкілдеріне төзімсіз қарым-қатынастың көрінісі немесе конфессияның қарсы тұруы ретінде анықталады деп сесптейді.

М.Ю. Вертий, Т.А. Скворцова және А.М. Семенов пікірінше «діни экстремизмді кейбір діни топтар немесе жеке тұлғалар басқа конфессиялар өкілдеріне және (немесе) атеистке немесе қарсыластыққа қарсы төзімсіздікке негізделген идеологияны мойындауы керек» деп санайды, бұл топтар мен жеке тұлғалардың заңсыз әрекеттеріне, азаматтардың, мемлекеттің және тұтастай қоғамның құқықтары мен заңды мүдделерін бұзады деп санайды (Вертий М.Ю., 2007: 115).

О.И. Белый пайымдауынша, діни экстремизм басқа діндер мен конфессиялар өкілдеріне ғана төзбеушілікте көрінеді (Белый О.И., 2012: 80).

М.А. Яворский пікірі де дәл солай, өйткені ол біз оқып жатқан экстремизмнің түрін «басқа діндердің сенімі мен көзқарасына төзбеушілік» деп атайды (Яворский М.А., 2008: 23).

Осылайша, бұл авторлар діни экстремизмді тек қана қылмыскерге қатысты басқа сенімге ие адамдарға ғана төзбеушіліктің көрінісі ретінде қарастырады. Е.Л. Забарчук анықтамасында келесі белгілер бар: дінге негізделген әлеуметтік

өмір құбылысы; төтенше көзқарастарды ұстану; басқа дүниетанымға бейім адамдарға қатысты төзімсіздік көрінісі; бір немесе бірнеше конфессиялардағы қарсыласу, соның нәтижесінде қылмыс жасауы болып табылады (Забарчук Е.Л., 2008:7).

Я.М. Ханмагомедов пікірі бойынша, діни экстремизм діни негізде қолданыстағы ішкі заңдармен тыйым салынған әрекеттер жасауға бағытталған радикалды діни идеологияны жүзеге асырудың ерекше формасында, сондай-ақ осы актілерді жеке және әлеуметтік топтарға басқа адамдарға қатысты экстремистермен салыстырғанда әлемдік көзқарас болып табылады (Ханмагомедов Я.М., 2012: 45).

Р.Р. Абдулганеев діни экстремизмді «нақты діни идеяны мойындай отырып, діни, әлеуметтік, моральдық, саяси және өзге де көзқарастардан бас тарту арқылы түбегейлі діни идеологияны жүзеге асырумен байланысты әлеуметтік құбылыс сипатына ие әлеуметтік сананың бір түрі» деп түсінеді (Абдулганеев Р.Р., 2010: 152).

Бұл анықтамада негізгі ерекшеліктер: әлеуметтік феноменнің экстремалды түрі және радикалды діни идеологияны жүзеге асыру. Қарастырылып отырған анықтаманы талдай отырып келесі негізгі ерекшеліктерді сипаттаймын: діни экстремизм – діни келіспеушілікті тудырады; адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, оның ішінде діни сенімі немесе дінге көзқарастарын бұзу болып табылады. Бұл экстремизмнің түрі дінаралық қарым-қатынас саласында қызмет атқарады деп санайды, ал автор діни экстремизмнің қоғамға қатты әсер ету фактісін, атап айтқанда, оған негізделген немесе ақтауға негізделген діни нанымдардың белгілі бір жүйесін мәжбүрлеп қолдану фактісіне баса назар аударады. Зерттелген материалдың негізінде діни экстремизм тұжырымдамасын келесідей сипаттауға болады: діни экстремизм – діни себептерге байланысты қоғамдық қауіпті заңсыз әрекеттер, сондай-ақ басқалардың өкілдеріне төзбеушілікпен қарауға бағытталған радикалды діни идеологияны жүзеге асырудың аса шамада көрініс тапқан қоғамдық өмір феномені басқа конфессияларға қарсы көрініс табады.

А.Г. Хлебушкин пікірінше діни экстремизм белгілері: діни себептерге байланысты әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекеттер, қоғамдық өмірдің феномені, радикалды діни идеологияны жүзеге асыру болып табылады. Экстремизм оның көрінісі тұрғысынан әртүрлі. Ғылыми әдебиетте әртүрлі теориялық негіздер бойын-

ша (өмірлік қызмет салалары, экстремистік белсенділіктің бағыттылығы, экстремистік белсенділік субъектілерінің жас ерекшеліктері және т.б.) байланысты бөлінеді.

Экстремизмнің ең кең тараған түрлері

Бағыты бойынша:

а) экономикалық экстремизм – меншік нысандарының алуан түрлілігін жоюға, ауыл шаруашылығының бірыңғай әдісін таратуды, экономикадағы мемлекеттік реттеу қағидаттарын толық қабылдамауды, әлеуметтік шығындарды қысқартуды, бизнестегі бәсекелестікті жоюды және тағы басқаларды жоюға бағытталған экстремизм;

б) саяси экстремизм – мемлекеттің экономикасын, қарулы күштерін, білім беру және денсаулық сақтау жүйесіне әсер ету арқылы мемлекеттің саяси жүйесін бұзуға бағытталған адамдардың қызметі;

в) ұлтшылдық экстремизм – мүдделерден бас тарту, басқа ұлттардың құқықтарын басқа ұлттардан артықшылықты жариялауға бағытталған ұлтшылдық экстремизм көпұлтты мемлекеттердің ыдырауына және түпкілікті ұлттың үстемдігін бекітуге бағытталған;

г) діни экстремизм – басқа діни сенімнің өкілдеріне төзбеушіліктен көрінеді;

д) экологиялық экстремизм – тиімді экологиялық саясатқа қарсы бағытталған іс-шаралар. Ол сондай-ақ ғылыми-техникалық прогрестің бас тартылуымен көрінеді;

д) рухани экстремизм – оқшаулануға бағытталған, тәжірибеден бас тартады, басқа мәдениеттің жетістіктері, белгілі бір әлеуметтік, діни, этникалық нормаларды ресми идеология ретінде белгілейді;

г) жастар экстремизмі – қоғамдағы мінез-құлық жүрісі мен нормаларын сақтамау арқылы көрінеді. Кәмелетке толмаған экстремистермен тікелей байланысты болған ересек адамдар болуы мүмкін, оларға жас адамдар заңсыз мінез-құлық бойынша жиі еліктеуге тырысады.

2. Мемлекетаралық қатынастарға және субъектілердің азаматтығына байланысты экстремистік қызметке әсер ету сипаты бойынша:

а) ішкі экстремизм (өз елінің азаматтары экстремистік іс-қимылдарға қатысқан кезде, олардың салдарлары мен олардың әрекеттерінен келтірілген шығындар онымен шектелмейді).

Өз кезегінде ішкі экстремизмді қосымша жүйелендіруге болады. Осылайша, отандық экстремизмде, өз субъектілеріне байланысты, мемлекеттік экстремизмді (оппозицияға, топтарға, санаттарға немесе халықтың барлық

бөліктеріне мемлекеттің өзі шабыттандырылған және мемлекеттік, қоғамдық немесе ұлттық мүдделерді қорғау сылтауы арқылы күш құрылымдары арқылы жүзеге асырылатын) деп бөлуге болады; Үкіметтік емес экстремизм (үкіметтік емес қоғамдық бірлестіктер мен партиялардың билік орындарын қорғау және, әдетте, осы органның көтермелейтін мүдделері үшін жүзеге асыратын); заңсыз зорлық-зомбылық мемлекеттік мекемелерге, олардың өкілдеріне және қорғаушыларына қарсы бағытталған экстремистік оппозиция; партиялық экстремизм саяси күрестің нашарлауында, сондай-ақ әртүрлі экстремистік идеялық үрдістердің тарапкерлері (экстремалды ұлтшылдық, фашизм, сепаратизм) тарапкерлері болып табылатын экстремизмнің әртүрлі кезеңдерінде көрініс тапты.

б) халықаралық экстремизм – бір немесе бірнеше мемлекеттің азаматтары жүзеге асыратын іс-әрекеттері басқа мемлекеттердің конституциялық тәртібін немесе тұтастай халықаралық-құқықтық тәртіпті немесе халықаралық қатынастарды бұзуға бағытталған экстремизм. Халықаралық экстремизм мемлекеттің егер бұл сыртқы саясатты іске асыру әдістерінің бірі болса және бұл әдістер арнайы қызметтердің немесе мемлекеттік қаржыландырылатын экстремистік орталықтардың және ұйымдардың қолында болса және мемлекеттік емес экстремизмді халықаралық экстремистік ұйымдар өздерінің қаржыландыру көздері болып табылады.

3. Қатысушылар саны және ұйымы бойынша:

а) экстремистік топтар (секталар, ұйымдар);

б) қалыптасқан немесе өздігінен жүретін топтар;

в) жалғыз әрекет ететін экстремистер (әдетте психикалық ауру немесе өзге де ауытқулары бар адамдар).

4. Әрекет ету әдістеріне байланысты:

а) физикалық зорлық-зомбылықты қолданумен байланысты экстремизм (жеке адамнан немесе тіпті өмірдің барлық топтарын айырудан, дене жарақатынан және зақым келтіруден, еркіндікті шектеуден); материалдық объектілерді жою (экстремизм, мемлекеттік объектілерді жою, қоғамдық, ұжымдық немесе жеке меншік) байланысты экстремизм;

б) моральдық және психологиялық зорлық-зомбылық әдістерін қолданумен байланысты экстремизм (қорқыту, шантаж, күшін көрсету, ультиматум талаптары, дүрбелендік қауесеттерінің таралуы және т.б.). Әдетте, экстремистік әрекеттерді жүзеге асыру кезінде

жоғарыда аталған әдістер жан-жақты пайдаланылады, экстремистер қызметінің аймағының нақты жағдайлары мен ерекшеліктерін, олардың жабдықтарын, қалыптасқан саяси ахуалды және басқа да жағдайларды есепке ала отырып, олардың біріне немесе кезкелгеніне басымдық беріледі.

5. Мақсаты бойынша:

а) акциялары әртүрлі қылмыстық құрылымдарды біріктіруге бағытталған экстремизмнің біріккен түрі;

б) экстремистік ұйымның «жарнама-сын», оның идеологиясын және саясатының жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге, сондай-ақ оның мүшелерінің шешуші іс-қимылдарды қабылдауға күші мен дайындығын көрсетуге арналған демонстрациялық экстремизм;

в) қарсыласып жатқан саяси блоктың, қозғалыстардың, ұйымдардың, сондай-ақ мемлекеттік құрылымдар мен оппозиция арасындағы күресте зорлық-зомбылықты қолдануда көрініс тапқан экстремизм;

г) зорлық-зомбылық әрекеттерінің субъектілері өздерінің саяси қарсыластарын экстремистік әрекеттер үшін халыққа не тиімді емес адамдарға жүгінуге мәжбүрлеуге тырысқанда, экстремизмді итермелейді.

6. Экстремизмді жүзеге асыруда қолданылатын құралдарға қатысты:

а) дәстүрлі экстремизм (атыс қаруын және суық болатты, жарылғыш заттарды, уларды және бірнеше ғасырлар бойы адамзатқа белгілі саяси өлтіру қылмыстарын қолдану арқылы) жасалатын экстремизм;

б) технологиялық экстремизм (компьютерлік және ақпараттық технологиялар, радиоэлектроника, ядролық материалдар, гендік инженерия, иммунология және т.б. саласындағы ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерін пайдалану) қолдану арқылы жасалатын экстремизм (Хлебешкин А.Г., 2007: 145).

Л.В. Баева сөзінше экстремизмнің күрделі жіктелуінің екі түрін анықтайды:

1) ұтымды экстремизм:

а) саяси;

б) идеологиялық;

в) ұлтшылдық;

г) діни;

е) экологиялық;

2) тиімсіз экстремизм:

а) жастар наразылық қозғалысы (хиппи, панк, вандализм және т.б.);

б) психопатикалық экстремизм;

в) спорттық экстремизм;

г) мәдени экстремизм (Баева Л.В., 2008: 25).

Жоғарыда келтірілген деректерді талдай отырып, экстремизм түрлерінің жіктелуінің көптігі оған қарсы күрестің тиімділігіне кері әсерін тигізетінін атап өту керек, өйткені экстремизмге қарсы тұрудың қазіргі заманғы әлемнің теріс, заңсыз құбылысы ретінде айқын стратегияны әзірлеу мүмкін емес екенін сипаттайды. Экстремизмнің көрінісі – қазіргі қоғамдық құрылымдар мен саяси институттарға қатысты заңсыз әрекетте көрсетілген радикалды идеологияның сырт көрінісі.

Біздің пікірімізше, экстремизмнің көрініс формаларын нақты түрдегі қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай жүйелеу қажет:

1) экстремистік идеологияны насихаттау – терроризмнің қоғамдық негіздемесінде көрсетілген экстремистік идеологияны насихаттауға бағытталған қызмет; әдейі экстремистік материалдарды таратуға, оларды өндіруге немесе жаппай таратуға, сақтауға бағытталған;

2) күштеп және зорлық-зомбылықсыз тікелей іс-әрекеттер – экстремистік сипаттағы заңсыз қызмет, дінге, оның әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни немесе тіл-жарақтары немесе көзқарасы сәйкес адам құқықтары, бостандықтары мен адамның және азаматтың заңды мүддесі ретінде; олардың сайлау құқықтарын азаматтардың кедергі және күш қолдану немесе қорқыту арқылы, дауыс беру құпиясын референдумда немесе бұзу қатысу құқығы; конституциялық құрылысын күштеп өзгерту; Әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық немесе діни алауыздықты қоздырды және т.б. және т.б.;

3) террористік әрекеттер – қоғамның көңіл-күйін қорқытып-үркітуге әсер ету мақсатымен топтар немесе жасырын қызметтер тарапынан азаматтық тұлғаларға қарсы жасалатын саяси негізделген зорлық-зомбылық болып табылады.

Қорытындылай келе, экстремизм қоғамды қорқыту және саяси институттарды жою үшін өте тиімді құрал екенін атап өткен жөн. Соңғы бірнеше жылда экстремизм мәселесі бүкіл әлемде жаһандық сипатқа ие болып, тұрақты даму үстінде. Қазіргі кезеңде экстремизмнің табиғатын, түрлерін және нысандарын зерттеу мемлекеттік органдардың, әсіресе, құқық қорғау органдарының қызметі үшін, оған қарсы тұру үшін өте маңызды. Экстремистік қылмыс саласындағы қазіргі шындықтар мемлекеттің бағдаршылығына қарсы экстремистік әрекеттерді болдырмау және заңның қатандығына сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдарды тартуға қатаң шаралар қолдануды та-

лап етеді. Мемлекеттік деңгейде, әсіресе діни экстремизмді, нәсілшілдік пен шовинизмді білдіретін экстремистік ұйымдардың қызметі Қазақстанда экстремизмнің алдын алудың маңызды бағыттарының бірі ретінде танылуы

керек. Сонымен бірге экстремизм – көп қырлы құбылыс екенін атап өткім келеді. Олардың әрқайсысы нақты болып табылады және ең тиімді бақылау шараларын әзірлеу үшін тиісті назар аударуды және мұқият зерделеуге лайық.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://online.zakon.kz> (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).

Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы Кузьмин А.В. Профилактика экстремизма в процессе организации социально-культурного взаимодействия // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2011. Вып. 8 (100). С. 153.

Жукова О.С., Иванченко Р.Б., Трухачев В.В. Информационный экстремизм как угроза безопасности // Вестник Воронежского института МВД. 2007. № 1. С. 53-55.

Хоровинников А.А. Экстремизм как социальное явление (философский анализ): автореф. дис. . канд. философ. наук. Саратов, 2007. С. 7-8.

Лаза В.Д. Корни и профилактика религиозного экстремизма // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2008. № 2. С. 290-291.

Поминов С.Н. Организация деятельности органов внутренних дел в сфере противодействия проявлениям религиозного экстремизма: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С. 4.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31 Заңы

Беликов С. В., Литвинов С.М. Профилактика молодежного экстремизма органами местного самоуправления города Москвы // Инициативы XXI века. 2010. № 3. С. 62-64.

Горбунов Ю.С. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему: монография. М., 2008. С. 35.

Макаров Н. Е., Дондоков Ц.С. Понятие и идеология экстремизма в современных условиях // Закон и армия. 2005. № 11. С. 23-28.

Корнилов Т.А. Возникновение, развитие и понятие экстремизма // Российский следователь. 2011. № 17. С. 23-25.

Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн., 2007. С. 936.

Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясына қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 6 маусымдағы № 492 Жарлығы.

Қазақстан Республикасының дін істері және азаматтық қоғам министрлігінің Дін істер комитетінің ресми сайты <https://din.diakom.gov.kz/kk>

Қазақстан Республикасы Бас прокуратураның 2017 жылға арналған операциялық жоспары. Астана. 29 желтоқсан 2016. // <http://prokuror.kz>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен).

Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне түсіндірме. Алматы: Жеті-жарғы, 2015. – 768 б.

Голубых Н.В., Леготин М.П. О сущности понятия «экстремизм» // Адвокат. 2013. № 6. С. 60-63.

Григорьева Е.И., Кузьмин А.В. Экстремизм как социально-культурное явление // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2012. Вып. 10 (114). С. 208-215.

Вертий М.Ю., Скворцова Т.А., Семенцов А. М. Религиозный экстремизм как политико-правовой феномен // Философия права. 2007. № 1. С. 114-119.

Белый О.И. Психолого-политическая стабильность молодежи – гарант защиты от экстремизма // Теория и практика общественного развития. 2012. № 3. С. 77-81.

Яворский М.А. Причины и условия проявлений религиозного экстремизма в современной России // Юридический мир. 2008. № 11. С. 22-24.

Забарчук Е.Л. Религиозный экстремизм как одна из угроз безопасности российской государственности // Журнал российского права. 2008. № 6. С. 3-10.

Ханмагомедов Я.М. Религиозно-политический экстремизм: единство и многообразие проявлений // Ис-ламоведение. 2012. № 1. С. 43-50.

Абдулганеев Р.Р. Религиозный экстремизм: подходы к пониманию // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2010. № 2. С. 151-153.

Хлебушкин А.Г. Экстремизм. Уголовно-правовой и уголовно-политический анализ: монография / отв. ред. Н.А. Лопашенко. Саратов, 2007. – 200 с.

Баева Л.В. Экстремизм: Природа и формы проявления // Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2008. № 3 (16). С. 21-26.

References

- Constitution of the Republic of Kazakhstan August 30, 1995 // <http://online.zakon.kz> (with amendments and additions as of 2017.10.03).
- Address of the Head of state Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»
- Law of the Republic of Kazakhstan dated 11 October 2011 No. 483-IV on Religious Activity and Religious Associations
- Kuzmin's B. The prophylaxis of extremism in the organization of the process of social and cultural interaction // The Tambovsky Bulletin of the University. Series Humanities Science. Tambov, 2011. 8 (100). S. 153.
- Zhukova O. S., Ivanchenko R. B., Trukhachev V. B. Information extremism as a threat to human rights // The bulletin of the Voronezh Institute of Internal Medicine. 2007. № 1 53-55.
- Khorovinnikov A. Extremism as a social phenomenon: Authors. disc. kand philosopher science Saratov, 2007. С. 7-8.
- Laza V. D. Kornney and the prophylactics of the Religious Extremism // The Pentateuch University of the State Linguistic University. 2008. № 2. 290-291.
- Pominov SN Organizational structures of internal organs in the field of anti – Semitic countermeasures development: author. disc ... lawyer. science M., 2007. С. 4.
- Law of the Republic of Kazakhstan on National Security of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV
- Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No 124 of March 15, 2018 On Approval of the State Program on Combating Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022.
- Law of the Republic of Kazakhstan on Combating Extremism of February 18, 2005 N 31
- Belikov S. B., Litvinov SM Prophylactics of youth extremism by organs of local self-governing Moscow // Initiatives XXI century. 2010. # 3. 62-64.
- Gorbunov YS Terrorism and Law Enforcement Regulation: monograph. M., 2008. С. 35.
- Makarov NN E., Dondokov TS Slavery and ideology of extremism in contemporary realities // Law and Army. 2005. 23-28.
- Kornilov TA Возникновение, развитие и понятие экстремизм // Российский следователь. 2011. No. 23-25.
- New Slovenian dictionary and vocabulary. May, 2007. С. 936.
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 6, 2017 № 492 On signing of the Shanghai Cooperation Organization Convention on Combating Extremism.
- Official site of the Committee for Religious Affairs of the Ministry of Religion and Civil Society of the Republic of Kazakhstan <https://din.diakom.gov.kz/en>
- Operational Plan of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan for 2017. Astana. December 29, 2016. // <http://prokuror.kz>
- The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 № 226-V RK3 // <http://adilet.zan.kz> (as of 09.01.2018).
- Атықбаева А.Н. Explanatory Note to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Almaty. 2015 – 768 p.
- Голубых Н. В., Legotin M. P. Obsession with extremism // advocate. 2013. № 6 60-63.
- Grigorieva E. I., Kuzmin A. B. Extremism as a social-cultural phenomenon // The Tambov University Bulletin. Series Humanities Science. Tambov, 2012. 10 (114). S. 208-215.
- Вертий М. Ю., Скворцова Т. А., Sementsov A. M. Religious Extremism as a Political-Positive phenomenon // The Philosophy of Right. 2007. № 1 114-119.
- Belyi O. I. Psychological and political stability of the youth – guarantor of extremism // Theory and practice of social development. 2012. # 3. 77-81.
- Яворский М.А. Developed and Developed by Religious Extremism in Modern Russia // Legalism. 2008. № 11. С. 22-24.
- Zabarchuk EL Religious Extremism as a Rape of the Russian state security. // The Journal of the Russian Riot. 2008. No. 6 3-10.
- Hanmagomedov YM Religious and Political Extremism: Uniformity and Multiple Indications // The Lamovedenie. 2012. № 1 43-50.
- Abdouleyev R. R. Religious Extremism: Suffice to Understand // The Vestnik Kazan Law Institute of the Russian Ministry of Internal Affairs. 2010. № 2. 151-153.
- Khlebushkin AG Extremism. Criminally-legal and criminally-political analysis: monograph / otv. Ed. ON. Lopashenko. Saratov, 2007. – 200 с.
- Baeva L.V. Extremism: Nature and forms of manifestation // The Caspian region: politics, economy, culture. 2008. № 3 (16). Pp. 21-26.

Sharipova A.B.

Candidate of Legal Sciences, acting as Docent,
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru,

**REHABILITATION OF AN INDIVIDUAL,
BROUGHT IN AS A SUSPECT OR DEFENDANT**

Rehabilitation should be perceived as the most substantial institution of criminal procedural law, implying compensation of property and elimination of moral harm, as well as the restoration of the rights of an individual to have been unjustifiably subjected to criminal prosecution or the one to have the measures of criminal procedural coercion been unreasonably applied towards.

It is difficult to overestimate the importance of rehabilitation: an individual to have been subjected to illegitimate persecution is to get a real opportunity to recover own good name in the eyes of others and to receive compensation.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan recognizes the state obligation to provide victims of authority abuse with the access to justice and compensation for harm inflicted, along with the guarantee of every citizen's rights realization for the compensation of the damage caused by illegal actions (inaction) of the governmental authorities and their officials. The criminal procedural legislation was brought to correspondence with these provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan only after the Code of Criminal Procedure became effective, ch. 4 of which stipulates the procedural order of compensation for damage imposed by unlawful and baseless criminal prosecution and conviction.

The objective of rehabilitation in the criminal procedural understanding means the order of restoring the rights and freedoms of a person subjected unlawfully or unreasonably to a criminal prosecution, and compensating the harm brought within.

The article states that the harm inflicted to a human and citizen as a result of unlawful criminal prosecution, is to be reimbursed by the state in full, regardless of the fault committed by inquest conducting bodies, or the inquest executive officer, the prosecutor, the investigator and the court.

In order to get the right to rehabilitation emerged, the admittance of the criminal prosecution to have been conducted with violations of the order for conducting criminal justice shall be necessary and sufficient. That is, as a result of unlawful actions or inactions carried out by state authorities or their officials, where these actions or inaction could have led to an illegitimate commencement of a criminal case pre-trial investigation, unlawful detention or an unlawful criminal charges.

Key words: criminal procedural law, guarantees, rehabilitation, suspect, defendant, property damage, moral harm, criminal prosecution, legal proceedings.

Шарипова А.Б.

заң ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

**Күдікті, айыпталушы ретінде
тартылған адамды оңалту**

Оңалту қылмыстық іс жүргізу құқығының ең маңызды мекемесі ретінде қарастырылуы керек, ол мүлікті өтеуді және моральдық зиянды жоюды, сондай-ақ ақылға сыймайтын қылмыстық іс жүргізудің негізсіз шаралары қолданылған адамның құқықтарын қалпына келтіруді көздейді. Оңалтудың маңыздылығын асып түсіру өте қиын: заңсыз қудалауға ұшыраған адам өзінің жақсы атын басқа адамдарға қайтаруға және өтемақы алуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің әділ сотқа қолжетімділікті теріс пайдалану және

келтірілген зиянды өтеуден зардап шеккендерді қамтамасыз ету міндетін мойындайды, сондай-ақ әрбір азаматтың мемлекеттік органдардың және олардың лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттері (әрекетсіздігі) нәтижесінде келтірілген залалды өтеуге кепілдік береді. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің күшіне енгеннен кейін ғана Қазақстан Республикасы Конституциясының осы баптарына сәйкес жасалды, 4 тарау заңсыз және негізсіз қылмыстық қудалау мен сотталғандықтан келтірілген зиянды өтеудің іс жүргізу тәртібін реттейді.

Қылмыстық-процессуалдық тұрғыда оңалтудың мақсаты адамның құқықтары мен бостандықтарын заңсыз немесе негізсіз қылмыстық қудалауға тартылған, және оған келтірілген зиянның орнын толтыру.

Мақалада заңсыз қылмыстық қудалау салдарынан адам мен азаматқа келтірілген зиянды анықтау органы немесе тергеушінің, прокурордың және соттың кінәсінен тәуелсіз мемлекет толығымен өтеуге тиіс деп жазылған.

Оңалтуға құқықты құру мақсатында қылмыстық қудалауды, қылмыстық іс жүргізуді, жүргізу тәртібін бұзумен жүргізілгенін мойындау керек.

Яғни мемлекеттік органдардың немесе олардың лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттері немесе кемшіліктері салдарынан бұл әрекеттер немесе әрекетсіздік қылмыстық істі алдын ала тергеуді, заңсыз ұстауды немесе заңсыз қылмыстық айыптауды заңсыз бастауға әкелуі мүмкін.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргізу құқығы, кепілдіктер, оңалту, күдікті, айыпталушы, мүліктік зиян, моральдық зиян, қылмыстық қудалау, сот ісін жүргізу.

Шарипова А.Б.

кандидат юридических наук, и.о. доцента,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Реабилитация лица, привлеченного в качестве подозреваемого, обвиняемого

Под реабилитацией следует понимать важнейший институт уголовно-процессуального права, предполагающий возмещение имущественного и устранение морального вреда, а также восстановление прав лица, которого необоснованно подвергли уголовному преследованию или к которому были необоснованно применены меры уголовно-процессуального принуждения. Значимость реабилитации сложно переоценить: лицо, которое подвергли незаконному преследованию, получает реальную возможность восстановить свое доброе имя в глазах окружающих и получить компенсацию. Конституция Республики Казахстан признает обязанностью государства обеспечение потерпевшим от злоупотреблений властью доступа к правосудию и компенсацию причиненного ущерба, а также гарантирует реализацию права каждого гражданина на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями (бездействием) органов государственной власти и их должностных лиц. Уголовно-процессуальное законодательство было приведено в соответствии с этими положениями Конституции РК только после вступления в силу УПК, гл. 4 которого регламентирует процессуальный порядок возмещения вреда, причиненного незаконным и необоснованным уголовным преследованием и осуждением.

Целью реабилитации в уголовно-процессуальном смысле является порядок восстановления прав и свобод лица, незаконно или необоснованно подвергнутого уголовному преследованию, и возмещения причиненного ему вреда.

В статье указывается, что вред, который был причинён человеку и гражданину в результате осуществления неправомерного уголовного преследования, должен быть возмещён государством в полном объёме, вне зависимости от вины органов, проводивших дознание, или самого дознавателя, прокурора, следователя и суда.

Для того, чтобы возникло право на реабилитацию, необходимо и достаточно всего лишь признания того, что неправомерное уголовное преследование проводилось с нарушениями порядка осуществления уголовного судопроизводства. То есть по причине незаконных действий или бездействия, осуществлённых органами государственной власти или же их должностными лицами, и эти действия или бездействие могли приводить к незаконному началу досудебного расследования уголовного дела, незаконному задержанию или незаконному обвинению в совершении преступлений уголовного характера.

Ключевые слова: уголовно-процессуальный закон, гарантии, реабилитация, подозреваемый, обвиняемый, имущественный вред, моральный вред, уголовное преследование, судопроизводство.

Introduction

The Constitution of the Republic of Kazakhstan determines that a human, freedoms and rights of which are the highest value of our society and the obligation of the State is to observe, recognize and protect the freedoms and rights of human and citizen (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029).

The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the rights and freedoms of a human and a citizen in accordance with generally recognized principles and norms of International Law (Part 1 of Article 12 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan). One of the most important principles and norms of international law are recognized to be the rights to privacy, personal and family secrecy, one's honor and dignity defense (Article 18 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan), and the right to domicile inviolability (Article 25 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan).

Observing principles inherent to constitutional state necessitates the permanent enhancement of rights guarantees, freedoms and legitimate interests of the citizens. The criminal process, as one of the most important state institutions, including the entire range of relationship between the state and the individual, due to its specific nature, associated with the freedom restraint and personality inviolability, intrusion to citizens' privacy, the deployment of various procedural coercive measures, requires specific attention in terms of respecting fundamental democratic principles. Unfounded or unlawful criminal prosecution, and especially, the conviction of a citizen, inevitably induces a range of negative moral experiences, material deprivation, and other consequences.

Main part

At times when civil servants and other officials would not want to recognize, respect, protect the freedoms and rights of a human and citizen, the state accepted responsibility burden for their unlawful actions. Pursuant to this, the Republic of Kazakhstan provides the rehabilitation procedure stipulated in the law. The process of rehabilitation determines the order and form of compensation for tangible and moral harm, restoration of a good name, housing, labor, pension and other rights.

All general principles of rehabilitation are stipulated and are comprised in the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Thus, for instance, the state determines that every human and citizen has the right to compensation for the damage incurred at the expense of the state, which had been caused due to illegal actions or inactions committed by state authorities or their officials (Electronic resource // ww.zakon.kz, 2018). Elimination of consequences, prevention of potential violations of the rights of individuals, being involved in the criminal process are the tasks solution of which should invariably reinforce the guarantees of the rights of individuals who have mistakenly faced the process. The Rehabilitation Institution, established in the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan, depicts another stage in the implementation of the principles of justice and legitimacy, both in the field of criminal procedural relations between the state and the individual, and in the general legal framework of a democratic society.

Based on the heterogeneous and controversial development path of the state, it can be concluded, also regarding the ambiguous fate of the rehabilitation institution within the criminal process (Boytsova L.V., 1990: 27), since those historical processes and phenomenon that had taken place in history are undoubtedly influenced the current state of the rehabilitation institute. (Voytenko O.N., 2001: 32).

The definition «rehabilitation» comes from the English word «rehabilitation», meaning return to a former state, recovery. «Rehabilitation» is a procedure for restoring the rights and freedoms of an individual who has been illegally and unreasonably subjected to criminal prosecution and compensation for the concomitant harm caused to him (Kalinovsky K.B., 2014: 366).

Rehabilitation (from late lat. *Rehabilitatio* – restoration): in the law – restoration of rights. By law, the rehabilitation of a person who was brought in as a defendant, or was found guilty by a court sentence, or was subject to administrative penalties, is considered to be an acquittal sentence issuance at the case reconsideration, the court statement (court ruling) to cease processing of the criminal case in the absence of a crime event, in the absence of *corpus delicti* or due to the lack of evidence of crime committing participation, as well as the court statement to dismiss an administrative offense case (Sukharev A.Y., 2002: 516).

In a legal sense, the definition «rehabilitation» means the restoration of rights. Rehabilitation is the comprehensive and absolute rights restoration by the state referring to a person who had

undergone prosecution, being innocent. The right to rehabilitation comprises the right to compensation for property (tangible) damage, elimination of the effects of moral harm and restoration of other (labor, pension, etc.) rights.

The provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan are based on the generally recognized principles and norms of international law formulated within a range of the most important international documents, among which a special impact to the domestic legislation has been provided by such international legal acts as the UN Charter; Universal Declaration of Human Rights 1948; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (<http://www.echr.ru/documents/doc/2540800/2540800.htm>); International Covenant on Civil and Political Rights of 1966. (http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml); International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966; The Helsinki Final Act of 1978 and other international legal acts of paramount importance for the establishment and development of democratic legal statehood (<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rlist.html>).

A similar provision is presented in international legal acts (Article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights, Article 5 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) (<https://legalquest.ru/ugolovnyj-process/reabilitaciya-osnovaniya-i-processualnyj-poryadok.html>).

As of today, the term «rehabilitation» itself still and within the majority of treatises is most often correlated and equated not with the restoration of legal status, lost rights or legal relationship, but with a change of status of an individual convicted during Soviet rule while mass political repression. Notwithstanding the above, today a democratic society is gradually developing and the protection of the rights of citizens, especially in such a significant sphere of society's life as the criminal law and process, is of crucial importance.

The conducted analysis of the provisions of the criminal legislation as well as the existing judicial practice (Kapinus N.I., 2001: 31) reveals the necessity and the extreme importance of the institute of rehabilitation further improvement, with a purpose of creation of an optimal procedural regime for the effective solution of the objectives of criminal justice.

Unacceptable from the supremacy of human rights standpoint is being the persistent situation

– the actions of public authorities associated with unjustified criminal prosecution or conviction are of a gross infringement on human dignity. Moreover, an individual twice becomes an object for arbitrariness – first with the harm done to him, and then during the impeding to his compensation under the recognized right to rehabilitation. An important point is the volitional nature of the appeal of the victim for compensation for harm, which shows that the only party concerned for compensation for harm caused as a result of illegal or unjustified utilization of coercive measures is the victim. The state in its turn provides the right to apply for the compensation (Sinelschikov Yu., 2002: 6). From constitutional state and civil society standpoint, this would obviously be wrong, an extremely small number of people do apply for compensation, because they perceive the claim for harm inflicted as an another struggle with the state that has just illegally and unreasonably intruded into the sphere of constitutional human rights. The legal substance of the relationship associated with damages compensation caused during criminal proceedings is heterogeneous. Therefore, legal scholars are still making proposals for attributing the institution of rehabilitation to the realm of civil law regulation (Bezlepkin B.T., 1981: 19). It is extremely crucial for the definition of moral harm in both civil and criminal spheres of law to be equal and not having different interpretations (Boytsova L.V., 1994: 46). Thus, the criminal procedural law emphasizes that the harm caused to a person as a result of criminal prosecution is to be fully compensated by the state regardless of the fault of the officials, the pretrial investigation, or the court.

Prior the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan adoption, there were two concepts in determining the sectoral affiliation of the norms being under consideration: civil law (Yaroshenko K.B., 1982: 137) and criminal procedure (Bozh'ev, V.P., 1998: 531).

We're not going to go in detail too much with it, it's worth noting that the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan has finally eliminated the continuously persisted issue of the sectoral affiliation of legal relations arising from compensation for harm caused by criminal prosecution. Thus, in accordance with the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan resolution of the issue of compensation of tangible damage to a rehabilitated person is allowed in compliance with Art. 40 of the Code of Criminal Procedure, i.e. within the criminal procedural order being fundamentally different from the civil

proceedings inherent in the resolution of property disputes. Compensation of moral harm, on the contrary, is allowed along the civil procedure.

This article, in particular, states that the harm that was caused to a human and a citizen as a result of unlawful criminal prosecution should be reimbursed by the state in full, regardless of the fault committed by inquest conducting bodies, or the inquest executive officer, the prosecutor, the investigator and the court.

So, nowadays rehabilitation is built on a public basis and represents a link in the overall chain of enforcement proceedings within the case, finalized in a decision on the innocence of a citizen.

In order to get the right to rehabilitation emerged, the admittance of the criminal prosecution to have been conducted with violations of the order for conducting criminal justice shall be necessary and sufficient. That is, as a result of unlawful actions or inactions carried out by state authorities or their officials, where these actions or inaction could have lead to an illegitimate commencement of a criminal case pre-trial investigation, unlawful detention or an unlawful criminal charges.

Together with that, considering all the relevance of this institution, the legislator while developing the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, as it was mentioned above, failed to avoid some legal errors and contradictions.

The further development of constitutional provisions is reflected in chapter 4 of art. 37 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, which defines the basis on which the rights to rehabilitation shall arise (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852).

The law states that apart from individuals subjected to criminal prosecution, any other person to have illegally been subjected to measures of procedural coercion during criminal proceedings is also entitled to compensation for harm. Thus, it is determined that not only the accused, the suspect, the convicted person, the defendant, but also any person illegally subjected to measures of criminal procedural coercion in the course of criminal investigations can claim for the right to compensation.

However, the law does not specify exactly in respect of whom and what kind of illegal or unreasonable measures should entail rehabilitation. For example, would the right to compensation for damage emerge for a relative of the accused who endured a search in an own domicile, during which some possessions took some damage, citizens who were subjected to a forced examination, search,

forensic examination, seizure? Apparently, no: these cases are not related to the category of innocence, and, consequently, to the institution of rehabilitation in the criminal process (Kovalenko A.G., 2003: 251).

And it would seem that all the necessary legal conditions for rehabilitation have been created. But in fact, and as confirmed by the judicial-investigative practice, this is completely insufficient. Within such circumstances the norms and principles of international law should be taken into account

The research on judicial practice has shown that the facts of unfounded condemnation of citizens were still present in courts activities. In some cases, the courts issued verdicts for conviction in defiance to the presence of the circumstances provided for by law, eliminating further criminal prosecution.

So in accordance with the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 1999 No. 7 «On the practice of applying the legislation on compensation for harm caused by illegal actions of the bodies conducting the criminal process» (amended up to 31.03.2017) stated that when making a decision on rehabilitation, as well as another decision, entailing the right to compensation for harm, the courts in the procedural documents would not proclaim the recognition of such a right to them and would not explain the procedure for compensation harm.

When considering claims and lawsuits for compensation for harm, the courts did not always correctly apply the norms of criminal procedure law, establishing the grounds and procedure for compensation of harm caused as a result of illegal actions of the bodies conducting the criminal process.

«Judicial control at the stage of preliminary investigation over the legality and validity of decisions and actions of the criminal prosecution bodies that restricting the constitutional rights and freedoms of citizens has as its substance the prevention of possible mistakes of the preliminary investigation bodies and the correction of violations already committed (unreasonable accusation and conviction from unlawful restriction of rights and freedoms of a human and a citizen, in cases of unlawful accusation or conviction of an innocent person – immediate and full rehabilitation)» (<https://articlekz.com/article/14783>).

Thus, this is to draw the attention of the criminal prosecution authorities and the courts to the fact of unreasonable criminal prosecution, unlawful use of measures of procedural coercion, unfounded conviction are gross violations of the lawfulness,

resulting in serious damage to the legal rights and interests of a human and citizen, legal entities, tangible damage and moral damage is being done to them and the state itself.

This is to make it plain that as the illegal actions of the bodies leading the criminal process should be recognized:

– conducting of criminal prosecution in the absence of a complaint from a private prosecutor in cases for criminal offenses listed in the second and third parts of Article 32 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, except for the cases specified in part four of this article;

– exercising the criminal prosecution if there is in the case a non-waived ruling of the criminal prosecution authorities to dismiss the criminal case, as well as a valid sentence on the same charge against the same person or a court ruling establishing the impossibility of criminal prosecution.

The status of individuals detained as suspects and placed in isolation, to the extent of restrictions applied to them, infringement undergone, in this connection, and according to their legal regime, is considered to be identical to the status of individuals to have been selected custody for as a preventive measure.

Hence, the damage that was brought by the illegal actions of prosecutors, the preliminary investigation, the court and the bodies of inquiry should be reimbursed at the expense of the state to the fullest extent and regardless of the guilt of these officers and not only in the cases that are directly listed in Civil Code of the Republic of Kazakhstan, but also in cases where the harm was caused to a person as a result of the unlawful application of detention as a measure of procedural coercion.

Therefore, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, in its constitutional and legal meaning, it is said that the harm inflicted on a citizen not only as a result of the unlawful use of house arrest, taking into custody, unlawful persecution, unlawful conviction, unlawful imposition of an administrative penalty in the form of correctional work, as a preventive measure, but also as a result of the unlawful detainment under suspicion, is refundable at State full expense to exhaustive level and volume, regardless of the guilt of the staff of the court, pre-trial investigation and prosecution.

Judicial practice says that particular difficulties with the realization of the right to rehabilitation happen when the criminal case was discontinued due the fact a new law was adopted, which was aimed at eliminating crime itself or the punishability of the act.

Analyzing the work of the current legislation, as well as the practice of its utilization when dealing with issues related to rehabilitation, we can attest to the fact that the order followed by the procedure for compensation for moral harm, reflected in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, requires changes and amendments. In cases when the damage that was caused to a person (citizen) as a result of illegal actions of the prosecutor, investigator, court or inquirer, guided by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061), this damage must be compensated in full at the expense of the state. And this compensation must be exercised regardless of the fault of the officials. And since, according to the provisions, the investigator and the investigator are entitled to determine the amount of tangible damage inflicted and produce a ruling act on making payments of compensation for this harm, then it would be legitimate to legally establish the amount of moral harm payments in monetary terms.

At the same time, a claim for compensation for inflicted moral damage presented in monetary terms, filed in civil proceedings, cannot be considered as an act of restoring the dignity of the individual, since the lawsuit, by its legal sense, implies a legal dispute between the defendant and the plaintiff. In the case we are considering, the dispute should not be the case, since the party acting as the defendant, and it is the state, by issuing an acquittal sentence (ruling, decision) by officials, already officially admits that as a result of unreasonable and illegal decisions and actions, the person (citizen) was brought harm to and, in connection with this, such individual has the right to rehabilitation, including actions to eliminate the consequences of causing moral harm.

Apart from that, a person (citizen) who has received the right to rehabilitation should be sent a notice to, in which he/she should be explained the procedure for compensation for the damage caused resulted due unlawful criminal prosecution. All this, in the framework of rehabilitation, eliminates the need for litigation on claims related to compensation for moral damage.

The elements of the rehabilitation mechanism should be, on the one hand, the abolition of an unlawful and unreasonable decision and recognition of the right to rehabilitation, and on the other, the elimination of the consequences caused by an unlawful decision. Compensation must be comprehensive and concern property, moral harm, other violated rights and legitimate interests of a person.

Legal relationship attributed to the realization of the right to rehabilitation are also regulated by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, as well as other normative acts.

A person having, in accordance with the Code of Criminal Procedure, the right to compensation for harm caused to him in connection with unlawful or unreasonable criminal prosecution is considered to be rehabilitated. Such right is given to: the acquitted – in all cases; the suspect, the accused, the defendant, the convicted person, as well as the person to whom coercive measures of a medical treatment have been applied.

According to Art. 37 of the Code of Criminal Procedure, the basis for the right to rehabilitation to emerge is the conduction of illegal or unjustified criminal prosecution.

Based on the definition of criminal prosecution, the basis for the right to rehabilitation, including compensation is deemed to be any actions and decisions taken by the prosecution side aimed at exposing the offense of the person put in the procedural position of the suspect and the accused (that is, the prosecutor, the investigator, the head of the investigative department, the inquirer, the private prosecutor, the victim and his representative, the plaintiff and his representative).

The basis for the right to rehabilitation is the unlawful or unjustified conviction or use of coercive medical measures.

The basis for the emergence of the right to compensation (but not the right to rehabilitation) is also the unlawful use of measures of procedural coercion against any person (detention of the suspect, preventive measures, other measures of procedural coercion) during the entire criminal proceedings.

An important element of the mechanism of rehabilitation of a victim of criminal prosecution is the official recognition of his right to rehabilitation, which is carried out if there are grounds and conditions contained in the sentence, court ruling, court order or in the decision of the prosecutor, investigator, investigator.

In accordance with the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the right to compensation for damage caused as a result of the relevant illegal actions of the body conducting the criminal process have:

1) the persons specified in the first part of Article 37 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan;

2) individuals, whose criminal case was to be terminated on the basis provided for in paragraph 5) of Part One of Article 35 of the Code of Criminal

Procedure of the Republic of Kazakhstan, if despite the absence of circumstances provided in paragraph four of Article 32 of Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the pre-trial investigation was not terminated from the moment of revealing of the circumstances eliminating the criminal prosecution;

3) persons whose criminal proceedings were to be terminated on the grounds provided for in paragraphs 3) and 4) of the first part of Article 35 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, but were not terminated from the moment the circumstances precluding criminal prosecution were identified, and the criminal prosecution continued unlawfully despite the consent of such persons to the termination of the criminal case;

4) convicted to arrest, deprivation of freedom, detained or held in custody in cases of the offense qualification change by the article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, providing for responsibility for a less serious criminal offense, during the stages of suspecting or accusing under the Code provisions it is not applicable to detain or holding in custody or the new, milder punishment is imposed, or exclusion from the sentence of a part of the criminal charges and a reduction of the punishment as a result, as well as in the case of cancellation of unlawful judicial decision for the application of coercive medical measures or compulsory educational measures. The actually served term of arrest or deprivation of freedom is considered to be served illegally in that part in which it exceeds the maximum term of punishment in the form of arrest or freedom deprivation, provided for by the article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, according to which the offense was newly qualified;

5) a person to have been detained in excess of the prescribed term without a legal basis, as well as illegally subjected to any other measures of procedural coercion in the course of criminal proceedings;

6) a person in respect of whom the secret investigative actions were carried out, subsequently recognized as unlawful in court.

Recognition of the right to rehabilitation has the official essence and is one of the fundamental beginning of criminal proceedings – the publicity of the criminal process. Recognition of the right to rehabilitation is the state obligation, exercised by authorized officials, which is carried out in a procedural document that completes the pre-trial investigation or trial in respect of a certain

suspect, accused person, defendant, in court ruling, determination, sentence.

The Criminal Procedural Law does not require a separate decision on the recognition of the right to rehabilitation; this should be indicated in the resolution part of the statement issued by the inquirer, investigator, prosecutor on the cessation of criminal prosecution, within the sentence, statement, court ruling.

For sake of the realization of the right of a citizen to rehabilitation and compensation for harm, it is important that, in addition to recognizing the right to rehabilitation, the citizen is explained the procedure for restoring his violated rights and compensation for harm caused by criminal prosecution.

Clarification of the right and procedure for compensation for harm is required to be carried out by the court that issued the acquittal verdict, and upon cessation of the case in cassation, the court that resolved the case at first instance. Thus, according to the article 400 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the operative part of the acquittal sentence must contain an explanation of the procedure for compensation for the harm associated with the criminal prosecution. At the stage of pre-trial proceedings, the obligation to taking measures for the rehabilitation of a person is entrusted to those who have terminated a criminal case or a criminal prosecution – the inquiry officer, investigator or prosecutor.

A special notification is to be sent to the rehabilitated, in which the aforementioned right is clarified, to the relevant authorities to which he can apply for compensation for harm and restoration of other rights should be also referred to, as well as the terms of the exercise of this right.

As a general rule, a notification is sent to the rehabilitated. However, in the event of his death, a notice explaining the procedure for compensation for harm caused to the rehabilitated, is sent to the heirs, close relatives, relatives and dependents of the rehabilitated.

Sending a notification along with the decision on rehabilitation serves as a guarantee of the timely realization of the person's right to compensation for damage caused by criminal prosecution. The exception to this rule serves the absence of information about the place of residence of the heirs, close relatives, relatives or dependents of the deceased, the notification is to be sent to them no later than five days from the day of their application to the inquiry bodies, the preliminary investigation bodies or the court.

Rehabilitation includes compensation of tangible damage, compensation for moral harm, restoration of other rights of the person to be rehabilitated.

According to Article 40 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the compensation of tangible damage includes the compensation of several components:

- 1) salary, pension, allowances, other means and incomes which have been lost;
- 2) property illegally confiscated or turned into state income on the basis of a verdict or other court decision;
- 3) fines exacted according to an unlawful court sentence; legal costs and other amounts paid by the person in connection with unlawful actions;
- 4) amounts paid by a person for the provision of legal support;
- 5) other expenses incurred in relation to such criminal prosecution.

Based on the principle of compensation for damage caused as a result of criminal prosecution, not only expenses that the person whose right has been violated, made or is to make in order to get the violated right restored, loss or damage to his property (real damage), but also the lost income that this person would have received under normal conditions of civilian turnover if his right had not been violated (loss of profit).

Moral damage is determined by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan as physical or moral suffering. These are moral or physical suffering caused by actions (inaction) infringing intangible benefits at the possession of a citizen from birth or by law (life, health, personal dignity, business reputation, privacy, personal and family secrets, etc.) or violating his personal non-property rights (the right to use his name, the right of authorship and other non-property rights in accordance with the laws on the protection of rights to the results of intellectual activity) or violating property rights of the citizen.

In addition to that, the moral harm caused as a result of criminal prosecution may consist in the so-called social losses: diminishing the honor, dignity, reputation of a person, in changing of the public opinion towards him, etc.

Thus, moral damage resulting from illegal or unjustified criminal prosecution may consist in physical suffering (negative feelings), moral suffering (negative experiences), social losses caused by unlawful actions and decisions.

Compensation for moral harm is carried out in two forms: intangible and monetary.

As the intangible form of compensation for moral damage serves the official apologies brought by the public prosecutor on behalf of the state for the harm inflicted. The assignment of this duty to the prosecutor is due the prosecutor performs the criminal prosecution on behalf of the state, as well as supervision of the procedural activities of the bodies of inquiry and preliminary investigation (Article 41 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

Compensation of moral harm in the form of money is carried out within civil proceedings. The exact amount of compensation is determined by the court with regards to the nature of the physical and moral suffering caused to the person, taking into account the reasonableness of the requirements and justice; the factual circumstances in which moral damage was inflicted, and the individual characteristics of the victim.

Exceptions are cases expressly provided by law, for example, when a harm was brought to a citizen as a result of his unlawful conviction, application of holding in custody as a preventive measure, home arrest, imposing an administrative penalty in the form of arrest or corrective labor.

In addition to compensation for property and moral damage, the rehabilitated person is reinstated in other rights: labor, pension, housing. According to Art. 41 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, this list is deemed open, therefore any other rights affected by the criminal prosecution must also be restored.

All queries with regards to the restoration of labor, pension, housing and other rights are considered solely by the judge in the order prescribed for the resolution of issues related to the execution of the sentence (Art. 390, 391 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

Thus, individuals in respect of which the criminal punishment measures or criminal procedural coercion were wrongly applied for should have guarantees of restoring their former rights, guarantees of compensation for the material and moral damage caused, which is also necessary for the prestige of the rule of law and constitutional state. It is possible to eliminate the negative consequences of judicial and investigative errors by rehabilitating persons who have been unlawfully or unreasonably prosecuted.

Compensation of harm caused by illegal or unjustified criminal prosecution has to be be

included in the definition of rehabilitation, which is to reflect its essence.

Considering the above, rehabilitation in criminal proceedings must be understood as the process of restoring the rights and freedoms of a person who happened to become a subject to criminal prosecution, but found, in accordance with the law, not guilty of committing a crime, and ensuring actual compensation for the harm caused, while the realization of such right by the person being rehabilitated to a such compensation.

Conclusion

Thus, the definition of rehabilitation in criminal process includes three main elements:

1) recognition of innocence of the accused (suspect), the defendant, convicted according with the order prescribed by law;

2) restoration for the rehabilitated of the ability to exercise previously limited rights and bear responsibilities;

3) guarantees of real compensation for the harm inflicted by illegal or unjustified criminal prosecution in the event of the expressed desire to exercise the right to compensation for such harm.

The fact of the individual that was found innocent while court proceedings, having the right to only compensation for harm does not contribute to the recognition of him being rehabilitated. This person continues to be in the rehabilitation process and is being rehabilitated, since the rehabilitation process is deemed completed, and the person is recognized as rehabilitated from the very moment when the issue of harm compensation related to illegal or unjustified criminal prosecution or conviction is resolved completely, i.e. with real compensation for such harm while exercising of this right, or without compensation due the unwillingness to exercise it in the term established by law. The rehabilitated is a person whom the right to rehabilitation is recognized after, in respect of which a complex of measures established for the criminal procedural law is exercised, aiming at rehabilitation, including measures emerging from the right to compensation for the harm caused (<http://www.dissercat.com/content/institut-reabilitatsii-v-ugolovnom-protsesse-teoriya-i-praktika-realizatsii-po-materialam-re>).

References

- Amirbekova G.G. Institute of Rehabilitation in Criminal Procedure: Theory and Practice of Implementation: Based on the Materials of the Republic of Dagestan: Author's Abstract. dis. ... Cand. legal sciences. – M., 2008. // <http://www.dissercat.com/content/institut-reabilitatsii-v-ugolovnom-protsessse-teoriya-i-praktika-realizatsii-po-materialam-re> //
- Bezlepkin B.T. Compensation of damage caused to a citizen in criminal proceedings: author. dis. ... Dr. legal sciences. – M., 1981. – 51 p.
- Bersugurova L.Sh. Formation and development of judicial control in the criminal process of the Republic of Kazakhstan. – Herald. – Almaty, 2015. Special issue. – № 5 // <https://articlekz.com/article/14783>
- Boytsova L.V. Compensation of damage to «victims of justice» in Russia // Russian Justice. – 1994. – № 6. – 199 p.
- Bozh'ev, V.P. Criminal Procedure: a textbook for universities. – M., 1998. – 573 p.
- Boytsova L.V. Rehabilitation of unreasonably convicted citizens: Author's abstract. dis ... Cand. legal sciences. – L., 1990. – 49 p.
- European Convention for the Protection of Human Rights of Fundamental Freedoms (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, November 4, 1950) (as amended on September 21, 1970, December 20, 1971, January 1, November 6 1990, May 11, 1994, November 4, 2000) ETS No. 005 // <http://www.echr.ru/documents/doc/2540800/2540800.htm>
- Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V (with amendments and additions as of 07/12/2018) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852
- Civil Code of the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of July 21, 2017) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061
- International Covenant on Civil and Political Rights (New York, December 19, 1966). // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
- International Covenant on Civil and Political Rights. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // <https://legalquest.ru/ugolovnyj-process/reabilitaciya-osnovaniya-i-processualnyj-poryadok.html>
- Kalinovsky K.B. Rehabilitation in criminal proceedings // Criminal Procedural Law: a textbook for balakavriat and magistracy, under general. Ed. V.M. Lebedeva. 2nd ed., Pererab. and add. M.: Publishing house Yurayt, 2014. – 1060 p.
- Kapinus N.I. Procedural guarantees of the rights of the individual in the application of preventive measures in the criminal process: Author's abstract. dis. ... Cand. legal sciences. – M., 2001. – 49 p.
- Kovalenko A.G. Commentary on the Criminal Procedure Code of the Russian Federation. – M.: Eksmo, 2003. – 1264 p.
- Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 1999 No. 7 «On the practice of applying the legislation on compensation for harm caused by illegal actions of the bodies conducting the criminal procedure» (with amendments and additions as of March 31, 2017) // [Electronic resource] www.zakon.kz, 2018.
- Sukharev A.Ya. Large legal dictionary. 2nd ed., Ext. and pererabat. – M.: INFRA-M, 2002. – p. 704 p.
- Sinelshchikov Yu. Powers of the prosecutor in pre-trial proceedings on the new Code of Criminal Procedure // Legality. – 2002. – № 3. – 207 p.
- The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of March 10, 2017) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
- The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (New York, December 10, 1984); Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (Adopted by the General Assembly resolution 40/34 of November 29, 1985). // <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rlist.html>
- Yaroshenko K. B. Compensation of harm caused to citizens by the actions of officials // Sov. state and right. – 1982. – № 8. – 231 p.
- Voytenko O.N. Civil liability for damage caused by illegal actions of officials of the bodies of inquiry and preliminary investigation: Author's abstract. dis. ... Cand. legal sciences. – M., 2001. – 51 p.

Смаилов О.Х.

заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции, Казахстан, г. Алматы, e-mail: oleqbaikz@mail.ru

**К ВОПРОСУ
ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ДЕФИНИЦИИ
ВЗРЫВНОГО УСТРОЙСТВА**

Статья посвящена исследованию вопроса о дефиниции взрывного устройства в уголовном законодательстве Республики Казахстан. Автор, опираясь на нормы действующего отечественного законодательства, обозначает проблему отсутствия единообразного подхода к определению взрывного устройства. В качестве примера приведены нормы различных нормативных правовых актов, определения, предлагаемые в учебной и научной литературе. Основными причинами существования различающихся определений являются, по мнению исследователя, видовое многообразие и различие технических характеристик взрывных устройств. Вместе с тем, четкое понимание термина «взрывное устройство» необходимо для подготовки научно обоснованных рекомендаций по предупреждению и раскрытию уголовных правонарушений, совершаемых с применением взрывных устройств. Совершение уголовных правонарушений с применением взрывных устройств является одним из факторов, указывающих на повышенную криминализацию общества. Разработка комплекса мер противодействия уголовным правонарушениям, совершаемым с применением взрывных устройств, в настоящее время является одним из перспективных направлений научных исследований, что предопределено активизацией деятельности в мире различных террористических и экстремистских организаций, активно использующих в криминальном обороте взрывные устройства и взрывчатые вещества. По мнению автора, эффективность борьбы с уголовными правонарушениями, совершаемыми с применением взрывных устройств, напрямую зависит от качества правового регламентирования основных вопросов в этой сфере деятельности, включая четкое определение взрывного устройства. С учетом этого в статье обоснована и предложена авторская дефиниция взрывного устройства, раскрывающая его уголовно-правовую характеристику.

Ключевые слова: оружие, боевые припасы, взрывчатые вещества, взрывные устройства, уголовно-правовая дефиниция.

Smailov O.Kh.

Deputy Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after, PhD in Law, Police Colonel, Kazakhstan, Almaty, e-mail: oleqbaikz@mail.ru

**To the question about the criminal legal definition
of an explosive device**

The article is devoted to the study of the definition of an explosive device in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The author, based on the norms of the current domestic legislation, denotes the problem of the lack of a uniform approach to the definition of an explosive device. As an example, the norms of various regulatory legal acts, definitions proposed in educational and scientific literature are given. The main reasons for the existence of differing definitions are, in the opinion of the researcher, the species diversity and the difference in the technical characteristics of explosive devices. At the same time, a clear understanding of the term “explosive device” is necessary for the preparation of evidence-based recommendations on the prevention and detection of criminal offenses committed

with the use of explosive devices. The commission of criminal offenses with the use of explosive devices is one of the factors indicating an increased criminalization of society. The development of a set of measures to counter criminal offenses committed with the use of explosive devices is currently one of the promising areas of scientific research, which is predetermined by the increased activity in the world of various terrorist and extremist organizations that actively use explosive devices and explosives in criminal trafficking. According to the author, the effectiveness of the fight against criminal offenses committed with the use of explosive devices directly depends on the quality of legal regulation of the main issues in this field of activity, including a clear definition of an explosive device. With this in mind, the article substantiates and proposes the author's definition of an explosive device, revealing its criminal law characteristic.

Key words: weapons, ammunition, explosives, explosive devices, criminal law definition.

Смайылов Ө.Х.

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы бастығының орынбасары,
заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: olegbaikz@mail.ru

Жарғыш құрылғының қылмыстық-құқықтық түсініктемесін анықтау сұрағы туралы

Мақала жарғыш құрылғының Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы түсініктемесін беру туралы мәселені зерттеуге арналған. Автор қолданыстағы отандық заңдылықтың нормаларына сүйене отырып, жарғыш құрылғысын айқындаудың бірегей әдісінің болмауына байланысты проблеманы көтереді. Мысал ретінде әр түрлі нормативтік құқықтық актілердің нормалары, оқу және ғылыми әдебиеттерде ұсынылатын анықтамалары келтірілген. Түрлі анықтамалардың бар болуының негізгі себептері, зерттеушінің пікірінше, жарғыш құрылғылардың көптүрлілігі мен олардың техникалық сипаттамасындағы айырмашылықтарына байланысты. Дегенмен, жарғыш құрылғылардың нақты түсініктемесі осындай құрылғылар қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алу және ашу үшін қажетті ғылыми негізделген ұсыныстарды дайындау үшін керек. Жарғыш құрылғыларды қолданумен қылмыстық құқық бұзушылықтардың тіркелуі қоғамдағы қылмыстылық деңгейінің артуын көрсететін факторлардың бірі болып табылады. Жарғыш құрылғыларды қолданумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі кешенді шараларды әзірлеу қазіргі уақытта ғылыми зерттеулердің перспективалық бағыттарының бірі болып табылады, өйткені әлемде қылмыстық айналымдағы жарғыш құрылғылар мен жарылғыш заттарды пайдаланатын түрлі лаңкестік және экстремистік ұйымдардың қылмыстық белсенділігі өсуде. Автордың пікірі бойынша, жарғыш құрылғыларды қолданумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің тиімділігі осы саладағы негізгі мәселелерді (соның ішінде жарғыш құрылғыларды нақты анықтау) құқықтық реттеудің сапасына тікелей байланысты. Осыған сүйене отырып, мақалада жарғыш құрылғысының қылмыстық-құқықтық сипаттамасын айқындайтын авторлық ұғымы негізделіп және ұсынылып берілген.

Түйін сөздер: қару, оқ-дәрі, жарылғыш заттар, жарғыш құрылғылар, қылмыстық-құқықтық түсініктемесі.

Введение

Для единообразного применения законодательства большое значение имеет правильное уяснение смысла терминов и понятий, применяющихся в тех или иных нормах права. В аспекте оперативно-розыскной деятельности по организации и тактике борьбы с преступностью такое понимание терминов одинаково важно как для разработки теоретических положений, так и для практики правоприменения.

Согласно п. 10 ч. 1 ст. 54 УК Республики Казахстан, совершение уголовного правонарушения с использованием оружия, боевых припасов,

взрывчатых веществ, взрывных или имитирующих их устройств является обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность и наказание (Уголовный кодекс Республики Казахстан, 2014). Это положение относит взрывные устройства к орудиям совершения неопределенно широкого круга уголовных правонарушений, связанных не только с их непосредственным применением против жертвы, но и для шантажа и угроз в целях принуждения потерпевшего к совершению определенных действий в пользу виновного.

В юридической литературе под орудием совершения уголовного правонарушения приня-

то понимать предметы внешнего мира (орудия, приспособления), которые использует преступник для воздействия на потерпевшего, объект и предмет уголовного правонарушения. Орудия преступления имеют уголовно-правовое значение, прежде всего, тогда, когда они существенно влияют на характер и степень общественной опасности совершенного деяния, и если это нашло отражение в уголовном законе в виде указания на них именно как на орудие совершения преступления (Сахаров В.И., 1991:10).

В целях более точного определения «взрывного устройства» необходимо изучить уголовно-правовое понятие данного термина. Его рассмотрение связано с трудностями, которые в значительной степени обусловлены видовым многообразием и различными техническими характеристиками взрывных устройств.

Основная часть

Проведенный анализ юридической и специальной литературы показал, что существуют две позиции относительно содержания уголовно-правового понятия «взрывное устройство», отражающие различные подходы к данному явлению.

В узком смысле уголовно-правовое понятие «взрывное устройство» рассматривается в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июля 1995 года, где оно определяется как устройство, снаряженное взрывчатым веществом и предназначенное для производства взрыва (О судебной практике по делам о хищении огнестрельного оружия, боевых припасов, вооружения и взрывчатых веществ, незаконном приобретении, ношении, хранении, изготовлении или сбыте их, и небрежном хранении огнестрельного оружия, Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан, 1995).

Данная трактовка обусловлена необходимостью определить уголовно-правовое понятие «взрывное устройство» как предмет преступного посягательства и связывается с обязательным наличием в нем взрывчатых веществ, под которыми понимаются «порох, тротил, нитроглицерин, пироксилин, аммонал и другие химические вещества и их смеси, обладающие способностью к взрывчатым реакциям, на приобретение и хранение которых требуется специальное разрешение».

В деятельности правоохранительных органов достаточно много случаев, когда в качестве основного элемента взрывного устройства ис-

пользовалось любое взрывоопасное вещество (в основном, продукты нефтегазовой переработки: бензин, пропан, метан и др.), которое не может быть отнесено к понятию взрывчатого. Примером использования такого рода взрывного устройства могут служить факты использования электролампочки с разбитой колбой, подключенной к вторичной системе электропитания автомобиля и опущенной в горловину бензобака. В момент замыкания электроцепи (например, включения повторителей поворота или стоп-сигнала) на вольфрамовой нитке электролампочки появляется искра, вызывающая взрыв топливного бака.

В этой связи необходимо рассматривать более широкое понимание содержания термина «взрывное устройство», которое предлагается рядом ученых. К их числу можно отнести авторов учебного пособия «Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ», которые взрывным устройством предлагают называть «...систему, предназначенную и подготовленную для производства взрыва» (Боршигов Р.З., 1975:13). В данном случае слово «система» выступает в значении «техническое устройство, конструкция» (Ожегов С.И., 1996:708).

В криминалистических работах взрывное устройство рассматривается как конструктивно предназначенное «... для поражения людей или животных (рыб), а также повреждения различных преград с помощью взрывной волны или осколков, получающих направленное движение в результате термического разложения взрывчатого вещества или их заменителей» (Смагоринский Б.П., 1994:84) либо «...специально изготовленное устройство, обладающее совокупностью признаков, указывающих на его предназначенность для производства взрыва» (Дильдин Ю.М., 1995:8).

В качестве признаков здесь подразумевается наличие отдельных узлов, конструктивных элементов, веществ или их совокупности, характерных для данного рода объектов. Срабатывание подобных устройств обязательно вызывает взрыв с их последующим разрушением, сопровождающийся различной степенью фугасного, термического, ударного и (или) осколочного действия. К необходимому признаку взрывного устройства относится наличие в нем вещества (или смеси веществ), в результате изменения состояния которого происходит взрыв.

Взрывное устройство – это обобщенное понятие, используемое в сфере средств вооруже-

ния и промышленно-хозяйственных изделий. Как собирательное понятие оно охватывает боеприпасы, заряды, применяемые в промышленности, сигнальные или пиротехнические средства (взрывпакеты, фейерверки, петарды). Во всех случаях – это изделия, специально изготовленные для производства взрыва (Сабанов А.Ю., 2008:221).

Несмотря на некоторое несовпадение приведенных точек зрения по вопросу уголовно-правового понятия взрывного устройства, необходимо исходить из того, что оно обладает следующими основными признаками:

а) целевой – конструкция, предназначенная для поражения живой цели или устранения преград;

б) правовой – особый режим государственного контроля за их производством, перевозкой, хранением и использованием;

в) качественной – пригодность к взрыву.

Основным и необходимым элементом любого взрывного устройства является наличие заряда взрывчатого (взрывоопасного) вещества. Кроме этого, конструкция взрывного устройства может включать другие элементы, которые определяют и обеспечивают способность устройства к осуществлению преднамеренного взрыва в конкретных условиях. К ним относятся: оболочка (корпус) взрывного устройства, служащая для накопления и более полного выделения энергии взрывчатого вещества, и (или) средства взрывания, обеспечивающие создание необходимого инициирующего начального импульса. В конструкции взрывного устройства могут использоваться дополнительные узлы и детали. К их числу относятся специфические предохранительно-исполнительные механизмы, маскирующие оболочки, специальные приспособления для транспортировки и установки взрывного устройства.

Указанные признаки позволяют отнести взрывные устройства к более общему родовому понятию – «оружие». Основанием для этого служит положение ст. 1 Закона Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия», где под оружием понимаются «... устройства и предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой или иной цели, подачи сигналов» (О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия, Закон Республики Казахстан, 1998). Однако нормы данного Закона определяют понятие и регламентируют правовой режим только в отношении отдельных видов оружия. В

нем отсутствует понятие «взрывное устройство» и, соответственно, он не может регулировать их оборот. Вместе с тем включение в диспозицию ст. ст. 255, 272, 287, 290 и 291 УК Республики Казахстан взрывных устройств наряду с другими видами оружия, где они выступают в качестве обязательного признака состава уголовного правонарушения, является подтверждением нашей позиции по данному вопросу. Чтобы устранить отмеченное противоречие, необходимо в уголовном законе определить родовое понятие «оружие», включив в его содержание «взрывные устройства».

В случае временной или постоянной утраты устройством своих взрывчатых свойств оно не может быть отнесено к категории взрывных. Особый интерес для теории и практики правоохранительных органов данное положение представляет в связи с широким использованием при совершении преступлений самодельных взрывных устройств. Взрывное устройство может быть использовано по своему целевому назначению – поразить живую цель или устранить преграду только в том случае, если оно качественно пригодно к этому. В противном случае можно говорить о признании такого устройства лишь имитацией взрывного устройства.

Взрывные устройства можно классифицировать по следующим основаниям:

1) способ изготовления:

– промышленный – изготовленный в заводских условиях в соответствии с нормативно-технической документацией. По своему назначению взрывные устройства промышленного изготовления могут быть подразделены на военного, хозяйственного, бытового назначения и изделия спецтехники;

– самодельный – взрывное устройство, в котором хотя бы один элемент изготовлен самодельным способом или установлено непромышленное или нерегламентированное снаряжение. Самодельные взрывные устройства могут быть собраны с использованием отдельных деталей и узлов промышленного изготовления или быть полностью самодельными;

2) в соответствии с особенностями применяемого во взрывном устройстве механизма инициирования:

– управляемое устройство (например, по радио или по проводам);

– устройство типа объектной мины, срабатывающей в результате использования средства взрывания с замедлением или с часовым механизмом;

– устройство типа мины-«ловушки», находящейся в режиме ожидания и срабатывающей при воздействии на заминированный объект самого потерпевшего;

– устройство типа ручной гранаты.

Таким образом, исходя из анализа современных подходов к определению уголовно-правового понятия «взрывное устройство», а также конструктивных особенностей, можно определить его как специально изготовленное устройство, обладающее совокупностью признаков, определяющих его предназначение и пригодность для производства взрыва.

Анализ статей Особенной части УК Республики Казахстан дает основание говорить о широком использовании при квалификации уголовных правонарушений, совершаемых с применением взрывных устройств, иных понятий. Так, например:

– применение взрывчатых веществ согласно ч. 1 ст. 337 УК РК «Незаконная охота»;

– в качестве квалифицирующего признака – совершение уголовного правонарушения с применением оружия: в п. 4 ч. 2 ст. 125 УК РК «Похищение человека», п. 4 ч. 2 ст. 192 УК РК «Разбой», п. 4 ч. 2 ст. 261 УК РК «Захват заложника», п. 4 ч. 2 ст. 269 УК РК «Нападение на здания, сооружения, средства сообщения и связи или их захват», п. 4 ч. 2 ст. 270 УК РК «Угон судна воздушного или водного транспорта либо железнодорожного подвижного состава», п. 2 ч. 3 ст. 293 УК РК «Хулиганство»;

– совершение преступления путем взрыва как одного из способов умышленного уничтожения или повреждения имущества (п. 2 ч. 2 ст. 202 УК РК) и акта терроризма (ст. 255 ч. 1 УК РК);

– применение насилия, опасного для жизни или здоровья, либо угроза применения такого насилия (ч. 4 ст. 200 УК РК «Неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным

средством без цели хищения», п. 3 ч. 2 ст. 270 УК РК «Угон судна воздушного или водного транспорта либо железнодорожного подвижного состава», п. 3 ч. 3 ст. 298 УК РК «Хищение либо вымогательство наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов»).

Кроме этого, с использованием взрывного устройства могут быть совершены: причинение смерти по неосторожности (ст. 104 УК РК), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (ст. 107 УК РК), угроза (ст. 115 УК РК), организация незаконного военизированного формирования (ст. 267 УК РК), бандитизм (ст. 268 УК РК) и др. (Уголовный кодекс Республики Казахстан, 2014).

Заключение

Как видим, терминологическая неупорядоченность понятийного аппарата, характеризующая преступления, совершаемые с применением или угрозой применения одного и того же орудия, препятствует единообразному пониманию этих норм, а в ряде случаев способствует неправильной квалификации преступлений.

Более широкое использование в диспозиции статей Особенной части Уголовного кодекса термина «взрывное устройство» позволило бы определить социальную сущность всех тех преступлений, при совершении которых используются взрывные устройства, отразить степень их общественной опасности, обеспечить более точное понимание в теории и практике правоохранительной деятельности. Без этого невозможна их правильная социально-политическая характеристика, неясны специфические признаки этих преступлений, в том числе не в полной мере отражена и более высокая общественная опасность лица, совершившего уголовное правонарушение с применением взрывного устройства.

Литература

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. – Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z927>

Сахаров В.И. Средства и орудия совершения преступлений и их уголовно-правовое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1991. – 30 с.

О судебной практике по делам о хищении огнестрельного оружия, боевых припасов, вооружения и взрывчатых веществ, незаконном приобретении, ношении, хранении, изготовлении или сбыте их, и небрежном хранении огнестрельного оружия. Нормативное постановление Республики Казахстан от 21 июля 1995 г. № 4. – Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P95000004S>

Боршигов Р.З., Власов В.П., Ландышев Н.П. Расследование убийств, совершаемых с применением взрывчатых веществ: учеб. пособие. – М.: ВИИПРП, 1975. – 285 с.

Криминалистика. Т. 2: Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / Под ред. Б.П. Смагоринского. – Волгоград, 1994. – 478 с.

Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю. и др. Место взрыва как объект криминалистического исследования. – М.: ЭКЦ МВД РФ, 1995. – 358 с.

Сабанов А.Ю. Взрывные устройства как элемент криминалистической характеристики преступлений, связанных с криминальными взрывами // Вестник Владимирского юрид. ин-та. – Владимир, 2008. – № 4(9). – С. 221-223.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 3-е изд. – М.: АЗЪ, 1996. – 988 с.

О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 1998 года № 339. – Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000339_

References

Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V. – Rezhim dostupa: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000226#z927>

Sakharov V.I. Sredstva i orudiya soversheniya prestupleniy i ikh ugolovno-pravovoye znachenie: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. – М.: VНИИ МВД РФ, 1991. – 30 с.

О судебной практике по делам о хищении огнестрельного оружия, боевых припасов, взрывчатых веществ, незаконном приобретении, ношении, хранении, изготовлении или сбыте их, и небрежном хранении огнестрельного оружия. Normativnoye postanovleniye Respubliki Kazakhstan ot 21 iyulya 1995 g. № 4. – Rezhim dostupa: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P95000004S_

Borshigov R.Z., Vlasov V.P., Landyshev N.P. Rassledovaniye ubiystv, sovershayemykh s primeneniym vzryvchatykh veshchestv: ucheb. posobiye. – М.: ВИПРП, 1975. – 285 с.

Криминалистика. Т. 2: Техника, тактика, организационная и методика расследования преступлений / Под ред. Б.П. Смагоринского. – Волгоград, 1994. – 478 с.

Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю. и др. Место взрыва как объект криминалистического исследования. – М.: ЭКЦ МВД РФ, 1995. – 358 с.

Сабанов А.Ю. Взрывные устройства как элемент криминалистической характеристики преступлений, связанных с криминальными взрывами // Вестник Владимирского юрид. ин-та. – Владимир, 2008. – № 4(9). – С. 221-223.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 3-е изд. – М.: АЗЪ, 1996. – 988 с.

О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 1998 года № 339. – Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000339_

6-бөлім
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС

Section 6
INTERNATIONAL RELATION

Раздел 6
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Ma Xuxia

PhD, assistant professor of Law School, Zhejiang University of Finance and Economics,
China, Zhejiang, e-mail: xuxiama3-c@zufe.edu.cn

**COMPARATIVE STUDY
ON JUDICIAL PRACTICES TOWARD PARALLEL IMPORTS
OF EU, CHINA AND KAZAKHSTAN**

Parallel importation has drawn the attention of public with the increasing of free trade zone and rising of new model of business on the E-Commerce platform. In such a context, trademark infringement concerning parallel importation is gradually rampant. Determining trademark infringement in parallel importation focuses on how to decide the existence of «likelihood of confusion». The different elements involved in the judicial practices in Europe Union, China and Kazakhstan reflects the trend of legal convergence and divergence in the context of globalization. Judicial practices of European Court of Justice toward deciding «likelihood of confusion» in parallel importation coordinates conflicts between free trade and trademark protection, further specifies the types of confusion and makes the determination more flexible. Such flexibility offers theoretical and applicable references for China and Kazakhstan to deal with the new challenge of trademark protection on the premise of promoting unimpeded trade cooperation along «one belt one road».

Key words: parallel importation; trademark infringement; likelihood of confusion; judicial protection.

Ma Xuxia

PhD докторы, Чжэцзян Қаржы және экономика университеті құқық мектебінің доценті,
Қытай, Чжэцзян, e-mail: xuxiama3-c@zufe.edu.cn

**ЕО, Қытай және Қазақстанның параллельді импортқа қатысты
сот тәжірибесін салыстырмалы зерттеу**

Параллельді импорт еркін сауда аймағының ұлғаюымен және электрондық коммерция платформасында бизнестің жаңа моделінің өсуімен жұртшылықтың назарын аударды. Бұл тұрғыда параллель импортпен байланысты тауар таңбаларына құқықтардың бұзылуы біртіндеп өсуде. Параллельді импорт кезінде тауар белгісіне құқықтардың бұзылуын айқындау «шатасу ықтималдығының» болуын қалай анықтауға бағытталады. Еуропалық Одақтағы, Қытайда және Қазақстандағы сот тәжірибесінің әр түрлі элементтері жаһандану контексіндегі құқықтық жақындасу мен алшақтық үрдісін көрсетеді. Еуропалық соттың параллельді импорт кезінде «шатасудың ықтималдығы» ұйғарымына қатысты сот практикасы еркін сауда мен тауар белгілерін қорғау арасындағы қақтығыстарды үйлестіреді, шатасудың түрлерін қосымша нақтылайды және ұйғарымды неғұрлым икемді етеді. Мұндай икемділік Қытай мен Қазақстанға «Бір белдеу-бір жол» бойынша кедергісіз сауда ынтымақтастығына жәрдемдесу негізінде тауар белгілерін қорғаудың жаңа проблемасын шешу үшін теориялық және практикалық ұсынымдар береді.

Түйін сөздер: параллель импорт, тауар таңбасының бұзылуы, шатасу ықтималдығы, соттық қорғау.

Ma Xuxia

доктор PhD, доцент Школы права Университета финансов и экономики Чжэцзян,
Китай, г. Чжэцзян, e-mail: xuxiama3-c@zufe.edu.cn

Сравнительное исследование судебной практики в отношении параллельного импорта ЕС, Китая и Казахстана

Параллельный импорт привлек внимание общественности с увеличением зоны свободной торговли и ростом новой модели бизнеса на платформе электронной коммерции. В этом контексте нарушения прав на товарные знаки, связанные с параллельным импортом, постепенно разрастаются. Определение нарушения прав на товарный знак при параллельном импорте фокусируется на том, как определить существование «вероятности путаницы». Различные элементы судебной практики в Европейском Союзе, Китае и Казахстане отражают тенденцию правового сближения и расхождения в контексте глобализации. Судебная практика Европейского суда в отношении определения «вероятности путаницы» при параллельном импорте координирует конфликты между свободной торговлей и защитой товарных знаков, дополнительно уточняет виды путаницы и делает определение более гибким. Такая гибкость дает Китаю и Казахстану теоретические и практические рекомендации для решения новой проблемы охраны товарных знаков на основе содействия беспрепятственному торговому сотрудничеству по «одному поясу – одному пути».

Ключевые слова: параллельный импорт, нарушение товарного знака, вероятность путаницы, судебная защита.

Concept of Parallel Imports

The parallel import is also called «gray market» (Michel Waelbroeck, 1964: 333) importation. «The gray market is the innovation of the entrepreneurial arbitrageur who purchases legitimately trademarked goods at a low price in one market and then resells the same good in a higher-priced market.» (Richard M. Andrade, 1993: 4)

The parallel import is different from the infringement of intellectual property right, as the products which are parallel imported are «genuine goods» (Richard M. Andrade, 1993: 6). In my opinion, how to define «genuine goods» is the first step to understand the concept of parallel importation. On one hand, the sources of the goods are from IP (intellectual property) right holders or from those who have the license of IP right holders to legally produce their products; in other words, the distributing channel is legal. On the other hand, the parallel importing complies with the customs' supervision, which is also different from smuggling. Smuggling goes through illegal channel by escaping the supervision of customs in order to sell the illegal goods into market. (Michel Waelbroeck, 1964: 351) The parallel importing has the following characteristics (William Cornish and David Llewelyn and Tanya Aplin, *Intellectual Property: Patents, Copyrights, Trademarks & Allied Rights* (7th edn, Sweet and Maxwell 2010) 25):

- a. It doesn't occur in single one country.
- b. Imported goods are genuine goods.

c. Parallel importer is the unauthorized third party.

d. The distributing channel is legal.

Based on the floating direction of the goods, parallel importing has different types in market, which can be divided into two groups (XU Congyin, *Intellectual Property Law* (Citic Publishing House 2002) 45):

a. Forward parallel importing. For example, Manufacturer A produces facial crème bearing a trademark «LAL» in England, it licenses B to produce its facial cream in Singapore, and that cream sold in Singapore is much cheaper than in France. A also sells its product in America through legal distributor; however, the cream is more expensive in US than in Singapore and France. An unauthorized third party imports the cream from Singapore to US, which is forward parallel importing.

b. Reverse parallel importing. In the previous example, if an unauthorized third party imports the crème from Singapore and resells it in France, this is reverse parallel importing.

Principle of Exhaustion of Right

The principle which relates closely to parallel importing is the principle of exhaustion, which is also called the exhaustion doctrine (H. Cohen Jehoram, 1999: 497,499). As mentioned earlier, a trademark proprietor has an exclusive right to use the trademark to exclude the unauthorized use by the third party (Ekaterina Shekhirman and Evgeniy

Sesitsky, <<http://www.turin-ip.com/research-papers/papers-2008/shekhtman-sesitsky-final-pdf>> accessed 18 May 2016), which will be an obstacle to the free movement of the market when the trademark proprietor refuses to license or raises the license expenses.

According to the principle of exhaustion, if the trademark owner agrees to put a product on the market through a third party, the right of the trademark owner on that product will be assumed as exhausted. In US, after the «first sale» of the trademark owner, the right is exhausted. Under the EC doctrine, it means that after the trademark proprietors put the goods bearing the trademark on the market, the trademark owners will lose the control of the distribution and cannot prohibit the resale of the product sold by them or with their consent (J. Rasmussen, *The Principle of Exhaustion of Trade Mark Rights Pursuant to Directive 89/104 (and Regulation 40/94)*, at 174; F. ABBOTT – T. COTTIER – F. GURRY, *International Intellectual Property in an Integrated Economy*, at 270).

On the European Continent, the principle of exhaustion was first developed at the end of the nineteenth century by German scholar Joseph Kohler, who is the patriarch of modern intellectual property law (H. Cohen Jehoram, 1999: 497,499.). In 1902, the *Kölnisch Wasser and Mariani* (28 February 1902, 50 RGZ 229- Kölnisch Wasser and 2 May 1902, 51 RGZ 264- Mariani.) case formally confirmed this principle and the Supreme Court of Germany followed Kohler's theory and put it in the case law. It was applied not only in the trademark law, but also in the patent and copyright law. According to the EU's provision of Trade Marks Directive in 1989, the proprietor's consent is the precondition of exhaustion of trademark right.

Article 16 of TRIPS (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) entitles the freedom of exhaustion of intellectual property right to members, which is excluded from dispute settlement system. (Frederick M. Abbott, 1998: 607, 636). Besides, till now there has been no decision from a TRIPS panel on the interpretation of Article 6. However, in terms of substantive trademark provisions of TRIPS, Article 16 (1) provides that «the owner of a registered trademark shall have the exclusive right to prevent all third parties not having the owner's consent from suing in the course of trade identical or similar signs for goods or services which are identical or similar to those in respect of which the trademark is registered where such use would result in a likelihood of confusion. In case of the use of an identical sign

for identical goods or services, a likelihood of confusion shall be presumed. The rights described above shall not prejudice any existing prior rights, not shall they affect the possibility of Members making rights available on the basis of use.» Under such provision, even though members have its own regime on exhaustion of right, the legality of parallel imports shall still be determined under Article 16(1) that there should be no «likelihood of confusion».

If the products concerning parallel imports are genuine, there is a legal ground to argue that gray market products will result in a «likelihood of confusion». Such legal ground for parallel imports will not exclude traders from trademark infringement in any condition such as when the original condition of products is changed. Although Article 6 grants the freedom for members to choose whichever exhaustion of right regime, the legality of parallel imports is still determined under the standards of Article 16(1) of TRIPS. Thus, such freedom not only reflects the way of balance of rights and obligations and vital public interests in different members, but also shows the different ways of reception of the standards of TRIPS, especially Article 16 under the freedom of exhaustion of right provided in Article 6.

Types of Exhaustion of Right

Different countries have different standings toward exhaustion of right. There are mainly three types of exhaustion of right in parallel imports concerning trademarks.

First, the domestic exhaustion of right means that when the first sale occurs in a domestic market, the trademark owner's right will be exhausted in the domestic market, but when it is occurred in an external market, the first sale will not exhaust the trademark owner's right to control the goods. It is clear that the domestic exhaustion is against parallel imports.

Second, the international exhaustion means that when goods bearing trademark are firstly put into the market, the trademark is exhausted and the trademark owner will not control the resale of the products. If a third party imports the goods to resell it in another country, the trademark owner cannot prohibit this resale. Thus, the international exhaustion supports parallel imports (Peter Ganeva).

Third, the regional exhaustion of right will only occur in specific regions. The regional exhaustion is adopted by the EU in order to create an integrated community. (XU Congyin, *Intellectual Property Law* (Citic Publishing House 2002)103) The regional exhaustion of trademarks is stipulated

in Directive 89/104 (Trade Marks Directive) (European Economic Area (EEA) Agreement (Article 65(2) and Annex XVII, point 4). Article 5 of the Trade Marks Directive provides that «The registered trade mark shall confer on the proprietor exclusive rights therein. The proprietors shall be entitled to prevent all third parties not having their consent from using in the course of trade: (a) any sign which is identical with the trade mark in relation to goods or services which are identical with those for which the trade mark is registered. ... The following, inter alia, may be prohibited ... (c) importing or exporting the goods under the sign; (d) using the sign on business papers and in advertising. . . .» (Article 5 is replaced by Article 10 of Directive 2015/2436.) However, Article 7 of the Trade Marks Directive stipulates that «The trade mark shall not entitle the proprietor to prohibit its use in relation to goods which have been put on the market in the [European] Community under that trade mark by the proprietor or with his consent.» (Article 7 is replaced by Article 15 of Directive 2015/2436) The regional exhaustion of patent right was first established in *Deutsche Grammonphon v. Metro S* (Case C-78/70 *Deutsche Grammonphon v. Metro SB* [1971] ECR 487), and then in *Bristol-Myers Squibb v. Paranova* (Case C-429/93 *Bristol-Myers Squibb and Others v. Paranova* [1996] ECR I-3515) and *Eurim-Pharm Arzneimittel v. Beierdorf* (Case C-71/94 *Eurim-Pharm Arzneimittel v. Beierdorf* [1996] ECR I-3607).

Kazakhstan once operated the exhaustion of trademark rights principle at a national level (Nick Green, 2015: 41,42). The Agreement on the EAEU however provides for a regional principle of exhaustion of rights, and according to the judicial practices in the court of Kazakhstan, a proprietor's exclusive rights of control over a trademark are now exhausted when they are lawfully introduced into any of the member states of the EAEU (Eurasian Economic Union, currently the Republics of Armenia, Belarus, Kazakhstan and the Russian Federation). The change will benefit trademark proprietors who are concerned about parallel imports undercutting prices for their goods in more favorable markets, but does restrict their ability to control the onward use of their goods throughout the considerable EAEU region. Either way though, along with the change noted above, it is a positive step for Kazakhstan in modernizing and harmonizing its IP legal regime.

This situation is similar with EU, where also adopts the regional exhaustion. However, although parallel importation is permitted inside EU, there are complex situations to determine whether the

parallel imported products are legally distributed and don't cause the «likelihood of confusion». Therefore, Kazakhstan also needs to pay attention that even though inside EAEU the trademark right is exhausted, these genuine products also would cause «likelihood of confusion» and lead to trademark infringement.

Determination of «likelihood of confusion» in Parallel Imports: Theories and Practices in EU

Legislations and Judicial Practices in EU

This section will focus on the interpretation of Article 7 of Council Directive (TMD) 89/104 in ECJ and combine the case studies to analyze the trademark protection in parallel imports in the EU in the context of globalization of intellectual property law.

The Council Directive (TMD) 89/104 (Now it is replaced by DIRECTIVE (EU) 2015/2436 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 16 December 2015) became effective as one secondary law of the EU. In its primary law, the Treaty on Functioning the European Union (TFEU) also stipulates some regulations concerning parallel imports. Articles 34 and 35 of TFEU provide that «Quantitative restrictions on imports and all measures having equivalent effect shall, without prejudice to the following provisions, be prohibited between Member States.» This article reflects the spirit of promoting free movement of goods and eliminating the tariff barriers. Article 36 of Treaty on Functioning the European Union (TFEU) provides that «The provisions of Articles 34 to 35 shall not preclude prohibitions or restrictions on imports, exports or goods in transit justified on grounds of public morality, public policy or public security; the protection of health and life of humans, animals or plants; the protection of national treasures possessing artistic historic or archaeological value; or the protection of industrial and commercial property. Such prohibitions or restrictions shall not, however, constitute a means of arbitrary discrimination or a disguised restriction on trade between Member States.»

According to both articles, quantitative restrictions on imports should be prohibited to encourage the free movement of goods and the integration of one single market, which will affect the interest of industrial and commercial properties (Case C-78/70 *DEUTSCHE GRAMMOPHON v METRO GmbH* [1971] ECR 487, paragraph 11, 12).

In the *Consten SARL & Grundig-VerkaufsgmbH v. Commission*, Grundig GmbH wished

to distribute its goods in France and authorized Consten SARL as an exclusive distributor in France to make sure that there are no other parties to sell their goods. In the judgment, Paragraph 8 states that «an agreement between producer and distributor which might tend to restore the national divisions in trade between Member States might be such as to frustrate the most fundamental objectives of the Community» (Case C-56 and 15/64 *Consten SARL & Grundig-Verkaufs-GmbH v. Commission* [1966] ECR 299). In paragraph 10, «Articles 36 (now Article 30), 222 (now Article 295) and 234 (now Article 307) of the EEC (European Economic Community) Treaty do not exclude any influence whatever of Community law on the exercise of national industrial property rights.» ECJ (European Court of Justice) held that the exclusive distribution agreement is illegal as it established «the prohibition of the disputed agreement under Article 85 (1) on the restriction on competition created by the agreement in the sphere of the distribution of Grundig products alone.» The ECJ found that the Commission's criticism of the contract concluded between the parties did not affect the existence of trademark rights but only their exercise (C.W. Bellamy, 1993: 491).

In *Deutsche Grammophon Gesellschaft v. Metro -SB-Großmärkte GmbH* (Case C-78/70 *Deutsche Grammophon Gesellschaft v. Metro -SB-Großmärkte GmbH* [1971] ECR 487) case, the distinction between the exercise of IPR (intellectual property right) and existence of IPR was clearly indicated in the judgment; the exercise of IPRs can only be justified «if it is for the purpose of safeguarding rights which constitute the specific subject-matter of such property». However, the ECJ did not give a convincing definition of «specific subject-matter», which means whether parallel imports fall within the scope of prohibition by the treaty is unclear (Thomas Hays, 2004: 289).

Gradually, the principle developed in case law by ECJ was coded into Article 7 of Council Directive (TMD) 89/104. The interpretation of Article 7 was made in the famous case «*Silhouette*» (Case C-355/96 *Silhouette International v. Hartlauer* [1998] ECR I-4825) by ECJ and founded the position of regional exhaustion of right in the EU.

The Interplay between EU Primary Law, Secondary Law and TRIPS on Trademark Protection in Parallel Importation

In spite of being restricted by the supremacy of EU law, the TRIPS agreement nevertheless shares some identical aspects with the provisions in the secondary law, the Trade Marks Directive.

In Article 5, «rights conferred by a trade mark», the provisions are basically identical with the requirements of Article 16, paragraph 1 of TRIPS, and Article 5 offers even more concrete situations: «...the proprietor shall be entitled to prevent all third parties not having his consent from...where the latter has a reputation in the Member State and where use of that sign without due cause takes unfair advantage of, or is detrimental to, the distinctive character or the repute of the trade mark.» Such a provision aims at guaranteeing the essential function of trademark and complies with the spirit and standards of TRIPS. Article 5 also says that export and import of products which are against the above provision are prohibited. To my understanding, this provision allows the trademark proprietors inside the EU to go against parallel imports bearing their trademarks whether they are from other EU member states or from outside of the EU.

I believe that in the context of globalization, the legal regime in intellectual property tends to be convergent. When the Trade Marks Directive went into effect in 1989, neither the WTO nor the TRIPS was established. In such a background, the GATT played an important role in unifying the rules of international trade. Influenced by the unified norms in the GATT and the accelerated speed of globalization, the protection of intellectual property tends to be globalized. Among the member states of EU, the developed intellectual property legal institutions are mutually transplanted. While such transplantation also comes from outside of the EU, which reflects the reception of foreign laws into EU, such as the reception of American laws in the EU, it is mostly because of the exchange of legal education between EU member states and America, the arising of multinational lawsuits, and the exchange of lawyers between EU and America (Peter De Cruz, 2007: 501). In such a context, there must be some common aspects between EU members and foreign countries. These common aspects offer references in the drafting of EU secondary law, such as the Trade Marks Directive (After discussion and consultation of citizens, interest groups, experts, Commission makes formal proposal, Parliament and Council of Ministers decide it jointly, National or local authorities implement the EU law, Commission and Court of Justice monitor implementation). Therefore, at the end of the Uruguay Round, the conclusion of TRIPS was largely based on the common legislations and judicial practices in the developed countries such as US and many EU member states. Therefore, it is not surprising that before the conclusion of TRIPS, the Trade Marks Directive in 1989 had provided stan-

dards which were subsequently stipulated in TRIPS. In such a context, the strict standards would be adopted by the EU according to Article 5 of the Trade Marks Directive (article 10 of Directive 2015/2436) on protection of trademark right in parallel imports concerning products manufactured outside the EU.

However, things become complicated in dealing with the first sale within the EEA. From the previous case studies, it is clear that the Trade Marks Directive is not enough to deal with trademark protection concerning exhaustion of right without interpreting the ECJ preliminary rulings case by case. These rules were also modified by later cases. However, from my observation, even with so many limitations and conditions imposed by the ECJ through case law, parallel imports are still largely encouraged inside the EEA to guarantee the EU's market integration.

When the trademark protection in parallel imports inside the EEA guarantees the free movement of goods in the TFEU, any restrictions which can artificially partition the market or bar the free movement of goods will be prohibited by the ECJ. From this perspective, parallel imported products will have more chances to flow throughout EEA. However, when it comes to the interpretation of Article 7 of the TMD (article 15 of Directive 2015/2436), things will become complex according to judicial practices of the ECJ. Though keeping free movement of goods is one basic principle of the primary law, parallel imported products are not legal in all the situations.

First of all, consent is necessary according to Articles 5 and 7 of the TMD and the EU. On one hand, an implied consent is not valid, as mentioned by Laddie J in the *Davidoff* (Case C-414/99 TO C-416/99 ZINO DAVIDOFF AND LEVI STRAUSS [2001] ECR I-8754, «consent must be expressed positively and that the factors taken into consideration in finding implied consent must unequivocally demonstrate that the trade mark proprietor has renounced any intention to enforce his exclusive rights») case, and parallel importers shall bear the burden of proof that the trademark proprietor has explicitly allowed the parallel imported products to be manufactured. On the other hand, consent should be given by the trademark proprietor on «each individual item of the product».

In addition, to prevent parallel imports inside the EEA, a trademark proprietor should have a «legitimate reason» (Article 7(2) of Trade Marks Directive), as indicated in Article 7(2) of Trade Marks Directive, to believe that «... condition of the goods is changed or impaired» by the parallel importers. In the *Hoffman* case (Case C- 102/77 *Hoffmann-La*

Roche v Centrafarm [1978] ECR I-1166), the ECJ established a guideline for parallel importers to follow to legally market the gray-marketed products inside the EEA. This guideline later evolved into the «Paranova Guidelines» which clearly provides legal conditions for importers to market repackaged parallel imported products inside the EEA. One point worth noting is that the guideline provides that «the name of the manufacturer in print such that a person with normal eyesight, exercising a normal degree of attentiveness, would be in a position to understand; the presentation of the repackaged product is not such as to be liable to damage the reputation of the trade mark and of its owner». I believe this is one way of reception of «likelihood of confusion and damages of goodwill of trademark» provided in Article 16(1) of TRIPS and Article 6 quarter (1) of Paris Convention in EU law.

From my observation, the TRIPS standards were more and more adopted by national legislations and judicial practices in court. For example, in the *Tesco v Sony* (No. MC1999 No. 3983, *Sony Computer Entertainments Inc. v Tesco Stores Ltd* [1999] High Court of Justice (Chancery Division) and *London Borough Council v Cedar Trading Ltd* (London Borough Council v Cedar Trading Ltd. QBD 30 APR 1999) cases, to determine whether a third party's marketing of parallel imported products without the trademark proprietor's consent constituted a trademark infringement, the judges tried to know whether there was «likelihood of confusion and injury to the goodwill of trademark», which are the standards of trademark protection in TRIPS. However, as I previously mentioned, the hierarchy of norms inside the EU has to some extent restricted the reception of TRIPS in the member states. It is true that sometimes national legislations and judicial practices comply with the TRIPS standards, but when such legislations conflict with EU law which is the supreme source of national legislations, national legislations will probably make a concession to EU law after preliminary ruling from the ECJ. Besides, under the pressure of state liability, the enforcement of the ECJ is stronger than that of TRIPS in EU member states. In that way, the TRIPS agreement is indirectly blocked from becoming internalized into the EU as a whole entity and into individual EU member states.

Moreover, the TRIPS agreement is the product of globalization of intellectual property law, but it is still limited by local conditions of the EU members. The agreement aims to «protect and enforce intellectual property rights», which will inevitably conflict with the free trade principle of promoting

one single market inside the EU. Even though the TRIPS agreement aims to protect the intellectual property right «in a manner conducive to social and economic welfare, and to a balance of rights and obligations», such a balance of interests depends heavily on the national courts or the regional courts of the EU member states.

When the ECJ judges interpret the EU laws, the common interests of the EU as a whole entity outweigh the individual intellectual property rights. Thus, the EU internal policies and economic conditions restrict the reception of TRIPS to some extent. For example, in the *Boehringer, Wellcome Foundation, Orifarm* case, the judges justified the situations of repackaged parallel imported products when it was necessary for those products to enter the internal market of the EEA. But I believe they made a wider interpretation of «condition of the goods is changed or impaired» provided in Article 7(2) of the Trade Marks Directive than in the previous cases, although they claimed to base their interpretation on the doctrine of consistence. However, one interesting thing is that in these three cases, the judges complied with the obligations concluded in the Doha Declaration on TRIPS on public health and to some extent, promoted a wider access of pharmaceutical products inside the EEA.

Prevention of «Likelihood of Confusion» in Parallel Imports in Chinese Courts

Initial Stage

In the initial stage of judicial practices in court, as there were no clear provisions in trademark law of PRC concerning exhaustion of right, and the judges had little room to use discretion, the Chinese courts strictly observed the provisions of statutes with few interpretations of law by judges. The first parallel import case, the «LUX» case, occurred in 1998 before China's entry into WTO, when the trademark legal regime was not complete and waited to be reformed. In the «LUX» case, there were no previous trials for the judges to refer to; therefore, according to the existing trademark law at that time, the exclusive right to use the trademark of the proprietors would be protected under any conditions. Besides, the court did not focus on whether the products were genuine, because of the strange, new concepts involving parallel imports.

Without clear provisions on the exhaustion of right in Trademark Law amended in 2001 at that time, the court first used the standard of «physical and material differences» to determine whether parallel imports infringed the trademark right of the

proprietor in the *AN'GE* (XIA Fan, 2018) case in 2000. The court also mentioned the appropriate labeling which would not cause consumer confusion (XIANG Yu, 2004: 106-107). With the integration of global market and the trend of globalization of intellectual property laws and with china's open-door policy, the Chinese courts had more and more chances to interact with the judicial practices in developed countries. I assume that these foreign judicial practices became good learning references for Chinese judges to deal with new types of trademark cases, including parallel imports.

In the *AN'GE* case, the first trial court held that the products at issue were genuine; therefore, there was no infringement of the trademark right of the plaintiff. On the second trial, however, the court focused on the defendant's behavior according to the Law against Unfair Competition. The court used the concept of «physical and material differences» to determine whether there is an unfair competition and an infringement of the exclusive right to use the trademark under Article 38 of Trademark Law of 1993 and whether consumers would be misled according to articles 5 and 21 of Law against Unfair Competition law of 1993. However, the *AN'GE* case also reflected the position towards parallel imports in China at that time: parallel imports were basically legal and they did not violate the unfair competition law. At that time the trademark law had been through the second amendment, and the provisions were still not concrete. Furthermore, China's primary task was to promote economic development and parallel imports fitted the domestic economic circumstances at that time. Therefore, the Chinese courts took a weak position on the protection of trademark right in parallel importation cases at the expense of the private interests of the trademark proprietors.

With its rapid economic development and its entry into WTO, and under the influence of TRIPS, China amended its trademark law in 2001. In order to comply with the minimum standards of TRIPS, China had to make adjustment not only on legislations but also on judicial practices. Reception of TRIPS in the Chinese court on trademark protection would play a more important role in the internalization of TRIPS.

In the *Michelin* case, the influence of TRIPS on trademark protection was obvious. The court affirmed the likelihood of confusion which was caused by the defendant's repackaging and false labeling, and held that the goodwill of trademark was damaged. This case occurred in 2009 when the domestic intellectual property legal regime was gradually be-

coming complete. However, when there were still no clear provisions, the court tried to interpret the law based on the function of the trademark. The court believed that one important function of a trademark is to distinguish the origin of the products. Once the product bearing the trademark was put on the market by the trademark proprietor, the registered trademark, the goodwill developed by the trademark proprietor and the products are closely linked with each other, changing any part of them would lead to the damage of the function of the trademark. Therefore, consumers would be confused about the origins of the products when any of them was changed (Hu Yaping, 2018).

Article 16(1) of TRIPS provided that the exclusive right of a registered trademark owner was infringed if there was a likelihood of confusion. Compared to the two previous cases, the judge in the Michelin case successfully applied the «likelihood of confusion» standard to determine the infringement of the plaintiff's exclusive right to use the registered trademark. Moreover, the goodwill of trademark holder was introduced in the trials of parallel imports involving trademarks. As the plaintiff was a famous multinational corporation, in order to enforce the trademark protection, the court took into account the private interests of the trademark proprietors. Even though the goodwill was not provided in the Trademark Law of 2001, the Regulations on Implementing Trademark Law and the Law against Unfair Competition of PRC, the court still made a judgment involving the goodwill of trademark, which was not only an evolution of judicial practices but also a reflection of the influence of globalization of intellectual property law (the US and the ECJ all have the same approach).

Progressive Stage

In the progressive stage, the verdicts of Chinese domestic courts on trademark disputes became more and more complete and precise than before. Even though the reasoning process was not shown in the verdicts, the contents of the verdicts in Chinese courts were not just facts involving the application of statues law, there were also judges' analysis of the facts and the logic of application of law, especially in parallel import cases.

After the *Shanghai Jintian* case (HU ER ZHONG MIN WU (ZHI) CHUZI, 2012), the procedures in the trial of parallel imports involving trademarks became standardized. Basically the domestic distributor would claim the infringement of trademark right and unfair competition by parallel importers. Whether the function of trademark is damaged was the first and primary element for Chi-

nese court to consider in determining the legality of parallel imports involving trademarks. In *Shanghai Jintian* case, the court recognized the genuineness of the goods at issue through affiliate relationship between the seller of the products at issue and the plaintiff. After recognition of the legal source of the products, the court concluded that selling the genuine would not make consumers confuse with the origins of the products, and the exclusive right to use the registered trademark of the plaintiff would not be infringed as provided in Article 52 of Trademark Law of PRC of 2001. To determine whether plaintiff's corporate name fell within the scope of Article 5(3) of Law against Unfair Competition, the judges pointed out that there were no mortar stores of the plaintiff in domestic market, which suggested that the plaintiff's trademark could not be acknowledged by the public as was provided in Article 6 of *Interpretation of the Supreme People's Court on Some Matters about the Application of Law in the trial of Civil Cases*.

This case showed that the judges made their decision according to the different facts. It also reflected the attitude of the Chinese court toward the trademark proprietors in parallel imports, especially those multi-national corporations: with the opening of the Chinese domestic market, these multi-national corporations wanted to use their trademark rights to defeat small domestic corporations and pursue more economic benefit from developing countries. Such abuse of intellectual property right in parallel imports would prevent the free movement of goods in domestic market. Article 7 of TRIPS emphasizes that «the protection and enforcement of intellectual property rights in a manner conducive to social and economic welfare, and to a balance of rights and obligations.» According to Article 8(2), «Appropriate measures may be needed to prevent the abuse of intellectual property rights by right holders or the resort to practices which unreasonably restrain trade.» To promote domestic economy and offer more channels for consumers to purchase products, parallel imports were permitted by Chinese courts with some restrictions. In this way, the protection of the trademark right of the domestic trademark proprietors would be established on not intervening with Chinese domestic economical development.

In Article 16(1) of TRIPS, the consent is required to protect the exclusive right of trademark proprietor, while TRIPS does not clearly mention whether only an explicit consent can be accepted. TRIPS left the freedom for each member state to choose a way to implement the international treaty according to its national economic situations and

policies. Promoting free trade was encouraged in China, and it was easy to understand why an implied consent should be accepted: to offer more chances to parallel importers and prevent multi-national big corporate controlling the domestic market through protection of intellectual property.

In this case, the court also denied the claim of unfair competition caused by the defendant's parallel import, because the products sold by the defendant were genuine which would not mislead consumers. Article 16(1) of TRIPS provided the standards of infringement of exclusive right of trademark proprietors. While in the trademark law of 2001, Article 52 did not involve «likelihood of confusion», Article 5(2) of Law against Unfair Competition of PRC mentioned one situation of unfair competition which would «confuse consumers distinguishing the commodities to the famous or noted commodities», which was different from the standard of Article 16(1) of TRIPS: «In case of the use of an identical sign for identical goods or services, a likelihood of confusion shall be presumed». Also Article 21 of Law against Unfair Competition of PRC provided that «. . . if the manager uses the special name, package, decoration of the famous or noted commodities . . . make the commodities confusing to the famous or noted commodities.» To my understanding, the confusion was required to not be presumed but actual. According to these provisions and the sufficient proof for the genuineness of the products sold by the defendant, the court excluded the likelihood of confusion caused by parallel imported products.

In contrast, the court denied the genuineness of parallel imported shoes in the *DESCENTE* case (*DESCENTE Co., Ltd v. Shenzhen Zouxu Network Science and Technology Limited Company and Beijing JIN RI DU SHI Information Technology Co.*(2011) ER ZHONG MIN CHU ZI No.11699). The court recognized that the products at issue sold by the plaintiff were not authorized to be manufactured by the plaintiff. Unable to prove the legal source of the shoes at issue, the defendant was found liable for infringing the exclusive right of the plaintiff to use the registered trademark under Article 52 of Trademark law of PRC. In this case, the court acknowledged that the plaintiff had established a reputation in the domestic market by setting up joint-venture companies and shops and doing a lot of marketing.

In the *Shanghai Jintian* case and the *DESCENTE* case, the genuineness of products was the key element which the court used to determine whether parallel imports constituted infringement of trademark right. The products in both cases were not repackaged by parallel importers.

In the *Absolute* case, the defendant labeled the Chinese character «绝对» behind the trademark of the imported vodka, and rubbed off the lot code on the original package (*The Absolut Company and Pernod Ricard (China) Co., Ltd. v. Suzhou LONG XIN YUAN Alcohol Co., Ltd* (2013) SU ZHONG ZHI MIN CHU ZI DI No.0175). Whether the function of trademark was damaged by the parallel imported product was considered by court as the main issue to determine the justification of the parallel import. To determine that issue, the court applied the concept of «physical and material differences» as applied by the US courts, and held that when the differences between parallel imported products and domestic authorized distributed ones reached to certain extent which would lead to likelihood of confusion among consumers, the function of trademark to distinguish the origin of product would be damaged. In this case, the judge interpreted law by identifying the material differences which were sufficient to confuse the consumers and affect the plaintiff's reputation. When there was a likelihood of confusion, such differences would damage the primary function of trademark which was to distinguish the origin of the products. At that time, the third amendment of Trademark Law of PRC hadn't entered into force and therefore, the likelihood of confusion was not involved in the conditions constituting the infringement of exclusive right to use a registered trademark provided in Article 52 of Trademark law of 2001. However, the «likelihood of confusion» standard was still applied by judges to determine whether the repackaged parallel imported products constituted an infringement of the exclusive right of the trademark proprietor.

From my perspective, with the influence of globalization and fast development of domestic economy, new types of cases will flow into judicial practices of Chinese court. The existing legislations will not be suitable for such cases, and new standards will be needed to protect the intellectual property right. As Pitman said, «the reception of international norms all depends on the extent to which these respond to social and economic need»; (Pitman B. Potter, 2001:6) «Local acceptance of imported law norms may depend on a process by which traditional norms that are unresponsive to new realities are discarded and replaced by new norms as part of evolving belief system.» (O.Seliktar, 1986: 321,322)

The Chinese domestic legal reform on legislations to comply with the standards of TRIPS tended to be formal in the initial stage of judicial practices toward parallel imports. The standards of TRIPS were hardly internalized into judicial

practices at once. In the initial stage, the trials of parallel importation focused not on the function of the trademark, but on whether the exclusive license agreement was breached or whether the parallel imported products constituted unfair competition. This reflected that the protection of intellectual property was not the economy's priority, such as in «LUX» and «AN'GE» cases. With domestic legal reform and domestic economic construction after entry into WTO, the protection of intellectual property was gradually accepted by Chinese public and the understanding of TRIPS became gradually deep the Chinese court, such as in the *Michelin* case.

In the progressive stage, the statutes fell behind China's rapid domestic socio-economic development, and Chinese judges had to use their discretion to reason and interpret the existing laws to make appropriate judgments in specific cases, even if the discretion was very limited. During this process, the judges consulted the international treaties to fill in the blanks in the domestic statutes. However, the provisions of TRIPS were abstract. In my opinion, in order to understand the standards of TRIPS, Chinese judges may refer to the interpretations of the foreign courts according to their own logic reasoning. Reception of foreign case laws by Chinese judges should comply with the current legislations and socio-economic needs. From this perspective, reception of TRIPS in Chinese court is determined by local socio-economic situations. As China doesn't have case laws, the judgments of subsequent cases will not be bound by previous cases. The statutes, such as the Trademark Law and the Law against Unfair Competition of PRC, are the main references for Chinese judges during a trial.

In the *LES GRANDS CHAIS DE FRANCE* case, Tianjin High Court listed elements to determine whether the parallel import infringed the exclusive right to use a registered trademark. The concepts of «material differences», «likelihood of confusion» and «injury to the goodwill of trademark» were included in the final verdict of the High Court. This final trial of High Court established the standards for lower courts to refer to, which play the role of guidance in the later trials involving parallel imports.

The trial also reflected the Chinese court's value-oriented, balanced approach: 1) to promote the free trade and prevent artificially partitioning the market in the name of protection of intellectual property, and 2) to add restrictions to parallel imports in order to protect the trademark right.

In the *Atlantic C trade case*, Beijing High People's Court showed its position towards territoriality of trademark right and exhaustion of

rights in parallel imports. Compared to Tianjin High Court, Beijing High Court did not list the elements to determine the infringement of the exclusive right in parallel imports. After recognition of genuineness of products at issue, the court held that there would be no likelihood of confusion, and the function of trademark to distinguish origins of products and services would not be damaged. The court of the first trial, Beijing Third Intermediate Court, used the concept of international exhaustion of rights in the verdict, supported the rewarding theory, and concluded that the plaintiff had obtained enough rewarding after the first sale of products on the market. Therefore, the plaintiff could not control the resale of the products by the third party. It was the first time that the Chinese court applied the principle of international exhaustion of rights in a trial of parallel imports concerning trademarks.

Position toward Trademarked Parallel Importation in Kazakhstan

The principle of exhaustion of trademark rights is implemented in order to improve the conditions of competition inside Eurasian Economic Union, it is also incorporated in clause 16 of Annex No 26 to the Treaty on the Eurasian Economic Union, which was entered into force on 1 January 2015 (Alexander Bondar, 2015: 237-246). The Treaty confirms «the creation of an economic union that provides for free movement of goods, services, capital and labor and pursues a coordinated, harmonized and single policy in the sectors determined by the document and international agreements within the Union» (V.I. Lysakov, 2014: 8-13).

Under paragraph 16 of Part V of Appendix No 26 (Protocol on the security and protection of intellectual property), if goods are legally distributed inside EAEU with the consent of the trademark proprietor, others lawfully buying these goods and reselling them inside the Union no longer infringes the exclusive right of the trademark proprietor, which also reflects that EAEU adopts regional exhaustion of right. As a result, once products legally entering into the territory of the Russian Federation, Kazakhstan, Belarus, Armenia or Kyrgyzstan, the exclusive rights of the owner of the trademark is exhausted, and such goods can be further resold freely inside the EAEU. In this context, the Treaty on the EAEU is pre-emptive to the Agreement on Unified Principles of Regulation in the Spheres of Intellectual Property Rights Protection that was in effect before (Alexander Bondar, 2015: 237-246).

The recent decision of the appellate judicial

board on civil and administrative cases of the Almaty City Court of 12 November 2014 No 2a-7865-2014 showed that the courts of Kazakhstan are inclined to allow parallel imports in the territory of the state. The specialized inter-district economic court of Almaty dated 4 August 2014, found in favor of Nissan Jidoso Kabushki Kaisha and prohibited the limited liability partnership (LLP) Carlux Company from importing, storing, offering and selling of Nissan cars carrying the Nissan trademark, the court also stop Carlux Company using NISSAN trademark in advertising and more.

Carlux Company appealed the decision of the court of first instance and pointed out that the court did not take into account the paragraph 16 of Part V of Appendix No 26, they have lawfully obtained these cars bearing 'NISSAN' at Kazakhstan legal entity 'Alem Prom Business' LLP in the territory of the Customs Union, which officially brought them to the territory of the Republic of Kazakhstan, and, therefore, did not violate the exclusive right to the trademark 'NISSAN'. On 11 December 2014, the Almaty City Court in case No 2-6492/2014 considered the appeal against this decision, cancelled the decision of the specialized inter-district economic court of Almaty on the grounds that it violated substantive and procedural law, and required the case to be reconsidered.

EAEU treaty seems to have a similar effect with EU treaty and also guarantees the free movement of goods, service, capital and labor inside the Union. However, Kazakhstan had entered WTO since 2015 and she has to comply with TRIPS as well. Dealing with the hierarchy of TRIPS, EAEU treaty and national law is also an important step for the reception of TRIPS and trademark protection in Kazakhstan. Besides, even though parallel importation is permitted inside EAEU members, there is still a risk for trademark infringement when the imported products cause «likelihood of confusion» to the consumers. For example, if a trademark owner licensed his or her right to different manufacturers in two different countries, while these two countries have different environment, which leads to the result that the products produced in these two places would have different ingredients to meet requirements of targeted consumers, will such non-physical differences cause «likelihood of confusion»? As previously mentioned, the scope of elements to determine «likelihood of confusion» relates closely to the range of application of discretion among judges, during which, foreign judicial practices would be referred but also be selected and adapted.

Conclusion

With globalization of law, there is a trend of convergence in the legal regimes of different countries. Legal scholars who support economic globalization advocate that the integration of world market requires the establishment of legal norms to adapt to global economic situation and global political structure; otherwise, it would be impossible to realize cross-border transactions in an orderly manner. Under the trend of integration of global market, legal philosophy, legal values, legal enforcement standards, the principles and the rule of law are moving in the convergent direction worldwide (DENG Jianzhong, 2004). The economic integration will eventually lead to the convergence of different national legal institutions and regulations in the international community while this trend merges multilateral treaties of international community into each member state's domestic social and legal system (CHEN Jian, 2001). In such context, the «convergence theory has served as the driving force behind the move to bring about uniformity and predictability in IP cases throughout the member nations of the WTO»(Anselm Strauss, 1998: 10-11).

We can find commons between ECJ and Chinese courts on determination of «likelihood of confusion» in cases concerning trademarked parallel imports. China did not regard the likelihood of confusion as a criterion to define infringement until 2013. In *Interpretation of the Supreme People's Court Concerning the Application of Laws in the Trial of Cases of Civil Disputes Arising from Trademarks*, article 9, paragraph 2 mentions the importance of using the likelihood confusion to determine trademark right infringement. In terms of judicial practices, through application of the likelihood of confusion with flexibility, the objects of trademark right under protection can be extended into a wider range. However, according to the judicial practices in ECJ courts, the identification of «likelihood of confusion» is based on some quantitative requirements, which means that a disputed trademark is enough to confuse consumers to establish a link with the trademark proprietor or distributor. This doesn't mean that there should be evidence to prove the actual confusion, as it is very difficult to get evidence to prove that the actual confusion has been caused, especially because the environment for social investigation in China is difficult. In current Chinese society, it is hard for the plaintiff to collect trustful evidence to prove such likelihood of confusion. In addition, such likelihood of confusion

must be strong enough for the courts to determine the infringement. Thus, when using discretion to determine the «likelihood of confusion», the judges need to be cautious and rational.

To Kazakhstan courts, how to use discretion to determine «likelihood of confusion» is also a tough task for local judges, regional exhaustion doesn't totally exclude any risks of trademark infringement by parallel imports. Furthermore, how to reconcile the conflicts between TRIPS, Union treaty and national law meanwhile complying with the minimum standards of trademark protection among WTO member plays an important role on reception and localization of TRIPS in Kazakhstan.

The issue concerning infringement caused by parallel importation is on the basis of requirements of domestic market, the interest orientation and some

other political and legal elements (KONG Xiangjun, 2015: 3-10). As big trading power in global market, continually improving the standards of IP protection is a crucial initiative for both China and Kazakhstan to participate in economic globalization; therefore, the integration of domestic IP standards with international standards is more and more focused by domestic courts. This also reflects that China now highly emphasizes the international influence, the international recognition of domestic trials and its international image. Although legal globalization is inevitable, identifying which field needs to strictly follow international rules is one important task for local courts. Thus, judges need to selective adapt to foreign or international judicial practices in case of becoming maverick in the context of globalization of intellectual property law.

References

- Anselm Strauss & Corbin Juliet, *Basic of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (Sage Publications 1998).
- Alison Slade, 'Articles 7 and 8 of the TRIPS Agreement: A Force for Convergence within the International IP System' (2011) *The Journal of World Intellectual Property* Vol. 14 No. 6 413.
- Alexander Bondar, 'Regulation of Parallel Imports in the Eurasian Economic Union: Any Competition Tends to Monopoly' (2015)16 *Bus. L. Int'l* 237.
- Bellamy C.W. and Child G.D., *The Common Market Law of Competition* (Sweet and Maxwell 1993).
- CHEN Jian, 'Discussion of Legal Globalization' (2001) *International Economic Review* Volume 4 Legal Publisher Press. (陈建,法律国际化探,国际经济法评论)
- Christopher Stothers, 'Parallel Trade in Europe: Intellectual Property' *Competition and Regulatory Law* (Hart Publishing 2007).
- H. Cohen Jehoram, 'Prohibition of Parallel Imports Through Intellectual Property Rights' (1999)30 *IIC* 497.
- DENG Jianzhong, LIU Pan, 'Globalization and Thinking of Legal Discovery in Common Law' (October 28 2004) *Legal Daily*. (邓建中,刘磐:法律全球化与共同法发现的思考,法制日报)
- KONG Xiangjun, 'Several Issues Concerning IPR Judicial Protection in China---Rethink on Judicial Policies on IPR Protection and Its Orientation' (2015) No.1 *Intellectual Property Right*. (孔祥俊,当前我国知识产权司法保护几个问题的探讨-关于知识产权司法政策及其走向的再思考,知识产权)
- Lysakov V.I., (2014) 'Parallel import – a thermometer of the free market. Antitrust activity of a single economic space' *The Eurasian Economic Commission* . No 4, 8.
- Michel Waelbroeck, 'Trademark Problems in the European Common Market'(1964) 54 *TRADEMARK REP*.333.
- Nick Green, 'Modernization of Kazakhstan's Intellectual Property Legislation' (2015)13 *Int'l J. Franchising L.* 41.
- Phillip Areeda and Louis Kaplaw(eds), *Antitrust Analysis: Problems, Text, and Cases* (5th edn, Aspen Publishers 1997).
- Thomas Cottier, 'The Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights' in Macrory Patrick FJ, Appleton AE, Plummer MG (eds) *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*(Vol. I, Springer Press 2005).
- Thomas Hays, *Parallel importation under European Union Law* (Sweet &Maxwell 2004).
- William Cornish and David Llewelyn and Tanya Aplin, *Intellectual Property: Patents, Copyrights, Trademarks & Allied Rights* (7th edn, Sweet and Maxwell 2010).
- XU Congyin, *Intellectual Property Law* (Citic Publishing House 2002) .(徐聪颖,知识产权法,中信出版社)

Жунусбекова А.Ж.

PhD докторант 3 курса, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: aigerim112@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ПРАВОВЫХ ПРОБЛЕМАХ ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И КИТАЕМ

Сотрудничество между странами в целях совместного использования трансграничных водных ресурсов приобретает жизненно важное значение в современном мире. Взаимозависимость в совместном водоиспользовании характеризуется неравномерным распределением водных ресурсов, а также неэффективным их использованием. В статье анализируются проблемы в сфере использования и охраны водных ресурсов трансграничных рек, сложившихся между Казахстаном и Китаем. Уделено внимание факторам, оказывающим влияние на формирование и реализацию политики Китая в области использования водных ресурсов. Рассматриваются экологические и экономические последствия использования трансграничных рек Китая. Приводится международная нормативно-правовая база, регулирующая водные отношения между двумя странами. Договорно-правовой основой использования трансграничных водотоков между двумя странами является ряд принятых двусторонних соглашений. На современном этапе возникает необходимость формирования новой правовой базы в сфере водохозяйственных отношений между Казахстаном и Китаем. Это требует новых подходов двух стран в вопросах вододелиения и водопользования, в решении проблем охраны и использования вод трансграничных рек, а также строгого соответствия двусторонних соглашений в водной сфере и проектов строительства гидротехнических объектов на трансграничных водотоках нормам международного права.

Ключевые слова: трансграничный водный ресурс, водохранилище, водозабор, водообеспечение, охрана водных ресурсов.

Zhunusbekova A.Zh.

PhD student of 3 courses, L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: aigerim112@mail.ru

About some legal problems of protection and use of transboundary water resources between Kazakhstan and China

Cooperation between the countries for the joint operation of transboundary water resources gains the vital value in the modern world. Interdependence in shared water use is characterized by the uneven distribution of water resources, as well as their inefficient use. The article analyzes the situation in the sphere of use and protection of the water resources of the transboundary rivers that have developed between Kazakhstan and China. Attention is paid to the factors influencing the formation and implementation of China's policy in the use of water resources, examining the ecological and economic consequences of the use of China's transboundary rivers, and the regulatory framework governing water relations between the two countries. Contract and legal basis of use of transboundary watercourses between two countries are a number of the accepted bilateral agreements. At the present stage there is a need of formation of new legal base for the sphere of the water management relations between Kazakhstan and China. It demands new approaches of two countries in questions of water division and water use, in the solution of problems of protection and use of waters of the transboundary rivers and also strict compliance of bilateral agreements in the water sphere and projects of construction of hydrotechnical objects on transboundary watercourses to rules of international law.

Key words: transboundary water resource, water reservoir, water intake, water supply, water resources protection.

Жунусбекова А.Ж.

3 курс PhD докторанты, А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: aigerim112@mail.ru

Қазақстан мен Қытай арасындағы трансшекаралық су ресурстарын қорғау және пайдаланудың кейбір құқықтық мәселелері туралы

Трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп пайдалану үшін елдер арасындағы ынтымақтастық қазіргі кезде маңызды мәнді алуда. Суды ортақ пайдаланудағы өзара тәуелділік су ресурстарының біркелкі бөлінбеуімен, сондай-ақ оларды тиімсіз пайдалануымен сипатталады. Мақалада Қазақстан мен Қытай арасындағы трансшекаралық өзендердің су ресурстарын пайдалану және қорғау саласындағы жағдай талданады. Қытайдың су ресурстарын пайдалану саясатының қалыптасуына және жүзеге асырылуына әсер ететін факторларға назар аударылады. Қытайдың трансшекаралық өзендерін пайдаланудың экологиялық және экономикалық салдары және екі ел арасындағы су қатынастарын реттейтін халықаралық нормативтік-құқықтық база қарастырылады. Екі ел арасындағы трансшекаралық су ағындарын пайдаланудың шарттық құқықтық негізін бірқатар қабылданған екіжақты келісімдер болып табылады. Қазіргі кезеңде Қазақстан мен Қытай арасындағы су қатынастары саласында жаңа құқықтық базаны құру қажеттілігі туындайды. Бұл трансшекаралық өзендердің суын қорғау және пайдалану проблемаларын шешу, сондай-ақ су секторындағы екіжақты келісімдерді және трансшекаралық ағындардағы гидротехникалық құрылыстарды салу жобаларын халықаралық құқыққа қатаң сәйкестендіру үшін су бөлу және суды пайдалану мәселелерінде екі елдің жаңа тәсілдерін талап етеді.

Түйін сөздер: трансшекаралық су ресурстары, су қоймасы, су жинау, сумен жабдықтау, су ресурстарын қорғау.

Введение

Проблема охраны и использования трансграничных водных ресурсов и их правовое регулирование между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой не теряет своей актуальности в современных условиях.

Следует отметить, что 145 стран мира пользуются так называемыми «трансграничными водными бассейнами» совместно со своими соседями, а территории 21 государства полностью входят в международные бассейны (Giordano, 2004).

Казахстан, по оценкам экспертов, является одной из стран, которая в наибольшей степени испытывает дефицит водных ресурсов. По водообеспеченности республика занимает одно из последних мест среди стран СНГ. Удельное водоснабжение составляет 6 тыс.м³ на человека в год и 37 тыс.м³ на 1 км². Крупнейшим сектором водопользования является сельское хозяйство, составляя 89 % от общего объема водозабора (Lei Xie, 2018). По подсчетам Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан водные ресурсы страны за последние полвека уменьшились на 20 млрд. куб.м, (Жоламанова, 2007). Это связано с тем, что около половины поверхностных вод республики поступает с территорий сопредельных государств. В Китае также наблюдается нехватка водных ресурсов для развития национальной экономики и обеспече-

ния населения растущих городов питьевой водой. Поэтому вопросы урегулирования водных отношений двух стран имеют стратегическое значение для обеих государств.

По территории Казахстана и Китая протекают 23 трансграничные реки, наиболее крупными из которых являются Иртыш, Иле¹, Хоргос (Кайырбаева, 2012).

Несмотря на проблемы, которые сохраняются между Китаем и Казахстаном в управлении своими общими реками, Китай принял относительно совместную позицию в отношении Казахстана по сравнению с другими сопредельными соседями в Южной и Юго-Восточной Азии.

Напротив, в международных речных бассейнах Южной и Юго-Восточной Азии, частью которых является Китай, наблюдается более низкий уровень институционализации. Сотрудничество в основном сводится к необязательным Меморандумам о взаимопонимании по обмену гидрологической информацией и механизму экспертного уровня с Индией и участию в субрегионе Большого Меконга, а также в проектах по навигации, туризму и инфраструктуре с государствами бассейна Меконг. Не существует дискуссий по вопросам обмена воды и совместных речных комиссий с Индией и государствами бассейна Меконга (Selina Ho, 2017).

¹ Иле – имеются разночтения в названии (Или).

Для экономики Казахстана река Иртыш имеет большое значение. Водные ресурсы реки Иртыш используются для снабжения центральных районов Казахстана, в бассейне реки расположены такие крупные города как Усть-Каменогорск, Семей, Павлодар с численностью населения более 2,5 млн. человек. В будущем развитие главных отраслей народного хозяйства во многом будет связано с использованием водных ресурсов реки Иртыш.

Водные ресурсы реки Иртыш используются для снабжения центральных районов Казахстана

Исток реки Иртыш находится на южных склонах Алтая в Синьцзян-Уйгурском автономном районе Китая. Верхняя часть бассейна реки – Черный Иртыш – протекает по территории Китая, где формируется в среднем около 9,0 км³/год стока реки. Длина реки до границы с Казахстаном составляет 672 км, в Казахстане она впадает в проточное озеро Зайсан. Иртыш вытекает из озера Зайсан, где далее в нее впадают притоки Ишим и Тобол. На казахстанской территории на реке Иртыш построены и работают Бухтарминская, Усть-Каменогорская и Шульбинская гидроэлектростанции (далее – ГЭС) (Гаврилова, 2010: 260).

Река Иле является основным поставщиком воды в озеро Балхаш, крупнейшее по величине озеро Казахстана, и дает около 75% всего притока воды в это озеро. Река начинается в горах Тянь-Шаня, преимущественно на китайской стороне и является источником воды для населения Прибалхашья, местного аграрного сектора и предприятий металлургической промышленности.

Целью данной статьи является исследование международно-правовых проблем охраны и использования трансграничных водных ресурсов между Казахстаном и Китаем.

Предметом исследования является международно-правовые аспекты регулирования двумя странами использования трансграничных водных ресурсов.

Методы исследования. В ходе написания статьи использованы: системный метод; сравнительно-правовой метод; при исследовании становления и развития международного сотрудничества Казахстана и Китая в области использования трансграничных водных ресурсов был использован метод исторического анализа.

В данной статье на основе изучения международно-правовых норм, практики их применения в сфере сотрудничества государств по использованию трансграничных водных ресурсов

определены проблемы и перспективы развития международно-правового регулирования сотрудничества государств по использованию и управлению трансграничными водными ресурсами Казахстана и Китая.

Обзор литературы

Тематика международно-правового регулирования использования и охраны трансграничных водных ресурсов между Казахстаном и Китаем довольно широко раскрыта в современной науке, т.к. решение данной проблемы является жизненно важной для обоих государств.

Общетеоретические аспекты международно-правового сотрудничества в области охраны и использования трансграничных вод рассмотрены в трудах Р.А. Лукашука, И.И. Колосова и т.д. Маратадзе Л.Н. «Международный опыт решения водохозяйственных проблем», Королев М.А. «Международно-правовые аспекты решения проблемы использования водных ресурсов Аральского бассейна», Сарсембаев М.А. «Режим казахстанско-кыргызских трансграничных рек и юридический анализ урегулирования статуса международных рек», Сыроежкин К. «Проблема трансграничных рек относится к разряду неразрешимых» в своих исследованиях раскрывают современные тенденции развития международного права в области использования трансграничных вод, дают анализ существующих проблем, а также предлагают некоторые пути их решения.

В трудах Мак Кафри С. раскрывается инициативы ООН в области международного права по регулированию трансграничных вод.

Кроме того, в статье использованы законодательные источники: двусторонние договоры и соглашения, статистические данные, электронные источники, а также информационный материал периодических изданий.

Основная часть

В настоящее время проблемы в области совместного использования водных ресурсов связаны с увеличением водозабора с реки Иртыш и Иле на территории Китая.

С конца 90-х годов XX века – начала 2000-х гг. правительство Китайской Народной Республики начало реализацию масштабной программы и развития западных районов и переселения этнических китайцев в Синьцзян-Уйгурский автономный район. Цели Стратегии «Большого

освоения запада» планируется достигнуть в три этапа до 2050 года. Первый этап (2001-2010 гг.) уже реализован. Это привело к первичной индустриализации западных провинций Китая и среднегодовому росту ВВП на уровне 10%. Вторая фаза (до 2030 г.) отдает приоритет модернизации промышленности. На третьем этапе (до 2050 г.) предусматривается создать современные производства, которые содержат новейшие достижения науки и техники.

В соответствии с планом развития западных провинций строительство водоканалов на Иртыше, осуществляемое в Китае, по гидрологическим расчетам приведет к увеличению водозабора на 35-37% от годового стока. На реке построена крупнейшая в регионе гидроэлектростанция «Цяобатэ» (Проблемы трансграничных рек., 2016). Семнадцать водохранилищ в Китае либо уже введены или их строительство близится к завершению.

С введением в эксплуатацию канала Черный Иртыш-Карамай ежегодный забор воды из Иртыша китайской стороной достиг 450 млн. куб.м., а в дальнейшем предусмотрено увеличение водозабора до 1,5 млрд. куб.м. И так, с учетом вышеизложенного, ожидается сокращение водных ресурсов в бассейне реки Иртыш: к 2030 году на 8 куб.км, к 2040 году – на 10 куб.км, к 2050 году – на 11,4 куб.км. (Мамырайымов, 2012).

Следующая трансграничная река Иле также находится на грани исчезновения. Китаю ее вода необходима для увеличения посевных площадей под хлопок и зерновые в Синьцзяне. Из бассейна Иле Китай потребляет на орошение 400 тыс.га., эксперты предполагают, в будущем она возрастет до 600 тыс.га. Согласно прогнозам аналитиков компании «Еххон Mobile» в следующие два десятилетия потребности Китая в промышленной энергетике увеличатся на 20% (The Outlook for...). С ростом населения в регионе увеличивается и потребность в питьевой воде и энергии. Водозабор из реки Иле на китайской стороне в будущем может увеличиться с 3,5 до 5 куб.км. в год. При этом, за последние 20 лет сток реки уменьшился с 17,8 до 12,7 куб.км в год. В будущем, если забор воды увеличится на 10%, может появиться угроза для дальнейшего существования озера Балхаш, нарушится экологическое равновесие всего региона (Спивак, 2016: 424).

В настоящее время в бассейне реки на территории Китая построены и работают более 50 различных водохранилищ: от крупных объемом до 1,0 куб.км. до мелких объемом до 200 млн. куб.м., а также высокими темпами продолжа-

ется строительство новых. Итоги космического мониторинга по спутниковым данным среднего разрешения Landsat показывают динамику увеличения строительства водных объектов в долине реки Иле (Спивак, 2016: 424). По мнению экспертов, реализация запланированных проектов в русле реки Иле приведет к уменьшению стока реки в Казахстане к 2050 году на 40%.

В настоящий момент ведутся переговоры о проработке вопросов Соглашения о водodelении стоков трансграничных рек, и позиция Казахстана в этих переговорах с Китаем, такая, что Балхаш должен получать воду в достаточном количестве для сохранения необходимого уровня воды. Эксперты Казахстана считают, что независимо от того, какой объем стока реки Или формируется на территории Казахстана или Китая, соответствующая доля должна учитываться для потребителя, расположенного в самом конце – на озере Балхаш. И то, что останется после этого, то и должно быть разделено между двумя странами. Это нормы международного водного права. В 2015 году аналогичные нормы учтены при разработке целей устойчивого развития, и они были приняты Генеральной ассамблеей ООН (В МСХ не., 2018).

Увеличение использования водных ресурсов реки Иртыш и Иле на территории Китая, по оценке экспертов, может привести:

1) к нарушению естественного водного баланса и природного равновесия в зоне озер и в конечном счете к высыханию озера Зайсан, к обмелению озера Балхаш;

2) к снижению выработки электроэнергии Иртышским каскадом ГЭС до 25% к 2030 году и до 40% к 2050 году, а также будет способствовать фактическому прекращению судоходства на реке к 2020 году (Мамырайымов, 2012);

3) к практической деградации каналов и водохранилищ (Бухтарминское, Шульбинское) на территории Казахстана, питающихся из реки Иртыш;

4) к ухудшению эпидемиологической и экологической обстановки в регионе, деградации климата;

5) к обострению проблемы водообеспечения прибрежных сел и городов, к нанесению ущерба рыбному хозяйству и аграрному сектору, снижению урожайности сельскохозяйственных культур, деградации пастбищ.

Как известно, проблемы использования вод трансграничных рек должны решаться на основе принципов международного права и международно-правовых норм. В свою очередь,

международное право не содержит положений, запрещающих или ограничивающих использование водных ресурсов на территории своего государства.

Водные отношения основаны только на взаимных соглашениях. Река Иртыш берет начало в Китае, течет по территории Казахстана, затем уходит на территорию России. Статус бассейна реки эти три государства могли бы определить в порядке заключения трехсторонних соглашений (Сарсембаев, 2013: 58). Позиция же Китая основана на регулировании трансграничного водотока путем проведения только двусторонних переговоров.

Существует мнение, что экологические проблемы являются внутренними или подлежат решению на двусторонней, а не многосторонней основе. Хотя иногда этот уровень работает эффективно, но противопоставление здесь неуместно, и нужно быть предельно осторожным в определении экологических проблем как внутренних, но требующих мер для их разрешения на международном уровне (Williamson, 1990: 749).

По мнению крупного казахстанского исследователя в этой области К. Сыроежкина, с одной стороны, Китайская Народная Республика пытается вести переговоры со своими соседями. Тем не менее никогда не идет на ущемление своих национальных интересов. Основным правилом правового режима трансграничных вод является принцип «разумного и справедливого использования», в связи с этим каждое бассейновое государство имеет право на своей территории получать выгоды от использования этих вод. Китай хорошо использует это правило. (Сыроежкин, 2015). Китай предлагает подходить к использованию и охране трансграничных рек с технической точки зрения на межведомственном уровне.

Следует отметить, что Пекин может занимать волюнтаристскую позицию в этом вопросе, поскольку он не является участником Хельсинской конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 года (Convention on protection...) и Конвенции о праве несудоходных видов использования международных водотоков 1997 года (Convention on the...). Они предусматривают коллективные переговоры всех стран, вдоль речного стока и находящихся по стоку реки.

До 1992 года не существовало универсального международно-правового акта, который систематизировал основные принципы и нормы

поведения государств в этой области международных отношений (Гончаренко, 2002: 83).

Первая попытка кодифицировать «обычные» международно-правовые нормы была сделана в середине 1960-х годов профессиональной неправительственной организацией – Ассоциацией международного права (АМП). По мнению М.Н. Шо, использование обычных международно-правовых норм примечательно как показатель изменения или установления руководящих начал, которые, в конечном итоге, могут стать юридически обязательными нормами. Такие начала важны, их влияние значимо, но сами по себе они не являются правовыми нормами (Shaw, 2010: 118).

Наиболее важными для неофициальной кодификации обычных норм права трансграничных водных ресурсов являются такие документы Института международного права, как Резолюция о международном регулировании речного судоходства 1887 г.; Декларация о международном регулировании использования международных водотоков для целей иных, чем судоходство 1911 г.; Резолюции о регулировании судоходства по международным рекам 1934 г. (Studies and declarations...); об использовании неморских международных вод, за исключением судоходства 1961 г. (Utilization of Non-maritime...), и документы АМП, как Декларация согласованных принципов международного права, регулирующих использование международных рек 1956 г.; Резолюция об использовании вод международных рек 1958 г.; Рекомендации о процедурах относительно несудоходных видов использования 1960 г.; Рекомендация по контролю за загрязнением 1960 г. (Studies and declarations...) и другие.

Особую роль в кодификации и развитии права трансграничных водных ресурсов играют Генеральная Ассамблея ООН и Комиссия международного права ООН. Так на сессиях Генеральной Ассамблеи ООН по предложению Боливии в 1959 году рассмотрена и принята резолюция о кодификации норм по использованию и эксплуатации международных рек (Resolutions adopted on...), а в апреле 1970 года по предложению Финляндии рассмотрен вопрос Прогрессивное развитие и кодификация норм международного права в отношении международных водных путей (General Assembly resolution...).

Основываясь на изучении международных договоров, обычаев, международной судебной практики, Ассоциацией были разработано и приняты в Хельсинки в 1966 году «Правила пользования водами международных рек», так

называемые Хельсинкские правила (Маратадзе, 1999:19).

Хельсинкские правила регулируют режим использования и охраны вод «международного водосборного бассейна» и содержат руководящие правовые принципы, определяющие взаимные права и обязанности государств, на территории которых находятся части такого бассейна (Королев, 2003: 13). Хотя правила, разработанные и принятые АМП, носят чисто рекомендательный характер, они рассматриваются как отражение международного обычного права, возникшего в результате очень длительной практики государств. Эти правила в значительной степени являются основой многих двусторонних и многосторонних соглашений, в том числе универсального договора – Конвенции ООН о несудоходном использовании международных водотоков 1997 г. (Мак Каффри, 2003: 15)

Республика Казахстан ратифицировала Конвенцию по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 года и включила в свой головной водоресурсный акт – Водный кодекс Республики Казахстан – норму о выполнении обязательств по ратифицированным международным договорам (пп. 2 ст.151 ВК РК) (Водный кодекс Республики..., 2003).

Кроме того, в кодексе отражены положения, касающиеся механизма межгосударственного сотрудничества в области использования и охраны трансграничных вод (ст. 143), экономической основы международного сотрудничества в области использования и охраны трансграничных вод (ст. 144), урегулирования споров по вопросам использования и охраны трансграничных вод (ст. 145).

Основным официальным документом, регулирующим водные отношения Казахстана и Китая, является подписанное 12 сентября 2001 года соглашение «О сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек» (The cooperation between..., 2016).

Помимо указанного соглашения, рассмотрен и подписан ряд межправительственных и межведомственных соглашений:

1) Соглашение об экстренном уведомлении сторон о стихийных бедствиях на трансграничных реках от 4 июля 2005 года;

2) Соглашение о развитии научно-исследовательского сотрудничества на трансграничных реках от 20 декабря 2006 года;

3) Соглашение о взаимном обмене гидрологической и гидрохимической информацией

(данными) пограничных гидропостов основных трансграничных рек от 20 декабря 2006 года;

4) Соглашение об охране качества вод трансграничных рек от 22 февраля 2011 года;

5) Соглашение о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 13 июня 2011 года;

6) Соглашение об управлении и эксплуатации совместного объединенного гидроузла «Достык» на реке Хоргос от 7 сентября 2013 года (The cooperation between..., 2016).

В настоящее время водные отношения между двумя странами обсуждаются в рамках Совместной казахстанско-китайской комиссии по использованию и охране трансграничных рек, утвержденной постановлением Правительства РК от 10 сентября 2002 года. С 2003 года по 2017 год было проведено 15 заседаний Совместной комиссии, по результатам которых были подписаны двусторонние документы по обмену гидрологической, гидрохимической информацией, по мониторингу качества, по строительству совместных гидропостов и другим вопросам.

Первое заседание комиссии прошло в г. Пекине в октябре 2003 года, на котором обсуждались вопросы разработки и принятия Положения о деятельности комиссии. На втором заседании комиссии в октябре 2004 года в г. Алматы был подписан Меморандум о немедленном уведомлении сторон о стихийных бедствиях на трансграничных реках.

На заседании Совместной комиссии в октябре 2005 года в г. Шанхае утвержден порядок экстренного взаимного уведомления казахстанской и китайской сторон информацией в случае возникновения стихийных бедствий при паводках и ледовых явлениях, стороны обменялись гидрологическими и гидрохимическими данными по гидрологическим постам.

Совещание комиссии в октябре 2006 года в г. Алматы по предложению казахстанской стороны рассмотрело вопросы использования и охраны водных ресурсов трансграничных рек с учетом взаимовыгодных интересов и перспектив на долгосрочное будущее.

В следующие 2007-2008 годы на заседаниях комиссии рассматривались вопросы сотрудничества в проведении совместных научных исследований по контролю качества воды, способов ее оценки, техническому обмену, обсуждались итоги взаимных посещений и осмотров гидрохимических лабораторий, водохозяйственных объектов и другие текущие вопросы. На заседании комиссии в декабре 2009 года в г. Пекине

Казахстан представил китайской стороне проект Концепции по вододелению на реках Иртыш и Иле, а также проект Соглашения по контролю качества трансграничных вод и предотвращению их загрязнения.

На этом заседании с участием заместителей глав Правительств двух стран удалось вывести проблему использования трансграничных рек на общегосударственный уровень.

В ноябре 2010 года в г. Караганде состоялось заседание комиссии, на котором было подписано Соглашение о совместном строительстве гидроузла «Достык» на реке Хоргос (приток Иле).

На заседании Совместной комиссии в июле 2011 года в г. Семей рассмотрены первые результаты взаимных осмотров гидрологических постов на реке Иртыш, а также вопрос реконструкции гидроузла на реке Сумбе. Вопросы строительства и эксплуатации совместных гидроузлов, дальнейшего развития сотрудничества между двумя странами в сфере использования и охраны трансграничных рек обсуждались на проведенных в 2012-2013 годах заседаниях Совместной комиссии. В ноябре 2014 года в г. Алматы были достигнуты договоренности о создании Специальной рабочей группы по обсуждению и согласованию проекта Соглашения по вододелению между РК и КНР, а в 2015 году стороны согласовали структуру проекта Соглашения и подписали Положение о деятельности Специальной рабочей группы (Сборник протоколов заседаний...).

Результаты и обсуждения

Несмотря на то, что некоторая напряженность вокруг водной проблемы еще сохраняется, в целом главным является наметившаяся положительная тенденция в решении проблемы. В этом плане Казахстан и Китай высоко оценивают начало переговорного процесса по правовому регулированию проблем трансграничных рек. В 2015 году начались переговоры по обсуждению и согласованию проекта Соглашения о вододелении на трансграничных реках. Вопросы урегулирования использования трансграничных рек на основе принципов международного права занимают центральное место на переговорах и встречах Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева с Председателем Китайской Народной Республики Си Цзиньпином.

Точки соприкосновения в сфере трансграничного водообеспечения две страны нашли в ходе официального визита председателя Китайской Народной Республики в Казахстан в июне 2017 года. В совместном заявлении двух стран по итогам визита отмечено, что стороны, соблюдая принципы равенства и взаимопонимания, будут и далее укреплять и углублять сотрудничество в области трансграничных рек между двумя странами, продолжат двусторонние переговоры по обсуждению и согласованию проекта Соглашения о вододелении на трансграничных реках подтвердили готовность активизировать подготовку консолидированного проекта этого документа» (Negotiations with Xi., 2017). Также определенный прогресс в вопросе использования трансграничных рек достигнут и в ходе нынешнего государственного визита в Пекин президента Казахстана 7-8 июня 2018 года. В совместном заявлении лидеров двух государств сказано, что стороны намерены далее укреплять и углублять сотрудничество в области использования и охраны трансграничных рек между двумя странами на основе принципа равенства, добрососедства и взаимной выгоды (Meeting with the..., 2018).

Заключение

Урегулирование водных отношений между странами является очень важным и с точки зрения экономической и экологической безопасности.

Иэн Уотт отмечает, что быстро развивающаяся экономика Казахстана зависит от ее водных ресурсов. Чтобы достичь цели стать одним из 30 наиболее конкурентоспособных стран мира к 2050 году, она должна создать эффективную основу для защиты и управления своими водными ресурсами, что требует не только широко масштабной национальной политики, которая ориентируется на управление водными ресурсами, но и четких и обязательных соглашений с ее соседями по трансграничным речным бассейнам (The Irtysh and..., 2015).

Задача должна быть направлена на то, чтобы сохранить водный баланс рек, выработать общую позицию в совместном использовании и охране водных ресурсов трансграничных водотоков и предотвратить их загрязнение и истощение.

Литература

- В МСХ не согласились с выводами китайских учёных о «гибкости» РК в вопросе водораздела, 14 февраля 2018 [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://informburo.kz/novosti/v-msh-ne-soglasilis-s-vyvodami-kitayskih-uchyonyh-o-gibkosti-rk-v-voprose-vodorazdela.html> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 г. № 481-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (дата обращения: 24.02.2018 г.)
- Гаврилова Ю.А. О некоторых проблемах охраны и использования трансграничных водных объектов, расположенных на территории Республики Казахстан и сопредельных государств // Вестник КАСУ. – 2010. – № 4. – С. 260.
- Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 5. – С. 83-91.
- Жоламанова Г. Роль ШОС в урегулировании проблемы трансграничных рек между Казахстаном и Китаем [Электронный ресурс]. – 2007. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/rol-shanhayskoj-organizacii-sotrudnichestva-v-ureguliro> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Кайырбаева Ж.К. Проблема трансграничных рек между Казахстаном и Китаем [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <https://articlekz.com/article/7251> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Королев М.А. Международно-правовые аспекты разрешения проблемы использования водных ресурсов Аральского бассейна // Трансграничные водные ресурсы стратегии страны и экономической стабильности. – СПб., 2003. – С. 13-16.
- Мак Кафри С. Конвенция Организации Объединенных Наций о праве несудоходных видов использования международных водотоков: перспективы и недостатки // Международные водотоки. Расширение сотрудничества и урегулирование конфликтов. – 2003. – № 4. – С. 15-24.
- Мамырайымов Т. Использование трансграничных рек Казахстана и Китая [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <http://www.abai.kz/post/12477> (дата обращения: 23.02.2018 г.)
- Маратадзе Л.Н. Международный опыт решения водохозяйственных проблем // Вести Московского университета. – Сер. XII Право. – 1999. – № 3. – С. 19-23.
- Проблемы трансграничных рек с Китаем или водораздел «по-китайски» [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.newscentralasia.net/2016/10/17/проблемы> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Сарсембаев М.А. Режим казахстанско-кыргызских трансграничных рек и юридический анализ урегулирования статуса международных рек // Право и государство. – 2013. – № 4(61). – С. 58.
- Сборник протоколов заседаний казахстанско-китайской Совместной комиссии по использованию и охране трансграничных рек [Электронный ресурс]. – URL: http://www.cawater-info.net/library/rus/protokols_kaz-china.pdf (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Спивак Л.Ф., Муратова Н.Р., Витковская И.С., Батырбаева М.Ж., Алибаев К.У., Молдажанов С.Г. Результаты космического мониторинга системы водохранилищ на притоках реки Иле на территории Китая // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной подведению итогов объявленного ООН десятилетия «Вода для жизни». – Кн.1. – Алматы, 2016. – С. 424.
- Сыроежкин К. Проблема трансграничных рек относится к разряду неразрешимых [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: <https://365info.kz/2015/02/konstantin-syroezhkin> (дата обращения: 23.02.2018 г.)
- Convention on protection and use of cross-border water currents and international lakes 1992 [Electron.resource]. – URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 21.05.1997 (ILM 36 [1997] 700) [Электронный ресурс]. – URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- General Assembly resolution 2669 (XXV) on progressive development and codification of the rules of international law relating to international watercourses – Note by the Secretariat. Doc. – A/CN.4/244/Rev.1 [Электронный ресурс]. – URL: http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_244.pdf (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Giordano M.A., Wolf A.T. Sharing Waters: Post-Rio International Transboundary Water Management. Natural Resources Forum. Vol. 27, No. 2. Издание Департамента общественной информации ООН, ноябрь 2004 года.
- Kazakhstan focusses on water efficiency to ease water tensions with China, Lei Xie and Shaofeng Jia, February 7, 2018 [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.thethirdpole.net/en/2018/02/07/kazakhstan-focusses-on-water-efficiency-to-ease-water-sharing-with-china/> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Meeting with the Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping in expanded format, 7 June 2018 [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: http://www.akorda.kz/en/events/international_community/foreign_visits/meeting-with-the-chairman-of-the-peoples-republic-of-china-xi-jinping-in-expanded-format (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Negotiations with Xi Jinping, Chairman of the People's Republic of China, in expanded format, 8 June 2017 [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: http://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/meetings_and_receptions/negotiations-with-xi-jinping-chairman-of-the-peoples-republic-of-china-in-expanded-format (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Resolutions adopted on the reports of the sixth committee. Preliminary studies on the legal problems relating to the utilization and use of international rivers. A/RES/1401 (XIV) from 21 November 1959 [Электронный ресурс]. – URL: [https://undocs.org/en/A/RES/1401\(XIV\)](https://undocs.org/en/A/RES/1401(XIV)) (дата обращения: 21.02.2018 г.)

- Sharing Rivers: China & Kazakhstan, Dr. Selina Ho, 18 May, 2017 [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://www.chinawaterrisk.org/opinions/sharing-rivers-china-kazakhstan/> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Shaw M.N. International Law. – Sixth ed. – Cambridge University Press, 2010. – 118 p.
- Studies and declarations made by international non-government organizations [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.fao.org/docrep/005/W9549E/w9549e08.htm> (дата обращения: 24.02.2018 г.)
- The cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Peoples Republic of China in the field of use and protection of transboundary water resources [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sotrudnichestvo-mezhdu-ri-i-knr-v-sfere-ispolzovaniya-i-okhrany-vodnykh-resursov> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- The Irtysh and Ili Transboundary Rivers: The Kazakh-Chinese Path to Compromise, Voices From Central Asia No. 21, January 2015 [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: <https://app.box.com/s/z0yhzdx6hei7wofp4thg> (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- The Outlook for Energy 2012: A View to 2040. Exxon Mobile: website. P. 25. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.exxonmobil.com/Corporate/files/news_pub_eo.pdf (дата обращения: 21.02.2018 г.)
- Utilization of Non-maritime International Waters (Expert for Navigation). Session of Salzburg – 1961 [Электронный ресурс]. – URL: http://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1961_salz_01_en.pdf (дата обращения: 24.02.2018 г.)
- Williamson R.L. Building the International Environmental Regime // Miami Law Journal. –1990. – Vol. 21. – № 3. – P. 749.

References

- V MSH ne soglasilis' s vyvodami kitajskih uchjonyh o «gibkosti» RK v voprose vodorazdela [In the Ministry of Agriculture did not agree with the conclusions of Chinese scientists about the «flexibility» of Kazakhstan in the issue of the watershed]. (2018). Retrieved from: <https://informburo.kz/novosti/v-msh-ne-soglasilis-s-vyvodami-kitajskih-uchyonyh-o-gibkosti-rk-v-voprose-vodorazdela.html> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)
- Vodnyj kodeks Respubliki Kazahstan [Water Code of the Republic of Kazakhstan]. (2003). № 481-II (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2018 g.). Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (data obrashhenija: 24.02.2018 g.)
- Gavrilova Ju.A. (2010) O nekotoryh problemah ohrany i ispol'zovanija transgranichnyh vodnyh ob'ektov, raspolozhennyh na territorii Respubliki Kazahstan i sopredel'nyh gosudarstv [On some problems of protection and use of transboundary water bodies located on the territory of the Republic of Kazakhstan and neighboring countries]. Vestnik KASU. № 4. P. 260.
- Goncharenko A. (2002) Ispol'zovanie resursov transgranichnyh vod: sostojanie i perspektivy [Use of transboundary water resources: status and prospects]. Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. № 5. P. 83-91.
- Zholamanova G. (2007) Rol' ShOS v uregulirovanii problemy transgranichnyh rek mezhdu Kazahstanom i Kitaem [The role of the SCO in resolving the problem of transboundary rivers between Kazakhstan and China]. [Jelektronnyj resurs]. Retrieved from: <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/rol-shanhayskoj-organizacii-sotrudnichestva-v-uregulirovanii> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)
- Kajyrbaeva Zh.K. (2012) Problema transgranichnyh rek mezhdu Kazahstanom i Kitaem [The problem of transboundary rivers between Kazakhstan and China]. [Jelektronnyj resurs]. Retrieved from: <https://articlekz.com/article/7251> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)
- Korolev M.A. (2003) Mezhdunarodno-pravovye aspekty razreshenija problemy ispol'zovanija vodnyh resursov Aral'skogo bassejna [International legal aspects of resolving the problem of using the water resources of the Aral Sea basin]. Transgranichnye vodnye resursy strategii strany i jekonomicheskoj stabil'nosti. Sankt-Peterburg. P. 13-16.
- Mak Kafri S. (2003) Konvencija Organizacii Ob'edinennyh Nacij o prave nesudohodnyh vidov ispol'zovanija mezhdunarodnyh vodotokov: perspektivy i nedostatki [United Nations Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses: Prospects and Disadvantages]. Mezhdunarodnye vodotoki. Rasshirenie sotrudnichestva i uregulirovanie konfliktov. № 4. P. 15-24.
- Mamyrajymov T. (2012) Ispol'zovanie transgranichnyh rek Kazahstana i Kitaja [Use of transboundary rivers of Kazakhstan and China]. Retrieved from: <http://www.abai.kz/post/12477> (data obrashhenija: 23.02.2018g.)
- Maratadze L.N. (1999) Mezhdunarodnyj opyt reshenija vodohozjajstvennyh problem [International experience in solving water problems]. Vesti Moskovskogo universiteta. Ser. XII Pravo. № 3. P. 19-23.
- Problemy transgranichnyh rek s Kitaem ili vodorazdel «po kitajski» [Challenges of transboundary rivers with China or the «Chinese» watershed]. (2016). Retrieved from: <http://www.newscentralasia.net/2016/10/17/problemy> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)
- Sarsembaev M.A. (2013) Rezhim kazahstansko-kyrgyzskih transgranichnyh rek i juridicheskij analiz uregulirovanija statusa mezhdunarodnyh rek [Regime of the Kazakh-Kyrgyz transboundary rivers and legal analysis of the settlement status of international rivers]. Pravo i gosudarstvo. № 4(61). P. 58.
- Sbornik protokolov zasedanij kazahstansko-kitajskoj Sovmestnoj komissii po ispol'zovaniju i ohrane transgranichnyh rek [Collection of protocols of meetings of the Kazakhstan-Chinese Joint commission on use and protection of the cross-border rivers]. Retrieved from: http://www.cawater-info.net/library/rus/protokols_kaz-china.pdf (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)
- Spivak L.F., Muratova N.R., Vitkovskaja I.S., Bатырбаева M. Zh., Alibaev K.U., Moldazhanov S.G. (2016) Rezul'taty kosmicheskogo monitoringa sistemy vodohranilishh na pritokah reki Ile na territorii Kitaja [Results of space monitoring of a reservoir system on tributaries of the Ile River in China]. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvjashhennoj podvedeniju itogov ob'javlennogo OON desjatiletija «Voda dlja zhizni». Kn.1. Almaty. P. 424.

Syroezhkin K. (2015) Problema transgranichnyh rek otноситja k razrjadu nerazreshimyh [The problem of transboundary rivers belongs to the category of intractable]. Retrieved from: <https://365info.kz/2015/02/konstantin-syroezhkin> (data obrashhenija: 23.02.2018 g.)

Convention on protection and use of cross-border water currents and international lakes 1992. (1992). Retrieved from: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 21.05.1997 (ILM 36 [1997] 700). (1997). Retrieved from: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

General Assembly resolution 2669 (XXV) on progressive development and codification of the rules of international law relating to international watercourses – Note by the Secretariat. Doc. – A/CN.4/244/Rev.1. Retrieved from: http://untreaty.un.org/ilc/documentation/English/a_cn4_244.pdf (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Giordano M.A., Wolf A.T. (2004) Sharing Waters: Post-Rio International Transboundary Water Management. Natural Resources Forum. Vol. 27, No. 2. Izdanie Departamenta obshhestvennoj informacii OON

Kazakhstan focusses on water efficiency to ease water tensions with China, Lei Xie and Shaofeng Jia. (2018) Retrieved from: <https://www.thethirdpole.net/en/2018/02/07/kazakhstan-focusses-on-water-efficiency-to-ease-water-sharing-with-china/> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Meeting with the Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping in expanded format. (2018). Retrieved from: http://www.akorda.kz/en/events/international_community/foreign_visits/meeting-with-the-chairman-of-the-peoples-republic-of-china-xi-jinping-in-expanded-format (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Negotiations with Xi Jinping, Chairman of the People's Republic of China, in expanded format. (2017). Retrieved from: http://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/meetings_and_receptions/negotiations-with-xi-jinping-chairman-of-the-peoples-republic-of-china-in-expanded-format (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Resolutions adopted on the reports of the sixth committee. Preliminary studies on the legal problems relating to the utilization and use of international rivers. A/RES/1401 (XIV). (1959). Retrieved from: [https://undocs.org/en/A/RES/1401\(XIV\)](https://undocs.org/en/A/RES/1401(XIV)) (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Sharing Rivers: China & Kazakhstan. (2017). Retrieved from: <http://www.chinawaterrisk.org/opinions/sharing-rivers-china-kazakhstan/> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Shaw M.N. International Law. – Sixth ed. – Cambridge University Press, 2010. – 118 p.

Studies and declarations made by international non-government organizations. Retrieved from: <http://www.fao.org/docrep/005/W9549E/w9549e08.htm> (data obrashhenija: 24.02.2018 g.)

The cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Peoples Republic of China in the field of use and protection of transboundary water resources. (2016). Retrieved from: <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sotrudnichestvo-mezhdu-rk-i-ksr-v-sfere-ispolzovaniya-i-okhrany-vodnykh-resursov> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

The Irtysh and Ili Transboundary Rivers: The Kazakh-Chinese Path to Compromise, Voices From Central Asia No. 21, January 2015. (2015). Retrieved from: <https://app.box.com/s/z0yhdx6hei7wofp4thg> (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

The Outlook for Energy 2012: A View to 2040. Exxon Mobile: website. P. 25. Retrieved from: https://www.exxonmobil.com/Corporate/files/news_pub_eo.pdf (data obrashhenija: 21.02.2018 g.)

Utilization of Non-maritime International Waters (Expert for Navigation). Session of Salzburg – 1961 Retrieved from: http://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1961_salz_01_en.pdf (data obrashhenija: 24.02.2018 g.)

Williamson R.L. (1990) Building the International Environmental Regime. Miami Law Journal. Vol. 21. No 3. P. 749.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім	Раздел 1
Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы	Теория и история государства и права
<i>Sartaev S.A., Kalshabayeva M.Zh., Otynshiyeva A.A., Castellino J.</i>	
Legal education and legal behavior as a basis for formation of anti-corruption culture and anti-corruption consciousness.....	4
<i>Байкенжеев А.С.</i>	
Правовое обеспечение противодействия терроризму и экстремизму: проблемы теории и практики.....	14
<i>Жетпісбаев Б.А., Урисбаева А.А., Алдашев С.М., Ермухаметова С.Р.</i>	
Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтық тәртіптік ауытқушылықтары мен шиеленістерінің әлеуметтік себептері.....	21
2-бөлім	Раздел 2
Конституциялық және әкімшілік құқығы	Конституционное и административное право
<i>Zhatkanbayeva A.Y., Aidarkhanova K.N., Nakisheva M.K., Rakhmetoldina A.K., Borrass S.</i>	
To a question of ensuring the safety of education in the Republic of Kazakhstan	32
<i>Сағинаев М.Е., Караев А.А., Остапович И.Ю.</i>	
Объекты конституционной безопасности Республики Казахстан	40
<i>Ondashuly E.</i>	
Digitalization of legal system of Kazakhstan on the example of judicial system	48
<i>Жарасов А.С.</i>	
К вопросу о дефиниции понятия «Специальные операции органов внутренних дел»	53
3-бөлім	Раздел 3
Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Гражданское право и трудовое право
<i>Қарашева Ж.Т., Омарова А.Б.</i>	
Ақылы қызмет көрсету шартының қалыптасу негіздері	60
<i>Байдельдинов Д.Л., Гусев М.</i>	
Институт семьи: понятие, составные элементы	69
<i>Нурахметова Г.Г., Муксинова А.Т., Худайбердина Г.А.</i>	
Понятие и виды альтернативных процедур урегулирования гражданско-правовых споров	79
4-бөлім	Раздел 4
Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Природоресурсное и экологическое право
<i>Yerkinbayeva L.K.</i>	
Legal regulation of Agricultural Cooperation in the Republic of Kazakhstan	92
<i>Kuanaliyeva G.A., Bassygarayev Z.M., Shulanbekova G.K.</i>	
Some issues of improving environmental legislation	100
<i>Batyrbayev N.M.</i>	
Ecological education of the population as an important component of environmental policy.....	113

5-бөлім Раздел 5
Қылмыстық құқық және Уголовное право и
криминалистика криминалистика

Джансараева Р.Е., Омарова А.Б., Маликов Д.Б.
Виктимологиялық зерттеулердің кейбір бағыттары туралы..... 120

Malikova S.B., Omarova Sh.B., Malikov D.B.
Some issues of victimological counteraction of crime 126

Тапалова Р.Б., Темірболат Н.С., Даубасова Д.
Система криминалистически значимых элементов в структуре преступных деяний 133

Алмазқызы Қ.
Киберқылмыстылық – Қазақстан Республикасының қауіпсіздігіне жаңа қылмыстық қауіп ретінде 142

Тлеухан Р.Қ.
Экстремизм: қылмыстық құқықтық және криминологиялық аспектілері 152

Sharipova A.B.
Rehabilitation of an individual, brought in as a suspect or defendant 162

Смаилов О.Х.
К вопросу об уголовно-правовой дефиниции взрывного устройства..... 175

6-бөлім Раздел 6
Халықаралық Международные
қатынас отношения

Ma Huxia
Comparative study on judicial practices toward parallel imports of EU, China and Kazakhstan 182

Жунусбекова А.Ж.
О некоторых правовых проблемах охраны и использования трансграничных водных ресурсов
между Казахстаном и Китаем 194

CONTENTS

Section 1

Theory and history of chair of state and law

<i>Sartaev S.A., Kalshabayeva M.Zh., Otynshiyeva A.A., Castellino J.</i> Legal education and legal behavior as a basis for formation of anti-corruption culture and anti-corruption consciousness.....	4
<i>Baykenzheyev A.S.</i> Legal support for countering terrorism and extremism: theory and practice problems.....	14
<i>Zhetpisbayev B.A., Urisbaeva A.A., Aldashev, S.M., Yermukhametova S.R.</i> Social reasons for legal behavioural deviations and conflicts of minors.....	21

Section 2

Constitutional and administrative law

<i>Zhatkanbayeva A.Y., Aidarkhanova K.N., Nakisheva M.K., Rakhmetoldina A.K., Borrás S.</i> To a question of ensuring the safety of education in the Republic of Kazakhstan.....	32
<i>Saginayev M.E., Karaev A.A., Ostapovich I.Yu.</i> Objects of constitutional security of the Republic of Kazakhstan.....	40
<i>Ondashuly E.</i> Digitalization of legal system of Kazakhstan on the example of judicial system.....	48
<i>Zharasov A.</i> To the question about definition of the notion «special operations of the bodies of internal affairs».....	53

Section 3

Civil law and labour law

<i>Karasheva Zh.T., Omarova A.B.</i> Legal support of the contract for paid services.....	60
<i>Baydeldinov D.L., Gusev M.</i> Family institute: concept, constituent elements.....	69
<i>Nurakhmetova G.G., Muksinova A.T., Hudaiberdina G.A.</i> The concept and types of alternative settlement procedures civil disputes.....	79

Section 4

Natural resources and ecology law

<i>Yerkinbayeva L.K.</i> Legal regulation of Agricultural Cooperation in the Republic of Kazakhstan.....	92
<i>Kuanaliyeva G.A., Bassygarayev Z.M., Shulanbekova G.K.</i> Some issues of improving environmental legislation.....	100
<i>Batyrbayev N.M.</i> Ecological education of the population as an important component of environmental policy.....	113

Section 5

Criminal law and criminalistics

<i>Dzhansaraeva R.E., Omarova A.B., Malikov D.B.</i> Some areas of victimological research.....	120
--	-----

<i>Malikova S.B., Omarova Sh.B., Malikov D.B.</i> Some issues of victimological counteraction of crime	126
<i>Tapalova R.B., Temirbolat N.S., Daubasova S.</i> The system of forensic elements in the structure of criminal acts	133
<i>Almazkyzy K.</i> Cybercrime – as a new criminal threat to the security of the Republic of Kazakhstan	142
<i>Tleukhan R.K.</i> Extremism: legal-criminal and criminological aspects	152
<i>Sharipova A.B.</i> Rehabilitation of an individual, brought in as a suspect or defendant	162
<i>Smailov O.Kh.</i> To the question about the criminal legal definition of an explosive device	175

Section 6 International relation

<i>Ma Xuxia</i> Comparative study on judicial practices toward parallel imports of EU, China and Kazakhstan	182
<i>Zhunusbekova A.Zh.</i> About some legal problems of protection and use of transboundary water resources between Kazakhstan and China	194